

KADİR MISİROĞLU

bir mazlum padişah
**SULTAN
ABDÜLAZİZ**

Bu Bir Sebil Yayınıdır

5. BASKI

-Bir Mazlum Padişah: **SULTAN ABDÜLAZİZ-**

SEBİL YAYINLARI Nu: 247

DİZGİ: Mus'ab CAN

BASKI-CİLD: İhlas Gazetecilik A.Ş.

Tel: 0212 454 30 00

KAPAK: Mustafa AKSAY

**YAYINA HAZIRLAYAN: Ali İhsan BAHADIR
Nurullah MISİROĞLU**

**©Copyright SEBİL YAYINEVİ
ISBN 978-975-580-084-4**

**HER HAKKI MAHFUZDUR
(ALL RIGHTS RESERVED)**

BİRİNCİ BASIM: 2006

**İSTANBUL
2018**

Kadir MISIROĞLU

BİR MAZLUM PADİŞAH:

SULTAN ABDÜLAZİZ

“Üç Mazlum Padişah” İsimli
Eserden Genişletilmiş Basım

SEBİL YAYINEVİ

Tunusbağı cad. Nu: 2/10 Doğancılar

ÜSKÜDAR-İSTANBUL

Tel: 0216-553 51 51 - 391 15 00

www.sebilyayinevi.com

MÜELLİFİN YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- ZAĞANOS PAŞA (2006)
- BİR MAZLUM PADİŞAH: SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- AŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZİL'A DÂİR (1993)
- HİLÂFET (1993)
- CEMRE (1992)
- HİCRET (1990)
- İSLÂMCİ GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (1973)
- KIRIK KILIÇ (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ C. I (1970)
- MOSKOF MEZÂLİMİ C. II (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

İTHAF:

*İslâm Dâvâsının yılmaz mûcâhidi,
mazlum ve Allâme Şeyhülislâm*

MUSTAFA SABRÎ EFENDÎ

*Merhûmun muazzez rûhâniyetine
maa'l-ihtirâm...*

Kadir Mısıroğlu

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
a.y. : aynı yer
bkz. : bakınız
c. : cild
s. : sayı
sh. : sayfa
vd. : ve devamı
a.g.m.: adı geçen makale

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN ŞEHZÂDELİĞİ, ŞAHSİYETİ VE DEVRİNİN SİYÂSÎ RİCÂLİ

I-ŞEHZÂDELİĞİ VE CÜLÜSÜ	19
a-Şehzâdeliği	19
b-Cülûsu	27
II-ŞAHSİYETİ	30
a-Dünyâ Görüşü Sağlamlığı ve Dindarlık	30
aa-Peygamber Efendimize Mektûbu	43
bb-Hilâfet, Siyâseti	51
b-San'atkârlık	71
c-Vakar Sahibi ve Zeki Oluşu	75
d-Uzak Görüşlülüğü ve Askerî Dehâsı	79
III-DEVRİNİN SİYÂSÎ RİCÂLİ	89
1- Âli Paşa	99
2- Fuad Paşa	110
3- Hüseyin Avni Paşa	118
4- Midhad Paşa	133
5- Mütercim Rüşdü Paşa	148
6- Şeyhülislâm Hayrullâh Efendi	160
7- Şîrvânîzâde Rüşdü Paşa	164
8- Ve Diğerleri	169

İKİNCİ BÖLÜM SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNDEKİ SİYÂSÎ VE ASKERÎ VAK'ALARLA KÜLTÜREL (HARSÎ) FAALİYETLER

I- SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNDEKİ SİYÂSÎ VE ASKERÎ VAK'ALAR	181
A-DEVRALDIĞI MİRAS	181
a- II. Mahmûd, Tanzimat ve Sultan Abdûlmecid Devrine Kısa Bir Bakış	191
b- Sultan Abdûlaziz'in Tanzimat Karşıtı Tavrı	230

B- SİYONİZMİN ZUHURU VE JÖN TÜRKLER	238
C- SİYÂSÎ VE ASKERÎ HÂDİSELER	256
a-Eflak ve Moldavya Hâdiseleri	256
b-Sırbistan'da Karışıklıklar	261
c-Girit Ayaklanması	263
d-Mısır Muhtariyetinin Genişletilmesi	268
e-Bulgaristan'da Karışıklıklar	274
f-Mısır Seyahati	277
g-Avrupa Seyahati	281
h- Ve Diğer Mes'eleler	292

II-SULTAN ABDÜLAZİZ DEVRİNİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ

A- MAÂRİF HİZMETLERİ	298
B- UMRAN FAALİYETLERİ	306
a- Süveyş Kanalı'nın Açılışı	309
b- Demiryolu Siyâseti	311

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE CÂNİYÂNE BİR SÜRETTE KATLEDİLİŞİ

A-SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ	321
a- Hal'in Hazırlık Safhası	321
b- Hal'in Gerçekleştirilişi	327
c- Hal' Sonrası	364
B- ÖLÜMÜNÜN İNTİHAR DEĞİL, CİNÂYET OLUŞU	370
a- Raporun Sakatlıkları	384
b-Resmî Tavırdaki Sakatlıklar	391
c- Diğer Deliller	325
C- SULTAN ABDÜLAZİZ'İN ŞEHÂDETİNDEN SONRAKİ HÂDİSELER	414
a- Çerkes Hasan Vak'ası	414
b- Yıldız Mahkemesi	422
D- SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNİN KRONOLOJİSİ	441

ÖNSÖZ

Kaderin, İslâm tarihinin en büyük devleti olan Osmanlı'nın yıkılış vetîresinin başlangıcında iktidar mevkiine getirdiği **Sultan Abdülaziz Han**, millî tarihimizin dev şahsiyetlerinden biridir. Milletimizin İslâm'la yoğrulurken kemâle erdirdiği şahsiyet ve Dünyâ görüşünün sarsılmaya başladığı bir hengâmda O, aslî hüviyetimizi dâvâ etmekte ve bütün menfiliklere karşı çıkmakta dehşetli bir mücâdele-nin sembolik bir ismidir.

Böyle olduğu hâlde, bütün tahsil hayatımız boyunca, O'nun kötülenmesi neticesi olarak yukarıda arzedilen gerçeği kavramakta bizim de geç kal-

miş bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Zîra muhafazakâr şahsiyeti dolayısıyla yüzü Batı'ya dönük Yahudi güdümlü düşmanları ve onların devamı olan cumhûriyet kaleşörlerince haksız ve mesnedsiz bir sûrette itham edilegelen **Sultan Abdülaziz Han** hazretlerinin şahsiyeti üzerindeki sis perdesi henüz zâil olmamıştır. O derecede ki, cephemizde -haklı veya haksız bir şöhet sahibi bulunan- bazı kalem erbabının eserlerinde dahî o mübârek şahsiyetin kötülenmesi maksadıyla uydurulmuş olan safsataların bir kısmının yer almış bulunması hazîn bir gerçektir. Böyle insanlar arasında sadece Üstad **Necip Fazıl Kısakürek**'e işâret etmekle iktifâ edelim.

Gerçekten Üstad'ın gerek "**Ulu Hakan Abdülhamid Han**"¹ ve gerekse "**Vahidüddin**"² isimli eserlerinde hiç gereği yokken Jön Türklerce uydurulan bazı safsatalara yer verilmiş olması, o büyük yazar için gerçekten afv edilemez bir cürümdür.³

1 Bkz: **Necip Fazıl Kısakürek**- Ulu Hakan **Abdülhamid Han**, İstanbul, 1965, sh. 25 vd.

2 Bkz: **Necip Fazıl Kısakürek**- Vatan Hâini Değil Büyük Vatan Dostu **Vahidüddin**, İstanbul, 1968, sh. 16 v.d.

3 Üstad **Necip Fâzıl Bey**'in, merhûm **Sultan Abdülaziz Han** hakkındaki mesnedsiz ve çoğu düşmanlarının uydurması olan çirkin ithamlara eserlerinde yer vermiş olması dolayısıyla yaptığımız bu değerlendirmeyi haksız bulacak olanlara bir fikir vermek maksadıyla O'nun zikri geçen eserlerinden alınmış şu birkaç örneği dikkatlerinize arz ediyoruz:

"...Bütün ümid de **Veliâhd Aziz Efendi**'nin üzerinde. Bu şişman ve pehlivan yapılı prensin, at üstünde İstanbul sokaklarından geçerek kurum sattığını ve Boğaziçi kıyılarında cirit oynadığını görenler, asırlar boyunca düşülen inkisarlardan mıdır, nedir, onda bir **Büyük İskender** hayaline yer veriyorlar. Bilmiyorlar ki, gelecek olan, horozlara nişan takacak kadar memleket dertlerine uzaklığın, her türlü dâvâ ve mes'ele his-

Bu yanılmaların örneği pek çoktur. Millî tarihimize inkılâpçı bir nokta-i nazardan bakanların bu kabîl yanlışlarını anlayışla karşılamak ve izah etmek kâbilse de, böyle muhafazakâr kalemlerin **Sultan Abdülaziz Han** hakkında uluorta söz söylemeleri

sizliğinin, delice bir israf ve şahâne bir budalalığın baş örneği... (Ulu Hakan **Abdülhamid**, sh. 25)

Yukarıdaki paragrafta **"...cirit oynadığını görenler"** sözü, hem mânâ ve hem de lisan itibarıyla yanlıştır. Cirit oynama ifâdesi, bir nevi oyun hakkında söylenir. Burada kastedilen **Sultan Abdülaziz Han**'ın gemiyle boğaz içinde dolaşmalarıdır. Böyle cevelânlar için **"cirit atmak"** tâbiri kullanılır. Diğer taraftan **Sultan Abdülaziz** merhûmun halk nezdinde **"Büyük İskender hayalî"** ne sebep olduğu yolundaki ifâde de yanlıştır. Hiçbir Müşüman, kendi padişahını takdir makamında putperest **İskender**'e teşbih ederek O'nu methetmez. Bu hissiyat-ı diniyyeye mugâyirdir. Gerçi bazı kadim şâirler, fütuhâtta vus'at ve sür'at benzerliği dolayısıyla kendi hükümdarlarını **İskender**'e teşbih etmişlerse de bu bir şâir sakarlığıdır. Gerçek, halkın O'nda **"yeni bir Yavuz Sultan Selim Han örneği"** gördüğü husûsudur ki, bu da hem yerinde ve hem de kaynakların ittifakı ile sâbittir. Nitekim İslâm Ansiklopedisi'nde:

"Abdülmecid'in taklitçiliğe varan aşırı yenilik düşkünlüğünden huzursuz olanlar, O'nu müstakbel bir "Yavuz" gibi görmekte ve saltanata geçmesini beklemekte idiler..." denilmektedir. (Bkz. Diyânet İslâm Ansiklopedisi, c: I, İstanbul, 1988, sh: 179; Prof. Dr. **Cevdet Küçük, Sultan Abdülaziz** maddesi)

İsmail Hâmi Danişmend de bu görüştedir:

"... Büyük kardeşi Abdülmecid'e hiç benzemeyen Abdülaziz, güçlü, kuvvetli, pehlivanlığa, cirite, ava ve ata meraklı, kahraman yapılı, gösterişli ve heybetli bir şahsiyet olduğu için ağabeysinin teceddütçülüğünden (yenilikçiliğinden) bizâr olan muhafazakârlar, onu müstakbel bir "Yavuz" gibi görerek yıllarca saltanatını beklemişler ve Sultan Abdülmecid'in son zamanlarındaki israflarla sefahetlerden müteessir olan teceddütçüler (yenilikçiler) bile Sultan Abdülaziz'in cûlusundan memnun olmuşlardır. İşte bundan dolayı Abdülaziz devri bü-

gerçekten hoş görülebilecek bir husus değildir. Eksik araştırmanın ve Osmanlı düşmanlığı istikame-tindeki zehirli cumhûriyet havasının tesiri ile vü-cud bulmuş olan bu kabil yanlışlara bu eserde yer

tün halk tabakaları tarafından büyük ümidlerle karşılanmıştır. (İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: 4, İstanbul, 1961, sh. 197)

O'nu **Yavuz Sultan Selim Han**'a benzetme, diğer bir görgü şahidi olan mabeyn başkâtibi **Hâfız Mehmed Bey**'in eserinde de görülmektedir:

"...Sultan hazretleri (Sultan Abdülaziz Han) âlicenâb, fa-zilet ve ırfan sahibi idi. Ceddi Yavuz Sultan Selim Han'a benziyordu." (Hâfız Mehmed Bey, Hakâiku'l-Beyan fî Hakkı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han, İstanbul, 1324, sh: 9; Sebîl'den yeni ve sâdeleştirilmiş basımda sh. 17)

İleride görüleceği üzere zekâsı, ferâseti ve dirâyeti, kendi-siyle temasta bulunanların ittifakıyla sabit bulunan böyle bir hükümdardan, Üstad **Necip Fâzıl Bey**'in "**budala**" tavsifiyle bahsetmiş olmasındaki hacâlet ise, hazin bir sefâlet örneği olup üzerinde durmaya değmez.

O mübârek padişah hakkında "**horozlara nişan takmak**" tarzındaki iftiralar, hasımlarından **Ali Suavi**'nin uydurması olduğu cümleye mâlumdur. O'nun kendisi bile "*bu büyük hü-kümdar hakkında böyle pek çok iftirada bulunduğu hâlde on-ların unutulup "**horozlara nişan takma**" meselesinin harcı-âlem hâle gelmesine hayret etmiş*" iken, Üstad'ın bu âdî ifti-rayı doğru kabul etmesi, O'nun üstadlığına yakışmayacak bir büyük kusurdur.

Diğer taraftan "**prens**" sözünün, müslümanlarca şehzâde-ler veya sultanzâdeler hakkında kullanılması âdet değildir. Batılılar, şehzâde veya sultanzâde farkını bilmediklerinden, bunların her ikisini birden "**prens**" olarak zikrederler. Biz-de de onların kullanımları sebebiyle "**Sabahaddin Bey**"in, "**Prens Sabahaddin**" diye anılması bir galattır. Üstelik **Saba-haddin Bey**, prens yani şehzâde olmayıp sultanzâdedir. Bu tâbir, sadece anası hânedâna mensup olanlar hakkında kul-lanılır. **Şehzâde Abdülaziz**'den "**prens**" kelimesiyle bahset-mek de Müslümanların yabancı olduğu bir tavsif şeklidir.

"...Abdülaziz'e gelince tam da bu kıratla adamların oyun-

yer temas edilmiş ve gerekli cevaplar verilmiştir. Bu gayretimizin temel sâiki ise, hakşinaslığımızla birlikte vatan istikbâlinin âmili olacak müslüman

*cağı olmaya lâyık (Emperial) budala..." (Ulu Hakan **Abdülhamid**, sh: 31.)*

Üstad Necip Fazıl, zikri geçen eserin aynı sayfasında **Sultan Abdülaziz Han**'ın kendisine fena bir haber getiren paşaları tokatladığını, bundan dolayı böyle haberleri kendisine *"bir oturuşta dirseklerine kadar yağ içinde bütün bir kuzuyu yeyip bitiren Sultan'a..."* yemek yerken bildirdiklerini, O'nunsa ellerini yıkayıp kuruladıktan sonra, hırsı geçip kuzulaştığını söylemektedir ki, bu da tamamen yalandır.

Ayrıca bu ifade bir Padişah'ın değil adam tokatlamak, yüksek sesle konuşmasının bile mehâbet-i hükümdârîye mugayır telâkki olunduğunu bilmeyecek kadar Osmanlı'nın öz mâhiyetinden bihaber olmanın ifâdesi olan çirkin bir iftiradır.

*"Annesi **Pertevniyal Sultan**'ın "arslanım, arslanım!.." diye her an yelesini ürpertiği **Abdülaziz**, Avrupa seyahatine çıkar-ken büsbütün gülünçtür. Gülünçlüğü de böyle bir işe giren ilk Osmanlı hükümdarı olmasından ve girdiği işten değil, belki son derece faydalı bir işi yerine getirirken gösterdiği sathilik-ten ve kendisi bir şey görmek yerine Avrupa'ya kendisini göstermek gibi (sirk) hayvanı seviyesindeki gâfil hevesinden..." (Ulu Hakan **Abdülhamid**, sh: 33.)*

Hakikat şu ki, **Sultan Abdülaziz Han** Avrupa seyahatini kendi isteği ile yapmamıştır. Devrin ricâli ve bilhassa **Âli Paşa**'nın, O'nu bu hususta iknâ etmek için pek çok uğraştığı bütün kaynakların ittifakı ile sabittir. Fakat bunun sebebi, **Necip Fâzıl**'ın iddia ettiği ve kendisini âdî bir üslupla bir *"sirk hayvanı"* benzetmesiyle anlattığı gibi değildir. O, ecdâdının fetih maksadıyla gittiği ülkelere turistik bir seyahat yapmaktaki mantık farkına itiraz etmiş ve buna zorla iknâ edilebilmiştir. Alâkalı bahislerde görüleceği üzere de bu seyahatin neticesi O'nun ifade ettiği gibi olmayıp devletin gayet şa'şaalı bir şekilde propagandasına müncer olmuştur. **Necip Fâzıl Bey**'in siyâsi hâdiseleri değerlendirmekteki kifâyetsizlik ve âmiyâneliğine mukabil, muhafazakâr bir tarihçinin bu husustaki şu değerlendirmesi, gerçeğin tâ kendisidir.

"Sultan Aziz, kendi politikasının Avrupa muvâzenesi için

gençlere tarihimizin doğru değerlendirilmesinde yardımcı olabilmektir.

Üniversiteye başladığımız gençlik yıllarımızda **Seyyid Abdülhakim Arvâsi** hazretlerinin yakınında bulunmuş ve o büyük şahsiyetin sohbetlerinden feyz almış pek çok insanla tanışmak imkânını elde etmiştik. Bu sebeple **Seyyid Abdülhakim Arvâsi** hazretlerinin sohbetlerinde bizzat bulunmuşçasına o büyük zâtın fikirlerine ve bu arada siyâsî değerlendirmelerine de muhtâl olabilmıştık.

O'nun seçkin müridlerinden bir çoklarından ve bu arada merhûm **Hilmi Işık**'tan defâatle duymuş olduğumuza nazaran bu mübârek zât, 1940'lı yıllarda:

*lüzumlu olduğunu idrâk eden bir devlet ve garb siyâsisi bulamamasının ızdırabı içindedir. Kuvvetlenmeye mâni olmak için, körce bir taassubun, siyâset sahnesinde hâkim olduğunu görmektedir. Ricâli buna mâni olabilmek için III. Napoléon'un Paris Sergisi münâsebetiyle vukûbulan dâvetinin kabul edilmesini ve bizzat Fransa'ya gidilirse ciddî bir dostluk havasının uyanacağı kanaatindedirler. Gâyet an'anaperest bir hükûmdar olan **Azîz Han** ise, bunu istememekte, kendisine ümid bağlayan mânevî tebeasının bundan hoşlanmayacağına kani bulunmaktadır. Fakat ricâl, âdeta devletin bekaası ve devâmı için bunu lüzumlu addettiklerinden, onu en zayıf yerinden yakalamışlardır. Böylece **Abdülaziz Han**, Osmanlı tarihinde muzafferden icrâ edilen seferler hâriç, Hristiyan devletlere dost olarak gitmiş yegâne hükûmdar ve halife olma yolunu tutmuş ve seyahate karar verilmiştir. Kendisinin bunu istemediği, hatta yola çıktıktan sonra dahî, bazı bahaneler icad ederek, dönme kararı verdiği; fakat türlü sebepler ileri sürülerek caydırıldığı rivâyet edilmiştir. Onun bu tereddüdü, hilâfeti de uhdesinde bulundurmasından yabancı devletlerin ayağına gitmesinin izzet-i islâmiyyeye muhalif olduğu kanaatinde bulunmasından ve Müslüman efkâr-ı umûmiyyesinin hatırlarının kırılacağı hususundaki endişesinden kaynaklanmıştır." (Bkz : **Ziya Nur Aksun**-Osmanlı Tarihi, c. IV, İstanbul, 1994, sh: 19-20)*

Üstad **Necip Fazıl, Sultan Abdülaziz Han** hakkındaki bu

“-Biz mağdur ve mazlûm, büyük şahsiyet **Sultan Abdülaziz Han** hazretlerinin âhının çilesini çekmekteyiz. Henüz **Sultan Abdülhamid Han** hazretlerinin âhının çilesine sıra gelmemiştir.”⁴ buyur-

desteksiz atışlarına “**Vahidüddin**” isimli eserinde de devam etmiş ve yukarıdaki değerlendirmelere benzer pek çok ithama burada da yer vermiştir. Bir-iki misal de bunlardan verelim:

“...Yeni padişahın (**Sultan Abdülaziz Han**’ın) söyleyecek yeni bir şeyi olmadığı ve ruhunda kollarındaki adalelere eş bir kuvvet taşımadığı ilk hattından bellidir.” (**Vahidüddin** sh. 17)

“**Abdülaziz**’in devlet ağacına aşı yapmak yerine, onu kökünden zehirlemek mânâsına en büyük mârifeti...” (**Vahidüddin**, sh. 19)

“...Bu dâvânın kolayca ökseye oturtulacak padişahı da iyi yürekli saf kalpli fevkalâde haysiyetli, büyük çapta şeref duygulu, fakat kuş beyinli **Abdülaziz**’den daha uygunu bulunmazdı.” (**Vahidüddin**, sh. 19)

“...Bir deniz kuvvetinin üç esâsî unsuru materyal, personel ve muharrik kuvvet bakımlarından sıfırın altında bir donanma... **Abdülaziz**’in bütün canını ve malını verdiği bu donanma, tahttan indirileceği zaman, sarayını kuşatan ve toplarını pencerelerine diken ilk kuvvet olarak ve “donanma, donanma!” diye kendisini pencereden pencereye atan padişah, âdeta hesapsızlık ve fıkirsizliğin sonu hâlinde ilâhî bir ceza olarak bu manzarayı görür görmez yere yığılacaktır. Öz bûnye içinden çıkamayıp, kediye aslan pençesi takarcasına illetli vücuda kaynaştırmak istenen ve hem kendi değeri, hem de kullanılma kabiliyeti bakımından şâhâne bir yalandan ibâret olan donanma...” (**Vahidüddin**, sh. 21)

Lütfen bu satırlara, bu eseri okuyup bitirdikten sonra bir kere daha göz atınız!.. Bu takdirde, **Necip Fâzıl Bey**’in, hiçbir kaynağa bakmak ihtiyacını hissetmeksizin, ölümlerin hakkına tecâvüzden ve gelecek nesillerin itâbından (ayıplamasından) korkmayarak ortaya koyduğu bu bayağı tavsiflerin, O’nun aşırı benlik hastalığının bir eseri olduğu kavranılacaktır.

4 Bu beyâna muttali olduktan on-on beş sene sonra yine o zamanın büyük meşâyihinden merhûm **Sâmi Efendi** (1892-1984) Hazretlerinin (r.a.), sohbetlerinde sık sık **Sultan Abdülaziz** merhûmun şahsiyyetinin büyüklüğünden ve

muşlar.

Bu haklı değerlendirme, bizim **Sultan Abdülaziz Han**'ın şahsiyeti hakkında alâkımızı celbetmiş ve bu husûsta araştırmalara koyulmamızı intâc eylemiştir. O günden bu yana aradan elli seneden fazla bir müddet geçmiş bulunmaktadır. Henüz yazarlığı düşünmediğimiz bir mevsimde başlamış olan bu alâka bilâhare bizi o büyük şahsiyeti, vatanın istikbali demek olan gençlere tanıtmak husûsunda bir gayeye sevk etmiş ve bu gâye otuz kırk yıl aradan sonra ancak bugün gerçekleşebilmiştir.

Gerçi daha önce te'lif etmiş bulunduğumuz **"Moskof Mezâlimi"**⁵ isimli nâçiz eserimizde ve diğer te'liflerimizde yeri geldikçe, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun gerçek bir mümin ve gayyûr (çok gayretli) bir devlet büyüğü hüviyetini belirtmeye çalışmış⁶, daha sonra da O'nun mârûz kaldığı cinâyet fâciasını doğru olarak nakleden **Hâfız Mehmed Bey** isimli merhûmun "Mâbeyn" (Protokol Dâiresi) başkâtipliğinde bulunmuş bir şahsın **"Hakâiku'l-Beyân fî Hakk-ı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han"**⁷ nâmiyla yayınlanmış olan küçük

mazlûmiyetinden defaatle bahsettiği mesmuumuz olmuştur. Hattâ bu sâikle rahmetli Topbaşzâde **Mûsâ Efendi**'nin (1917-1999) bu hususta bilgimize mürâcaat ettiğini ve bâzı kaynak eserleri berâ-yı tedkik talep etmiş olduğunu da bu vesîle ile ifâde etmek isteriz.

5 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970, c. I, sh. 183 v.d.

6 Gerçekten **"Moskof Mezâlimi"** isimli eserimizde **Sultan Abdülaziz Han** için yazdıklarımıza bir göz atılırsa, onların, bundan otuz beş sene evvel O'nun şahsiyet ve şehâdeti ile ilgili olarak bu eserde mufasssalar yer alan gerçeklerin tam bir hulâsâsı olduğu görülecektir.

7 Bkz: **Hâfız Mehmed Bey**- Hakâiku'l Beyân fî Hakkı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han, İstanbul, 1324.

bir risâlesini Lâtin harflerine çevirerek umûmî efkâra arz etmiştik.⁸ Fakat merhûmun şahsiyeti ile birlikte, devrinin vak'alarını hey'et-i umûmiyyesiyle nakletmenin gereği bizi **Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülhamid ve Sultan Vahideddin**'i ihtivâ etmek üzere "**Üç Mazlûm Padişah**" isimli bir eser te'lifî ile bu husûstaki boşluğu gidermek ihtiyacına sevk etmiştir. Fakat daha sonra, zikrettiğimiz bu üç mazlûm padişahı birlikte anlatan böyle bir eser yerine bunların her birini ayrı ayrı ve müstakil bir sûrette ortaya koymanın ihtiyacını hissetmiş ve bu sebeple aktüel (ş'e'nî) olması sebebiyle **Sultan Vahideddin**'e⁹ öncelik vermiş bulunmaktayız.

Bu defa **Sultan Abdülaziz Han** merhûmu da böyle bütünüyle anlatan bir eser telifinden sonra sıra **Abdülhamid Han** hazretlerine gelecek ve bu sûretle yakın tarihimizin bu üç mazlûm padişahı hakkında gençlerimizin aydınlatılmaları gerçekleşmiş olacaktır. Gerçi **Sultan Vahideddin ve Sultan Abdülhamid Han** hakkında yayınlanmış pek çok eser mevcuddur. Bu sahada asıl boşluk **Sultan Abdülaziz Han** hakkındadır. Bu sûretle hem o boşluğu doldurmak ve hem de kaderleri az-çok birbirlerine benzeyen bu üç büyük ve nûrânî simâyı arka arkaya tarihin sisi içinden çekip çıkararak memleket gençlerine yakın tarihimizdeki sapmanın derûnî sebepleri ile birlikte takdim etmek ve bu sûretle onlara tarihî vak'aların seyrini kavrama imkân-

8 Bu risâleyi önce "**Haftalık Sebîl Dergisi**"nin 5 Ağustos 1977 tarih ve 84 numaralı nüshasından itibaren tefrika etmiş ve daha sonra da kitap hâlinde yayınlamıştık. (Bkz. **Hâfız Mehmed Bey- Sultan Abdülaziz**, Sebîl Yayınevi, İstanbul, 1995.)

9 Bkz: **Kadir Mısıroğlu-Bir Mazlûm Padişah: Sultan Vahideddin**, İstanbul, 2005.

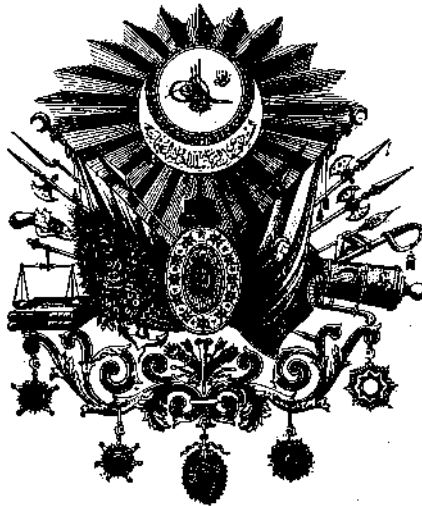
nı bahşetmek istedik.

Padişahlık sıfatını hâiz bulunmalarına rağmen -sevk-i kaderle- mazlûmiyet mevkiine sürüklenmekten kurtulamayan bu üç büyük ve mazlum şahsiyetin, bu sûretle gerçek hüviyetlerini ortaya koymak imkânını bize lutfettiği için Cenâb-ı Hakk'a nihâyetsiz hamd ve şükürler eder, vatan istikbalinin geleceği olan imanlı gençlerimize bu vesîle ile, çöküşün iç ve dış müessirlerini -lâyıkıyla- anlatabilmişsek kendimizi bahtiyâr addedeceğimizi ifâde etmek isteriz.

Ve minellâhi't-Tevfik.
(Muvaffakiyet
Allah'tandır.)

Kadir MISIROĞLU

24 Ocak 2006
ÜSKÜDAR

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN ŞEHZÂDELİĞİ VE ŞAHSİYETİ

I- ŞEHZÂDELİĞİ VE CÜLÜSU

a- Şehzâdeliği

Sultan Abdülaziz Han, 7-8 Şubat 1830 tarihinde **II. Mahmud** ile büyük hayırsever **Pertevniyal Vâlide Sultan**'ın evlâtları olarak Dünya'ya gelmiştir. Bu mes'ud doğum dolayısıyla İstanbul'da bir hafta müddetle geceleri donanma şenlikleri yapılmış ve Yedikule'den toplar atılmıştır.

O'nun doğduğu yıllar Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerinin -bilhassa Saray'da ve üst kademe devlet memurları arasında- sârî (bulaşıcı) bir hastalık hâline gelmiş bulunduğu bir zamandı. Giyim-kuşam değişikliğinden, asırlardan beri telezzüz edi-

len Türk mûsikîsi yerine Batı müziğini tercih gibi milletimizi kendi kendisine yabancılaştıran davranışların tam da merkezinde gözlerini hayata açmış olmasına rağmen O, aksi temâyüllerin adamıydı. Bunun sebebi şuydu:

32. Osmanlı padişahı olarak tahta çıkacak olan bu büyük şahsiyet, şehzâdeliğinde Kadıköy'ün Kurbağalıdere semtindeki köşkünde gâyet serbest bir hayat sürmüş ve halktan edindiği intibâlar ve aldığı tesirlerle tam bir muhâfazakâr olarak yetişmişti. O, âdeta bütün bu Batılılaşma hareketlerine muâriz olan müslüman halktan biriydi. Daha sonra **Veliahd Murad Efendi**'ye intikal edecek olan Kurbağalıdere semtindeki köşkünde at yetiştiriyor, güreş tutuyor ve zekâsı, takvâsı ve bunlara ilâveten gûrbüzlüğüyle halkın sevgisini kazanmış bulunuyordu. Atları, arabaları, hatta bir de vapuru vardı.

Gerçekten ağabeysi olan **Sultan Abdülmecid**, önceleri kendisine hiçbir ehemmiyet atfetmezdi. O'nu tamamen serbest bırakmıştı. **Şehzâde Abdülaziz**, **Sultan Abdülmecid**'in tahta çıktığı sırada henüz on yaşlarında bir çocuktü. Fakat bu çocuk şehzâde biraz büyüüp serpilince, O'nun halktan bir insan gibi her yere girip çıkması ve görüştüğü kimseler üzerinde müsbet bir tesir bırakarak nisbî bir şöhret elde etmesi ve bilhassa Avrupailaşma hamlelerini yadırgayan halk nezdinde Osmanlı tahtı için gerçek bir ümid vesilesi hâline gelmesi yüzünden **Sultan Abdülmecid**, onun hareketlerinden rahatsız olmaya başladı. Bu rahatsızlık sebebiyle kendisini veliahtlıktan azlederek sonradan **V. Murad** adıyla tahta çıkacak olan **Şehzâde Murad**'i veliahd yapmak istedi. Tanzimat devri husûsiyetlerinden biri olarak her yapılan iş için:

“-Avrupalılar ne der?” endişesiyle hareket et-

miş bulunan **Sultan Abdülmecid**, bu tasavvurunu gerçekleştirmek hususunda İngiliz elçisi **Canning** ile gizlice görüşmüştür. O'nun :

“-Verâset usûlû değiştiği takdirde böylece haklarından mahrum edilecek olan şehzâdeleri artık mahpus tutamazsınız. Onlar da serbest gezerler. İçlerinden ise, saltanat iddiasında bulunacaklar çıkabilir. Halbuki bu devletin büyük bir kuvveti de kendisine muâriz bir saltanat iddiacısı bulunmamasıdır.”¹⁰ demesi üzerine fikrinden vazgeçmiş ve **Şehzâde Abdülaziz** de veliahtlığına devam edebilmiştir.

Bununla beraber **Sultan Abdülmecid, Şehzâde Abdülaziz Efendi**'nin diğer şehzâdelerden farklı bir sûrette serbest bir hayat yaşamasından doğabilecek mahzurları endişe ile tâkip etmiş ve O'nu dâimî bir sûrette göz hapsinde tutmuştur.

Meselâ **Veliahd Abdülaziz** bir gün Beylerbeyi Karakolu'na hediye olarak bir miktar para göndermişti. Karakol kumandanı bu durumu Serasker **Mehmed Rüşti Paşa**'ya bildirmiş, O da keyfiyeti padişaha arz etmişti. **Sultan Abdülmecid, Şehzâde Abdülaziz**'i huzuruna celbederek hediyesini kendisine iâde ettiği gibi:

“-Askere böyle az bir şey vermek yakışık almaz!” diyerek O'nu muâheze etmiştir.¹¹

Bu hâdise sebebiyle Padişah, **Reşid Paşa**'ya:

“-Ne dersin, bizim birâder askeri celbe kıyâm etmiş!..” diyerek **Şehzâde Abdülaziz**'i Trablusgarb Vâlisi tâyin edip merkezden uzaklaştırmak istemiştir. Bunu doğru bulmayan **Sadrazam Reşit**

10 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, İstanbul, 1980, sh: 26; **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, (Cavit Baysun Neşri), Ankara 1960, sh: 193.

11 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh: 26.

Paşa'nın telkiniyle bu fikrinden vazgeçmiştir. Daha sonra **Mehmed Âli Paşa**, sadrazam olduğunda Padişah'ın:

“-Paşa, ben efendiden (**Şehzâde Abdülaziz**) sıkılır oldum!” demesi üzerine **Mehmed Âli Paşa**:

“-Efendim, Mâbeynci çabuk ve çevik bir bendenizdir. Benim de bir mûtemed adamım vardır. Onlara tebdil-i câme (kıyâfet, elbise) ettiririz. Efendi, gece çiftlikten gelirken kurşun ile vurulur.” demiş, bu yakışıksız teklif karşısında Padişah:

“-Olur mu ya!..” karşılığını vermiş, Sadrazam ise:

“-Evet, olur, ne var?!” mukâbelesinde bulunmuştur.

Cevdet Paşa:

“Padişah bu tekliften ürküp:

*“-Hele bakayım, düşüneyim!..” deyû buyurmuş ve zaten kan dökmeyi sevmez iken birâderi hakkındaki bu muâmeleyi pek çirkin görmüş, fakat bu tarîk ile **Mehmed Ali Paşa**'nın ne ayarda bir âdem olduğunu zâhire çıkarmıştır ve ihtimal ki, bu hususu ona açması, kendisini tecrübe içindir. Ondan sonra **Mehmed Âli Paşa** hakkında meslûbu'l-emniyye (güvenin ortadan kalkması) olması da buna delil olabilir.*

***Abdülaziz Efendi**'nin cülûsundan sonra bu sırra vâkıf olduğunu, Meclis-i Vâlâ Reisi **Kâmil Paşa**, bittahkik mahremâne olarak bu kullarına söylemiştir.” demektedir.¹²*

Cevdet Paşa, kelimesi kelimesine aynı ifâdeyi **“Tezâkir”**de dahî zikretmektedir.¹³

Sultan Abdülmecid, şehzâdenin halk içinde dolaşmasını ve bilhassa Boğaziçi'nde vapur gezinti-

12 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh: 27.

13 **Cevdet Paşa**- c.Tezâkir, II, sh: 134.

lerini önlemek üzere bir tedbir düşünmüştür. Bunu gemi süvârisi **Ahmet Vesim Bey**'in (Paşa) vârislerinden dinlemiş olarak **Haluk Şehsuvaroğlu** şöyle anlatmaktadır:

*"Veliahd, İstanbul civarında yaptığı atlı gezintilerden başka emrine tahsis edilmiş **"Sâik-ı Şâdî"** vapuruyla Boğaz'da, Marmara'da dolaşır, bazen uzaklara doğru gitmesi Padişah'ı telâşlandırırdı. Veliahd bu deniz gezintilerinden vazgeçirmek için **Sultan Abdülmecid**, **"Sâik-ı Şâdî"** süvârisi **Ahmed Vesim Bey**'e (sonradan Kaptan Paşa olan) gemiyi karaya oturtursa, birader korkar bir daha bu seyahatlere kalkışmaz diye haber göndermişti. Mesleğinde pek mâhir olan **Ahmed Vesim Bey**'in acemî bir kaptan gibi gemiyi karaya oturtmak izzet-i nefsine oturmuş ve nezâketle bu hususun erbâbına havâlesini istirham eylemişti."¹⁴*

Bunlardan o zaman için haberi olmayan **Veliahd Abdülaziz**, serbest hayatına devam etmiş ve her yere girip çıktığı gibi gemiyle Boğaz'da ve Marmara Denizi etrafında dolaşmaktan da aslâ geri kalmamıştır.

Saray kadınlarının önlenemez israfı ve devlet ricâlinin birbirleriyle uğraşmaları sonunda **Sultan Abdülmecid**'in sıhhati bozuldu. Sinirleri zayıfladı.¹⁵ Bu sebeple birtakım evhâma kapıldığı müşâhede edildi. Gerçekten bu sırada **Sultan Abdülmecid**'in tahttan indirilerek yerine **Veliahd Abdülaziz Efendi**'nin geçirileceği şayiâları ortaya çıktı¹⁶ ki,

14 **Haluk Y. Şehsuvaroğlu**- Sultan Aziz, İstanbul, 1949, sh: 16-17.

15 **Cevdet Paşa**, "...Gerek vicdânen ve gerek bedenen kendisine za'f u hüçâl (cılızlık) geldi." demektedir. (Tezâkir, c.II, sh: 132)

16 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.II, sh. 134; Mâruzât, sh: 27.

bunu duyan **Sultan Abdülmecid**'in öldürölme korkusuyla bazı söz ve hareketleri şâyî oldu.

Gerçekten kendi kadınefendisi tarafından öldürölme istenildiği yolunda bir beyânı vâkî olduğu gibi¹⁷ ölüm korkusunun asıl hedefi **Veliâhd Abdülaziz Efendi** idi. Bu hususu **Cevdet Paşa** şöyle hikâye etmektedir:

"Birâderi daha ziyâde büyüyüp serpildikçe O'ndan ürkmeye başladı. Hatta kendisine mukad-demâ bir kuyumcu bir çift altın kakma tabanca yapmış idi. **Abdülaziz Efendi**'nin dahî bir çift tabancası bu vechile işletmek üzere ol kuyumcuya gönderdikte kuyumcu:

"Bu işleme gümüşün pek hâlis ve âlâsından olur. **Düzoğlu Bogos** istediğim gümüşü bana verirse yaparım!.." demiş olduğundan **Efendi hazretleri, Bogos**'a haber göndermiş. O dahî istenilen gümüşü vermiş. Bu keyfiyet derhal **Reşid Paşa**'ya yetiştirilmiş olmağla O dahî Hünkârı gördüğünde:

"-Deli Bogos, **Aziz Efendi**'ye bir çift tabanca yaptırvermiş!.." deyi söylemiş. Hünkâr, hemen **Bogos**'u celb ile:

"-Ben seni şimdiye kadar kendime sâdik ve hayırhâh bilirdim. Sen ise **Aziz Efendi**'ye bir çift tabanca yaptırvermişsin. Ol tabancaları, o beni öldürmek için yaptırıyor, biliyor musun?!" diyecek **Deli** şaşmış. Hemen and içerek vukû-u hâli beyân u izah ederek güç hâl ile kandırmış olduğu mahremâ-

17 **Cevdet Paşa:**

"Hatta bir gün kamasının sapı düşmüş olduğundan saray-ı hümâyuna hizmet eden **Düzoğlu Deli Bogos**'u çağırıp:

"-Bunu çabuk yaptır. Zira benim beşinci kadına emniyetim yoktur. O bir kâfire şeydir. O'nun için kamayı taşıyorum!.." dediğini nakletmektedir. (Tezâkir, c.II, sh. 132.)

*ne haber alınmıştır...*¹⁸

Daha sonra **Şehzâde Abdülaziz**'i bertaraf ederek veliahdlığa **Şehzâde Murad Efendi**'yi geçirmek için devlet ricâli arasında birtakım görüşüp konuşmalar ve hazırlıklar cereyan etmişse de¹⁹ bundan haberdar olan veliahdin sıkıştırması üzerine bu kumpasın içinde olanlar, olup biteni inkâr ettikleri gibi teşebbüslerinden de vazgeçmişlerdir. Bu suretle **Veliahd Abdülaziz Efendi**, her tarafta serbest olarak dolaşmaya devam etmiş ve sarayın kapalı muhîtinde yaşayan diğer şehzâdelere nazaran memleket gerçeklerinden tamamen haberdar olabilme imkânını elde etmiştir.

Gerçekten Veliahd **Abdülaziz Efendi**, at üstünde şehirde dolaşmaya, halkla yakinen temâs etmeye ve Boğaz ve Marmara sahillerindeki vapur gezintilerine tahta çıkıncaya kadar devam edebilmiştir.

Sultan Abdülmecid, son Cuma selâmlığında, kendisini yakalandığı verem hastalığından dolayı son derecede bitkin hissedince **Veliahd Abdülaziz Efendi**'yi huzûruna çağırması ve:

"-Birader, benden artık hayır yok!.. Ben bu bayramlaşmaya ancak vükelâ (Nâzırlar) ile vedâ için çıktım. İşte her şey sana kalacak. İnşallah başarılı olursun. Evlâtlarımı sana emânet ettim. Onlara darlık çekirtme!.." demiştir.²⁰

Veliahd Abdülaziz Efendi, bu beyân üzerine hüngür hüngür ağlamış, ağabeysi **Sultan Abdülmecid**'se, ölümünün yaklaştığı şu sırada

18 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.II, sh. 133-134.

19 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 27 vd.; **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.II, sh. 134 vd.

20 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 29; Tezâkir, c.II, sh. 136.

Veliahd'e şu itirafta bulunmuştur:

"-Vükelâ bana ihânet ettiler. Seninle kardeşliği bildirmediler!.." ²¹

Bu sözler, Veliahd'dan bir nevî özür dilemek mâhiyetinde idi.

Müteâkib günlerde Hersek isyanını bastırmak üzere Rumeli'ye hareket etmek üzere bulunup da Padişah'a vedâ için gelmiş bulunan **Ömer Paşa**'ya:

"-Allah selâmet versin. İnşallah muvaffak olup gelirsin!.. Amma beni bulamayacaksın. Yakın zamanda da gelsen bulamayacaksın. Beni karılarım ve kızlarım bitirdiler!.." ²² dedi.

Bu sûretle **Sultan Abdülmecid**, devrinin israf âmillerine işâret etmiş ve bundan duyduğu ızdırabı dile getirmiş oluyordu. Birkaç gün sonra devlet ricâlinin ekseriyetinin başı ucunda bulunduğu bir sırada **Sultan Abdülmecid**, son nefesini verince Paşalar, Evkaf Nâzırı **Hasip Paşa**'yı mevtânın başında bırakarak Veliahd dâiresine gittiler ve:

"-Efendimiz, başınız sağolsun!.. Birâderiniz vefât etti. Taht ve saltanat teşrifinize muntazırdır. Buyurun!.." ²³ diyerek durumu **Veliahd Abdülaziz Efendi**'ye bildirdiler. (25 Haziran 1861)

Veliahd Abdülaziz Efendi, aldığı bu haberdan fevkalâde müteessir olarak ağlamaya başladı. Biraz kendine gelince, paşalar, O'nu alıp padişahın dâiresine getirdiler. Burada biraz dinlendikten sonra Topkapı Sarayı'na gidildi.

Veliahd Abdülaziz Efendi'nin annesi **Pertevniyâl Valide Sultan**, paşaların oğluna bir kötülük yapmasından korkuyordu. Çünkü onların daha

21 a.y.

22 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 25.

23 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh. 139.

önce **Veliahd Abdülaziz Efendi**'yi bertaraf ederek **Murad Efendi**'yi veliahd yapmak istediklerinden haberdardı. O da Topkapı Sarayı'na geldi.

Vâlîde Sultan, bu endişesinde son derecede haklı idi. Çünkü **Sultan Abdülmecid**'in vefâtının yaklaştığı hissedilince cülûs dâvetiyeleri basılmıştı. Sağa-sola gönderilmek üzere hazırlanan bu dâveti-yelerde isim yeri açık bırakılmıştı.²⁴

b-Cülûsu

Korkulan olmadı. Hazır dâvetiyelere alelace-le **Veliahd Abdülaziz Efendi**'nin adı yazılıp elden gönderilerek icab eden kimseler Topkapı Sarayı'na dâvet olundular. Gerekli hazırlık yapıldıktan sonra parlak bir merâsimle **Sultan Abdülaziz Han**'a biat edildi. Biattan sonra yeni padişah, Dolmabah-çe Sarayı'na gelerek şehzâdeleri huzûruna celbetti. **Sultan Abdülmecid**'in şehzâdelerine:

"-Size hiçbir sûretle sıkıntı çektirmem!.. Babanızın zamanında ben nasıl gezip tozduysam siz de öylece şehzâdeliğinize yakışır bir şekilde gezebilirsiniz. Cuma günleri istediğiniz câmiye gidip namaz kılınız. Sâir günlerde ise, okuyup yazınız. Câhil kalmayınız."²⁵ dedi.

Bundan sonra şehzâdelerin en büyüğü olan **Veliahd Murad Efendi**'ye dönerek:

"-Benden sonra bu tahta sen geçeceksin. Çalışıp görgü ve bilgini arttırmalısın!.." ²⁶ diye ilâve etti.

O tarihe kadar şehzâdelere evlenip çoluk-çocuk sahibi olmaları yasaktı. Fakat **Sultan Abdülaziz Han** şehzâdeliğinde evlenmiş ve bu evlilikten

24 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh: 140-141.

25 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh. 146.

26 a.y.

Yusuf İzzeddin Efendi doğmuştu. O'nu, önceleri Eyüp'te bir dostunun evinde saklamış, sonra kendi köşküne celbederek herkese:

"Kölemdir!.." diyerek o sûretle tanıtmıştı.

Ashında **Sultan Abdülmecid**, bu çocuktan haberdârdı. Fakat tecâhül edip (bilmemezlikten gelip) işin üstüne gitmemişti. Bu defa **Sultan Abdülaziz Han**, merhûmun o güne kadar varlığını gizli tuttuğu ve artık beş yaşını ikmâl etmiş olan oğlu **Yusuf İzzeddin Efendi**'yi de huzuruna getirtmişti. Yaş sırasına göre dizilen şehzâdelerin en sonunda **Yusuf İzzeddin Efendi**'yi durdurarak, bu oğlu için:

"-Bu da sizdendir. Onun varlığını merhûm Efendimiz de bilirdi. O'na ağabeylik edin!.." tavsiyesinde bulundu.

Sonra şehzâdelerin en küçüğü olması dolayısıyla **Yusuf İzzeddin Efendi**'ye bütün şehzâdelerin ellerini öpmesini emretti.

Cülûsundan üç gün sonra **Sultan Abdülaziz Han** merhumun Eyüp'te kılıç kuşanma merâsimi yapıldı. Âdet olduğu üzere yeni Padişaha kılıç kuşandırma "**seyyid**" ve "**şerif**"lerin²⁷ hey'et-i umûmiyyesine âile reisliği eden "**Nakîbu'l-Eşraf**"ın hakkı idi.

Daha sonra Mâbeyn Başkâtipliğinde bulunacak olan **Ali Fuad Türkgeldi**'nin naklettiğine göre o sırada Nakibul'-Eşraf olan **Tahsin Bey**, "**yek-çesm**" (tek gözlü) olduğundan **Sultan Abdülaziz Han** teşe'üm etmiş (uğursuz saymış) ve kılıcı kendisine Şeyhülislâm **Saadeddin Efendi** tâlik etmiş-

27 Peygamber Efendimizin sülâlesinden olup da **Hazret-i Hüseyin**'in soyundan gelenlere "**seyyid**", **Hazret-i Hasan**'ın soyundan gelenlere "**şerif**" denilir. "**Seyyid**" kelimesinin çoğulu "**Sâdâd**", "**şerif**" kelimesinin çoğulu ise, "**şürefâ**"dır.

tir.²⁸

Cevdet Paşa ise "**Tezâkir**"de şöyle demektedir:

"Cülûs-i hümayunda en ibtidâ nakibu'l-eşrâfin biât eylemesi resm-i kadîmdir. Halbuki **Ali bin Ebi Tâlib** -radiyallâhu anh- hazretlerine en ibtidâ biât eden **Talha** -radiyallâhu anh- hazretleri eşell (çolak) olmağla bâdî-i şeâmet (uğursuzluk sebebi) olmuş idi. Bu kere nakibu'l-eşrâf bulunan **Tahsin Bey** ise hem çolak ve hem yek-çeşm ve hem de alâ rivâyetin düztaban olduğu hâlde "**En ibtidâ biât edecek**" deyû yevm-i cülûsta erbâb-i biâte bâis-i hadşe-i derûn (gizli bir rahatsızlık sebebi) olmuş iken bereket versin biâte yetişemeyip Sadr-ı Rumeli İlmî **Molla Efendi** vekâlet etmekle herkes memnun ve müstebşir olmuş idi. Bu keyfiyet ise âlem-i bâlâya aks etmekle taklîd-i seyf resmini Şeyhülislâm Efendi icrâ edip de **Ne-câti Efendi**'nin duâ etmesi ve **Hüsam Efendi**'nin teberrüken fâtiha demesi emrolunmuş idüğünden ol vechile icrâ olunarak **Nakîb Efendi** vüzerâ sırasında durmuştur. Bu sırada **Hasip Paşa** azl ile yerine Vâlîde kethüdâsı **Mazlum Bey** Hazîne-i hassa nâzırı oldu. Mukarrebîn-i hazret-i pâdişâhîden **Nevres Bey** ile **Hasan Efendi** Hünkâr'ın efendiliği zamanında olduğu gibi gâyet serbâzâne ve lâubâliyâne davrandıklarından biri Kaza-i Erbaa kaymakamlığına ve diğeri tûtûn gümrükçülüğüne tâyin ile Mâbeyn-i hümayundan ihrâç buyruldular."²⁹

Bu sûretle cülûsuna ve padişahlığına âid gerekli bütûn usûller ikmâl edilmiş ve O, artık tereddüd ve münakaşaya mahal vermeyecek bir sûrette padişah olmuş bulunuyordu.

28 **Ali Fuat Türk geldi**-Görüp İştiklerim, Ankara, 1951, sh: 145.

29 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh: 152-153.

Cevdet Paşa şöyle demektedir:

*"Abdülaziz Han hazretlerinin cülûsu âmmeye mûcib-i memnûniyet oldu. Vâlidesi Sultanefendi hazretlerinin dahî kemâl-i salâh ve iffeti, başkaca bâdi-i tesliyyet oldu. Binâen alâzâlik devletin selâmeti ve milletin saadeti emrinde halka yeniden ümid kapıları açıldı. Sunûf-ı tebâiyyenin kalpleri meserret ile doldu."*³⁰

II- ŞAHSİYETİ

Sultan Abdülaziz Han merhûmun çok yönlü bir şahsiyeti vardır. Bunun en fârik ve mûmeyyiz olanı, dindarlık ve tarih boyunca teşekkül etmiş bulunan millî ve dinî hüviyetimize ârız olan hastalıklara karşı çare aramak ve o hüviyeti korumak hususundaki gayret ve hamiyettir.

Bununla beraber biz, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun şahsiyetini birkaç alt başlık altında izah etmek istiyoruz.

a-Dünyâ Görüşü Sağlamlığı ve Dindarlık

Sultan Abdülaziz Han merhumun dünya görüşü, hülâsaten **"İslâm"**dan ibârettir. O'nun, İslâm'ı anlayışında ve tatbik tarzında hiçbir zaaf veya kusur mevcut değildir. Bunun mânası, bu yüce dine **"Ehl-i Sünnet İtikadı"** çerçevesinde âlimâne bir sûrette vukûfiyetle birlikte dinî emirlere eksiksiz ve kâmil bir şekilde tâbî bir hayat yaşamaktır.

Gerçekten **İbnu'l-Emin Mahmud Kemal İnal**, nezdinde mahfûz, mâbeyn kâtiplerinden **Âtîf Bey'in Hâtıra**³¹ isimli eserine atfen **Sultan Abdü-**

30 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh: 143.

31 **Mithat Sertoğlu, İbnu'l-Emin Mahmud Kemal Bey'in** sık sık iktibaslar yaptığı bu **"Hâtıra"** isimli eserle O'nun mü-

laziz Han merhûmun “yemek ve içmek ve ahvâl-i sâirede âdât- ehl-i İslâm üzere harekete pek ziyâde

ellifi hakkında şu bilgiyi vermektedir:

“**Abdülaziz** devrinin son Mâbeyn Başkâtibi **Âtîf Bey**, 1836 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babası Ağnam, yani Koyun Vergisi Müdürü **Ali Şâkir Efendi**’dir. Annesi **II. Mahmud**’un hazinedarlarından, zevcesi ise **Abdûlmecid Han**’ın câriyelelerinden olduğu için kendisi saray tarafından himâye edilmiştir. 1871 yılında Mâbeyn Başkâtipliği ile saraya alındı, iki yıl sonra Mâbeyn Başkâtibi oldu. 1875 yılında ek görev olarak Hazine-i Hâssa Nâzirliği verildi.

Âtîf Bey, Abdülaziz’in tahttan indirilişi üzerine azledilmiş, üç yıl görevsiz kaldıktan sonra 1879 yılında Amasya Mutasarrıfı, sonra Karesi (Balıkeşir Bölgesi) vâlisi olmuştur. Bu vâliliğinin ilgâ edilmesi üzerine emekliye ayrılp İstanbul’a döndü. Ve 1916 yılında 80 yaşında bulunduğu hâlde vefât etti.

Âtîf Bey, Abdûlmecid’in ölümünden **Abdülaziz**’in ölümüne kadar geçen on beş yıl içinde gördüklerini ve duyduklarını merhum üstadımız **İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal**’ın babası **Mühürdar Emin Paşa**’ya ve Paşa’nın öbür oğlu **Tevfik Bey**’e söylemek sûretiyle yazdırmış, sonra da okuyup tashih etmiştir. Bu hâtıraları ayrıca son **Halîfe Abdûlmecid Efendi** 1919 yılında, yani henüz veliahd bulunduğu sırada okumuş ve bazı notlar ilâve ettiği gibi, bu husustaki kanaatini bir mektupla **İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal**’a bildirmiştir.

Merhum **İbnü’l-Emin, “Hâtıra-i Ârif”** diye andığı bu hâtıralardan “**Encümen-i Târih-i Osmânî**” mecmuâsında yazdığı iki makalede uzun uzadıya bahsettiği gibi, “**Osmanlı Devrinde Son Sadrazamalar**” adlı büyük ve cidden çok değerli eserinde bu hâtıralardan yer yer iktibaslarda bulunmuştur. Ancak bunun tamamını yayınlamamış, daha doğrusu kendince bazı haklı sebeplerden dolayı yayınlamak istememiştir.

Ben vefâtından bir yıl kadar evvel bana olan husûsî teveccühüne güvenerek kendisinden bu hâtıraların tamamının mikro filmini alma müsâadesini istemiştim. Merhûm, bir süre tereddütten sonra kendi hayattayken hiçbir bölümü neşredilmemek şartıyla buna râzı oldu. Vefâtından sonra “**Hâtıra-i Âtîf**”ın Üniversite Kitaplığı’na intikal ettiği bilinmektedir. Ancak, duyduğuma göre, bulunduğu yere yağmur sularının sızması dola-

itina..." ettiğini bildirmekte³² ve "Mükeyyifât (keyif verici şeyler) ile aslâ âlûde olmamış (bulaşmamış) ve müskirât (içki) aleyhine bir makale-yi hakîmâne dahî yazmış bulunduğunu" ifâde etmektedir.³³

Merhûm'un mâbeyn (protokol dâiresi) baş-kâtipliğinde bulunmuş olan **Hâfız Mehmed Bey**, müşâhedelerine istinâden şöyle demektedir:

"Hayatında işret etmediği gibi sigara dahî iç-memişti. Sigara içen ve işret edenlerden son derece nefret ederdi. Hatta kendi hizmetlerini sigara içme-yen hizmetkârlara yaptırırdı. Risâle sahibinin iddia ettiği ve hâşâ edeb hârici işleri ve sû-i istimâli ol-madı. Ancak Osmanlılığın şânından olan pehlivan beslemek, güreştirmek, atıcılık yapmak, ava gitmek gibi işler yaptı. En medenî devletlerde olduğu gibi büyük bir hayvanat bahçesi kurdu. Osmanlılığın şâ-nına ve büyüklüğüne lâyık kahramâne bir tutuma sâhipti. Onun her hareketi geçmişe ve geleceğe bir ibret nümûnesidir. O öyle bir padişahı ki; her hare-keti devletin büyüklük ve vakârı içindi. Devlet idâre-sindeki çalışmalarına dost ve düşman herkes gıpta ederdi."³⁴

Buna ilâveten **İbnu'l-Emin**, merhûmun, "**Se-rasker Rıza Paşa**'ya bir gün:

"Ben birâder gibi kan ve oğlan ile eğlenemem!.. Beni işe alıştırın!.. Ben mühimmât ile ve gemi techîzi

yısıyla ıslanıp harap olmuş ve faydalanılamaz hâle gelmiştir. Eğer bu doğru ise, demek ki, tek nüshâsı hâlâ yalnız bende bulunmaktadır." (Bkz: **Mithat Sertoğlu-Sultan Abdülaziz**'in Topkapı Sarayı Günleri, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ocak 1987, s: 1, sh: 35 vd.)

32 **İbnu'l-Emin Mahmud Kemal İnâl**- a.g.e., sh: 599.

33 **İbnu'l-Emin** - a.g.e., sh: 595.

34 **Hâfız Mehmed Bey- Sultan Abdülaziz Han**, sh: 13.

ile ve asker tertîbi ile meşgul olmak isterim!..³⁵ dediğini kaydetmektedir. Bu hususu **Cevdet Paşa** da "**Tezâkir**"de te'yid etmektedir.³⁶

Sultan Abdülaziz merhûmun, bir müddet mâbeyn kâtipliğini yapmış olan **Memduh Paşa** ise, O'nun "evâhir-i saltanatında su yerine zemzem içmekten mütelezziz olduğunu"³⁷ yazmakta ve kendisini "sâhibu'l-cemâl (güzel yüzlü), melihü'l-mekâl (güzel konuşan) fehîm-ü meânide (anlayış ve kavrayışta) seriyyu'l-intikâl (süratli, zekî) azametiyle birlikte etvâr-ı güftâr (hareketleri ve konuşması) nâzîk bir şehîr-i yâri-i mekârim hisâl (üstün ahlâklı) idi." tavsifiyle **Sultan Abdülaziz Han**'ın şahsiyeti hakkındaki gerçeklere hâkkıyla tercüman olmuştur.³⁸

Memduh Paşa, merhûmun, "ömr-ü hayatında aslâ müskirât (içki) kullanmadığını, beş vakit namazını muntazaman edâ eden, dînî vecibelere riâyetkâr, her sabah Kur'ân-ı Kerim kıraat eden, pek kuvvetli bir itikada sahip bulunduklarını" kaydettikten sonra "frenğâne libâs giyenleri ve kefere mukallitlerini tevbihi ettiklerini" defaatle zikretmektedir.³⁹

İbnu'l-Emin ise merhûmun ömrü müddetince kolalı gömlek giymediğini nakletmektedir.

Engelharde ve **Lamouch** gibi yabancı yazarlar, ittifakla; **Sultan Abdülaziz Han**'ın muhafa-

35 **İbnu'l-Emin** - a.g.e., sh: 595-596.

36 **Cevdet Paşa**- **Tezâkir**, c.II, sh: 151.

37 **Memduh Paşa**:

"**Abdülaziz Han** müskirât istimal etmezdi. Evâhir-i eyyâm-ı saltanatında (saltanatının son günlerinde) su yerine zemzem içmekten mütelezziz olurdu." demektedir. (Bkz. Mir'ât-ı Şu-unât, sh. 86)

38 **İbnu'l-Emin** - a.g.e., sh: 594.

39 Bkz. **Memduh Paşa**'dan naklen **Ziyâ Nur Aksun**-a.g.e., c: IV, sh: 152.

zakâr temâyüllü ve ıslahat aleyhtârı olduğunu te-bârüz ettirmektedir. Bu çeşit batılı yazarlara göre **Sultan Abdülaziz Han**, yaşlı Türkler'in mümessilidir.⁴⁰ Devrinin Batı hayranı, bozuk kafalı ricâline nazaran **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, millî kültürü muhâfaza ve güçlendirmedikçe ve Batı'dan sadece, ama sadece teknik itibariyle istifâde yolunu tutmadıkça ayakta kalmanın mümkün olmadığını iddia etmiş ve bütün icraatı da bu yolda gerçekleşmiştir.

Gerçekten böyle hareket eden Japonlar'ın muvaffakiyet elde etmelerine rağmen⁴¹ bizim hâlâ

40 a.y.

41 Hakikaten Japonya teknik terakkî itibariyle -Batı'ya nazaran- geri kalmışlığını telâfi maksadıyla bizden sonra (1880'lerde) harekete geçmiş olmasına rağmen 1904 tarihinde Rusya'yı müthiş bir mağlubiyete uğratmıştır. Bugünkü durumları da herkesçe mâlumdur.

Bunun sebebi, onlarla bizim aramızdaki metod farkıdır.

Sultan Abdülhamid devrinde İslâm Âlemi'ni baştan başa dolaşmış ve bu arada Japonya'ya da gitmiş olan **Abdürreşid İbrahim Efendi**'nin bir nevî seyahatnâmesi olup "**Âlem-i İslâm**" adı altında İstanbul'da basılmış tafsilâtli hâtîrât, Japonların Batı ile aralarındaki kalkınmışlık farkını telâfi için giriştikleri hareketin sadece teknik sahaya inhisar ettirildiğini din, ahlâk ve içtimâî nizam itibariyle herhangi bir Batılı esas ictibas etmeyerek kendi kendilerinden ibâret kaldıklarını tafsilâtıyla anlatmaktadır. Lâtin harfleriyle de basılmış olan (bkz: **Mehmed Paksu**- İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet, İstanbul, 1987, Yeni Asya Yayınları) bu hâtıratla dile getirilmiş gerçekler, **Mehmed Âkif Bey**'in "**Safahat**"ında yer alan "**Süleymâniye Kürsüsünde**" isimli eserinde manzûm olarak terennüm edilmiştir. Oradaki vâiz, **Abdürreşid İbrahim Efendi**'dir. Bu uzun manzûmeden aşağıdaki birkaç mısra, Batı karşısında tutulacak yolu açıkça göstermektedir:

"...İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?
Nedir esbâb-ı terakkisi? Yakından görmek

Dünyâ ile aramızda mevcut olan dengesizliği gide-rememiş olmamız, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun dâvâsında haklılığını göstermektedir.

Bu uzun boylu mesâî, bu uzun boylu sefer,
Bir kanaat verecekmiş bana dünyada meğer
O kanaat da şudur:

Sırr-ı terakkînizi siz

Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz
Onu kendinde bulur yükselecek millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atını
Veriniz hem de mesâinize son sūr'atinizi
Çünkü kaabil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin yalnız;
İyi hâtırdâ tutun ettiğim ihtârı demin
Bütün edvâr-ı terakkî-yi yarıp geçmek için
Kendi "mahiyet-i ruhiye" niz olsun kılavuz
Çünkü beyhüdedir ümmid-i selâmet onsuz."

Tamamen **Sultan Abdülaziz Han** merhumun görüşlerine tercüman olan yukarıdaki şiirde serdedilen fikirler etrafında daha fazla mâlûmât almak isteyenler, aşağıdaki eserlere bakabilirler:

Dr. Mustafa Hakkı Akansel- Çelik Çiçek, (Bu eser, alman yazarı **F. Sieburg**'dan tercümedir. 1939 yılında yazılmıştır.) Veya **Lily Abbeck**'in 1936'da yazdığı "Yamato" (Japonya) eserinden derleme "Japon Mucizesi ve Bundan Bizim İçin Alınacak Dersler" (İstanbul, 1943)

Yukarıda bahsi geçen **Sieburg**'un eserinden aşağıya aldığımız üç-beş satır, bizim batılılaşmak istikametindeki hareketlerle ne vahim hatalara sürüklenmiş olduğumuzu göstermektedir:

"...Avrupa'nın hakikaten faydalı olan şeylerini koparıp almak ve kendine mâl etmek Japon milliyetçiliği için lâzım olan silahları yapmak, fakat aynı zamanda millî kudretin sırrı olan "millî benlik"i korumak ancak bu sayede mümkün oldu." (**Sieburg**'un eseri sh: 151'den naklen, a.g.e. sh. 14.)

"Fakat bu itikatlar Japonya'nın muâsırlaşmasına engel olmadı. Büyük bir kimyâ fabrikası aynı zamanda Şinto rahiplerini kullanır bir inci fabrikası, midyelerin ruhu için âyinler tertib

Gerçekten o devirde Osmanlı idâresi altındaki gayr-i müslimlerin hissiyatlarını ifâde eden ve **Cevdet Paşa** tarafından nakledilen şu sözler de merhûm **Sultan Abdülaziz Han**'i te'yid etmektedir. Rumlar ve Ermeniler:

"-Bizim padişahımız **Abdülmecid** idi. Bu, müslümanların padişahıdır. Biz kabul etmeyiz!" diyerek isyan edeceklermiş."⁴²

Hakikaten **Sultan Abdülaziz Han**'ın Batı âlemine bakışının tam bir Türk ve Müslüman nokta-i nazarı istikametinde olduğunu anlamak için O'nu, İngilizlerin meşhûr elçisi **Canning**'in daha şehzâdeliğinde "**geri kafalı**" olarak vasıflandırmış bulunduğunu hatırlamak kâfidir. **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, Osmanlı'nın iç işlerine karışmayı marifet sayan ve bu hususta birbirleriyle yarışan sefirlerden bîzârdır. O'nun bu hissiyatını **Sultan Abdülmecid**, husûsî doktoru **Spitzer**'e şöyle nakletmektedir:

"-Biraderim sefir ve konsolosların ziyâretini nasıl telakkî eder bilir misiniz? Ekseriyâ hiddetle!.. Bu gâvurlar size ne kadar dost görünürlerse görünsünler yine de hepsi müttefikan düşmanlarımızdır. Elimde olsa, hepsi birden kayığa bindikleri zaman topları üzerlerine çevirtir ve geberdiklerini kemâl-i zevk ile temâşâ ederdim."⁴³

eder." (**Sieburg**'dan naklen, a.g.e. sh. 15.)

Bugün, Japonya'dan da daha ibretli bir örnek zuhûr etmiştir: Singapur! Burası yakın bir geçmişte bataklıktı. Bugün ise millî gelir ortalaması Dünya'da en yüksek bir ülke hâline gelmiştir. İncelenip ibret alınması gerekirken Singapur hakkında Türkçe hiç bir ciddi yayın mevcûd değildir!

42 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c.II, sh: 148.

43 **Ziya Nur Aksun**-Osmanlı Tarihi, c: III, sh: 418.

Onun, kendi zihniyetiyle devrin ricâli arasındaki farkı, şöyle ifâde ettiğini çok iyi değerlendirmek lâzımdır:

“-Sizinle benim aramdaki fark şudur: Siz Avrupa’nın istediği ıslahatı yaparsak, menfaatlerini kollarsak, kanunlarda ve kıyâfette onlara benzersek, düvel-i garbiyyenin bize bir şey demeyeceğini ve bizi himâye edeceğini söylüyorsunuz!.. Ben de diyorum ki, kuvvetli bir ordu ve donanma vücuda getirir, bunun ihtiyâcâtını da kendimiz temin eder ve Rusya’yı da mağlub edersek, elli sene daha rahatız ve büyük devletiz!”⁴⁴

Bu, Rusya’yı mağlûb etme meselesi, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmda âdeta bir sâbit fikir hâlindedir. **İbnü’l-Emin**:

“-Hâkân-ı Merhûm, **Yusuf Kamil Paşa**’ya -gayet mahremâne olarak- mükerreren “donanmanın tekemmülüne gayret edişim, Kırım’ı istirdad etmek içindir!” dediğini babam **Mehmed Emin Paşa** merhûm söylerdi” demektedir.⁴⁵

İtinâlı bir tahsil görerek, Arapça ve Farsça’yı öğrenen, imlâ ve ifâdesi gâyet düzgün olan **Sultan Abdülaziz Han**’ın eğitimi ile ilgili olarak **İbnü’l-Emin** şu bilgiyi vermektedir:

“*Evvelâ fâzıl-ı meşhûr **Vidinli Hoca**’dan muahharen (daha sonra) iki defa makam-ı meşihata tâyin ettiği **Hasan Fehmi Efendi**’den kavâid ve edebiyat-ı arabîyye okudu. Bir de risâle yazdı.*”⁴⁶

İbnü’l-Emin, bu bilgiye bir dipnot ile şöyle açıklık getirmektedir:

“-Bu risâleyi vaktiyle **Hâlis Efendi**’nin kütüp-

44 **Ziya Nur Aksun**-Osmanlı Tarihi, c: III, sh: 422-423.

45 **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh. 597.

46 **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh. 594.

*hânesinde görmüştüm. O'ndan satın alınan kitaplar arasında Üniversite kütüphanesinde bulunması melhûzdur.*⁴⁷

Divan'da tercümanlık vazifesi icrâ etmiş bulunan **Sâdullah Paşa**, O'nun hakkında:

"...nice mehâsini (güzellikleri) câmi olduğu müttefikun aleyhtir!.." dedikten sonra şunları ilâve etmektedir:

"...yakından muttalî olduğum mekârim-i ahlâkı (üstün ahlâkı) ve kemâlât-ı insaniyyesi kabil-i inkâr değildir."⁴⁸

Fuad Paşa'dan naklen **Mismer**'in "**Hâtırat-ı Âlem-i İslâm**"ında şöyle yazmıştır:

"Avrupa seyahatinde Prusya Kralı **I. Wilhelm**, sohbet esnâsında din-i İslâm'a târiz edince, **Sultan Abdülaziz Han**:

"-En iyi din edyân-ı sâire erbâbına adâlet etmeyi nehyetmeyendir!.." tarzında mukabele etmiştir. Merhûm, gayret-i diniye ve hamiyet-i vataniye ile muttasıf...⁴⁹ demiştir.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Sultan Abdülaziz Han** düşmanlarının, O'nun dinî vechesini kasden inkâr ve kendisini dinî meselelerde lâkayd göstermeye çalışmalarını şöyle anlatmaktadır:

"Merhûmun aleyhinde bulunanlar, ahkâm-ı diniyyeye pek o kadar riâyetkâr olmadığını, hatta hademe ve muzika-i hümâyûndan bazı maskaraların halka teşkili ile dervişlerin zikirlerini takliden **«On bire on var, dizine don var»** sözünü sürat ve yüksek bir sesle tekrar edip cûş u huruşa geldiğini, sey-

47 **İbnü'l-Emin**-a.y.

48 **Mehmed Gâlip Bey**, **Sadullah Paşa** yahud Mezardan Bir Nidâ, İstanbul 1909, sh:78-79.

49 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 596.

redip eğlendiğini ve hal'inde saraydan saat «on bire on kala» çıkarıldığını ve kayıkta yağmurdan ıslanıp Topkapı Sarayı'nda «dizine don» bulamadığını işaa eylemişlerdir.

Sâdî Bey de... **Hüseyn Avni Paşa**'nın rüyasını tâbir ettiği sırada:

“Padişahın dine hürmetsizliği ve hatta dinsizliği şâyidir.” demiştir.⁵⁰

Merhûm **Sultan Abdülaziz Han** hakkında hakikatı ters yüz ederek yapılmış olan bu iftiralar, o kadar şuyû bulmuştur ki, bunlar, ileride görüleceği üzere O'nun hal' fetvâsına kadar intikal etmiş bulunduğu gibi kendisi de fevkalâde dindâr ve gâyet zekî olan **Sultan Vahideddin** merhûmun bile bu şâyânın tesirinde kalarak:

*“Bizim hânedânımızdan her türlü gelmiştir; sarhoşu gelmiştir, zâlimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir, fakat dinsizi gelmemiştir. İçimizde en mübâlâtsiz (ciddiyetsizi) olan **Sultan Aziz** bile son nefesinde Kur'ân'a sarılarak öyle teslim-i ruh etmiştir. Kanı ile mülemmâ (boyanmış) Mushaf-ı şerifi, Yıldız kütüphânesinde siz de gözlerinizle gördünüz!..”*⁵¹ dediğini O'nun mâbeyn başkâtibi **Ali Fuad Türkgeldi** nakletmektedir. İşte iftira böyle bir şeydir. Halk:

“Çamur at, iz kalsın” der.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun dindarlık ve muhafazakârlığına en büyük delil, O'nun zamanında vücûda getirilmiş olan **“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”** isimli hukûkî tedvin hareketidir ki, bu husus ileride tafsîlâtıyla anlatılacaktır. Biz, Batı Âlemi'nin şeklen taklidine, inançlarımız ve örf-âde-

50 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 598.

51 **Ali Fuat Türkgeldi**-Görüp İştiklerim, sh: 273.

timizle bağdaşmayan usûl ve esâsların iktibasına karşı merhûmun direnişine parlak bir misal olmak üzere şunu zikredebiliriz:

Sultan Abdülmecid, kendi saltanatı devrinin körü körüne Batı taklitçisi ricâline önderlik ederek sarayında bir tiyatro vücûda getirmişti. Burada Batı tiyatro eserlerinin tercemeleri oynanıyordu. Halbuki İslâm'da şahs-ı muayyenin taklidi haram olduğu gibi burada oynanan tiyatrolar da örf, âdet ve inanç itibariyle bize tamamen tersti. **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, tahta geçer geçmez bu tiyatroyu kapatmış, bununla da iktifâ etmeyerek orayı saray atları için ahır hâline getirmiştir. Sırf bu hâdise bile O'nun Dünya görüşünün tamamen islâmî olduğunu anlamaya kifâyet etse gerektir. Buna ilâveten bir vak'a daha zikrederim:

Merhûm, Avrupa seyahatinde bazı şehzâdeleri beraberinde götürmüştü. Bunlardan biri de **Midhat Paşa** ve avanesinin rahle-i tedrisinde yetişmiş, mason olmuş, bu mel'un teşkilatta "**otuz üç dereceye kadar**" yükselmiş **Şehzâde Murad Efendi** idi. İyi Fransızca bilen, frenkmeşreb bir şehzâde olan **Şehzâde Murad**, Frenklere uyarak Sultan'ın huzûrunda dans etmeye kalkınca, **Sultan Abdülaziz Han**, bu harekete karşı dehşetli bir kızgınlık duyarak **Fuad Paşa** ile **Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa**'ya:

"-Bakın şu oğlanın hâline!.. Bizleri rezil ve kepâze etti. Gerçi Frenklerce âdettir, ama bize böyle hâller yakışır mı?! Bâhusus, huzurumuzda böyle küstahlığa nasıl cüret eder. Varın şunu o hatundan ayırın!"⁵² demiştir.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun yurt dışı

52 Ali Kemâli- **Sultan Aziz**'in Mısır ve Avrupa Seyahati, İstanbul, 1944, sh: 143.

seyahatlerini mufasssal bir şekilde yazmış olan **Ali Kemâlî Bey**, bu vak'anın bir tevâtür olduğunu söylese de⁵³ tevâtür ve şâyia olsa bile bu rivâyet, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun esfâr ve etvârına dâir umûmî esfârdaki kanaati göstermesi itibâriyle yine de ehemmiyetlidir.

Batılıların yemeklerine güvenemeyip aşçıları bile berâberinde götürmüş, saltanatının son yıllarında dâimî bir sûrette zemzem suyu içmeyi tercih etmiş, Medine'den gelen muhabere evrâkını abdest tazeledikten sonra ayakta dinlemiş, son nefesini de Kur'ân okurken vermiş olan **Sultan Abdülaziz Han** mı dinde mübâlâtsiz (ciddiyetsiz) kabul edilecek?!. Elbette ki aslâ!..

İbnü'l-Emin, nezdinde mevcut olduğunu söylediği mabeyinci **Âtîf Bey**'in "**Hâtıra**" isimli eserine istinâden:

"Mekke-i Mükerreme emîri **Şerîf Abdülmutta-lib Efendi** merhûm, hal' günü bâb-ı seraskeride:

"Halîfe, mecnun ya da küfre müteallik bir şey olmadıkça nasıl hal' olur?" diyerek muâraza eder gibi olduğundan nankör **Şeyhülislâm Hayrullah Efendi**'nin:

"İnhilâl-i âkil şöyle dursun, ben iki defa **Sultan Abdülaziz**'in lisânından küfre müteallik söz işittim!.." dediğini naklettiği sırada:

"Halbuki efendimizin üç sene baş kitâbet hizmetinde ve dâim yanlarında bulundum. Ehl-i Sünnet itikadına mugâyir kendilerinden -hüdâ alim (Allâh'a mâlûm)- bir söz mesmû-ı fakir olmadı. Yemek ve içmek ve ahvâl-i sâirede ehl-i İslâm üzere harekete pek ziyâde itinaları ve firengâne libâs giyenlere ve kefare mukallidlerine itirazları kerrâtla müşâhede

olunmuştur.” diyor.⁵⁴

Sultan Abdülaziz Han merhûmun dindarlığının bir diğer delili de, O'nun Dolmabahçe Sarayı'nın üstünde bulunup bugün **“Taşlık”** diye anılmakta olan arazide büyük bir câmi yapmaya teşebbüs etmiş bulunması ve bu câmie gelir sağlamak için **“Akaretler”** denilen evleri inşâ ettirmiş olmasıdır. Maâlesef devrin ricâlinin **“tasarrufun gerekliliği üzerindeki”** ısrarları sebebiyle inşaatı temelde kalmış olan bu câmi teşebbüsünün hazin bir hikâyesi vardır.⁵⁵

54 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 599.

55 **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun Taşlık'ta başlattığı bu câmi, O'nun hal' edilip tahtan indirilmesiyle yarım kalmıştı. Temelden biraz yükselmiş olan bu inşaat, o hâliyle Cumhûriyet devrine kadar devam etmişken, günün birinde Reiscumhur **İsmet İnönü**'nün kalem-i mahsus müdürü olan **Kemal Gedeleş** bu câmi arsasının hemen arkasındaki bir vakıf yerini göstermelik (yüz lira) bir bedelle gasbetmiş, sonra da bu arsayı ikiye taksim ederek, önde, yani deniz tarafında olan parseli **İsmet İnönü**'ye hediye etmiş, arkasındakini de kendisine tapulamıştır. Şimdi O'nun arsası üzerinde Gedeleş Apartmanı mevcuddur. Bu arsanın önündeki parsel ise **İnönü** bir köşk yaptırmıştır. Bu köşkün manzarasını kapatır endişesiyle **Sultan Abdülaziz Han**'ın başlattığı câmi inşaatı temelden sökülerek arsası park hâline getirilmiş, sonra onun yerine devrin mimarlarından birine **“Taşlık Şark Kahvesi”** denilen bir umûmi kahvehâne inşâ ettirmiş, daha sonra da buraya bugünkü Swisotel yapılmıştır.

Rivâyete nazaran bayrağı haç olan İsviçre'nin bir firması olan bu otelin bânileri, Dolmabahçe Sarayı'nın tepesine diktikleri amblemi haç olan otelleri için:

“Türkler'in sarayları bizim otelimizin yanında ahır mesâbesinde kaldı!..” diyerek öğrenmişlerdir.

İnönü'nün burada köşk inşâ ettiği sırada İstanbul'da vâli bulunan **Lütfi Kırdar**, dehşetli bir dalkavukluk eseri olarak Köşkün önünü yol, devamını ise park yaparak kimsenin **İnönü**'nün manzarasını kesmesine imkân bırakmadığı gibi

Sultan Abdülaziz Han merhûmun dindarlığına verilecek misâl çok olmakla beraber biz bunlardan iki ehemmiyetli vak'aya işâret edelim:

aa- Peygamber Efendimize Mektûbu

Osmanlı Padişahları zaman zaman Peygamber Efendimizin kabr-i şerifine gönderilmek üzere mektuplar kaleme almışlardır. Bunlar Medine haremînin altında tesis edilmiş olan bir müzede saklanır⁵⁶

Maçka'dan Dolmabahçe'ye inen yolu da köprü hâlinde inşa ederek **İnönü**'nün arsasının büyükçe kalmasını sağlamıştır. 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra bu mesele, siyâset arenasında pek çok yazılıp konuşulmuştur.

56 Medine Haremî'ndeki müze çok zengindi. Sadece böyle Padişah mektuplarını ihtiva etmiyordu. Aynı zamanda Harem'de kullanılmak üzere gönderilen kıymetli şamdan, avize, hüsn-i hat... vs. bir müddet sonra yenileri geldiğinde bu müzeye kaldırılırdı. Şâirlerin yazdıkları na't-ı şerifleri, devrin hattatları tablo hâline getirir, bunlar Medine Haremî'ne gönderilerek bir müddet burada asılı dururlardı. Sonra da yenileri geldikçe eskiler yer darlığından dolayı bu müzeye kaldırılırdı.

1961 senesinde bir Ramazan-ı Şerif'te Suudi Arabistan'da bulunmuştum. O yılın Ramazan bayramında **Abdülkadir Hâcîm** adındaki bir Doğu Türkistanlı'nın evinde, vehhâbiliği kabul etmiş başka bir Türkistanlı ile karşılaştım. Onun anlattıkları karşısında dehşete kapılmamak mümkün değildi. O, bu müzenin târûmâr edilişi hakkında şu bilgiyi vermişti:

I. Suud Kralı Abdülaziz 1932 yılında "Hicaz Krallığı"nı İngilizlerin yardımıyla yıkarak bu ülkeye hâkim olduğunda asırların birikimini ihtiva eden bu müzeyi târûmâr etmiştir.

Bu bilgiyi veren Türkistanlı Medine Haremî'nde asılı levhaların Türkçe, Arapça ve Farsça karışık ibarelerini okuyamayan Suudlar tarafından yardıma çağırılmış. Kapı gibi levhaları duvardan indirip kendisine okutmuşlar. Bir-iki cümle okuyup tercüme edince, başta kral olmak üzere:

"-Küfür!.. Küfür!" diye bağırarak imhâyı emrettiklerini, Peygambere medh ü senânın küfür telâkki edilmesiyle binler-

ve ekseriyâ bir nüshası da Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilirdi.

Sultan Abdülaziz Han merhûm da bu an'aneye uyarak Peygamber Efendimize bir mektup yazmıştır ki, bunun orijinal bir nüshası Topkapı Sarayı Hümâyunu'nda mevcûd bulunmaktadır. Bu mektupta izhar edilmiş olan hissiyat merhûmun ne derecede dindar bir şahsiyet olduğunu göstermeye kâfidir. Onu sadeleştirilmiş şekliyle dikkatlerinize arz ediyoruz:

*"Bismillâhirrahmânirrahîm,
Bir olan Allâh'a hamdolsun!..
Salât ve selâm senin üzerine olsun
Yâ Rasûlallâh!..
Salât ve selâm, senin üzerine olsun
Yâ Habîballâh!
Salât ve selâm senin üzerine olsun ey
ümmetin Peygamberi!..
Salât ve selâm senin üzerine olsun ey
ümmetin şefaatçisi!..
Salât ve selâm senin üzerine olsun
ey nebîlerin ve rasûllerin sonuncusu!..
Dostluğa hakkıyla riâyet eden, iyilik ve cö-*

ce sanat şaheseri tablonun Harem önündeki meydanlıkta yakıldığını, müzenin de böylece târümâr edildiğini anlatmıştı.

Bu tahribatın izlerini Medine Haremi'nde bugün dahî görmek mümkündür. Osmanlılar, Harem-i Şerifi büyütünce, O'nun Peygamber Efendimiz zamanındaki kısmının belli olması için o kısımdaki sütunları, insan boyu hizasında beyaz mermerle kaplamışlar, bu mermerlere bazı nat-ı şerifleri hak ettirmişlerdi. Bugün dikkat edilecek olursa, o sütunlarda bu nat-ı şeriflerden bazı kelime veya mısraların tarakla kazınmış olduğunu görülmektedir. Bunların izleri hâlâ mevcuddur. Zira Peygamber Efendimize aşırı muhabbet, Vehhabilerce şirk sayılmaktadır.

mertliğin değişmez şîârı olan ve: "Sen olmasaydın Kâinât'ı yaratmazdım!" yüce hitabının muhâtabı, varlıkların iftihar kaynağı, efendiler efendisi, şefaâtçimiz, sığınağımız, her işi temiz ve her işi zarîf olan, ayak tozu bile pırl pırl olan, vücûd âleminin en yüce terbiyecisi, ıtır saçan feyizli eserlerin sâhibi, muhabbeti bütün Kâinâtı dolduran, bütün peygamberlerin sonuncusu ve sığınağı, kıyâmet gününün seyyidi, ümmetinden günahkâr olanların şefaâtçisi, vahdet meclisinin süsü, peygamberlik eyvanının suffe ziy- neti, nebîlik dîvanının hüküm sürücüsü, Halîm olan Allah'ın yoluna girenlerin peygamberi, Rahîm olan Allah'ın sevgilisi!..

Bütün bu sıfatlarla kasedtiğim, **Muhammed Mustafa** Hazretleri!..

O'nun nurlu şebekesine, pırl pırl kabrine, sular gibi temiz ve berrak toprağına, yalvarış ve âdâb içerisinde binlerce mahcûbiyet ve hicâb duygularıyla âcizâne kara yüzümü sürmek cür'etimi gösterdim. (Bu mahçup cesâretle de) onun güzel kokular saçan eşığıne, cezâlandırılmaya müstehak olan günahkâr alımla yüzbinlerce utanma, hayâ duyguları ve saygı içerisinde (yazdığım) şu sayısız kederlerin ifâdesi olan arzu hâli sunmaya cür'et ettim:

Vâhid, Samed, Lâ yezâl olan Allahu Azimüşşân -celle şânuhû- hazretleri, bu varlıklar âlemini bütün mahlûkların ilki olan cevher-i ahzâr'ın çıktığı yerden varlık ve görüntü sahrasına getirip insanoğlunu yarattığı vakit:

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye buyurmuştur. Onun bu yüce hitâbına:

"Belâ (evet)" sözüyle cevap vermenin lutufları içinde olanlar yanında, Allah Teâlâ'ya hamd olsun ki, ondan gelen hidâyete (ben de) nâil oldum.

Yine hamd olsun ki; bizzat melekût âlemlerin-

deki ayların dolunayı ve ceberrût semâsının parlak güneşinin kendisinden nûr ve feyz almaktan utan-
gaç ve mahcup olageldiği o kerem ve bereketi bol
bol sunan Allah'ın sevgilisi, Rahim ve Vehhâb olan
Allah'ın dostu, en mükemmel güzellik ve iyiliklere lâ-
yık olan müttekilerin serdârı Efendimiz Hazretleri'ne
sadâkât ve safâ, şeref ve vefâ ile olgun ümmet olma-
ya inâyet ve muvaffak kıldı...

Yine hamd olsun ki; bütûn varlıklara ve müm-
kûn olabilecek her şeye aslî bir maya, yaratılmışla-
ra yüksek bir temel ve yaratılmışlar içinden muaz-
zam ve mübârek olanlara cennet nîmeti olan bere-
ketli, muazzez ve kemâl derecede muhterem rahmet
cömertliğinin kaynağının varlığından ve melek-
lere has olgunlukların toplanma yerinden (Hazret-i
Peygamber'den ve Medîne'den) ayrı düşen o güze-
lim saadet elbiselerine (Hırka-i Saadet'e) bekçilik
lûtfetti.

Yine hamd olsun ki; kusursuz tecellîler ile
Allah'ın nazar ettiği yer olan yüce eşik ve Ravza-
i Mutahharası'na, ayrıca varlık âlemini gelişleri-
nin şerefiyle ihyâ buyurdıkları Mekke şehrindeki
Kâbe'ye, yani müminlerin ve gönülleri uyanık tev-
hîd ehlinin yöneldiği kiblegâh olan Allah'ın mübârek
evinin şerefli hizmetine, kalp ve kalıp olarak, mal
ve beden olarak, sadâkât ve diyânet olarak, soydan
gelen vasıf ve mîras olarak iftihar eden hizmetçisi
oldum.

Böylece yaratılışın özünde kendisine bağlılık
ve alâkada eşit durumda olan müminler, benim âciz
ellerimde en büyük emânet ve en parlak nüsha ol-
dular. Bütûn inkârcılar, inatçılar da kahrımın altın-
da hor, zelil ve en aşağı oldular. Peygamberimin Ah-
medî dini ve Muhammedî yolu dosdoğru yol (sırât-ı
müstakîm) olarak koruma, yürütme ve inatçı zındık-

ların zulüm dolu ellerini de men' etmeye ve imhâya vazîfeli olarak hak etmediğim hâlde ilâhî sâyenin gölgesi olmağa muvaffak kıldım.

İnşallah, bu lütfun devamı olarak (ey Allah'ın Rasûlü!) «Mal ve evlâdın hiçbir fayda sağlamayacağı...» mükâfât ve cezâ gününde yüce şefaatinize mazhar olurum. Naîm cennetine ilk girenler ile size kavuşmak için gece ve gündüz yalvarıp duâ etmekte olan ümmetinizden işte bu suçlu, âsî ve bütün kazancı isyân olan **Mahmud Han oğlu Abdülaziz Han Gâzî**'nin, peygamberlik şânı Efendimiz huzurunda hesâb olunacağını ve (işlediği her türlü) suç ve isyanı ikrar ve itiraf ediciyim. (Bu hakikati ifâde ve şefaatinizi istirhâm için yâ Rasûlallâh) o merhamet dağıtan kapınıza keder dolu şu arzuhâli sunmaya cür'et ettim.

Bütün günâhlarıma estağfirullah! Tekrar tekrar estağfirullah!..

Bu fânî dünyâda âhir zaman vaktinde iki mübârek ve şerefli harem olan Kâbe ve Ravza'nın hizmetçisi ve Müslüman kulların koruyucusuyum; inatçıların küfrünü yıkmakla vazifeliyim. Bu vazife üzere ezeldeki taahhüdüyle dîn-i mübînin halîfesi olan (bu âciz) **Abdülaziz Han bin Mahmud Han Gâzî**'nin imdâdına, peygamberlik şerefinizin rûhâniyeti ve gayb erenlerinin yardımını, Allah Teâlâ'nın yardımı bereketiyle tâyin eyleyiniz!..

Ne olur! Şerefli dininin prensiplerini en yüksek derecede yerine getirmek sûretiyle gönül huzuru, ruh sevinci, kalp gençliği ihsan buyurulsun. Kadın-erkek bütün ümmetine ilâhî rahmet bahşedilsin. Bilhassa **Muhammed** ümmetiyle birlikte bu âsî ve günahkâr ümmetin (beni) de, hayatı boyunca sıhhat ve âfiyet içerisinde hem Allah'ın hakları ve hem de kul haklarına dâir borçları şu âciz ellerle ödemeye

müyesser kılınsın!..

Ne olur, bütün emânetleri lâayık olduğu şekilde güzelce halletme ve Müslümanların devlet hazînesini yerine harcamaya ve israftan korumaya muvaffak buyurunuz!.. Bundan sonra da iki dünyanın belâ ve sıkıntılarından emin eyleyiniz!.. Bütün İslâm memleketlerinin ahâlisiyle birlikte kalan ömrümüzü, Kaadir, Kayyum olan Allah Azîmüşşân hazretlerinin şerefli rızasına uygun ameller ile geçirebilelim. Bütün husûsî işlerimiz yüce yardımlarınıza mazhar olsun!.

Yâ Rasûlallâh! İşte bütün bunlara istinâden peygamberlik barınağınızın mübârek toprağına (Medine'ye) arzuhâl takdim etmeye cesâret eyledim.

Aman, el-aman ya Rasûlallâh!..

Mahrum gönderme!..

Bilhassa yüce devletinize ve Ahmedî dîninize; uzak ve yakın, dış ve iç, gizli ve açık bir şekilde düşmanlık yapanların hepsi bertaraf olsun!.. İslâm Dîni'ni kabul etmeyen kâfirlerin üzerine gâlip Mehmetçiklerinizin her şekilde yardıma mazhar olmaları, zafer kazanmaları, hayırlı sebeplere muvaffak olmaları ve selâmetlerini peygamberliğin kaynağı olan hazretinizden niyaz ederim. Sizden medet ummakta, yardım beklemedeyiz. Yüksek tazarrû', içli yalvarma ve istirham içindeyiz. Rahmet nisabınızın kapısından başka sığınacak yerimiz yok! Bütün ümmetinize şefa'at ve yüce şefkatiniz vesilesiyle, ne olur, bizim suç ve isyanlarımızı afvediniz, bağışlayınız ve rahmete şâyân kılınız!..

Bu yokluk âlemindeki vakti tamam olup âciz ümmetlerine ve bu arzuhâlin sahibi olan kuluna âhîret yurduna dâvetçi geldiğinde son nefeste:

المجلس

[illegible]

SULTAN ABDÜLAZİZ
merhûmun,
Topkapı Sarayı
Hırka-i Saadet Dâiresi'nde
muhâfaza edilmekte olan mektubunun aslı

“-Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve rasûlüh.” Kelimesiyle fânî Dünya’dan çıkmak nasib olsun! Arasat gününde dahî halâyık arasında ırzımız yıkılmasın!

İşbu meyânda yegâne kurtuluş vesîlesi olan yüce şefaatinizi ihsân buyurmanız için kıymeti yüksek ve mübârek toprağınıza (Medîne’ye) arzuhâl takdim eyledim.

El-Aman yâ Rasûlallâh! Ve el-aman, yâ Habîballâh!..

Ey **Fâtımatü’z-Zehrâ** -radiyallâhu anhâ-nın babası! Salât ve selâm senin üzerine olsun!..

Ey **Hasan** ve **Hüseyin**’in dedesi!.. Sana salât u selâm olsun!

Ey öncekilerin de, sonrakilerin de efendisi! Salât ve selâm olsun sana!

Allah Teâlâ’nın salât ve selâmı bütün mü’minlere ve nesillerine de olsun!.. Peygamberlere de selâm olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun!

Ey Allah’ım! Salavâtla beraber Fâtîha Sûresi hürmetine bu arzuhâli benden kabul eyle!..

Ey Kavî ve Metîn olan Allah’ım!.. Kudretin hürmetine, Âmin!..

Ben, -Melik ve Mennân olan Allâh ona selâmet versin- **Mahmud Han** oğlu **Abdülaziz Han** adıyla bilinen ve O Mün-cî (kurtarıcı), Müntecî, Latif ve Melik olan feyiz ve bereketlerine, O Raûfun (son derece şefkatli Peygamber’in) merhametine muhtaç, suçlu ve zayıf kul...²⁵⁷

bb-Hilâfet Siyâseti

Hilâfeti, müstevli Batılılara karşı müessir bir silâh olarak kullanmak, daha sonra **Sultan II. Abdülhamid Han** tarafından mahâretle gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, bu siyâsetin başlangıcı çok eskilere dayanmaktadır:

Bilindiği üzere, **Kânûnî Sultan Süleyman Han** zamanında kuvvetli bir donanmaya sahip bulunulduğundan bu donanmayla Akdeniz'i bir "**Türk Gölü**" hâline getirmekle iktifâ olunmayıp Uzakdoğu müslümanlarının defâetle yardımına koşulmuştur. İlk defa o tarihlerde Ümit Burnu'ndan dolaşarak Uzakdoğu'ya gidilmesi, Batılıların burada müstemleke edinmeleri neticesini doğurmuş ve bu durum, bir cihân devleti olan Osmanlı'nın oralardaki müslümanlara yardımda bulunmasını icab ettirmiştir.

İlk olarak Portekizliler; Arabistan, Hindistan ve Endonezya'ya kadar bütün Uzakdoğu'ya müdâhale etmişlerdir. Buraların ahâlisi ise, ekseriyet itibariyle müslüman olduklarından Osmanlı'dan yardım istemek mecbûriyetinde kalmışlardır. **Kânûnî Sultan Süleyman**, Uzakdoğu'ya yüzlerce gemilik bir filo gönderdiği gibi top, tüfek ve hatta askerce oradaki müslümanlara yardımda bulunmuştur.

Bunlar arasında Kuzey Sumatra'da 1514'den 1903 yılına kadar hükümrân olmuş "**Açe Devleti**" vardı. Osmanlılar, Açe'ye gerek **Kânûnî** devrinde ve gerekse oğlu **Sarı Selim** zamanında defâetle ve büyük ölçüde yardım göndermişler ve hatta onbinlerce askerin orada yerleşmesiyle birlikte, Filipinler ve Endonezya'da büyük bir müslümanlaştırma hareketini gerçekleştirmişlerdir. Bu mütemâdî yardımlar sonunda Açe, Osmanlı bayraklarıyla donanmış ve bu ülkenin hükümdarları, kendi rızâlarıyla

Uzakdoğu'da âdeta bir nevî "**Osmanlı Beylerbeyi**" hâline gelmişlerdi. Fakat daha sonraları bu Uzakdoğu seferleri çeşitli sebeplerle devam ettirilememiştir.

Şunu da hatırlamakta fayda vardır ki, bu cihânşümûl siyâset için iki teşebbüs çeşitli sebeplerle akîm kalmış olmakla beraber Osmanlı fütuhât devirlerindeki zihniyet ve âlemşümûl alâkayı göstermek bakımından yine de ehemmiyetlidir. Bunlardan biri **Yavuz Sultan Selim Han** zamanında Süveyş Kanalı'nın açılmasına teşebbüs edilmesi ve bu teşebbüsün **Kânûnî** zamanında tekrarlanması na rağmen o günün teknik imkânları sebebiyle başarılammış olmasıdır.

Bir diğer teşebbüs de Osmanlı devlet ricâli arasında büyük pâdişahlar ayarında bir devlet adamı olan **Sokollu Mehmed Paşa**'nın Don ve Volga nehirlerini birleştirerek Osmanlı donanmasını Hazar Denizi'ne indirmek husûsundaki teşebbüsüdür. Sırp asıllı olmasına, öz kardeşinin kardinallikle ömrünü tamamlamış bulunmasına rağmen **Sokollu Mehmed Paşa**'nın bu sûretle Orta Asya Türklüğü ile Osmanlı'yı buluşturmamak husûsundaki bu niyet ve arzusu gerçekleşmemiş olsa bile her türlü takdirin fevkindedir. Üstelik büyük bir tarih ve din şuurunu aksettirmektedir. Orta Asya ile alâkayı, İran üzerinden düşünmemek de **Sokollu** için ayrıca büyük bir liyâkât ifâdesidir.

Mâlum olduğu üzere **Hazret-i Ömer** zamanında İran'ın fethiyle islâmî sâfiyet bozulmuş ve o büyük insan, bu durumdan dert yanarak:

"-Ne olaydı, ne olaydı; İran'la aramızda ateşten dağlar bulunaydı da, oraya gitmeyeydik!.." demek mecburiyetinde kalmıştır.

Devletin bu âlemşümûl alâkası, sadece bu

eski Osmanlı asırlarına münhasır değildir. Az bilinen bir gerçektir ki, Osmanlı donanması, Hind Okyanusu gibi Atlas Okyanusu'nu da baştan başa katetmiş ve defâatle bugünkü Amerikan sâhillerine ulaşmıştır. Daha 1660 yılında Cezâyir Beylerbeyliğimize bağlı bir filo, Kanada ve Amerika sâhillerine varmış, fakat gerek kendi nüfûslarının azlığı ve gerekse bu ülkelerin uzak olmaları ve stratejik ehemmiyete hâiz bulunmamaları sebebiyle bu âlâka devam etmemiştir.

O tarihlerde Akdeniz'de korsanlık, devletler arası bir meşrûiyeti hâizdi. Bizim içinse, karada akıncılık neyse, denizlerde korsancılık da aynı mâhiyette telâkkî olunmaktaydı. Düşmanın gücünü kırmak ve onu korkutmak için başvurulmuş bir silâhtı.

Kısa bir müddet sonra Amerikan donanması Atlas Okyanusu'nda Osmanlılar'la başa çıkamayacağını anlamış ve emân dilemek mecburiyetinde kalmıştı. Bunun neticesi olarak, 1795 yılında Birleşik Amerika, Cezayir Beylerbeyliğimize yılda 642.000 altın dolar ile 12.000 Türk altını ödeyerek bir anlaşma imzalamıştır. Bir taraftan **George Washington**, diğer taraftan Cezayir Beylerbeyi **Dayı Hasan Paşa**'nın imzâsını ihtivâ eden bu anlaşma, aslında tek taraflı bir emân ihsânından ibâretti. Çünkü bunu, Osmanlı beylerbeyi bizzat tanzim ve imzâ ederek karşı tarafa vermiş, Amerikalılar da zikri geçen meblâğı ödemek taahhüdünü itibariyle buna imza koymuşlardır. Yoksa bu öyle karşılıklı şartlar ileri sürerek müzâkere usûlüyle vâkî olmuş bir anlaşma değildi.

1818 yılına kadar 23 sene mer'iyette kalan bu anlaşma gereğince Osmanlılar, Atlas Okyanusu'nda Amerikan bayrağı taşıyan hiçbir gemiye dokunma-

dıkları gibi gerektiğinde onları korumayı da taahhüd etmişlerdir. Bu ahidnâmenin⁵⁸ 1818 yılına kadar mer'iyette kalması, Osmanlı'nın 19. yüzyıl başlarında bile cihansümûl bir kuvvet ve kudret sahibi olduğunu göstermektedir.

İlk denizaltı tecrübeleri, İstanbul Haliç'te yapılmış, bilâhare bu geliştirilerek 22 Mart 1888'de **"Abdûlmecid"** ve **"Abdülhamid"** adlarıyla Haliç tersânesinde inşâ edilen iki denizaltı, Osmanlı filosuna katılmıştır. Bu da denizcilik tarihinde bir ilktir. Bu âlemsümûl alâkanın, emperyalist Batı Âlemi'ne karşı bir silâh olarak kullanılması, yakın tarihimizin dev bir şahsiyeti olan **Sultan Abdülaziz Han** tarafından yeniden canlandırılmış ve mahâretle tatbik mevkiine konulmuştur.

O tarihlerde İslâm Âlemi için iki büyük devlet, birinci derecede tehlike arz ediyordu. Bunlardan birisi emperyalizmin öncüsü İngiltere, diğeri ise Rusya'ydı. İngiltere, Hindistan'a yerleşmiş ve buradaki hâkimiyetini kuzeye doğru şümullendirmekteydi. Rusya ise, binbir ihtilâf ve çekişme içinde bulunan Türkistan'daki emirlikleri teker teker yutmuş ve Afganistan üzerinde İngiliz emperyalizmi ile karşı karşıya gelmişti.

Bu durumda **Sultan Abdülaziz Han**, bu her iki devlete karşı da hilâfetin nüfûz ve gücünden istifâde yolunu tutmuş ve Ruslar'a karşı -Kırım Muharebesi hâtıraları sebebiyle- İngilizler'den müzâheret göreceği zannında bulunmuştu. Bu düşüncesinde haksız sayılmazdı. Zira İngiltere -Rusya'ya olan siyâseti icâbı- hiç olmazsa önceleri Osmanlı'ya müzâhir davranıyordu. Bunu kavramak için şu

58 Bkz: **Hunter Miller**- Treaties and Other International Acts of The United States Of Amerika, Washington, 1931 veya Türk Ansiklopedisi, c: 26, sh: 139.

bir tek misâl bile kâfidir:

Sultan Abdülaziz merhûmun saltanatının ilk günlerinde içişlerimize müdâhaleyi meslek hâline getirmiş bulunan Batılı büyükelçilerin bir toplantısında İngiliz büyükelçisi, Osmanlı Devleti'nin **"hasta adam"** olmadığını ve asla yıkılmayacağını söylemiş ve bu hükmü bütün ecnebi diplomatlara tasdik ettirmişti. Bunlar arasında Rus büyükelçisi de vardı. Halbuki Ruslar, bu hâdiseden az bir müddet evvel, bunun aksini söylemişti. **Cevdet Paşa**, bu durumu şöyle nakletmektedir:

"Bu esnâda düvel-i Avrupa Devlet-i Âliye'nin mukasemesi (taksimi) bahsini etmekte oldukları dahî duyuldu. Ve Rusya Hâriciye Nâzırı, Süferâ-yı ecnebiyyeyi cem edip:

"Devlet-i Osmâniyye bir hastadır. Elimizde ölecek. Sonra Avrupa'ca bir gâileyi mücib olacak!.. İşte görüyorsunuz ki, hâli günden güne fenâlaşıyor. Evvelce bunun bir çâresine bakmalı!.. Bulgaristan'dan tevârüd eylemekte olan arzuhâller imparatora (Rus Çarı'na) arz olunmaktadır. Bu cihetle sizlere bu hâlin ifâdesini bana emretti." demiş olduğu dahî işitildi."⁵⁹

Fakat çok geçmeden İngilizler'in bu tutumu değişmiştir. Zira **Sultan Abdülaziz Han**'ın, Hindistan'da çıkmış olan **"sipahî isyanı"** denilen bir isyânı, bir **"sükûnet fermânı"** ile bertaraf ettiğini görmeleri ve daha sonra da Hindistan yolu üzerinde bulunan Yemen ve hatta Necid taraflarındaki şeyhlerin kendisine müracaatını değerlendirek buraları askerle takviye etmesi İngilizler'in, Rusya'yı yenmiş olan bir Osmanlı'dan korkup çekinmelerini intaç etmiştir.

Ahmed Midhad Efendi, “Üss-i İnkılâb” adlı eserinde:

“...Bunlardan Yemen fırkasının yabancı müşâhidler tarafından Hindistan’a gönderilen İngiliz ordusundan daha mükemmel olduğunun teslim edildiğini, yazlık elbiseler, çadırlar ve buz makineleri ile mücehhez bulunduğunu” yazmakta ve Osmanlıların “birkaç büyücek muhârebe yaparak Yemen iklimini yeniden feth ve teshirine muvaffak olduğunu” bildirmektedir.⁶⁰

“Devlet-i Osmaniye gibi Asyaca dahî Hind yolları üzerindeki bu ciddî hareketi, Maskat’a kuvvetle yerleşmek isteyişi, Merhum **Sultan Abdülaziz Han**’ın hal’ işindeki İngiliz parmağını izaha yeter bir sebeptir. Fakat bütün

bunlardan daha ehemmiyetlisi, bir çok Orta Asya emirliği çeşitli sûretlerle Rusya’ya râm olmuşken, Kaşgar emîri **Seyyid Yakub Han**’ın karşı koymaya devam etmesi ve İstanbul’a bir elçi göndererek Osmanlı’dan yardım talebinde bulunmasıdır.”⁶¹

Gerçekten **Seyyid Yakub Han** birâderzâdesi **Mahmud Yakub**’u, İstanbul’a sefir olarak göndermiş ve yardım talebinde bulunmuştur. **Sultan Abdülaziz Han** merhum, bu elçiyi iltifatlara garketmiş, **Seyyid Yakub Han**’a ulaştırılmak üzere eline bir “nâme-i hümayun” vermiştir. Bundan anlaşıldığı üzere, “...revâbit-ı muhâleset niyet-i hayriyyesi ile sefir-i mûmâileyhe tevdiân zât-ı sâmi-i dâverîlerine birinci rütbeden bir küt’a murassâ nişân-ı Osmânî ve bir kabza murassâ seyf ile bazı edevât ihdâ kı-

60 Bkz: **Ahmed Midhad**-Üss-i İnkılâb’dan naklen **Ziya Nur Aksun**, a.g.e. sh.156

61 **Mahmud Celaledin Paşa**-Mir’ât-ı Hakikat, c.II, İstanbul, 1326, sh: 44.

linmiştir.⁶²

Fakat **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, yukarıda zikri geçen fermanda görüldüğü gibi Kaçgar emiri **Seyyid Yakub Han**'a iltifatlarda bulunmak ve sadece böyle murassâ bir kılıç ile nişan göndermekle iktifâ etmemiştir. Yukarıdaki "**nâme-i humâyun**"da "**edevât ihdâ kılınmıştır**" ifadesinin altında yatan mânâ şudur: O'na külliyetli bir miktarda yeni silâhlarla bir kısım muallim subaylar göndermektir.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan "**Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri**"⁶³ isimli eserde yer alan pek çok vesıkaya göre Kaşgar hükümdârına bütün âletleriyle birlikte 6 adet Kurup topu, bin adet eski ve iki yüz adet yeni yapı tüfek ile kapsül, barut vesâir imâlât vâsıtaları ve ustalar gönderilmiştir. Buna ilâveten Kaçgar (Doğu Türkistan) askerlerini yetiştirmek için İstihkâm subayı **Ali Kâzım Bey**, Süvâri Zâbiti **Çerkes Yusuf Bey** ve Topçu Zâbiti **İsmail Hakkı Bey** ile dört emekli subay Enderun'dan **Murad Efendi**'nin başkanlığı altında Kaçgar'a gönderilmiştir. Bu heyet, Bombay'a kadar kolaylıkla varmış bulunduğu hâlde buradan Doğu Türkistan'a İngilizler'in çıkardığı engeller sebebiyle güçlüklerle ulaşabilmiştir. Bu yardımı ve kendisini iltifatlara garkeden nâme-i humâyunu alan **Seyyid Yakub Han**, yüz pâre top ateşiyle heyeti selâmlamış, o tarihten itibaren hutbelerde **Sultan Abdülaziz Han**'ın adını zikreder olmuştur.

O, 7 Nisan 1875 tarihinde İstanbul'a gönderdiği cevâbî mektupta aynen şöyle diyordu:

62 **Kenan Bey** Âsârı, tarihsiz, sh: 4.

63 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, Ankara, 2004.

“...Lütfedip Halifemizin göndermiş bulundu-
ğu «Nâme-i Hümâyün» 4 zâbit, 1 murassâ kılıç, bi-
rinci rütbede murassâ bir «Nişân-ı Osmânî», bütün
edevâtıyla beraber 6 top, 1.000 adet eski ve 200
adet yeni yapı tüfenk buraya ulaştı. Bunların gelmiş
olması, halkta büyük bir sevinç yaratmıştır. Hatta
bunların gelişi halka yüz pâre top atılarak müjde-
lenmiştir. Ben de ömrüm oldukça hilâfet-penâhileri-
ne duâcıyım. Vereceğiniz her türlü emri yerine ge-
tirmek için hazırım. Büyük ihsanlarınız bütün Orta
Asya İslâm Âlemi'ne yeni bir hayat vermiştir. Şimdi
bütün Müslümanlar, yüzlerini sizlere çevirmiş bu-
lunmaktadır. Herkes zât-ı âlilerine tebaiyet arzusu
ile doludur. Ümid ederim ki, kısa zamanda bütün
Orta Asya, Dârü'l-Hilâfe ile bağlantı kurarlar ve bu
süretle Dünya ve din işlerinin en yüksek ve temiz
vazifesi olan İslâm birliği ortaya çıkmış olur. Şu
anda âciz bendeleri Devlet-i Âliyye'nin sancağını
açmış, hutbeyi ve sikkeyi nâminıza ortaya koymuş
vaziyette size karşı vâcip olan borcumu yerine ge-
tirmeye çalışıyorum. Askerin eğitilmesi ve yetiştiril-
mesi husûsunda bütün gayreti sarfetmekteyim. İn-
şaallah yakında büyük bir terakkî görülecektir...”⁶⁴

Seyyid Yakub Han'la bu elçi teâtisi temâdi
etmiş, **Seyyid Yakub Han** hutbede **Sultan Abdüla-
ziz Han** merhumun adını okutmuş ve bastığı para-
larda Osmanlı'yı metbû tanıdığına dâir bir ibâreye
yer vermiştir. Bu münâsebetlerde karşılıklı hedi-
yeleşilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'dan
Kaçgar Hâkimi **Seyyid Yakub Han**'a bir çok ve-
silelerle 500 adet Kur'ân-ı Kerim⁶⁵, bir Osmanlı

64 Prof. Dr. Mehmed Saray- Doğu Türkistan Türkleri Tarihi-I, İstanbul, 1997, sh: 169-170.

65 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-
a.g.e., vesika: 57.

Sancağı⁶⁶ ve sayısız dinî kitap⁶⁷ gönderildiği; O'nun da mukabeleten **Sultan Abdülaziz Han** merhûma, vâlidetine⁶⁸ ve diğer devlet ricâline mahallî eşyâlardan hediyeler göndermiş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı nezdine elçi olarak gönderilen **Mahmud Yakub** yâhud Türkistan'da tanındığı ismiyle "**Hoca Yakub Han Töre**" fevkalâde dirâyetli bir sefirdi. Osmanlı ve İngiltere asında âdeta mekik dokuyarak müthiş bir diplomasi faaliyeti yürüttü. İngilizleri, Ruslara karşı olan siyasetleri sebebiyle ikna ederek aynen Afganistan misâlinde olduğu gibi tampon bir devlet olarak Doğu Türkistan'ın istiklâle kavuşturulması için insanüstü bir gayret sarfetti. Fakat Doğu Türkistan için tehlike başlangıçta Rusya cânibinden zuhûr etmiş olmasına rağmen, bilâhare Çin tarafından ortaya çıktı. Rusya ile başı sıkıntıdayken, bir de Çin'i karşılarına almak istemeyen İngilizler, bu hususta Doğu Türkistan'a müzâhir olmak istemediler. Tabiatıyla bunun bir diğer sebebi de bu ülkenin, Osmanlı himâyesine girmek husûsundaki tehâlûkûn (şiddetli arzu) doğurduğu rekabet hissiydi. Bu sebepledir ki, Osmanlı ile Doğu Türkistan arasında böylesine iyi münâsebetler tesis edilmesine ve top-tüfek vesâire gönderilmesine⁶⁹ rağmen bu tavır, daha sonra devam ettirilememiştir. **Mahmud Celaledin Paşa** şöyle demektedir:

"Ancak muahharen Devlet-i Aliyye'nin birtakım ihtilâlât ve gavâil-i dâhiliye ile uğraşması Asya-yı Vustâ (Orta Asya) düşünmeye meydan vermeyip

66 a.g.e., vesika: 58.

67 a.g.e., vesika: 65.

68 a.g.e., vesika: 61.

69 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.y.

*Kaşgar hükümeti ümerâsı dahî tefrika ve tezât belâsı ile usûl-i idârelerini tarik-i müstakimden çıkarmış oldukları için o tarafça selâmet-i müstakbele ümidi mahvolmak mertebesine geldiği esnada idi ki, İngiliz elçisi **Layart**, İstanbul'a vürûdunda Bâb-ı Âli'ye mahramâne bir takrir verip Rusya devletinin Hindistan hakkındaki niyât ve makasidini beyândan sonra:*

*"Afgan Emîri **Şîr Ali Han**, Rusya'nın Türkistan vâlisi **General Kokman** tarafından akçe ve hedâyâ itâsıyla ve senevî bir iâne-yi nakdiye va'diyle itmâ olunarak Rusya nüfûzu altına alınmış...."*⁷⁰ ve bundan dolayı İngilizlere karşı cihad ilân etmiş olmasından bahisle Bâb-ı Âli'den yardım talebinde bulunmuştur. Bunu fırsat bilen **Abdülaziz Han**, **Ahmed Hulûsî Efendi** adında birini oraya elçi olarak gönderdiği gibi Peşâver'de ulemâdan **Şîrvânî Ahmed Efendi** de dâimî memur olarak tâyin edilmiştir. **Ahmed Hulûsî** ile birlikte başta Afgan Emiri **Şîr Ali Han** olmak üzere ileri gelir Afgan ricâline nişanlar ve bir çok kıymetli hediyeler göndermiştir. **Mahmud Celaleddin Paşa:**

*"Afgan emirine benim kalemimle bir nâme-i hümayun yazıldı!" demekte ve **Ahmed Hulûsî Efendi**'nin İngilizlerce ve hatta Afgan Emiri'nce hüsn-i kabul görmediğini tafsilatıyla anlatmaktadır. Fakat bu teşebbüste büyük bir netice hâsıl olamamasının asıl sebebi **Mahmud Celaleddin Paşa**'nın tâbiriyle, "*Devlet-i Âliyyenin ihtilâller ve dâhili gâilelerle uğraşmak mecburiyetinde bulunmasıyla Kaçgarlıların kendi iç bünye zaaflarıdır*". Bu demektir ki, açılmış olan böyle hayırlı bir yolda ilerleyememenin asıl sebebi, **Sultan Abdülaziz Han** devri ri-*

câlinin çıkardığı ihtilâl vesâir gâilelerdir.

Hazin bir tecellîdir ki, Doğu Türkistan emîri **Seyyid Yakub Han**, Osmanlı desteği ile güzel bir netice elde edecekken 1876 yılında ânî bir kalp krizi sebebiyle vefât etti. Oğulları ve kumandanları arasında çıkan ihtilâf ise, Çinlilerin ekmeğine yağ sürdü. Diğer taraftan **Seyyid Yakub Han**'ın oğlu **Bağkulu Han**, **Sultan Abdülaziz Han**'ın vefâtından sonra Osmanlı tahtına cülûs eden **II. Abdülhamid Han** hazretlerine bağlılıklarını bildirmiş⁷¹ ve yardım talep etmiş olmasına rağmen bu yardım yapılamamıştır. Çünkü kısa bir müddet sonra **Sultan Abdülaziz Han**'ı cânîyâne bir sûrette katletmiş olan **Mithad Paşa** ve ekibi yok yere «'93 Harbi» denilen 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nin patlak vermesine sebep olmuş, büyük bir siyâset dehâsı olan **Sultan II. Abdülhamid Han** ise, tahta yeni geçmiş bulunduğu ve devlet dizginlerini eline alamamış olduğu bir zamana tesâdüf ettiği için önleyemediği bu harb dolayısıyla Osmanlı Devleti, kendi başının derdine düşmüş ve bu durum da Çinliler, Sinki-yank, yani «**Yeni Hayat Ülkesi**» adıyla andıkları Doğu Türkistan'a hâkim olup büyük bir sindirme hareketi ve katliâm yapmalarına sebep olmuştur.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, bu «**Hilâfet Siyâseti**»nin diğer bir tezâhürü de Kafkaslar'da Ruslar'a karşı sürdürüle gelen mahallî mukavemete gösterdiği alâkadır.

Esâsen, Kafkaslar'daki bu mücâdeleye alâka ve yardım **III. Selim Han** zamanında başlamıştı. Şöyle ki:

Ruslar, 1774 tarihli uğursuz «**Küçük Kaynarca**» Muâhedesi ile Kafkaslar'da birtakım haklar

71 **Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü**-a.g.e., vesika: 66.

elde etmişlerdi. Fakat bununla iktifâ etmeyerek hâkimiyet-lerini güneye doğru şümullendirmeye kalkışınca Çeçenler arasında **Şeyh Mansur** adında büyük bir mücâhid çıkarak halkı silâhlendirip bir mücâdele bayrağı açmıştı. Tamamen İslâmî gazâ şuuriyle hareket eden ve Nakşî tarikat disiplini ile yürütülen bu mücâdelede Osmanlı'dan yardım talep edilmiştir.

III. Selim, bir vezir kumandan ile on bin askeri Anapa'ya göndermiş ve hatta donanmayı da harekete geçirmiş bulunmasına rağmen kumandanın beceriksizliği sebebiyle ciddî bir netice elde edilememiş ve bir müddet sonra Anapa Kalesi, Ruslar'ın eline geçmişti.

Kafkaslara karşı bu yardım ve alâka bir kere de 1853 Kırım Harbi esnâsında gerçekleştirilmek istenmiş, fakat buna da Osmanlılar'ın müttefiki olan İngilizler ve Fransızlar, "**önce can, sonra cânân**" mantığı ile mânî olmuşlardır. Diğer taraftan Kafkas mücâhidleri de bu urumu değerlendiremeyip âtil davranmışlardır. **Cevdet Paşa**, 11 numaralı tezkerede:

"Memâlik-i Kafkasya'nın Rusya'dan istihlâsı (kurtarılması) Devlet-i Aliyye'ce fevkalâde arzu olunur mevâddan(maddelerden) olup İngilizler dahî Rusyalu'yu Hind'den teb'id (uzaklaştırmak) için Memâlik-i Kafkasya'nın hiç olmaz ise bir hâl-i istiklâle ifrağını isterlerdi. Ne çâre ki, Dağıstan'da **Şeyh Şamil Efendi** bunca senelerden beri Rusyalu ile pençe pençeye cenk ederken Kırım muhârebesi esnâsında kendisinden me'mul olan hareket görülmedi. Sanki Rusyalu ile mütâreke etmiş gibi çekilip seyirci oldu ve Batum'dan Anapa'ya kadar olan sahiller Düvel-i müttefika tarafından zabt olunmuş iken öteden beri Rusya ile muharib bulunan Abaza ve Çerâkise ka-

bâili (Çerkes kabîleleri) dahî bî-taraf gibi kaldılar. Çerâkise'nin böyle soğuk durmalarına fî'l-vâkî beri tarafın taksirâtı dâhi sebebiyet vermiş idi. Şöyle ki, bu kabâili celb için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den gönderilenler kölelikten yetişme idi. Çerkesler ise satmış oldukları kölelere itimad etmediler. Bizim "paşa" ve "bey" deyû verdiğimiz nâm ve unvanlara hiç itibar etmediler. İngilizler dahî ol sevâhile (sâhillere) yanaştıkları gibi birinci nasihatleri köle ve câriye bey'-ü şirâsının (alım-satımının) men'i meselesi oldu. Çerkesler ise eski usûl ve âdetlerini terk edecek oldukları anlara göre Ruslar ile İngilizler'in farkı yok idi.⁷²

Buna rağmen İngilizler, Paris'te sulh şartları görüşülürken yine de Ruslar'ı Kafkaslar'da geriye adım atmaya mecbur bırakmak istemişlerse de bu fırsat "**büyük diplomat**" diye kâzib (aldatıcı) bir şöhrete sahip bulunan **Âlî Paşa**'nın gafleti yüzünden kaçırılmıştır. Bundan dolayı tenkid edilen İngiliz murahhası, **Âlî Paşa**'ya târizle:

"Ben bir Türk'ten ziyâde Türk olamam!..⁷³ demiştir.

Sultan Abdülaziz devrinde ise, Kafkasya'daki ümitsiz mücâdele sona ermiş ve harekâtın son lideri **Şeyh Şâmil**, adamlarının ihâneti neticesinde Ruslar'a esir düşmüştü.

Bir oğlunun Çar nezdinde rehine olarak alıkonulması mukabilinde **Şeyh Şâmil**'in Hacc'a gitmek maksadıyla Rusya'dan ayrılmasına müsâade edilmiştir. **Şeyh Şâmil** âilesi ve kalabalık mâiyeti ile önce İstanbul'a gelmiş ve **Sultan Abdülaziz Han** merhûm tarafından samimi ve parlak bir merâsim-

72 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. II, sh. 90.

73 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. II, sh. 101.

le karşılanmıştı.

Bu hâdiseyi tafsîlâtı bir şekilde yazmış olan **Tarık Mümtaz Göztepe** şöyle demektedir:

"...**Şâmil** ve mâiyetinin husûsî bir Rus vapuru ile İstanbul'a gelmekte olduğunu haber alan **Sultan Aziz** Sarayı ve 1870 İstanbul'u heyecan içinde çalkalanmış ve her tarafta pek büyük hazırlıklar başlamıştı.

Kafkasya'da yıllardan beri cereyan eden müthiş mâcerâyı ve **Şâmil**'e âid o şanlı şahnâmeyi iftihar gözyaşlariyle adım adım tâkip etmiş olan Türk Milleti, Dağıstan Arslanı'nın gıyâben hayranıydı. O'nun Rus esâretinden kurtulup da anavatanın şefkatli ve sıcak kollarına atılacağı gün İstanbul yerinden oynamıştı.

Şâmil'i getiren Rus vapuru, Dolmabahçe Sarayı önünde demirlediği vakit Saray'dan yedi çift muhteşem saltanat kayığı suları yarararak denizi açılmışlar ve gemiye gelip **Şâmil** ile âile mensuplarını Kabataş İskeleyi'ne çıkarmışlar ve orada hazır bulunan arabalarla doğru Beyazıd'a götürüp burada Padişah tarafından **Şâmil**'in ikâmetine tahsis edilen Sultan saraylarına misâfir edilmişlerdi. Bu sarayın bugünkü üniversite binası karşısında ve Bakırcılar sırasında bulunan ve hâlen bir yangın harâbesi hâlinde olan saray olduğuna o zaman pek küçük bulunan **Şâmil**'in en küçük mahdumu **Kâmil Paşa** tahmînen hükmetmektedir.

Âile bu saraya yerleşedursun, **Şâmil** vapurdan çıkar çıkmaz rükûbuna tahsis edilen pek muhteşem ve süslü bir saltanat kayığı ile doğrudan Dolmabahçe Sarayı rıhtımına çıkarak istikbâle gelen **Sultan Abdülaziz**'i ziyâret etmişti.

Kahramanlığın hayranı olan ve zamanın en sayılı pehlivalarıyla boy ölçüşecek kadar şiddetli bir

beden kuvvetine mâlik bulunan **Sultan Abdülaziz**, bütün teşrîfât kaidelerini ve saray an'anelerini çiğneyerek **Şâmil**'i Dolmabahçe Sarayı'nın kapısında karşıladıktan sonra:

"Babam **Sultan Mahmud** mezarından çıkarsa idi, ancak bu kadar sevinç ve heyecan duyabilirdim!.." diye Kafkasya'nın kahraman müdâfîne karşı ruhundan taşan hududsuz muhabbet ve hayranlığını ifâde edebilmek için en coşkun kelimelerin delâletine müracaat etmişti.

Sultan Aziz, dört yüz bin Rus süngüsüne yillarca siper olan iman dolu kahraman göğsü, artan bir hayranlıkla sarmağa kanamıyor, **Şâmil** ile diz dize oturarak ellerini avucunun içine alıp O'nu bir arslan yelesi gibi tüyleri ürpererek okşuyordu.

Osmanlı Hükümdarı, Dağıstan'ın muhteşem Arslanını nasıl ağırlayacağını bilemiyor, bunu temin edebilmek için hazine-i hülmâyununu ve her türlü şâhâne ihsânlarını ölçüsüz bir cömertlikle önüne seriyordu.

"Benim muazzez ve mükerrem misafirim, size memâlik-i mahsûse-i şâhânemin her tarafı açıktır. Gerek pek kıymettâr olan mübârek şahsınız, gerekse evlâd ve ayaliniz hakkında her türlü arzularınızı yerine getirmek bizzat benim ve hükümetim için en zevkli ve vicdânî bir vazife olacaktır." diyordu.

Şâmil, **Sultan Aziz**'in bu şâhâne iltifâtlarına karşı derin bir ferâgatle teşekkür ettikten sonra ne kendisi, ne evlâtları, için hiçbir maddî arzusu bulunmadığını, tek bir emeli varsa, o da Medîne'ye gitmelerine ve orada Kurb-i Rasûlullah'da ikamet ve ibâdetine mûsâade-i şâhânelerini esirgememelerinden ibâret olduğunu söyledi.

Padişah'la, Kafkasya'nın büyük ihtilâl Mürşidi arasında bu karşılıklı muhabbet cümleleri teâtî edi-

lirken **Şâmil** ruhunda ebedî bir sızı olarak yaşayan büyük bir hicrânını açıklamaktan kendini alama-
muştur.

“-Şevketlû Padişahım!” dedi, “Bana yapabileceğiniz en büyük lütuf ve ihsan, Ruslar’a karşı tam otuz beş sene Allah’ımıza sığınarak yaptığımız millî mücâdele sıralarında bizi ordularınızla desteklemek idi. Bunu da yapamadığınız takdirde, hiç olmazsa silâh ve cephâne vermek sûretiyle yapılabilecek yardımlar bile gerek cennetmekân birâder-i mükerremleri **Sultan Abdülmecid** tarafından, gerekse Zât-ı Şâhâneleri cânibinden nasılsa yapılamamış⁷⁴ ve bilhassa Kırım Muhârebesi’nde zuhur eden pek büyük fırsatlardan da asla istifâde edilemediği gibi Ruslar’la yarışırcasına Kafkasya tam yarım milyonluk bir istilâ ordusunun karşısında yalnız başına terkedilmiştir.” diye acı acı şikâyet eden...⁷⁵ **Şeyh Şâmil**’i, **Sultan Abdülaziz** teselli etmiş ve O’na pek çok ihsânda bulunmuştur.⁷⁶

74 Halbuki **Cevdet Paşa**, İngiliz elçisi **Canning**’in talebi üzerine Kafkasya’nın tarihçesi ile yapılabilecek olanlara dâir “**Risâle kılıklı bir lâyiha**” tanzim etmiş, **Reşid Paşa** da bunu Fransızca’ya tercüme ettirmiş olduğu hâlde pek bir şey yapılamamıştır. Çünkü gerek **Sultan Abdülmecid** ve gerekse **Sultan Abdülaziz** devirlerinin hâl-i pür melâlî karşısında başka ne beklenebilirdi.. Bu uzun risâle (bkz. **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. I, sh. 90 vd.) dikkatle okunursa neler yapılabileceği ve ne fırsatların kaçırılmış olduğu kolayca görülür ki bunun mes’ûliyeti de hiç şüphesiz o devir ricâline âiddir.

75 Bkz. **Târik Mümtaz Göztepe**- Dağıstan Arslanı **İmam Şâmil**, İstanbul, 1994, sh. 425 vd.

76 **Şeyh Şâmil**’in merhum torunu **Said Şâmil Bey**, çok yakinen görüştüğüm bir insandı. Kendisinden defaatle dinlemiş olduğum üzere **Sultan Abdülaziz Han** merhum **Şâmil** âilesine değerli pek çok gayr-i menkul hediye etmiştir. **Said Bey**:

O günden sonra peyderpey, Rusya'dan hicret eden Çeçen, Dağıstanlı ve Çerkezler iskân edilmiş ve kendilerine pek çok maddî yardımlarda bulunulmuştur. O derecede ki, **Cevdet Paşa**, bu sebeple mâlî müzâyakanın şiddetlendiğini söylemektedir.⁷⁷

b-San'atkârlık

Osmanlı sultanlarının pek çoğu gibi **Sultan Abdülaziz Han** merhûm da güzel sanatların hemen her dalında eser vermiş ve kabiliyetini isbat etmiş bir şahsiyettir. Hem şehzâdeliğinde ve hem de gâileli saltanat yıllarında şiir, hat, mûsikî ve resimle meşgûl olduğu bir çok görgü şâhidinin ifâdeleriyle sâbittir.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal şöyle demektedir:

"İnşâsı düzgün idi. Hutût-u hümayununun pek çoğunu mûtâdî üzere lâ'l (kırmızı) mürekkep ile kendi yazardı. Hatta Bağdad Demiryoluna dâir yazdığı uzun hatt-ı hümayun nezdimde mahfuzdur.

Mûsikîde mahareti vardı. Besteye kâdirdi. Üstâdâne ney üflerdi. **Âtıf Bey**:

"Her saza âşinâ iseler de, Tarikat-ı Mevlevî'ye muhabbetlerinden nâşî ney üflemeye merakları

"Ben ömrüm boyunca bir kuruş para kazanmış bir insan değilim. Kendimi Kafkasya dâvâsına hasrettim ve bu mücâdeleyi hep **Sultan Abdülaziz** merhûmun büyük Pedere ihsânı olan bu gayr-i menkulleri satarak yürütebildim." demiştir. (**Said Samil Bey**'in bu mücâdeleleri hakkında tafsîlât için bkz: **Şerafeddin Erel** Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul 1961, sh. 186 v.d.)

77 "Bu sene bir çok Çerkes ve Nogay muhâcirleri diyâr-ı Rusya'dan Memâlik-i Mahsûre'ye gelüp anların masârîf-i iskâniyyeleri dahî müzâyaka-i mâliyyeyi bir mertebe daha teşdid eyledi." (**Cevdet Paşa**-Mâruzat, sh. 17)

ziyâde idi. Yaz geceleri Harem-i Hümâyûn'da yatak odalarının pencerelemi açık olmağla bazen ney ile hazîn hazîn taksim eylediğini dinleyenlerin ruhu avâlim-i ulviyyeye (ulvî âlemlere) pervâz edecek hâle gelür idi. Bu hâli herkes bilir.⁷⁸

Şu muhayyer devr-i hindî şarkının hem bestesi ve hem de güftesi O'na âiddir:

**"Bî-huzurum, nâle-i mürğ-i dil-i dîvânenen;
Fark olunmaz cism-i bîmârım bozulmuş lânenen;
Bunca derd-ü mihnete katlandığın âyâ neden;
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnet-hânenen."**⁷⁹

Şehzâdeliğinde neyzen ve bestekâr **Yusuf Paşa**'dan mûsikî dersleri almıştı. **Çetin Körükçü**'nün "Türk Sanat Müziği" isimli eserinde:

"Ney ve lavta çalan, bestekâr olan Padişah'ın (**Sultan Abdülaziz Han**'ın) günümüze iki şarkı ve bir sirtosu gelmiştir."⁸⁰ denilmektedir.

İbnü'l-Emin, O'nun hattatlığı hakkında da:

"Hâkân-ı merhûm, ecdâdından bazıları gibi yazı da yazardı». Vâlidesinin Aksaray'daki câmiinde celi sülûsle «**Bismillâhi teyemmünen bizikri'l-celîl**» yazılı bir levhası vardır."⁸¹

Aynı şekilde bir diğer hat levhasının da Topkapı Sarayı'nda muhafaza edildiği bilinmektedir.

İ. Hâmi Danişmend ise:

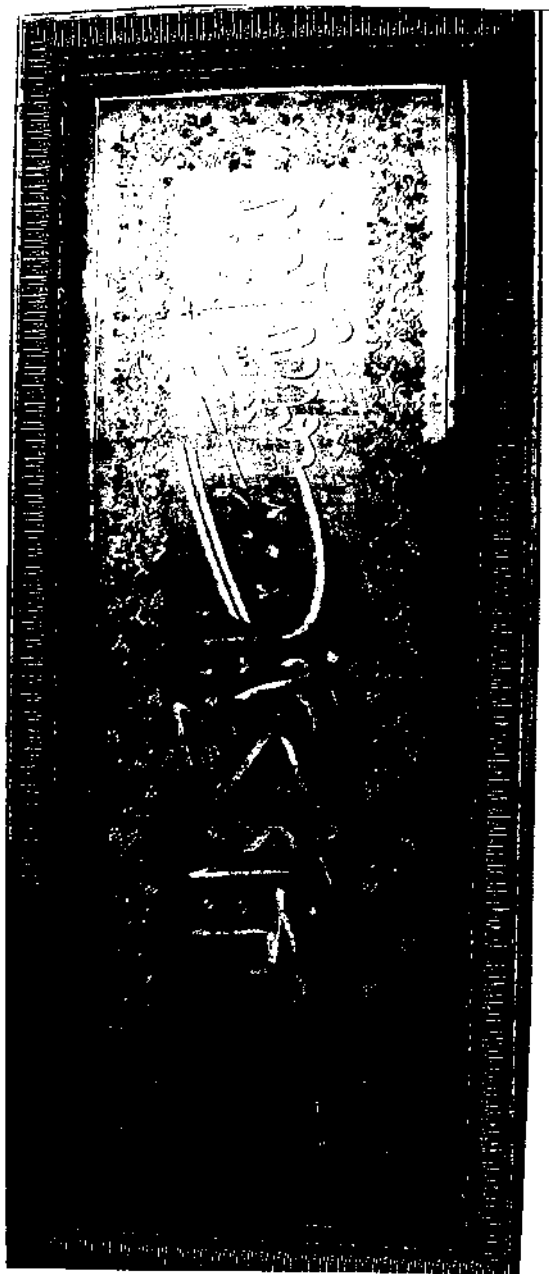
"İtinalı bir tahsil görmüş olan **Sultan Abdülaziz**'in bilhassa edebî kültürü kuvvetli-

78 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 594-595.

79 **Nâle**: İnleme, inilti. **Mürğ**: Kuş. **Dîl**: Gönül. **Bimâr**: Hasta. **Lâne**: Yuva

80 **Çetin Körükçü**-Türk Sanat Müziği, İstanbul, 1998, sh: 38.

81 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 595.

Sultan Abdülaziz merhumun,

üstadlar derecesinde bir hattat olduğunu gösteren bir levhası:

"Bismillâhî teyemmünen bi zikrihî'l celîl !"

Mânâsı: "O'nun güzel adını anmaktan bereket umarak: Bismillâh!."

(Levhannı ash Aksaray'da Vâlîde Câmi-i Şerifinde mahfûzdur)

dir.”⁸² demektedir.

Hat sanatı yazıyla resim yapmak demek olduğundan merhum **Sultan Abdülaziz**, resim sanatında da şâyân-ı hayret bir mahâreti hâizdi. Bu hususta **İbnü'l-Emin** şu bilgiyi vermektedir.

“Resimde fitrî bir istidada mâlik idi. Asla ehemmiyet vermeyerek çizdiği birkaç hatla vücuda getirdiği şekli, her ressam beceremezdi.

Rusya’da sâkin (oturan) rus teb’asından meşhûr ressam ermeni **Ayvazovski**’nin:

“Ben **Sultan Abdülaziz**’den tasvirin mukâbilinde aldığım ihsânı, hiçbir hükümdardan almadım. Fakat O’nun bende cihan hazineleriyle mübâdele edemeyeceğim bir yâdigârı vardır ki, yegâne medâr-ı mefharetimdir (övünç vesilemdir). O ise bana sipariş etmiş oldukları bir sandal nümûnesidir ki, kırmızı kalemle dört beş hattın keşidesiyle hâsıl olmuştur. Ben ressamım; pek çok resim müsveddesi de gördüm. Lâkin Dünyâ’da bir sandalın o vaz’a (duruma) mahsus olan hâlini böyle dört çizgiyle irâeye (göstermeye) muvaffak olmuş hiçbir ressam tasavvur edemem.” dediğini ve Rusya İmparatoru **II. Aleksandır**’a ihdâ eylediği bu müsveddenin fotoğrafla aldirdığı nüshasını gösterdiğini merhum **Ebuzziyâ** mecmuâsında söyledikten sonra:

“Vakia müsvedde-i mezkûre (zikri geçen müsvedde) âdeta bir kalem-i icaz rakamın eser-i bedîi olduğunu hiç resimden anlamayan bir âdem bile vehleten (derhâl) teslim eyler.” diyor.

Merhûmun kırmızı kalemle çizdiği küçük kâğıt’ada iki at arkası resmi, komşumuz ressam **Şeker Ahmed Ali Paşa** merhumun resim salonunda çerçeve ile duvara asılmıştı. **Paşa**’nın vefâtından ve

*Meşrûtiyet'in ilanından sonra oğlu İzzed Bey, Yusuf İzzeddin Efendi'ye takdim etmişti. Şimdi kim bilir nerededir?!"*⁸³

Denizcilige âşıkâne bir şekilde meftun olan merhûm, Haliç'te tesis eylediği tersânede inşâ edilen gemilerin pek çoğunun projelerini bizzat çizmiştir. Bunların "**Ressamlar Cemiyeti Mecmuâsı**"nda yayınlanmış olan örneklerini görenler, O'nun resim sanatındaki dirâyetini takdirde tereddüt etmezler.⁸⁴

c-Vakar Sâhibi ve Zekî Oluşu

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, Padişahlık mehâbetini gerektiğinde en üst seviyede tavırlarına aksettirişi pek çok görgü şâhidinin ifâdesiyle sâbittir. Bu gibi insanlar arasında bulunan **Memduh Paşa** merhumu tavsif ederken:

"...Azametiyle berâber etvârı (tavırları), güftârı (sözleri) nâzik bir şehriyârî...."⁸⁵ olduğunu kaydetmektedir.

İbnü'l-Emin ise bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

"-Gâyet fatin (kavrayışlı), kuvve-i nutkiyyesi (söz söyleme kuvveti) mükemmel ve hazır cevap idi. En müşkil ve düşünmeye mütevakkıf meselelere derhal cevap vermekteki kudretine, aşağıdaki iki fıkra delâlet eder."⁸⁶

"Asıl şâyân-ı zikr olan Sırbistan beyi **Prens Milan**'ın sûret-i kabûlûdür: **Prens Milan** İstanbul'a gelmiş idi. O vakit sadrâzam bulunan **Hüseyin**

83 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 595.

84 **İsmail Hâmi Danişmend**-a.g.e., c.IV, sh: 264.

85 **Memduh Paşa**'dan naklen **İbnül'emin**, a.g.e. sh. 594

86 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 595.

Avni Paşa, huzûr-ı hümayuna arz edecek ne gibi şeyi olduğunu Prens'ten sormuş; o da maksadı arz-ı ubûdiyet (kulluğunu arzetmek) idüğünü (olduğunu) söylemiş. Üç gün sonra kabûl edildiği sırada **Hüseyin Avni Paşa** dahî hâzır idi. Zât-ı Şahâne ile **Prens Milan** birer koltuğa oturdular, biz ayakta duruyorduk. Âfâkî bazı sözleri müteâkıb **Prens Milan** Sırbistan arâzisinin darlığından ve ihtiyâca adem-i kifâyetinden (kifâyetsizliğinden) dolayı nâ-hoşnud olan (hoşnud olmayan) Sırpıların taarruza uğraması ihtimâline mebnî kendisinin temin-i selâmeti için Sırbistan'a biraz yer terk ve ihsânını istirham etti! Merhûmun rengi değişti, hiddetlendi. Sadrâzam ise ândan ziyâde hiddet alâmeti gösterdi. Fakat **Sultan Abdülaziz**, Prens'in bu sözüne cevâben:

"-Sizi her türlü tehlikeden muhâfazaten (muhafaza için) Sırbistan'a asâkir-i şâhânemi sevkederim. Tevsî-i araziye (arazi genişletmeye) gelince: İsteddiğiniz yerlerin her karışı nice efrâd-ı milletin kanı bahasına alınmış olmağla ânu ihsan etmeye hak ve salâhiyetim yoktur!.." buyurdu.

"-Padişâhın öyle şâhâne bir metânet ve hakimâne bir rezânetle (ciddiyetle) cevap verışı ve o aralık fart-ı mehâbetle dönüp Sadrazam'ın yüzüne bakışı her türlü tasvir ve tasavvurun fevkinde bir ulviyeti hâiz idi. Ben, müddet-i ömründe bu derecede vakûrâne söylenmiş bir söz işitmedim desem mübâlağa etmemiş olurum."⁸⁷

Sultan Abdülaziz Han merhûmun gayret, himmet ve mehâbet ile muttasıf olan şahsiyeti ile nasıl fedâkârâne bir sûrette milletin dert ve dâvâlarıyla meşgul olan hamiyet sahibi bir kimse olduğuna **İbnü'l-Emin**'in naklettiği şu satırlar kâfi de-

87 **Mehmed Gâlip Bey, Sadullah Paşa** yahud Mezardan Bir Nidâ, İstanbul 1909, sh: 77-78.

recede bir şâhiddir:

"Devlet ü millete teveccüh eden hâricî ve dâhili zarar ve hatarlardan müteelim olduğunu ve:

"-Devletin ve milletin muhâfazası için uğraşmaktan ağızımda diş kalmadı!.." dediğini erbâb-ı sıdk ü nâmustan olan bazı mahremlerden işittik."⁸⁸

Vâlide Sultan'dan diğer bir nakilde ise şöyle denilmektedir:

"Padişah hazretleri akşam yemeğinden sonra beni huzura çağırdı. Durumu tahkik edip etmediğimi sordu. Ben de:

"-**Es'ad Paşa** kulunuz burada, size verilmek üzere bir de pusula bıraktılar," dedim ve **Es'ad Paşa**'nın pusulasını Padişah hazretlerine takdim ettim. Padişah hazretleri pusulayı okumaya başladı. Okudukça yüzü renkten renge giriyordu. Korkmağa ve heyecanlanmağa başladım.

"-Eyvah hâlimiz fenâ, çâresizlik içindeyiz, hâin vükelânın gözleri kör olsun. Mes'eleye hal olmaz bir muammâ süsü vererek Meclis'i has zabıtları ile kırk milyon konsilid çıkarılacağını söyleyip beni aldatmıştır. Hatta hiçbir kıymete hâiz olmayan bugün sadrâzamlık ve seraskerlik verdiğim **Hüseyn Auni Paşa** da seleflerinin yolunu tutup kırk milyon liralık konsilid de o çıkardı." dedi.

Sonra Harem-i hümâyunlarına çekildi. Bu üzüntü ve keder ile üçgün hasta yattı ve mâbeyn-i hümâyuna çıkmadı. Padişah'ın hastalığının ikinci günü **Vâlide Sultan** beni yanına çağırttı:

"-Sen Allah'tan korkmuyor musun, Saltanatın yükünü taşımaktan oğlumun ağızında diş kalmadı; yemekten, içmekten kesildi. İki gündür limonata ve

gevrekten başka bir şey yemiyor."⁸⁹

Cevdet Paşa, Sultan Abdülaziz Han merhûmun, devlet ricâlinin engellemeleri sebebiyle arzu ettiği her şeyi yapamamasından doğan sıkıntısını şöyle ifâde etmektedir:

*"Padişah-ı nevcâh hazretleri, uluvv-i himmet-i şâhâneleri iktizâsınca def'aten istediğini yapamadığından o kadar meraklanmış ki, kendisini hasta zannediyormuş. Saraylılar alelhusûs Vâlide Sultan ise Zât-ı Şâhâne'ye sihir yapılmış zu'muna (zannına) zâhib olarak sihri bozdurmak için bazı meşâyih-i müzevirîne düştüler. Bu dahî beynennâs güft ü gûyu (dedikoduyu) mücib oldu."*⁹⁰

Bilhassa zekâsı hemen hemen bütün görgü şahidlerince kabul edilmektedir.⁹¹

89 **Hâfız Mehmed Bey**- a.g.e., sh. 36-37.

90 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 54

91 **Memduh Paşa**, merhum **Sultan Abdülaziz Han**'ın hal'ini ve bu maksadla verilen fetvâdaki ithamların yersizliğini anlatırken:

"Hâkân-ı müşârunileyhe "şuuru muhtel" (bozuk) denilmek aslâ mâkul olmayıp israf isnâdına gelince, sarfedilen milyonlarca altın lira zirhli ve donanma yapılmak ve ordulara top, tüfek, mühimmât alınmak için olduğundan Padişah'a müsriflik) isnad edilmesi de doğru olamaz!.." demektedir. (Memduh Paşa-Hâl'ler İclâslar, İstanbul, 1329, sh: 127)

Bu gerçeği, O'nun can düşmanı olanlardan **Midhad Paşa** bile müteriftir. "... **Midhad Paşa**, sonradan Tâifte yazdığı hâtıratının "**Tabsira-i İbret**" ismindeki birinci cildinin 150. sahifesinde âdeta kendi eseri olan hal' fetvâsını tekzip ederek:

"Sultan Abdülaziz âkil ve fâtin ve hayırhâh-ı devlet ve âli-himmet bir zât olduğu..." demektedir. (Bkz. İ. Hâmi Danişmend- a.g.e., sh. 261, Pakalın, a.g.e. sh. 225)

Mithat Paşa; bu eserin II. cildi olan Mir'at-ı Hayret'te de "Hakan-ı müşârunileyh, zeki ve âkil bir zat olmasıyla..." demektedir. (Mir'at-ı Hayret, İstanbul 1325, sh.7)

"Sultan Aziz fevkalâde zekî, fâtin ve hûsn-i niyet sâhibi bir

d-Uzak Görüşlülüğü ve Askerî Dehâsı

Şehzâdeliğinde gâyet serbest bir hayat sürmüş olduğundan memleketin dert ve dâvâlarına yakinen vâkıf olmuş bulunuyordu. Halkın bilhassa müslüman kısmı O'nun şehzâdeliğinde Tanzimat'la başlayan Batılılaşma hareketlerine karşı büyük bir nefret beslemekteydi. Kendisi de dindar bir kimse olması sebebiyle halkın hissiyâtına mutâbık bir düşünce yapısına sahipti. Bu sebeple bütün Batılı yazarlar, O'nu "**Tanzimat aleyhtârı**" göstermekte müttefiktirler.

Sultan Abdülaziz Han merhûm, devrinin çoğu Batı güdümlü bozuk kafalı münevverleri hilâfına, Batı Âlemi'ndeki içtimâî düsturlar iktibasının aleyhine idi. O, Batılı sefirlerin Devlet-i Âliyye'ye müdâhalelerinden bizârdı. Bundan kurtulmanın yegâne çâresinin ise her şeyden önce kuvvetli bir ordu ve donanmaya mâlikiyetle mümkün olacağını düşünüyordu. Tahta geçtiği ilk günlerde Bâbîâlî'ye gönderdiği ilk hatt-ı hümayunda tasarrufa riâyetin ve bu sûretle devleti, içine sürüklendiği mâlî müzâyakadan bir ân evvel kurtarmanın lüzûmundan bahsetmiş olmasına rağmen ordu ve donanmanın geliştirip kuvvetlendirilmesi için her türlü masrafı iktihâm etmekten çekinmemiştir. Muârizları, O'nu bu yönden tenkid edegelmişlerdir. Fakat bu ten-

hükûmdardır." (İ. Hâmi Dânişmend- a.g.e, c: IV, sh. 263)

İsmail Hâmi Danişmend ise, bu hususta:

"...Bilhassa saraylar inşâsına çok para döküldüğünden şikâyet edilir. Fakat bunların en büyük ve muhteşemi olan Çırağan Sarayı'nın inşâsına **Abdûlmecid** devrinde başlanıp binâ meydana çıkarılmış ve **Abdülaziz** ancak ikmal ettirmiştir. Kendisinin yaptırdığı en mühim saray Beylerbeyi kasrıdır, o da pek büyük bir şey değildir!.." (Bkz: İ. Hâmi Danişmend- c: IV, a.g.e, sh. 263)

kidler, merhûmun siyâsî hedeflerine vâkıf olmayan ve O'nun dindar hüviyetinden rahatsız olanların ağzında sakız olan bir bahaneydi.

Evvelce ifâde edilmiş olduğu gibi, O'nun bil-hassa donanmaya masraf edip onu Dünya'da ikincilik seviyesine yükseltmesi Kırım'ı istirdad (geri alma) gâyesine mâtuftu. Devrinin ricâli, ordu ve donanmaya yatırımı daha sonraya tehir etmek düşüncesinde olduğu hâlde⁹², O, bu işi en mübrem

92 Bkz: **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 53-54'de bu durumu şöyle anlatmaktadır:

«**Fuad Paşa** ise kavâim-i nakdiyyenin imhâsından sonra ıslahat-ı mâliyyeye hasr-ı nazar ederek irâd ü masrafın husûl-i tevâzünü için sūfûn-i harbiyyeden (harb gemilerinden) bazılarını çamurluğa çekmek ve şehriye (aylık) yirmi bin keseden ibâret olan tahsisat-ı seniyyenin nüsfini (yarısını) muvakkaten tenzîl etmek fikrinde idi. Ve **Sultan Abdülaziz Han** hazretlerine:

«Efendim, arzû-yı hümâyûnunuz vechile kuvve-i berriye ve bahriyenin ikmâli vakt u nakde mevkuftur. İbtidâ umûr-i mülkiye vü mâliyemizi ıslâh edelim de, hâsıl olacak vâridât ile anları yapalım. Hem de donanma-yı hümâyûnu saksılar gibi yazın Beşiktaş pişgâhına (önüne) dizüp, kışın da Tersâne'ye çekmekle bir şey hâsıl olmaz. Sūfûn-i harbiye denizlerde dolaşarak sevâhil ü cezâir-i şâhânede mehâbet göstermek ve tayfaları umûr-i bahriyede kesb-i meleke vü maharet eylemek lâzımdır. Hâlbuki mevcud olan sūfûn-i hümâyûnu idâre edecek kadar zâbitân ve ümerâ-yı bahriyeniz yoktur. Mathub derecede zâbitân ü ümerâ yetişinceye dek istediğiniz kadar gemi yaparız ve ol vakte dek Tersâne ve Tophâne'yi dahî dil-hâh-ı âliye muvâfık olacak vechile ıslâh eyleriz.» demiş idi.

Elhâsıl **Fuad Paşa**'nın meslek-i müttehazi arzu-yı hümâyûna muvâfık değil idi. Bazı kurenâ ve mukarrebîn ise, arzu-yı şâhâneyi tervic yolunda:

«Devr-i **Abdûlmecid Hânî**'de kadınların sefâhati için bu kadar istikrâzlar akd olundu. Şimdi devletin selâmeti için lüzum görülen eslihâ ve eshâb-ı sâireyi tedârük etmek üzere istikraz olunamaz mı» derlerdi.»

bir ihtiyaç olarak görüyordu.

Sultan Abdülaziz Han devrinde donanma demek bugünkü hava kuvvetleri demektir. Gemilerin, her gün daha mükemmeli inşâ edilmekte ve eskilerin harb kabiliyeti ortadan kalkmaktaydı. Bu bakımdan her ân bu gemilerin daha yenisine sahip olmak bir zarûretti. Bu serî tekâmüle ayak uydurmadıkça Dünya milletleri arasında hatırı sayılır bir güç olmaya imkân yoktu. Buna himmet ederek kuvvetlenmedikçe de ecnebîlerin işlerimize müdâhalelerine mâni olmak imkânı yoktu. Bu gerçeği, O'nun kadar müessir bir sûrette kavrayan başka bir kimse mevcut değildi.

Sultan Abdülaziz Han, önce denizcilikte en ileri gitmiş bir memleket olan İngiltere'den bazı gemiler ısmarlayıp getirtmiş ve sonra da Haliç tersânesini takviye ederek bu gemilerin ülkemizde inşâsını temin etmiştir.

Cevdet Paşa'nın söylediğine göre, 1814 yılında Dünya'nın en büyük kalyonu Türkiye'de inşâ edilip denize indirilmiş olduğu hâlde sonradan donanma ihmâl edilmişti. **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun himmetiyle kısa zamanda deniz harb gücümüz yirmi beşi zırhlı gemi olmak üzere, yüz seksen parçadan ibâret muazzam bir donanma hâline gelmiştir. **Cevdet Paşa**'nın bildirdiğine göre, o sırada İngiliz donanması 800 adet gemiden teşekkül ettiği hâlde bunların çoğu modası geçmiş eski şeylerdi. Bu kadar büyük olan İngiliz filosunda dahî bizdeki yirmi beş zırhlının ateş gücü seviyesinde, ancak 50 ilâ 80 gemi bulunuyordu. Bu sebeptendir ki, donanmamız, o gün bütün Dünya'ca ikinci büyük askeri güç olarak kabul olunmaktaydı.

Sultan Abdülaziz Han, donanmaya o derecede himmet etmişti ki, İngilizlerden sonra en büyük

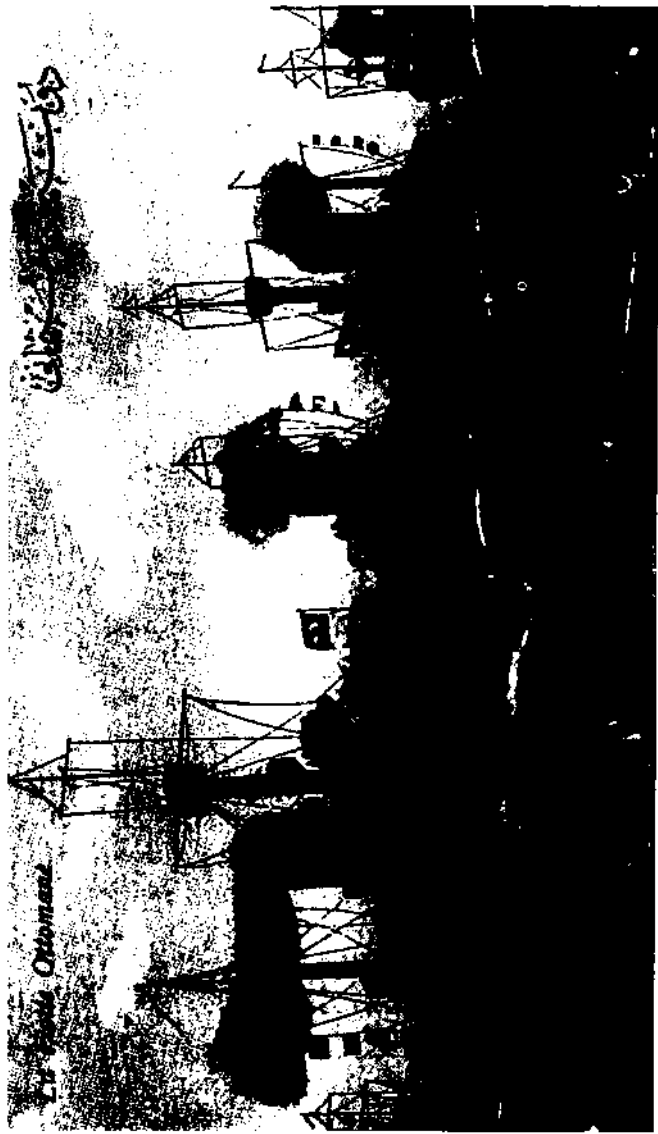
deniz harb gücüne sahip olduklarını iddia eden Fransızlar "**Friedland**" adındaki zırhlılarını revizyondan geçirmek istediklerinde, onu Haliç tersâne-sine göndermişler ve bu fransız gemisi, Türk usta ve mühendislerin himmetiyle işe yarar bir hâle getirilmişti. Bundan dolayı o günkü Fransız kralı **III. Napoleon, Sultan Abdülaziz Han** merhûma, bir şükrân mektubu göndermişti.⁹³

Sultan Abdülaziz Han merhûm sadece donanmayı kuvvetlendirmekle iktifâ etmemiş, aynı zamanda kara ordusunu da yekûnen sayı olarak 800.000 kişiye yükseltmiştir.⁹⁴ Fakat bu ordunun asıl ehemmiyeti, mâlik olduğu silâh gücünden kaynaklanıyordu.

Dünyadaki silah sanayinin o devirde kaydetmekte olduğu terakkîyi yakinen tâkip etmekte bulunan **Sultan Abdülaziz Han** ordusunu en modern silâhlarla techiz etmek husûsunda azamî gayret sarfetmiştir. Silâh alımını çoğu kere iâne (yardım) ile gerçekleştirmiş ve saray kadınları bile hulliyât-larını satıp silâh alımı için orduya bağışta bulunmuşlar ve bunlara dâir makbuzlarla birbirlerine karşı övünmüşlerdi. **Sultan Abdülaziz Han**, uzun mesafeye (500 metre) ateş eden **Martini Henry**

93 **Ziya Nur Aksun**-a.g.e., c: IV, sh: 153.

94 Gerçekten merhûmun devrinde Osmanlı ordusunun nizâmiye kısmı 170.000 kişiye yükseltmişti. Bunun 118.000 piyâde, 13.360 kişisi de süvâri idi. Topçu efrâdı ise 34.200'dü. İstihkâm kuvveti ise 260.000 neferdi. Topçu sınıfında 20.900, süvaride ise 19.360 at vardı. İhtiyât gücü ise 53.000 kişi idi. 207.300 redif askerine ilâveten bir o kadar da tâlî sınıf denilen asker mevcudu vardı. Ayrıca muvazzaf olmayan 150.000 kişi mevcudu ki, bunların emrinde de takriben bin at mevcudu. Bütün bu rakamlar, **Sultan Abdülaziz Han** devrinde Osmanlı kara ordusunun sayıca birinci durumda olduğunu göstermektedir.

Sultan Abdulaziz merhum zamanında Osmanlı Donanması'ndan bir görünüş

tüfeklerini Amerika'dan bu îanelerle getirtmiş ve bunların Tophâne silâh fabrikasında yerli imâlini gerçekleştirmek için büyük bir gayret sarfetmiştir. Bu tüfeklerden ilk sipariş olarak gelen bin adedini Tophane silâh fabrikasına vermiş ve ustalara:

"İcabında bunların hepsini bozun; sökün, takın. Husûsiyetlerini kavrayıp aynısını burada yapın!" tâlimâtını vermiştir.

Bu emirle çalışan işçi ve mühendisleri, geceyarıları ânî baskınlarla teftiş edip onları defâetle gayretlendirmekten geri kalmamıştır. Sonunda bu tüfekler, Tophâne'de imal edilip ordu efrâdına tevzî edilmiştir. Daha sonra O'nun çoğu hâin muârizlarınca çıkarılmış olan ve "**93 Harbi**" denilen 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nde "**Plevne Müdâfaası**" gibi bir büyük askerî başarı, bu silâhların uzun menzilli olmasından dolayı kazanılabilmektedir. Zira Rusların elindeki eski tüfekler ancak iki yüz metre mesâfeye ateş edebilirken bu silâhlar, beş yüz metreye ateş ediyordu.

Her ân Dünya'daki gelişmeleri tâkip etmekte olan **Sultan Abdülaziz Han**, 39.000'i Vinches-ter tipi olmak üzere, Amerika'dan 700.000 adet en yeni ve mütekâmil piyâde tüfeği getirtmiştir. **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun uzun müddet yanında bulunmuş olan **Sâdullah Paşa**, "Prusya eâzım-ı ümerâ-yı askeriyesinden (büyük askerî kumandanlarından)" **Prens Carl**'ın ağzından Padişah hakkında şu sözleri işittiğini kaydetmiştir:

"...bir asker olarak yaratılmış ve mâlumat-ı askeriyyede şâyân-ı takdir bir nüfûz-ı nazara mâlik..."⁹⁵

Gerçekten bu hüküm gâyet doğrudur. **Sultan**

95 **Mehmed Gâlip Bey, Sadullah Paşa** yahud Mezardan Bir Nidâ, İstanbul 1909, sh: 79

Sultan Abdülaziz merhum orduyu teftiş ederken

Abdülaziz Han, Amerika'da Güneyliler ile Kuzeyliler arasındaki muhârebeyi incelemiş ve Kuzeyliler'in muvaffakiyetinin **Martini Henry, Spencer ve Winchester** tüfekleri sâyesinde gerçekleşebildiğini kavrayarak bu tüfekleri ithal etmiştir. Bu tüfekler, mücidlerinin adıyla anılmakta olup 1860 ve 1861 senesinde icad edilmişti.

O günün muhâbere imkânlarına göre, şâyân-ı hayret bir şekilde bunlardan haberdâr olan **Sultan Abdülaziz Han**, bu en yeni silâhları kısa bir müddet sonra ithal yoluna gitmiş, çok az bir zaman zarfında da onların ülkemizde imâlini temin etmiştir. Bunlar, bizde "**Şeşhâneli Amerikan Tüfeği**" adı ile anıldığı gibi mekânizma kısmının sarı pirinçten imal edilmiş olmasından dolayı da "**Yellow Boy**" (Sarı Çocuk) adıyla şöhret bulmuştur. Bunlar, bir dolduruşta arka arkaya yedi defa ateş edebilme kabiliyetinde idiler.

Rusya ile harbetmenin mukadder olduğunu büyük bir ileri görüşlülükle takdir eden **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, bütün bu hazırlıkları, bu düşünce ve kanaat sebebiyle gerçekleştirmiş bulunmasına rağmen bundan Rusya'dan ziyâde İngilizlerin rahatsız olduğu târihî bir gerçektir. Çünkü o tarihlerde Hindistan'a yerleşmiş ve teb'ası içinde pek çok müslûman bulunan İngiliz devleti, Osmanlı'nın böylesine kuvvetlenmesi karşısında ona ümid bağlayacak olan müslûman teb'asını kolay kolay elinde tutamayacağını düşünmüş ve bu sebeptendir ki, ileride anlatılacağı üzere, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmu tahttan indiren hâin **Hüseyin Avni Paşa** ve hampâlarını sadece teşvik etmekle kalmamış⁹⁶, aynı zamanda onlara muvaffakiyetsizlik hâlinde

96 **Osman Nûri - Abdülhâmid-i Sâni**, c.I, İstanbul, 1327. a.g.e., sh. 21

kaçmalarını sağlamak için donanmasını istim üzerinde bulunmuştur.⁹⁷

Bu İngiliz endişesinin bir sebebi de evvelce anlatılmış olduğu üzere **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun mahâretle yürütmeye çalıştığı “**hilâfet siyâseti**”nden duydukları korku ve endişe idi. Doğu Türkistan’a kadar el atmış, Hindistan yolu üzerindeki Yemen’e sağlam bir şekilde yerleşmiş bulunan **Sultan Abdülaziz Han**’dan endişe etmekte İngilizler, hiç şüphesiz, kendi hesaplarına haklıydılar. Fakat **Sultan Abdülaziz Han** için öncelikli mesele ve gâile Ruslar’dı. Bunu anlamak için doğuda “**Aziziye Tabyaları**”nı kurmuş olmasını, batıda ise Çatalca istihkâmları ile Boğazları takviye etmiş olmasını hatırlamak yeter. Merhûmun bu askerî dehâsına ve bu husûstaki gayretlerine **İbnü’l-Emin**, şöyle işaret etmektedir:

“Berrî ve bahrî askerîn tâlim ve tensikına, yeni silâhlarla techîzine, mühim mevkîlerde yeni usûlde istihkâmlar inşâsına, harb levâzımının vesâir ihtiyâcâtın memleketin dâhilinde tedârîki için fabrikalar tesisine ve donanmanın tekemmülüne himmet eyledi. Zaman-ı saltanatında yaptırılan harb gemileri, Osmanlı devletine, düvel-i bahriyenin birincileri mertebesine yakın bir mevki tâyin etti.” demekte ve bu görüşünü şu dipnot ile de te’yid etmektedir:

“Hâkân-ı merhûm, Yusuf Kâmil Paşa’ya gâ-

97 “İngiltere Sefiri **Sir Alyot** bu plânın (**Sultan Abdülaziz Han**’ı tahttan indirmenin) icrâsı ve elinden geldiği kadar muâvenete (yardıma) müheyyâ (hazır) olduğunu bilâtereddüd ifâde etti.” (**Osman Nûri**- a.g.e., sh. 20)

Ayrıca ihtilâlcilerin başı **Hüseyin Avni Paşa** temâruz ederek tedâvî bahanesiyle gittiği İngiltere’de “İngiliz vükelâsı ile gizli mülâkâtlar yaparak **Sultan Aziz**’in hal’ine muvâfakatlarını almış...” (**İ. Hâmi Danişmend**, -a.g.e, c.IV, sh. 248)

yet mahremâne olarak mükerreren:

*"Donanmamızın tekemmülüne gayret edişim, Kırım'ı istirdad etmek içindir!.." dediğini babam Mehmed Emin Paşa söylerdi."*⁹⁸

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, Dünya siyâseti ve kendi devletinin geleceğini hakkında gösterdiği dirâyetin bir başka tezâhürü de -ileride tafsîlâtıyla anlatılacağı üzere- ülkede bir askerî harekât vukûunda ulaşımı kolaylaştırmak için demiryolları inşâsına teşebbüs etmiş olmasıdır. Denilebilir ki, halefi **Sultan Abdülhamid**'in büyük bir mahâretle yürüttüğü ve "**hilâfet siyâseti**"ni gerçekleştirmek için kullandığı "**demiryolu inşâsı siyâseti**"ne ilk başlayan **Sultan Abdülaziz Han** merhumdur.

O, bununla da kalmayarak zamanına göre en ileri bir şekilde bir "**telgraf ağı tesis eylemek**" sûretiyle Dünya'da olup biten hâdisâtı yakinen ve sûratlı bir şekilde tâkip etmek istemiştir.

İlk "**iktisâdî şûrâ**"nın O'nun zamanında toplandığı ve sırf böyle askerî hamlelerle iktifâ etmeyerek kültür hayatında ve memleketin idâresinde bir çok hamleleri gerçekleştirdiği bilinen bir keyfettir.

Bütün bu hizmetlerin gerektirdiği masrafları karşılamak için tasarrufa azamî riâyet eden **Sultan Abdülaziz Han**, tahta geçer geçmez saray masraflarını yarı yarıya azalttığı gibi Bâbîâlî'ye de o yolda çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Merhumun yanında uzun müddet bulunmuş olan **Hâfız Mehmed Bey**, "**Hakâiku'l-Beyân fî Hakk-ı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han**" isimli eserinde O'nunla devrinin ricâli arasındaki farkı şu sûretle belirtmektedir:

98 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 597.

"Cennetmekân tarafından şevket-i Osmaniye'nin tanzim ve takvîmine ibtidâr olunması, ibtidâ-yı cülûslarında sadrâzam olan **Kıbrıslı Mehmed Paşa** merhûmu şaşırtmış olmasından, bir gün bi'l-münâsebe:

"Efendimiz, bugün devletimiz kabuksuz bir yumurta hâlinededir; bir taraftan bir diken dokunacak olursa, maâzallâh akıp gidecektir. Evvelâ ahvâl-i mâliyemizi ıslâh edelim; ba'dehû asker tanzimine, donanma tehiy'esine çalışalım." gibi mâruzâtı, Padişah-ı nev câhı ilk hamlesinde dūcâr-ı ye's ü hurmân (mahrum) edecek bir hâle getirmiş ise de, müşârunileyh hazretleri:

"Evet, ammâ ağyâr, bizim ıslahatımızı beklemez; bir taraftan bir adûv (düşman) yüz gösterir, bâhusus Karabağ meselesi ortada. Bu meselenin meydandan kaldırılması, her hâlde güzel silâhlı bir asker sevkiyle şevket-i Osmâniyyeyi göstererek bertaraf edilmesi derece-i vücûbdadır. Binâenaleyh hem ıslahata imkân mûsâid olduğu derecede çalışmak, hem de ilân-ı şevket ve şân eylemek muvâfık-ı hikmet-i hükûmettir." kelîmât-ı hakîmânesiyle mer-kum-ı müşârunileyhi ilzâm eylemişlerdir.⁹⁹

III-DEVİRİNİN SİYÂSİ RİCÂLİ

Sultan Abdülaziz Han merhûmun en büyük tâlihsizliği, eskilerin "**kaht-ı ricâl**" dedikleri, dirâyetli devlet adamlarından mahrumiyettir.¹⁰⁰ Tahta geçtiğinde, kendisini, müslûman milletimizi tarihî

99 **Hâfız Mehmed Bey-** a.g.e., sh. 16.

100 **Yılmaz Öztuna**, bu "**kaht-ı ricâl**" tâbirinin ilk olarak 1621'de yazılmış olan "**Kitâb-ı Müstetâb**"da geçtiğini söylemekte ve bunun kullanılmasının **Kânûnî**'den sonra yaygınlaştığını bildirmektedir. (**Yılmaz Öztuna**-Büyük Türkiye Tarihi, c. VII, İstanbul, 1983, sh: 98)

kültür ve şahsiyetine yabancılaştırmak istikame-
tindeki faaliyetin ilk ve en müessir hamlesi olan
“**Tanzimat**”ın zehirli havası içinde bulmuş ve bir
müddet bu menfi cereyanın taraftarı olan kimse-
lerle çalışmak mecbûriyetinde kalmıştır ki, bunlar
bilhassa **Âlî** ve **Fuad Paşa**’lardır.

Âlî ve **Fuad Paşa**’lar, **Tanzimat**’la başlayan
Batılılaşma hareketinin bir numaralı âmili mason
Reşid Paşa’nın¹⁰¹ yetiştirmeleri idi.¹⁰² Üstadları gibi
şark-garb muhâsebesini doğru olarak yapmak dirâ-
yetinden mahrum bulunan **Âlî** ve **Fuad Paşa**’ların
sadâretleri zamanını **Sultan Abdülaziz Han** devri-
nin müsbet bir safhası addederek ondan sonrasını
karalamak Batı taraftarı kalemşörlerin müşterek
bir husûsiyetidir. Ne yazık ki, bu yanlış değerlen-
dirme bazı muhafazakâr kimselerin eserlerinde
bile görülmektedir.¹⁰³

101 Masonlukta “**üstad**” derecesine yükselmiş bulunan
Reşid Paşa’nın şahsiyeti hakkında gerekli bilgi, ileride “**Sul-
tan Abdülaziz Han** Merhumun Devraldığı Miras” bahsinde
verilecektir.

102 **Cevdet Paşa**:

“-Kalemiyye ricâli içinde **Reşid Paşa** yetişti. O dahi **Âlî** ve
Fuad Paşa gibi âdemler yetiştirdi.” demektedir. (Bkz: Mâ-
ruzât, sh: 3)

103 Buna dâir şu bir-iki misâli zikredelim:

“...**Sultan Aziz**’in saltanatı iki devreye ayrılır. Birinci devir
Âlî ve **Fuad Paşa**’ların işbaşında bulundukları parlak devir-
dir.” (Bkz: **İ. Hâmi Danişmend**-a.g.e., sh. 197)

“...Kendisinden üst bulduğu (herhâlde üstün olacak) idâre
adamlarını keyfî müdahalelerle sıkınamış olması **Âlî** ve **Fuad
Paşa**’ların hayatları müddetince iyi neticeler vermiştir.” (Bkz:
Samih Ayverdi-Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul,
1999, sh: 573)

Merhûmun Mâbeyn Başkâtipliğinde bulunmuş olan **Hâfız
Mehmed Bey** de:

“...Onun için **Abdülaziz** saltanatı dâhilî idâre bakımından

Halbuki -vereceğimiz görgüye müstenit bilgilerle- anlaşılacaktır ki, gerek bu Tanzimat artıkları ve gerekse kendi zamanında yükselip işbaşına gelmiş olan zevât, ya **Sultan Abdülaziz Han**'ı anlayıp O'na muvâzî hareket etmekten âciz ya da her biri devletimizin düşmanları olan ecnebî bir sefirin güdümünde kimselerdir.¹⁰⁴ **Sultan Abdülaziz Han**

iki devreye ayrılır. Birinci devir; **Âlî ve Fuad Paşa**'ların iş başında bulundukları parlak devirdir..." (a.g.e., sh. 69)

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal da muhtelif vesilelerle bu görüş istikametinde müteaddid beyânda bulunmakta ve **Âlî Paşa** ile **Fuad Paşa**'nın müdafaası istikametinde beyhûde yere nefes tüketmektedir. (**İbnü'l-Emin**-a.g.e., cüz I ve II'de yer alan sayısız beyân.)

104 "Fakat İstanbul'da İngiliz ve Fransız elçileri nüfûz yarışına çıkmıştılar. **Reşid Paşa**, kemâ fîssâbık (eskiden olduğu gibi) İngiliz politikasında devam; ve **Âlî ve Fuad Paşa**'lar, Fransız politikasını iltizam ettiler. **Rıza Paşa** ise Fransız sefâretine âdeten hâdim (hizmetçi) idi." (Mâruzât, sh: 4)

"**Mahmud Paşa**, bu vekâlette süferâyı (sefirleri) hoşnud etmek emelinde bulunduğundan..." (Mâruzât, sh: 67)

Cevdet Paşa'nın, bu "**Mahmud Paşa**" diye zikrettiği **Mahmud Nedim Paşa**, bilhassa Rus büyükelçisi **İgnatıyef**'in o derecede tesiri altında kalmıştı ki, halk O'ndan "**Nedimov**" sûretinde bahsetmekteydi. Bu **Mahmud Nedim Paşa** ile Rus büyükelçisi **İgnatıyef** arasındaki yakınlık o devre âid bütün kaynaklarda ve tafsîlâtlı bir şekilde yer almıştır. Bu hususta **Cevdet Paşa**:

"**Mahmud Paşa**, evvelki sadâretinde umûmen memurini dilgîr edip (memurları gücendirip) bu defakî memûriyetinde ise bütün efkâr-ı nâsa (kamuoyuna) karşı bir hatt-ı hareket aldı ve sakalını, Rus elçisi **İgnatıyef**'in eline verdi. **Avni Paşa** taraftarânı ise "**Sadrâzam Mahmud** değil, **Nedimov**'tur." deyiş anı tezyîf ve "**Bâbîâlî**'nin nüfûzu Rusya sefâretine geçti." deyiş işâa ediyorlardı (yayıyorlardı)." (Mâruzât, sh: 222)

"**Âlî Paşa**, siyâset-i hâriciyede Fransa politikasına mütemâyil idi. **Reşid Paşa**'nın kafadarı olan İngiltere sefirini İstanbul'dan kaldırmış idi." (**Abdurrahman Şeref-Târih** Musâhebeleri, İstanbul, 1339, sh: 95)

merhûm bu gibi devlet ricâli arasında -âdetâ- "**cüceler ülkesinde**" bir "**Güliver**" durumundaydı. Bu gerçeği kavramak için büyük tarihçi **Cevdet Paşa**'yı dinleyelim. O:

"...*Tarîk-i ilmiyede değerli âdemler parmakla gösterilir oldu.*"¹⁰⁵ dedikten sonra bir vak'a zikretmektedir.

"**Fethiye**" isimli geminin denize indirilişi esnasında bir kaza sonucu halatların kopmasıyla geminin kendi kendine denize inişini ve bu esnada birkaç kişinin öldüğünü ve bazılarının da yaralandığını anlattıktan sonra:

"İstanbul kadısı olan Tekfurdağı (Tekirdağ) müftüsü **Zâde Efendi** ise buralardan bîhaber olmağla geminin kendiliğinden hareketine bir mânâ veremeyip ve zihninde "**Kalyonu melekler indirmiş olmasına**" karar verip bunu yanındaki zevâta söyledi. Zürefâdan (zarif kimselerden) biri de:

"-Evet, bu kalyonu melekler indirmiş olmak muhtemeldir. Lâkin işin içine şeytan da karışmış olmalı ki, birkaç kişinin helâkine bâdî (sebe) oldu." dedi.

İşte tarîk-i ilmiye kibârının (büyüklerinin) ekseri, o zaman böyle gülünç olacak söz söyleyip çok yerlerde dūcâr-ı istihzâ (alay sebebi) olurlardı. Bu cihetle tarîk-i ilmiyenin eski şân u itibarına küllî hâlel geldi.¹⁰⁶ demektedir.

Cevdet Paşa, başka bir vesîle ile de ilmiye sınıfı ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"...*O dahî kendüsüne mütehassıs olan (muhabbeti bulunan) eşhâsı kayırmağa itina ederdi. Bu cihetle memûrünün nasb u tâyininde hüsni intihâba*

105 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh. 3.

106 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh. 4.

muvaffak olamıyordu. Ezcümle o zaman İstanbul pâyelilerinden **Bürûnî Vehbî Molla** nâmında bir kallası var idi. İlmi "**Mızraklı İlmihâl**"ın üst tarafına geçmezdi. Lâkin **Âlî Paşa**'nın akşamcılarının, yani kadeh yârânından olduğu cihetle İstanbul pâyesine kadar çıkmış ve Maarif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi muâvini (Bakan Yardımcısı) olmuş idi. Halbuki fuhşiyât ile mâruf olduğundan "Mektep çocuklarının emr-i terbiyesini (terbiye işini) böyle bir şahsa ihâle nasıl câiz olur!" deyû halk söylenmekte oldukları cihetle bâ-irâde-i seniyye (Padişah irâde-siyle) azlolunmuş idi.¹⁰⁷

İlmiye sınıfı böyle idi de diğer paşalar çok mu iyiydiler?!.. Ne gezer?!.. Bunların durumunu da - biraz aşağıda- şahıs şahıs ayrıca inceleyecek olduğumuzdan burada umûmuna taalluk eden kısa bir izahatta bulunalım.

Yine bir görgü şâhidi olarak büyük tarihçi **Cevdet Paşa**'ya kulak verelim:

O, aşağıda naklettiğimiz satırları **Sultan Abdülmecid** zamanından bahsederken yazmıştır. Lâkin aynı kimseler, **Sultan Abdülaziz Han** devrinde de -belli bir müddet-hükümet gücünü ellerinde bulundurmuş olduklarından dolayı bu durum **Sultan Abdülmecid** ve **Sultan Abdülaziz Han** devirleri için aynı demektir. Şimdi o büyük tarihçiyi dinleyelim:

"...Zendostlar (kadın dost) çoğalıp mahbublar (erkek dost) azaldı. Kavm-i **Lut** sanki yere battı. İstanbul'da öteden berü delikanlılar için mârufı mûtâd olan aşk u alâka, hâl-i tabiiyyesi üzere kızlara müntakil oldu (intikal etti). **Sultan Ahmed-i Sâlis (III. Ahmed)** zamanından beri mûtâd olan Kağıt-hâne seyri ziyâde râğbet buldu. Gerek orada, gerek

Beyazîd meydanında arabalara işâretlerle muâşaka usûlû (aşk) hayli meydan aldı."¹⁰⁸

Yine **Cevdet Paşa**:

"Padişâh-ı nevçâh (Yeni Padişah) hazretlerinin mukarrebîni (yakınları) hep nevzuhûr ve câhil âdem olup bu cihetle kendüsû hakâik-i ahvâle kesb-i vükûf (hâlin gerçeklerini öğrenmeye) edemiyordu."¹⁰⁹

"O sırada bazı sūhan-cünban-ı zamâne (dalkavuklar) de **Âlî** ve **Fuad Paşa**'lar feylesof meşreb âdemlerdir. Ammâ **Saadeddin Efendi** tarîk-ı mevlevîye sâlik (mensup) olduğu hâlde sū-i itikad ile mâruftur ve mezhebi mechûldür. **Fuad** ve **Âlî Paşa**'lar akşam arak (rakı) içenler, Efendi ise müdmin-i hamr (gece gündüz sarhoş) olup, Bâb-ı Fetvâ'da Fransız şarabı içiyor." derler idi."¹¹⁰

Bu demektir ki, han sarhoş, hancı sarhoş!..

Nâzırların sarhoşluğu bahsinde bir de şunu nakledelim:

Sultan Abdülaziz Han merhûmu haksız ve mesnedsiz olarak önce tahttan indirip sonra da câniyâne bir sûrette katlettirip şehîd ettiren "erkân-ı erbaa" (dört rûkûn, dört esas veya adam)dan biri olan **Mütercim Rüşdü Paşa**'yı medh ve tebriye (temize çıkarma) maksadıyla oğlu tarafından kaleme alınan müdâfaada:

"Oğlu Reşad Bey dedi ki:

"Paşa ayş ü nuşdan, saz ve sözden haz etmezdi. Dâimâ işle ve mütâlâa ile meşgul olurdu. Kendileriyle hem âhenk olmadığı için arkadaşları sevmeydi. Konaklarda meclis-i vûkelâ akdedildiği zamanlar, yemek vaktine yakın gider, henüz işret

108 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 9.

109 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 40.

110 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 47.

devam ediyorsa yalnız mezelerinden yerdî."¹¹¹

Bu satırları nakleden **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal**, bunu bir dipnot ile şu sûretle ayıplamaktadır:

"Koca vükelâ-yı fîham, esâsen hafîf olan şu-
urlarını ays ü işretle büsbütün tahfîf ettikten sonra
devlet ve milletin umûr-i mühimmesini (mühim işleri-
ni) müzâkere buyuruyorlar!.." ¹¹²

Bunlar o derecede densiz adamlardı ki, Padişah'ı gerektiğinde ecnebî sefirlerle tehdit etmekten bile çekinmiyor, arlanıp utanmıyorlardı. **Cevdet Paşa**'nın bu gerçeği te'yid eden şu satırlarını birlikte okuyalım:

"Padişâh-ı nevçâh hazretlerinin dest-i itina ile işe yapışmasından dolayı âmmе-yi nâs ile beraber devlete hayırhâh geçinen Fransız ve İngiliz sefâretleri dahî izhâr-ı meserret ve şükrâniyet etmişlerdi. Ancak **Rıza Paşa**'nın azlinden nâşî Fransız sefâreti takımı nâ-hoşnud olarak:

"**Rıza Paşa** hırsızdır denilirse Kaptanpaşa kadar değildir!" deyü söylemekte ve alenen itiraz eylemekte idiler. **Âlî Paşa** takımı, bu hâlâta uzaktan nazar-ı dikkat ile bakıp müteneffizân-ı asrın (asrın nüfuzlu kimselerinin) böyle yekdiğerlerini düşürerek nevbet-i ikbâlin kendilerine gelmesi husûsunda müterakkib (rekâbet eder) idiler. Fakat **Âlî Paşa** dahî, «Padişahın bir taraftan korkusu olmaz ise, idâresi kaabil olmaz» itikadında bulunmağla ânu (onu) Frenkler ile ürküterek licâm-ı saltanatı (saltanat dizginini) eline alıp da tarik-i terakkîye sevk etmek niyetinde idi ve bir aralık **Mehmed Ali Paşa**'ya dahî Padişahı sefâretlerle ürküterek ele alıp da kullanmanın lüzû-

111 **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 137.

112 **İbnü'l-Emin**, a.y.

munu açmış idi.”¹¹³

Tanzimat’i harâretle destekleyen vakanüvist **Abdurrahman Şeref Efendi** bile:

“Günün birinde İngiltere sefiri makam-ı Hilâfeti İslâmiyyece is’âfı (yerine getirilmesi) ağır bir talebe kuyâm ve talebini te’kidde ısrar eylemiş. Bâbiâlî ve Makam-ı Saltanat hayli sıkılmış. **Reşid Paşa** sadârete getirilip de sefir de bir daha talebini ağza almamış. Vak’ayı nakleden zevât, bu talepte **Reşid Paşa**’nın gizli eli olduğunu ve Padişahın da bunu tahmin eylediğini şüphesiz addeyler idi.” demektedir.¹¹⁴

Bunlar, Padişaha rüşvet teklif edecek kadar ahlâksız kimseler idi. **Cevdet Paşa** bu gerçeğe şöyle temas etmektedir:

“**Mahmud Paşa**, çakır pençeli bir âdem olup kangı (hangi) memûriyette bulunsa yükünü tutardı. Fakat kazandığının haylicesini muhâfaza-yı câh (makamını muhafaza) ve ikbâli için verirdi. Bu sûretle Bahriye Nâzırı iken Mâbeyn-i Hümâyûn’da (Protokol Dâiresinde) hayli taraftar peydâ etmiş idi. Ve o zaman tershânece idâre olunan «Fevâid vapurlarının temettuâtı (kân)» diyerek **Sultan Abdülaziz Han** hazretlerine beş bin keselik altın takdim ile arz-ı hulûs etmiş idi.”¹¹⁵

Cevdet Paşa bu satırların biraz aşağısında

113 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.II, sh: 150.

114 **Abdurrahman Şeref**-a.g.e., sh. 87. İhtimâl, Padişah, bu gibi dalaverelere vâkıf bulunduğu için, bir gün **Şeyhülislâm Hayrullâh Efendi**’nin Âlî Paşa aleyhine söz söylemesi üzerine:

“-O, koca başlı adamı işten çıkarmış olsam, başımıza işler açar!..” demiştir. (Bkz: **Memduh Paşa**-Mir’ât-ı Şuûnât, İzmir, 1328, sh: 44)

115 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 212.

ise;

"Badehû **Mahmud Paşa**, sadrazam oldukta ecnebîler ile akdolunan mukavelelerden mebâliğ-i külliyye (çok meblağ) alıp bundan bir miktarını Zât-ı Şâhâneye takdim ile:

"Efendim, öteden berû bu türlü mukavelelerden para alınur. Lâkin alanların ellerinde kalur. Bunlar ise hakikatte efendimize âid paralardır!" dediği mahramâne işitilmiştir." demektedir.¹¹⁶

Devrin Mâbeyn Başkâtibi **Hâfız Mehmed Bey** ise;

"Cennetmekân **Sultan Abdülaziz Hân** Hazretleri'nin hukuk-ı hükümrânîsini ıskate (düşürmeye) sebep olarlar o zamanın dürendiş (tedbirli) ve büyük adamları olmayıp pek âdî ve yüzlelerinden devlet ve millet müstefid olmadıktan başka zamanın ilcaatından (icâbından)dır diyerek edilen istikrâzlardan (borçlanmalardan) ve Avrupa'ya sipariş olunan esliha (silâhlar) ve mühimmattan bir çok komisyonlar alarak istifâde-yi zâtiyyelerinde bulunmuş adamlardı..."¹¹⁷ demektedir.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Padişah'ın istihdam mecburiyetinde kaldığı ricâlin bu ahlâksızlıklarından duyduğu teessürü şu satırlarla ifade etmektedir:

"Padişah müteessir olarak:

"-Eyvah!... Hâlimiz pek harab!.. Çâresizlik için-

116 **Cevdet Paşa**-a.y.

Mâbeyn Başkâtiplerinden **Hâfız Mehmed Bey** de **Sultan Abdülaziz Han** devrinin ricâlini anlatırken:

"-Bunlar zamanın icabı diyerek eldeki istikrazlar ve Avrupa'dan sipariş edilen silâh ve mühimmattan komisyon olarak şahsî menfaatlerini temine çalışan kimselerdi." demektedir. (Bkz: **Hâfız Mehmed Bey**- a.g.e., sh. 11)

117 Bkz. **Hâfız Mehmed Bey**, a.g.e. sh.10-11

*de kalmışız. Hâin vükelânın (bakanların) gözleri kör olsun!..” dedi. Bu teessürle hasta oldu.*¹¹⁸

Mâbeyn başkâtipliği **Hâfız Mehmed Bey**’in naklettiği şu bir tek misal bile **Sultan Abdülaziz Han** devrindeki ricâl kıtlık ve kifâyetsizliği ile Padişah’ın çâresizliğini anlamaya kifâyet etse gerektir:

“Ordusunu düşmanlarının gıpta edeceği bir seviyeye getirdi. Donanmasını da demirden harb gemileriyle donattı. Bir gün mâiyet vapurlarından biri bir tarafa vazife ile gönderilmiştir. Kaptanın her nasılsa yanlış bir manevra yapması ile gemi bir Rus gemisine çarpar. Mâiyet vapuru hasara uğrayacak araba vapuru ile Beşiktaş’ta, Hayreddin denilen yere çekildi.

*Velînîmetim Sultan Abdülaziz Han efendimiz duruma çok üzüldü. «Ne yapabilirim, adam yaratacak kudretim yok, mekteplerimiz ancak böyle adam yetiştiriyor. Daha mükemmel bir hâle getirmek mümkün olmuyor.» gibi sözlerle sadâkat örneği hizmetkârı olan beni ağılattı.*¹¹⁹

Sultan Abdülaziz merhûmun, **Sultan Mecid**’den devraldığı ricâl hakkında en umûmî ve haklı değerlendirmeyi yine **Cevdet Paşa** yapmıştır:

“Bu devrin ricâli güzel ömür geçirdiler hoş geçindiler ve pek çok îrad ve akar edindiler. Haklarını inkâr etmiyelim. Dulâb-ı Devleti güzelce idâre ettiler. Muvâzene-i mâliyyeyi dahî gözettiler. Fakat hâricen şan ve itibar kazanmayıp umûr-ı politika-nın hüsn-i tesviyesinde râcil (yaya) kaldılar ve dâhilen dahî beyn’ennâs irtikâb ve irtişa ile müttehim oldular. Zât-ı şahane de anlardan usandı ve nihâ-

118 **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh: 500.

119 **Hâfız Mehmed Bey**- a.g.e., sh. 33.

yet..."¹²⁰

Sultan Abdülaziz Han devri ricâli hakkında umûmî bir sûrette bu kadar bir mâlumât verdikten sonra şimdi biraz da bu ricâlin -hiç olmazsa üst kademedekileri- hakkında şahıs şahıs, bir nebze mâlumât vermek istiyoruz. Zira öteden beri âdet olduğu üzere itilâ (yükseliş) devrinin şereflerini padişahlardan alıp paşalara vermek, çöküş devrinin hezimetlerini ise, padişahlara yüklemek inkılâpçı ve Batı taraftarı kalemşörlerce -rejim icabı olan- müşterek bir davranışdır. Hâlbuki doğru olan muzafferiyetlerin de, başarısızlıkların da padişahlar ile birlikte onların etrafındaki ricâl arasında müşterek olduğu husûsudur. Bu mantık icabı olarak **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun kuvvetli bir ordu ve donanma kurarak, demiryolları inşâ ederek, telsiz-telgraf ağı tesis ederek ve nihayet idârî nizâmlamalarla Maarîfe büyük ölçüde hizmet ederek giriştiği büyük hamlenin nasıl olup da neticelendirilemeyip akamete uğradığının anlaşılabilmesi için sadece O'nun şahsiyetinin tanıtılması kâfi gelmez. Aynı zamanda birlikte çalıştığı ricâlin de -hiç olmazsa üst kademe itibariyle- binnisbe tanınması aklî, vicdânî ve târihî bir zarûrettir. Bu sebeple **Sultan Abdülaziz Han** devri ricâli seçkinlerinden birkaçı hakkında okuyucuya gerekli mâlumâtı vermek istiyoruz.

1- ÂLÎ PAŞA

Asıl adı **Mehmed Emin** olup "**Âlî**" mahlasıdır. Daha çok bu mahlasla (takma adla) tanınmıştır. 1815 yılında İstanbul'da doğmuştur. Mısır Çarşısı aktarlarından **Ali Rıza Efendi**'nin oğludur. Beş defa "**Sadrazam**", yedi defa da "**Hâriciye Nâzirli-**

ğı" yapmıştır. Fransızca öğrenmiş, Bâbiâli kaleminde yetişmiş, bilâhare sefâret kâtiplikleri ile Batı'da bulunmuş ve bu vesileyle bilgi ve görgüsünü arttırmıştır.

1871 yılında Bebek'teki yalısında vefât edip Süleymaniye hazîresinde defnolunmuştur. Cenâze namazı, her müslûmana ibret teşkil edecek bir sûrette tecellî etmiştir ki, bunu **Cevdet Paşa**, şöyle anlatmaktadır:

"... **Âlî Paşa** fevtoldukta (öldüğünde) namazı, Yeni Câmî'de kılındı. Lâkin gariptir ki, müezzinler birbirlerinin seslerini yanlış anlamakla Câmî-i Şerif içindeki cemaat yoluyla cenâze namazını kılamadılar. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi **Osman Efendi**, tezkiyeye kıyâm ile üç defa:

"-Bu zâtı nasıl bilirsiniz? diye sordu. Ve arada:

"-Büyük bir zât idi. Devlete çok büyük hizmetleri vardır." diyegördü. Kimesne tarafından "lâ" ve "neâm" (evet ve hayır) bir cevap zuhûr etmedi. Hâl-buki cenâzenin birinci ve ikinci safı hep ânın (onun) müteallikâtı (yakınları) ile doluydu. Sanki herkesin ağzı kilitlendi. Bu sükût-ı umûmî huzzâra (hazır olanlara) bir acîb dehşet verdi. Böyle tezkiyesine sükût-ı tām ile mukâbele olunan bir cenâze görülmemiş ve işitilmemiş olması, evlâd ve akrabasına ne mertebe tesir eylediği beyândan müstağnîdir. Bu hâli görenler, andan sonra efkâr-ı umûmiyyeye dokunacak tavır ve mişvârdan (davranıştan) sakınır oldular. Vâkıa kişi, içinde yaşadığı milletin menfûru olmak hem kendisi ve hem de akâbı (evladları) için pek büyük mesâibden (musibetlerden) mâduddur (addedilir).¹²¹

Yukarıya aldığımız satırları **Cevdet Paşa**'dan

aynen iktibas etmiş olan **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal** da, kötü tanınmış olan bir kimse-nin "tezkiye"sinde bile -müteveffâyı tanıyan ve tanımayan cemaat "Müslim, hüsn-i zanna memurdur." dakikasına (inceliğine) dikkatle bir ağızdan hüsn-i şehâdet-te bulunduğ u hâlde:

"-Hoca Paşa'nın (Cevdet Paşa'nın) -nak-lettiği tezkiye bozuk görünüyor!.." diyerek hayretini izhâr etmektedir."¹²²

Mehmed Emin Âli Paşa
(1815-1871)

Bütün kaynaklar, **Âli Paşa**'nın yüksek bir tahsili olmadığını göstermektedir. Kendisini müdâfaa sadedinde pek çok gayret sarfetmiş olanlardan **Abdurrahman Şeref Bey**:

"**Âli Paşa**'nın tahsili, gayr-ı muntazam ve perakende idi. Hatta bir miktar Fransızca'yı dağınık bir sûrette şundan bundan ve bâhusus bir rum tabibinden öğrenmiş idi." demektedir.¹²³

Âli Paşa müdâfîlerinden biri de -hiç ihtimâl verilmeyecek olan -muhâfazakâr bildiğimiz **Mahmud Kemal İnal**'dir. O dahî müteveffânın tahsil durumu hakkında şöyle demektedir:

"Mahalle mektebinde Kur'ân-ı Kerim'i hatmettikten sonra Beyazıd Câmii'nde Arabî sarf ve

122 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 26.

123 **Abdurrahman Şeref**-a.g.e., sh. 88.

nahiv okudu. Babasının fakr-ı hâlinden, sonra da O'nun vefâtıyla büsbütün derd-i maişete (geçim derdine) uğradığından lâyıkiyla tahsîl-i ilme muvaffak olamadı."¹²⁴ demektedir ve "**Cevdet Paşa** ve **Zamanı**" isimli eserden naklettiği uzun bir dipnotta **Âlî Paşa**'nın, **Cevdet Paşa**'dan ders okumuş olduğunu, fakat bu dersin kendisinin vâli olarak İzmir'e tâyini dolayısıyla nâ-tamam kaldığını zikretmektedir.¹²⁵ **Âlî Paşa** mürtekib (rüşvetçi)¹²⁶

124 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 4.

125 **İbnü'l-Emin**-a.y.

126 "Cülûs-i Hümâyûn akabinde **Mehmed Âlî Paşa** ile **Rıza Paşa**, birbirleriyle uğraşmaya başladılar. **Âlî Paşa** takımı dahî onların bu hâllerine bakıp:

"İt dişi domuz derisinel.." derler idi.

Çok geçmeyip **Mehmed Âlî Paşa**, Sadrazam ile bilittifak **Rıza Paşa**'yı azlettirdi. Fransız sefâreti nâ-hoşnud olarak:

"**Rıza Paşa** mürtektir (rüşvetçi), deniliyor; halbuki **Mehmed Ali Paşa** andan daha mürtektir!.." deyû târiz etti." (**Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 34)

Âlî Paşa'nın müdafaasına yakışksız bir sûrette eserinde sayfalar dolusu yer vermiş olan **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal** dahî **Cevdet Paşa**'dan nakille:

"Badehû bu istikrâzın mahsûlünden **Âlî Paşa**'ya onbir bin kese verülüp O dahî bâ-ruhsat-i seniyye bu meblağı kabul ile hora geçirdi. Zât-ı Şâhâne ise bu akçenin kabulüne ruhsat vermekle beraber **Âlî Paşa**'nın tamahkârlığına hamlederek O'ndan müteneffir olmuştu." (**İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 36-37)

İbnü'l-Emin bu nakilden sonra, bunu, Padişahın irâdesiyle olmuş bulunmasından dolayı "irtikâb sayılmayabilir" şeklinde tevil etmeye çalışmakla beraber:

"Kabul etmeseydi, daha iyi olurdu." dedikten sonra:

"**Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa**, -emsâline nisbetle- fakır-ı hâl bir âdem iken on bin altını reddetmek faziletini gösterdiği gibi **Âlî Mehmed Emin Paşa** da reddi, kabule tercih etseydi, şüphe yok ki, kadri daha âlî olurdu" demektedir." (**İbnü'l-Emin**-a.y.)

Şâir Ziya Paşa hakkında âlimâne bir eser neşretmiş bulu-

ve kindardır.¹²⁷ Bu husûsta bütün kaynaklar mütefiktirler. Frenkmeşreb ve gâvur hayranı bir adam olan **Âlî Paşa**'nın mâiyetindeki Türk ve müslüman kimselere itibar etmeyerek gayr-i müslimleri kullandığını **Cevdet Paşa** şöyle anlatmaktadır:

"Tercüme odasında **Sarafin** nâmında bir hristiyan bulunup hulefâya (kâtiplere) hocalık ederdi. Bir de Mârûnî tâifesinden tercüme odasında bir Arabî mütercimi var idi. Bu ikisinden başka Bâbiâlî'de Hristiyan memur yok idi. Vâkıa **Reşid Paşa**'nın **Agob** nâmında bir Fransız sır kâtibi var ise de kendi dâiresi halkından mâdud olup Bâbiâlî'ce memuriyet-i resmîyesi yok idi.

Elhâsıl **Reşid Paşa**, **Sultan Mahmud** zamanında görmüş olduğu usûlû tamamıyla muhafaza etmiş idi. Ânın yerine **Âlî Paşa** geçtikten sonra Ermenilere ziyâde itibar etti ve Hâriciye Nezâreti dâiresinde teşkil olunan tahrirat-ı hâriciye (hâriciye yazışmaları) odasına Ermenileri doldurdu. Ânlar da yavaş yavaş ehl-i İslâm'dan bulunan efendileri ve

nan **Prof. Dr. Kaya Bilgegil** de **Âlî Paşa**'yı tahlil ederken:

"İleri sürülen diğer bir iddia da **Âlî Paşa**'nın "İhsân-ı şâhâneneden atıyye" (hediye) almadan iş yapmamasıdır. Girit Meselesi'ni halle giderken **Fuad Paşa**'nın tavassutuyla Padişah'tan bir çiftlik almıştı. Bu sadrazam kale satmaktan, Avrupalılarla yapılan işlerden komisyon almaya kadar çeşitli şâibelerle itham edilmiştir." demektedir. (**Prof. Dr. Kaya Bilgegil-Ziya Paşa** Üzerine Bir Araştırma, Erzurum, 1970, sh. 83)

127 **Cevdet Paşa**, umûmiyetle **Âlî Paşa**'yı başkalarının yanında tenkid etmemeye dikkat etmekte olduğu hâlde bir defasında mecbur kalarak bu prensibini bozduğunu naklettikten sonra:

"Galiba Dikçe'de söylemiştim ki, taabbus ederek (yüzünü asarak) sükût eyledi. Gâyet kindâr bir zât olduğundan bunu unutmaz ve öcünü almak için taşı gedigine kor deyû hatırıma geldi. Çok vakit geçmeyip öyle de oldu." (**Cevdet Paşa**, Mâruzât, sh: 36)

belki devlete sâdık olan ermeni memurları bile birer takrib (bahane) ile def edüp yeniden odaya alınacak efendileri dahi hep kendi fikirlerine muvafık olan Ermenilerden aldıkları cihetle hâriciye dâiresinin umûr-ı nâzikesi (nâzik işleri) hep Ermeniler elinde kaldı.” demektedir.¹²⁸

Nasıl başka türlü olabilirdi ki; kendisini yetiştiren **Reşid Paşa** ile birlikte Osmanlı teb’asından ilk olarak masonluğa girmiş olanlardan¹²⁹ biri olduğu gibi hayatının sonuna kadar Venedik yahudisi **Kamondo**¹³⁰ adında bir karışık ve karanlık adamın

128 **Cevdet Paşa**, Mâruzât, sh.1.

129 Bkz: Muhibbân-ı Hürriyet Mahfeli Tarihçesi, İstanbul, 1934, sh. 10.

130 Bir yahudinin kaleminden **Avram Kamondo**’nun hüviyetini öğrenelim:

“**Avram Kamondo** (1785-1873); 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Yahudileri bağnazlık ve cehâlet içinde bulunmaktaydılar ve cemaat öndersiz kalmıştı. 1830’larda **Avram Kamondo** cemaatin başına geçip toplumun özellikle kültürel ve eğitimsel çalışmaları başta olmak üzere sorunlarını ele aldı.

Portekiz kökenli **Kont Avram de Kamondo**, oldukça varlıklı bir âilenin çocuğu olarak Venedik’te doğdu. Sonradan İstanbul’a göçeden **Kamondo**, genç yaşta **İzak Kamondo** ve şürekâsı adını taşıyan bir banka kurdu ve 1832’de **İzak** ölünce, tüm bankayı **Avram Kamondo** sahiplendi. Avrupa bankaları ile olan ilişkileri ve 1853-1856 Kırım Savaşı’nı finanse etmesi, gücünü arttırdı. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne maddî katkıda bulundu. Örneğin İstanbul’da önceleri Bahriye Nezâreti, bugün ise Kuzey Saha Deniz Komutanlığı olarak kullanılan binayı **Kamondo** devlete hibe etmiş, 1858’de 375 bin kuruluşluk kaime alacağından vazgeçmiş ve sonuçta “İftihar Nişanı” ile ödüllendirilmiştir.

Kamondo, **Sadrazam Mustafa Reşid Paşa**’nın danışmanı idi. Ayrıca **Fuad** ve **Âli Paşa**’lar için de mâlî danışmanlık yaptı.

Kamondo, doğduğu yer olan Venedik’i Avusturyahlara

tesiri altında faaliyet göstermiştir. Gerçekten bu menhûs (uğursuz) Yahudi, hem **Âlî Paşa**'ya ve hem de O'nun halefi **Fuad Paşa**'ya danışmanlık vazifesi ifâ etmiş olduğu cihetle "*Kılavuzu karga olanın...*" darb-ı meselini hatırlamamak mümkün değildir.

Âlî Paşa'nın kıskançlığı ve adam yetiştirmemesi husûsundaki iddiayla birlikte¹³¹ O'nun rüşvetçiliğine vesâir zaafılarına dâir muârizları olan Yeni Osmanlılar'a mensub kimselerden çeşitli târizlerin nakillerini yaparak bunlara cevaplar vermeye çalışmak, **İbnü'l-Emin**'in en hayrete şâyân olan bir tavrıdır. Fakat bizce O'nun en ehemmiyetli ve yakışksız tutumu, **Âlî Paşa**'nın diplomathlığını göklere çıkarmaya çalışmasıdır. Gerçi Tanzimat'ın her üç rûknünü de (**Reşid Paşa**, **Âlî Paşa** ve **Fuad Paşa**'lar) "**iyi diplomat**" göstermek husûsunda aşağı-yukarı kaynaklar müttefiktirler. Bu husus, Batı zihniyetli insanlar için hoş görülse bile, muhafazakârlara yakışmayan bir değerlendirmedir. Zira

karşı İtalya Birliği içinde savunduğundan, İtalya Kralı **Viktor Emmanuel** tarafından "**Kont**"luk pâyesi ile ödüllendirilmiştir." (Bkz: **Yusuf Besalel**-Osmanlı ve Türk Yahudileri, İstanbul, 1999, sh: 47)

131 **Cevdet Paşa**, Mâruzât'ta:

"...**Âlî Paşa**, adam yetiştirmek şöyle dursun, yetişecek âdemlerin yolunu urur deyû beynelüdebâ (edibler arasında) mat'ın olunmaktaydı(kınanmaktaydı)." (**Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh. 1 ve 37)

"Öyle görülüyordu ki, **Âlî Paşa**, ehl-i İslâm'dan umûr-ı hâriciyye (dış işlerine) âşinâ (vâkıf) âdemler yetiştirse kendisine rakib olurlar deyû hafv ederdi (korkardı)." (**Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh. 2)

Abdurrahman Şeref Efendi de, O'nun kat'iyen Meşrûtiyet taraftarı olmadığını bildirmektedir (**Abdurrahman Şeref**-a.g.e., sh. 96) ki; O'nun gibi bir çok bozuk fikir sahiplerinden "**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**"ne mensup kimselerin **Âlî Paşa** aleyhtarlıklarının asıl sebebi budur.

Sultan Abdülaziz Han devrinin harbsiz-darbsiz devam etmiş olması, bu Tanzimat artığı paşaların kerâmeti değildir. Şöyle ki:

Kavalalı Mehmed Ali Paşa vak'asından sonra devletimizin Rusya'nın kucağına düşmüş olmasından endişeye kapılan Batılıların, dengeyi bu sûretle Rusya lehine bozulmuş olmasından Osmanlı yanında yer almış bulunmalarının icabı olan bu sulh ve sükûnu, bu adamların dirâyetlerine hamletmek târihî bir hatadır. Nitekim batıların ve bunlar arasında bilhassa İngilizlerin –evvelce bir nebze izah edilmiş olduğu üzere- Hindistan siyâseti dolayısıyla **"Rusya'ya karşı olan"** tavırları, Osmanlı'nın yanında yer almalarını icab ettirmiş ve bu da zikri geçen devrenin harpsiz ve darbsizliğinin asıl âmi-li olmuştur.¹³² Bu siyâsetin uzun müddet devam etmeyeceği **Sultan Abdülaziz Han** devri vak'aları arasındaki Girit, Sırbistan ve Karadağ gibi meselelerde Batılılarca tâkip edilen siyâsetten çoktan belli olduğu gibi **"'93 Harbî"** felâketinde seyirci kalmayı tercih etmiş olmalarıyla da sâbittir.

Hâl böyleyken Kırım Harbî'ni, üstad mason **Reşid Paşa'nın, Sultan Abdülaziz Han** devrindeki sulh ve sükûnu da **Âli ve Fuad Paşalar'ın** kerâmeti eseri saymak hiçbir muhâfazakâra yakışmadığı

132 **Memduh Paşa, Sultan Abdülaziz Han**'ın cülûsu sırasında hasta olan İngiliz elçisinin, tebrik için gelişini anlatırken O'nun mutâd hârici olarak Saray'a beş çifte kayıkla gelip Padişah'a mahsus kapıdan içeri alındığını ve **"hürmete mazhariyeti ferman buyrulduğundan"** öyle yapıldığını anlattıktan sonra:

"Devlet-i Aliyyece İngiltere'ye devr-i sâbıkta meveddet-i kâmile (tam dostluk) gösterilmiş olduğu gibi Abdülaziz Han hazretlerinin cülûsu ibtidâsında yine o politikaya riâyet edileceği sefîre olunan muâmeleyi cemîle (güzel)den istidlâl kılındı." demektedir. (Bkz. **Memduh Paşa**- Mir'ât-ı Şuûnât, sh. 30)

gibi, bu tavır, **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal** gibi bir âlim için büsbütün çirkin bir sahtiliktir. O'nun "**iyi diplomat**"¹³³ ve "**zekî ve dirâyetli bir insan**"¹³⁴ diyerek methetmeye çalıştığı **Âlî Paşa'yı, Şinâsî, Süâvî ve Nâmık Kemal** gibi muârizlarına bakarak seviyeli bir adam kabul etmek müdekkik bir âlime yakışmayacak bir keyfiyettir. Gerçi:

"*Nâ-ehil olur muâriz-ı ehil*" denilirse de iki nâ-ehil arasındaki anlaşmazlık da az görülmüş bir şey değildir. Bu itibarla **Âlî Paşa** muârizlarından sayfalar dolusu nakiller yaparak bunlara cevap yetiştirmeye çalışan **İbnü'l-Emin**'in bu tavrı için, sadece O'nun diplomatiğine dâir bir meseleye temâs edelim:

Paris Konferansı'nda(1856) Ruslar'ın ilerleyişini engellemek için İngilizler onların Kafkaslar da da geriye adım atmalarını istiyorlardı. O sırada Ruslar'la canhıraş bir sûrette harbetmekte olan **Şeyh Şâmil'i** rahatlatacak olan bu fırsat, **İbnü'l-Emin**'in iyi diplomat saydığı **Âlî Paşa'nın** gafleti yüzünden kaçırılmıştır. **Cevdet Paşa**, bu meseleye temasla:

133 **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 19, 41 vd.

134 **İbnü'l-Emin**:

"Yirmi beş yaşında bir gence öyle mühim bir vazifeyi ihâle etmesi, **Reşid Paşa'nın** emniyet ve itimâdına ve **Âlî Efendi'nin** de liyâkat ve kiyâsetine şehâdet eder." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 48 vd.) dedikten sonra O'nun zekâsına şâhid olarak sayısız misâl nakletmektedir. (**İbnü'l-Emin**- a.y.)

Şu sözler de **İbnü'l-Emin** merhûmudur:

"...**Âlî Paşa**, az söyler, devlet mesâlihini müteenniyâne ve muhafazakârâne bir tarzda tesviye eder, tabiatı metin ve fikri rasin bir diplomat olduğu hâlde Şehriyâr-i Nevçâh (Padişah), işlerin sûratle yürütülmesi arzusunda bulunduğundan iki tarafın meşrebi birbirine tevâfuk etmiyordu." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e.sh. 19)

"Fakat mahremâne olarak işittim ki, Paris Konferansı'nda İngiliz Hâriciye Nâzırı ve murahhas-ı evveli (birinci murahhası) **Lord Glerandon** ile Paris'teki İngiliz elçisi ve murahhas-ı sâni bulunan zât hafıyyen (gizli olarak) söyleşip badehü dışarı çıkarken **Âlî Paşa**'ya işaret etmekle o dahî beraber çıktıkta sefir-i müşârun ileyh:

"Biz Kafkas memâlikinin bir başka şekle konulmasını dermeyân edeceğiz. Fakat bunun asıl menâfîi (menfaati) Devlet-i Âliyye'ye âiddir. Siz de muâvenet eylemelisiniz!.." demiş. **Âlî Paşa** ise:

"Bizce oraların o kadar ehemiyeti olmayıp bizim Çürüksu tarafında biraz münâzaalı yerlerimiz var. Oralarını kurtarmakla iktifâ ederiz." deyû cevap vermekle İngiliz murahhasları hayretle sükûta mecbur olmuşlar ve bu hususta Rusyalıya rûyi müsâmaha gösterilmiş deyû cevap vermekle İngilizler tarafından **Glerandon**'a itiraz olundukta:

"Ben bir Türk'ten ziyâde Türk olamam!.." deyû **Âlî Paşa**'ya telmih ve târiz eylemiş olduğu mesmûdur (işitilmiştir.)" demektedir.¹³⁵

Bu satırları iktibas eden **İbnü'l-Emin**, **Âlî Paşa**'yı kurtarmak için:

Bizde hâtırât yazmak âdet olmadığından **Âlî Paşa**'nın da hâtırat yazmadığını, yazsaydı, "buna ne cevap vereceğini görüp **Cevdet Paşa** ile karşılaştırarak hakikate ulaşılabilceğini" izah ettikten sonra:

"Yalnız bir tarafın sözü ile diğer tarafın aleyhine hükmetmek doğru bir hareket olamaz."¹³⁶ demektedir.

Evet, bu doğrudur. Fakat **İbnü'l-Emin**'in med-

135 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.I, sh. 101.

136 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 15.

hiyeleri de iki taraf dinlenerek yapılmış olmadığı ci-
hetle **Âlî** ve **Fuad Paşa**'ların lehindeki ifâdeler için
de aynı ölçüye riâyet gerekmez miydi?!..

İbnü'l-Emin'in böyle **Âlî Paşa**'yı kayırmaların-
dan biri de şudur. Ziyâ Paşa, gûyâ **Âlî Paşa** hak-
kındaki tenkidlerinden pişman olmuştur. Buna
dâir **İbnü'l-Emin** şöyle demektedir:

*"Mâbeyn kâtiplerinden reji komiseri **Nûri Bey**
merhum -ki Paris'te arkadaşlarıyla beraber **Âlî**
Paşa'ya düşmanlık edenlerdendir- aşağıdaki fıkra-
yı bana ve diğer eviddâsına (ahbablar, dostlar) mü-
kerreren nakletti.*

*Avrupa'dan avdetimden biraz sonra bir gün
Beyazîd Meydanı'nda **Ziya Paşa**'ya tesâdüf ettim.*

*"-Nûri, ne dersin? Bugün hiç gitmeyeceğim bir
yere gitmeyeyim mi?" dedi.*

*"-Senin gitmeyeceğin yer, Hicaz, yahud câmi-
dir!.." cevabını verdim.*

*"-**Âlî Paşa**'nın kabrine gittim, başının ucunda
oturdum. **Âlî**, beni afvet. Aleyhinde bulunduğumdan
dolayı âdeta ... yediğimi şimdi anlıyorum diyerek is-
tîdâ-yı af ettim." dedi.*"¹³⁷

Bu kadar kötü bir adamı, **Sultan Abdülaziz**
Han, acaba mükerreren sadâret makamına niçin
nasbetmiştir?! Bunu da **İbnü'l-Emin**, O'nun Av-
rupa diplomatları arasında mâruf ve müteber bir
kimse olmasıyla izah etmekte¹³⁸ ve bu hususta çe-
şitli misaller zikretmektedir. Bununla beraber **Sul-
tan Abdülaziz Han** merhûmun, O'ndan nefret etti-
ğini¹³⁹ ve ölümü üzerine:

137 **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh: 41.

138 **İbnü'l-Emin**, a.y.

139 **Ebu'z-Ziyâzâde Tevfik**- Yeni Osmanlılar Tarihi'nden
naklen **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh: 27'de:

*"Sultan Abdülaziz, **Âlî Paşa**'yı katiyen sevmeydi. Lâkin*

"-Vay!.. Herif bir yıl daha kalaymış devleti batıracakmış!" dediği rivâyet olunmaktadır.¹⁴⁰

Kaynakların rüşvetçiliği, masonluğu, kindarlığı, kıskançlığı sebebiyle adam yetiştirmemesi husûsunda ittifak ettiği **Âlî Paşa**'nın hakkında **İbnü'l-Emin**'in sayfalar dolusu beyânını hülâsâ eden şu sözleri, gerçekten şâyân-ı hayrettir:

*"Reşid Paşa'nın mekteb-i siyâsisinden yetişen Âlî Paşa'nın diplomasideki maharetini ve Türklerin en değerli diplomatlarından olduğunu inkâr etmek, garazdan ileri gelir."*¹⁴¹

Tabiatıyla bu itham, evveliyetle **Cevdet Paşa** gibi nâmus-ı mücessem ve hem târîh ve hem de hukuk âlimi hakkındadır.¹⁴²

2- FUÂD PAŞA

Keçecizâde İzzed Efendi'nin oğludur. 1814'te İstanbul'da doğmuştur. **Sultan Mahmud** zamanında Galatasaray'da tesis edilmiş olan Mekteb-i Tıbbiyye'den mezun olmuş ve bir müddet askerî tabiplik yaptıktan sonra **Reşid Paşa**'nın tavassutuyla genç yaşta Bâbiâlî tercüme odasında hizmete başlamıştır. Bundan böyle bir daha tabiplik yapmayarak ömrünü üst kademelerde siyâset sahnesinde tamamlamıştır. Önceleri çeşitli Batı şehirlerinde sefâret kâtipliklerinde ve sefirliklerde bulunduktan sonra iki defa sadrazamlıkta bulunmuş, serasker-

azletmek de istemezdi. Çünkü her nasılsa ânın Avrupa ricâl-i siyâsiyyesi üzerinde sahib-i nüfuz olduğuna ve entrikada maharetine inanmış idi." demektedir.

140 **Ali Suavi**'den naklen **Kaya Bilgegil**- a.g.e., sh. 80.

141 **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh: 42.

142 "Muâsırlarından bir ferdi beğenmeyen ve kendini liyakatçe herkesin fevkinde gören **Cevdet Paşa**..." (**İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 591)

lik ve hâriciye nâzirliği da yapmıştır. Zekî, nûk-tedân, hazır cevap ve frenkmeşreb bir insandı. O da üstadı **Reşid Paşa** gibi ilk masonlardandır.¹⁴³

1868 yılında Nis'te vefat etmiş ve cenazesi Türkiye'ye getirilerek Sultanahmet'te daha önce hazırlamış olduğu türbeye defnedilmiştir. Lâkin **Fuad Paşa**'nın ölümü ve defni de fevkalâde ibret vericidir. **Cevdet Paşa** diyor ki:

Fuad Paşa
(1814-1868)

“**Fuad Paşa**'nın cenazesi Dersaadet'e getirilip müheyyâ (hazır) olan

143 Bkz: Bir masonlar heyeti tarafından yazılmış olan Muhibbân-ı Hürriyet Locası Tarihi, İstanbul, 1934, sh. 10'da şu bilgiler yer almaktadır:

“...Türkiye'de Masonluk hareketleri görüldüğü anlardan itibaren âtîdeki meşhur ve mâruf zevâtın isimlerine muhtelif Mason neşriyatında tesâdüf edilmektedir:

Pertev Paşa, Sadrazam Âli Paşa, Şâir Ziya Paşa, Nâmık Kemal Bey, Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Sadrazam Keçecizâde Fuad, Midhad Paşalar, Ahmet Vefîk Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa, Sâdullah Paşa, kurenâdan Seyid Bey, Müşir Fuad Paşa, Abdurrahman Hilmi, Saffet, Memduh, Tevfîk, Nûri, Rauf, Behçet, Raif, Kenan Nûri, Hâlet Bey ve Paşalar ve Beşinci Murad'ın oğlu Prens Salâhaddin vardı.

Şimdiki üstâd-ı âzamımız **Muhiddin Osman** biraderimiz Prens'in terkisinde bulunmuştu...”

Dikkat edilecek olursa, bunların ekserisinin **Sultan Abdülaziz Han** devri ricâlerinden olduğu görülmektedir.

türbesine götü-rülürken sanki bir alafranga alay gibi herkes gülüyordu.”¹⁴⁴

“**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**”ne mensup kim-selerin Avrupa’da neşrettikleri Hürriyet Gazetesi’nin 35 numaralı nüshasında ise, **Fuad Paşa**’nın ölümü hakkında:

Fuad Paşa’ya, Nis’te, ölüm döşeginde Katolik âyini icrâ edildiği ve sû-i hâtimeye uğradığı yazıldıktan sonra:

“...Müşârun ileyhin itikadı hakkında acâyip acâyip rivâyetler var idi. Hele millet-i İslâmiyye ve ümmet-i Osmaniyye, O’nun yüzünden pek çok rah-nelere uğradı.” denilmektedir.

Bunları red makamında zikreden **İbnü’l-Emin**, aynen **Âlî Paşa** misâlinde olduğu gibi “**garezkâr-lığa**” hamletmekte, buna rağmen de şu satırları yaz-maktadır:

“Sadrazam ve serasker iken bir Ramazan günü debdebestyle Beyazıd Câmii’ne geldiğinde içeriye girmek kabil olmadığından avluda son cemaat ma-hallinde namaza dururken arkasındaki yâverlere namaz kılmalarını söyler.

“-Abdestimiz yok!..” derler. Paşa gülerek:

“-Kimin abdesti var!” der ve imama iktidâ eder.

İşbu türkü sözleri lâtife olarak söylese de -esâ-sen halk arasında tezkiyesi bozuk olduğundan- işi-tenler, küfrüne hükm ile teşnî (ayıplama) ve teşhir ederlerdi.”¹⁴⁵

İbnü’l-Emin; **Âlî Paşa** gibi bunun da mehdini diplomatlığında zirveleştirerek:

“Manzûme-i Devlette **Âlî Paşa**’ya mısra-ı sâni

144 **Cevdet Paşa**, Tezâkir, c.II, sh. 44 ve **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh. 178}

145 **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh: 179.

olarak yetişti. Sür'atle terakkî etti. Gavâmız-ı siyâsiyyeye (siyâsî inceliklere) vâkıf oldu. Diplomat nâminı bihakkın ihrâz eyledi." demektedir.¹⁴⁶

İbnü'l-Emin; bu adamların her nedense ah-lâkî durumlarına, İslâmî inançtaki sakatlıklarına, Batı'yı taklid husûsundaki tâvîzsiz taassublarına hiçbir sûrette dikkat etmeyerek onları medh ü senâ gayreti peşinde koşmaktadır.¹⁴⁷ Kendisi mâbeyn başkâtiplerinden **Âtîf**'in nezdinde mevcut "**Hâtıra**" isimli esere ve onun yazarına ziyâdesiyle güvendiğini söylemekte ve her vesîle ile ondan nakiller yapmış olmasına rağmen, buradan iktibas eylediği şu satırlardaki gerçeği görmemezlikten gelmesi şaşılacak bir şeydir.

"İstikrâzâtan (borçlanmalardan) alınan komisyonlardan dolayı dahî menfaat-i zâtiyyesini iltizâm eyliyor zannı tevellüd eyledi. Bu cihetle nefret-i umûmî kazanmış oldu. Fransalı bir bağçevanbaşısı vardı. Şehrî (aylık) elli lira aylık verir imiş. Vefâtında o miktar maaş ile merkûm (adı geçen) bağçevan sara-

146 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 181.

147 "**Fuad Paşa** gibi pek fatîn (kavrayışlı) bir devlet âdeminin..." (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 170)

"...Kaddü kâmette (boy posta) olduğu gibi talâkat-i lisâniyyede, zarâfette, şetârette, nükteperdazlıkta, hazır cevâplikta, pervâsızlıkta da babasının tam vârisi idi." (**İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 181)

"**Fuad Paşa**, -frenklerce de mûsellem olduğu üzere Fransızca'yı kendi lisânı derecesinde düzgün ve serbest söyler..." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 185)

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, O'nu böyle yer yer medhetmekle kalmayıp, bir de -**Âlî Paşa** misâlinde olduğu gibi- muârizlerinin iddiâları arasında yer alan rüşvetçiliği, israfı, adam yetiştirmemesi, "**denâet-i fitriyesi**" gibi tenkidlere cevap yetiştirmeye çalışmaktadır.

ya alındı, bilirim. Sâir masraflar da âna göre..."¹⁴⁸

Bu satırları derceden **İbnü'l-Emin**, **Fuad Paşa**'nın israfını -bizzat- şöyle ifade ediyor:

"Gariptir ki, nâil-i ikbâl olduktan sonra sefâhet derecesinde büyük masraf kapıları açanların ekseri, zarûret ve sefâlet içinde yetişenlerdir. **Âlî Paşa**, **Fuad Paşa** vesâirleri gibi..."¹⁴⁹

Fuad Paşa için sâde bu sefâhet bir kusur olarak kalsaydı!.. **Cevdet Paşa**, O'nun âile nâmus ve şerefi için söyledikleri yüzünden **İbnü'l-Emin** tarafından ayıplanmış olsa bile¹⁵⁰ O'nun gibi bir adamın görgüye müstenid beyânlarına garezkârlık damgasını vurmak gayretkeşlikten başka bir şey olamaz. **Cevdet Paşa** diyor ki:

"**Fuad Paşa** o mertebe kayıtsız (gevşek) idi ki, familyasının ırz u nâmusunca laubâliyâne hareketini bildiği hâlde iğmâz eylerdi (göz yumardı). Çünkü zevcesi hanımefendinin pederi **Ahmed Efendi**, Nusayrî tâifesinden olup Nusayrîlerde ise ırz u hamiyet dâiyeleri olmadığından hanımın mubâlâtsizliği (cid-dietsizliği) pederinden mevrus olup birâderi mâhud Hâriciye teşrîfâtçısı **Kâmil Bey**'in mâlum olan hamiyetsizliği de miras-ı peder idi."

Amma **Fuad Paşa**'nın kayıtsızlığına sebep bu

148 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 185.

149 **İbnü'l-Emin**-a.y.

150 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 183.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Cevdet Paşa** gibi gerçek bir tarih ve hukuk âlimi ve nâmus-i mücessem bir kimseyi defâetle garazkârlık ve tarafgirlikle itham etmektedir. Buna dâir bir misâl gösterelim:

"...Bütün vatanda kendisinden başkşa kusursuz âdem bulunmadığına kâni olan **Cevdet Paşa** asrının eâzımı (büyükleri) hakkında bu sûretle tanezenlik (kınama) ettiği gibi..." (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 139)

idi ki, kendisinde pederinden mevrus kalp hastalığı var idi ve kendisi tıp mektebinden diploma alıp çıkmış olduğundan kendüsünde bu hastalığın olduğunu bilüp ve bu illetin başlıca ilâcı ise, bir iş için telâş itmeyüp her hususta kayıttan âzâde olarak yaşamaktan ibâret olduğunu bildiği cihetle hiçbir şeyi kaydetmezdi.

Vaktiyle **Ahmed Efendi** hânesine içgüveyliği girüp sığınmış idüğünden bihasebil insâniyye bu familyaya riâyete mecbur idi ve böyle kayıtsızlıkla epey yaşadı.¹⁵¹

Fuad Paşa'nın bu nâmus meselesindeki serbestliği, **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal**'ın naklettiği şu vak'a ile de sâbittir:

"Birinci yahud ikinci sadâretinde müdebbet, muhteşem alayla Bâbîâlî'ye gelirken Nallımescid civarına dizilen erkek ve kadın binlerce seyirci arasında **Uzun Nefise** gözüne ilişince dilini çıkarmış. Nefise, yanında bulunalara hitâben yüksek sesle:

"Ayol bakınız ne yapıyor?! Bu zaten delidir. Deliden sadrazam olur mu? Artık kıyâmet alâmetleri görülmeye başladı, eyvahlar olsun!" demiş.¹⁵²

Buna delilik değil, edepsizlik denir. Hem de sadrazam mevkiinde bir adam yaparsa, belki ona başka bir tâbir bulmak gerekir. **İbnü'l-Emin**, O'nu temize çıkarmak için bunca gayretine rağmen:

"Dâire-i ülfetine girenlerden işittiğime göre rüfekâsı (arkadaşları) arasında alafrangalıkta ve ka-

151 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh: 2.

152 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 187'de yer alan bir dipnotta şöyle denmektedir:

"Sâbık hamam ustalarından, tuhaf bir kadın imiş. Kibâr dâireleri devreder, bilhassa **Fuâd Paşa**'nın konağına sık gelir, hoş sözleri ve tuhaf hâlleri ile kibârı eğlendirirmiş. Bir de bunun cild-i sânisî olan **Saçlı Sefîne** varmış."

yıtsızlıkta en ziyâde meşhur ve mat'un olan (ta'n edilen) o idi." demektedir.¹⁵³

Bu "kayıtsızlık", **Cevdet Paşa**'nın söylediğinden başka bir şey midir?!

Bu umûmî kanaat sebebiyledir ki, **Fuad Paşa**'nın Şehzâdebaşı Câmîi karşısında ikamet eylediği konak 1864 yılında yandığı zaman bir şâir, O'nun hakkında şu kıt'ayı söyleyerek hakikate tercüman olmuştur:

"**Şer'in ahkâmını** (şeriat hükümlerini) **feshetmeyi**
ettikçe murâd
Gadab-ı Hak ile makhur olur (kahrohur) **elbette**
Fuad
Âteş-i zulm ile yandıkça hemân kalb-i ibâd (kulların kalbi)
Tutuşup yandı bu şeb (gece) **hane-i berbad-ı**
Fuâd"¹⁵⁴

Eh, bu kadar ahlâkı bozuk ve mason olan bir adam, sağlam dindar olacak değil ya!..

O da, **Âlî Paşa** gibi üstad mason **Reşid Paşa**'nın yetiştirmesiydi. Fakat ehl-i dünyanın hâli böyledir. Önce **Reşid Paşa** ile **Âlî Paşa**'nın arası açıldı.¹⁵⁵ Kedi-köpek durumuna geldiler. Sonra da **Âlî Paşa** ile **Fuad Paşa**'nın arası açıldı. Halbuki **Cevdet Paşa**:

"Bir gece **Fuad Paşa**'ya:

"İşte iş ikinizin elinde kalacak. Bakalım siz de birbirinizle uğraşacak mısınız?" dediğimde:

"Biz birbirimizden ayrılmayız. O benden ayrı-

153 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 182.

154 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 172.

155 "**Âlî Paşa**, Paris Kongresi'ndeki (1856) vazifesini bitirdikten sonra İstanbul'a döndü. Kongre'deki harekâtını tenkid vâdisinde **Reşid Paşa**'nın Padişah'a takdim ettiği lâyiha **Âlî Paşa**'yı müteessir etti." (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 15)

lacak olsa, yakasını elimden kurtaramaz!.." demişti.

Reşid Paşa'nın vefâtından sonra fetk u ratk-ı umûr-ı devlet (devlet işlerinin görülmesi) ikisine kaldı. **Fuad Paşa** dediği gibi **Âlî Paşa**'yı idâre için lüzûmundan ziyâde müdâhane eder oldu. Hatta bir akşam **Âlî Paşa**, li ecli't-taâm (yemek için) **Fuad Paşa**'nın yalısına geldi. Kulları da orada idim. **Fuad Paşa**, ana müdâhane için:

"**Reşid Paşa** yevmiye zuhûr eden müşkülâtı hallederdi. Efendimiz ise şu kadar sene sonra gelecek şeyleri düşünüp tedbir edersiniz!.." dediğine kanaat eylemeyüp:

"**Sokollu ve Köprülü** gelüp de şu zamanı görseler... Anların zamanında iş görmek kolay idi. Mârifet şimdiki zamanın müşkülâtını halletmektir." yolunda **Âlî Paşa**'yı hep vüzerâ-yı sâlifeye takdim edecek sözler söyledi.

Bu mertebe fart-ı müdâhaneye dayanamayup dedim ki:

"**Köprülü Mehmed Paşa** fenâ fi'd-devle (devlette fânî) olmuş bir pîr-i rûşen-zamîr (parlak görüşlü bir ihtiyar) idi. Her arzudan geçüp rûkûa varmış bir devleti kaldırmağa hasr-ı eskâr etti. Muvaffak da oldu. Şimdi de öyle fedâkâr bir vezîr olsa, devleti ihyâ eder. Siz andan mâlumâtlısınız, lâkin bağçe tanzim etmek ve âdem kayırmak gibi zâtiyyât ile uğraşıyorsunuz. Anınçün **Sokollu ve Köprülü** gibi büyük muvaffakiyetlere nâil olamıyorsunuz!"

Fuad Paşa, vâsiü's-sadr (gönlü geniş) ve der-yâ-dil bir zât olup böyle sözlerden mütekeddir olmazdı. **Âlî Paşa** ise içinden pazarlıklı teng-dil (yüreği dar) bir zât olduğundan nâşi bu sözlerden hazz

etmeyüp ta'abbüs eyledi."¹⁵⁶ demektedir.

3- HÜSEYİN AVNİ PAŞA

İsparta'nın Karaağaç kazasına bağlı Gelendost köyünde 1820 yılında doğmuştur. "**Eşekçi**" veya "**Katırcı Ahmed Ağa**" isimli bir köylünün oğludur.¹⁵⁷ 1836'da İstanbul'a gelerek bir müddet **Çorlulu Ali Paşa** Medresesi'nde okumuş, bilâhare Harbiye Mektebi'ne girerek subay çıkmıştır.

Merhûm **Sultan Abdülaziz Han** devri devlet adamları içinde en habîs bir şahsiyet olan **Hüseyin Avni Paşa**, O'nun tahttan indirilmesinde ve cânîyâne bir sûrette katledilmesinde en meş'ûm (uğursuz) rolü oynamış, son derecede ahlâksız ve kindar bir kimseydi.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun katli faciasından münfail (kızgın) olan **Çerkes Hasan** ta-

156 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh.49-50.

157 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 483.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, bu devir için çokça kullandığı **Mâbeynci Âtîf Bey**'e istinâden:

"İsparta'da «**eşek si.... oğlu**» demekle mâruf bir herifin oğlu olduğunu" söylemektedir.

Mehmed Zeki Pakalın ise, **Hüseyin Avni Paşa**'yı mahallinde incelemiş bir kimse olan **Hikmet Turhan Dağlı**'nın İsparta Halkevi Dergisi "**Ün**"de yazdıklarına istinâden **Hüseyin Avni Paşa**'nın âilesi hakkında pek çok tafsîlât vermekte ve bu arada şunları söylemektedir:

"Babası «**Eşek Ahmed**» adında fakir bir köylüdür. Bu tâbir, **Ahmed Ağa**'ya saflığından dolayı verilmiş olduğunu İspartalılar rivâyet etmektedir. **İbrahim Alaaddin**, "**Meşhur Adamlar Ansiklopedisi**"nde, "...Kendisi ablak yüzlü, tıknaz ve şişman bünyeli olduğu için çocukluğunda âilesi kendisine «**Malak Hüseyin**» derlermiş." diye yazmakta ise de, tahkikatımıza göre kendisine küçüklüğünde «**Sipa Hüseyin**» derlermiş." (**Mehmed Zeki Pakalın-Hüseyin Avni Paşa**, İstanbul, 1941, sh. 3)

rafından -ileride anlatılacağı üzere- 1876 yılında, **Midhad Paşa**'nın Soğanağa semtindeki konağına yapılmış olan baskında öldürülmüş ve Süleymaniye Câmî-i Şerîfi hazîresinde defnolunmuştur.

1837 yılında girdiği Harbiye'den 1849'da kolağası rütbesiyle mezun oldu. Erkân-ı Harb (Kurmey) subayı olarak Kırım Harbi'nde bulunmak gibi muhtelif askeri vazifeler ifâ ettikten sonra 1862 yılında rütbesi "**Paşa**"lığa yükseltilmiştir.

O devrin bütün kaynakları **Hüseyin Avni Paşa**'nın kindarlığı, ahlâksızlığı, rüşvetçiliği ve diktatörlüğü¹⁵⁸ üzerinde müttefiktirler. Bunlardan **Mahmud Celâleddin Paşa**:

"...Şehvât-ı nefsâniyyeye münhemik (düşkün) bir şahs-ı hâl-i ul-i'zâr (yüzsüz) ve hukuk-i millete riâyeti bilmez, sefih-i rûzigar (zamana tâbî bir alçak)

Hüseyin Avni Paşa
(1820-1876)

158 **Cevdet Paşa** -telâkki ettiği (aldığı) irâde üzerineü takdim eylediği 7 Zilkâde 1307 tarihli ârizada:

"Kuvve-i askeriye **Avni Paşa** yedinde (elinde) idi. Kaptan-ı Deryâ Kayserili **Ahmed Paşa** dahî ânin bir gölgesi hükmünde olmağla kuvve-i bahriye dahî ânin elinde gibiydi. Binâenaleyh **Rüşdü ve Midhad Paşa**'ları aradan çıkarıp da kendisi diktatör olmak sevdâsında bulunduğu mervî olup etvâr-ı mişvârından (hâl ve gidişi) dahî istidlâl olunabilirdi ve zaten korkunç ve bedhuy bir şahıs idi." diyor. (Bkz. **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh: 509)

olmağla harem-i saray-ı pâdişâhî ile muhull-u ırzu nâmûs-u saltanat (saltanat nâmûs ve ırzını ihlâl eden) bazı muâmelât-ı rezîleye giriştiği, Vâlde Sultan tarafından tahkik olunması üzerine fî-mâ ba'd (bundan sonra) Payitaht-ı Devlette bulunmamak şartıyla..." demektedir.¹⁵⁹

Bu satırları, kendisini te'yiden, **Mahmud Celâleddin Paşa**'dan nakletmiş bulunan¹⁶⁰ **İbnü'l-Emin**, yine **Mâbeynci Âtîf Bey**'e atfen:

"İrz düşmanı bir şahıs olup kâhbeler (fâhişeler) celbiyle işret ve zevk ile imrâr-ı evkât (vakit geçirme) ve haber aldığı hüsünlü askerî zâbitan haremlerinin (karısı güzel subayların) koca-larını taşraya gönderip ırzlarına ta-sallutla seyyiât eylediğini (kötülük yaptığını) karin-i vûsuk (sâbit olmuş) ve itimaddır."¹⁶¹ de-mektedir.

İbnü'l-Emin, bu sözleri **Âtîf Bey**'in kasdî olarak söyleyecek bir kimse olmadığını ifâde için de:

"**Âtîf Bey**, veliyy-i nimetinin mahvına sebep olduğu için **Avni Paşa**'ya bittabî münfâil (kızgın) ise de, salâbet-i diniye ve istikamet-i vicdâniye ile mâruf bir merd-i hakşinas olduğundan infiâle kapılıp da hakikate muhâlif isnadlarda bulunmayacağını kendisini bilenler tasdik ederler."¹⁶² demektedir.

Hüseyin Avni Paşa'nın bu vasıfları, diğer kaynaklarla te'yid olunmaktadır.¹⁶³ **İbnü'l-Emin**, O'nun

159 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e., sh. 100.

160 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 486.

161 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 590.

162 **İbnü'l-Emin**-a.y.

163 Mâbeyn başkâtibi **Memduh Paşa**, **Hüseyin Avni** mel'ununun **Sultan Abdülaziz Han**'ı hal' etmek hususunda ki tasavvurunu bir gece ifşâ etmesi ve Sadrazam'ın bu fikre katılmaması sebebiyle ona düşman olmasını anlatırken:

"**Serasker Avni Paşa**, **Mahmud Paşa**'nın zaman-ı sadâ-

ahlâksızlıklarına dâir çeşitli vesilelerle beyânda bulunmaktadır. Ezcümle:

*"Bâhusus mevzubahs olan Sadrazam (Hüseyin Auni Paşa) tiynetinde kindâr, gaddar, mekkâr (hilekâr) ve fitnekâr bir âdem olursa, aldatmakla da iktifâ etmez. Aldatan yahud aldatmak istenen zâ-tın tâc u tahtını başına yıkar, hatta canına kıyar."*¹⁶⁴ dedikten sonra, O'nun rüşvetçiliğine de şu sûretle parmak basmaktadır:

*"Bu suâlin pek basit ve hakîkî cevabı şudur: Taraf-ı Hidivî'den olmak üzere Abraham Paşa'nın getirdiği mebâliğ sāyesinde..."*¹⁶⁵

İbnü'l-Emin, Mâbeyn başkâtibi **Âtîf Bey**'e atfen, O'nun **Azeryan** adında bir ermeni ile rüşveti beraber yürüttüğünü ve Kurup fabrikasından alınan silâhlarda bu sûretle menfaat sağladığını anlatırken **Azeryan**'dan **"irtikâbda âleti"** (rüşvet vâsıtası) sûretinde bahsetmektedir.¹⁶⁶

Şu sözler de **İbnü'l-Emin**'indir:

"Tiynetindeki hubûs (tiynetindeki habislik) ve redâetin (ahlâksızlığın) ilcaat-ı tabîiyyesinden (tabîi olarak zorlamasından) olarak kin ve buğzdan tecerrüt ve afv ve mürüvvet (iyilikseverlik) gibi hasâis-i

retinde nefye (sürgüne) gitmiş ve bunu Padişah'ın Mahmud Paşa'ya olan müsaadesine hamletmiş olmasından dolayı taklib-i saltanat (saltanat değişikliği) menviyy-i zamiri (gizli niyeti) bulunmağla Şîrvânizâde sadârette iken bir akşam konakta beraberce idâre-i câm (içki içmek) ve istimâ-ı elhân (mûsiki dinlemek) hanendegândan neşveler itmam olunduğu demde..." (**Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât, İzmir, 1328, sh. 47) diyerek O'nun kindarlığı ile birlikte sarhoşluğuna da işâret etmektedir.

164 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 499.

165 **İbnü'l-Emin**-a.y.

166 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 506.

fâzıla (fazilet hasletleri) ile tezeyyün edemediğinden (ziynetlenemediğinden) Padişah'tan intikam almağı -vakti gelince kullanılmak üzere bir mahalle konulan bomba gibi- zihnine yerleştirdi. Padişahı hal' ve izâle etmek için fırsat zuhûrunu dört gözle bekledi."¹⁶⁷

Hüseyin Avni Paşa'nın zihnine bir fikr-i sabit hâlinde yerleşen bu "Padişah'tan kurtulmak" (!) meselesinin sebebi, O'nun kadınlara sarkıntılık etmekte ölçüyü kaçırarak bu işi, Saray kadınlarına kadar teşmil etmek hususundaki zaafı sebebiyle memleketi olan Isparta'ya sürülmesidir. Bu hususu, **İbnü'l-Emin**;

"Bîedebâne muâmelenin Cuma selâmlığında Dolmabahçe'de bermutad araba içinde alayda bulunan Harem-i Hümayun mensuplarından bir kısmına söz atmak küstahlığı olduğu rivâyet olunuyor."¹⁶⁸ dedikten sonra biraz aşağıda:

"Hüseyin Avni Paşa'nın hassa müşîri ve serasker kâim-mekâmı iken irtikâb ettiği bîedebâne hareketi bilâhare seraskerlikte bulunduğu esnâda da tekrar ettiği anlaşılıyor."¹⁶⁹ ilâvesini yapmakta ve bu hususu, **Abdurrahman Şeref'e** istinâden:

"Bâbiâli ricâlinden «uzun etek» demekle mâruf **Rıza Bey'i Sadrazam Âli Paşa** çağırıp:

"Serasker Paşa'ya gidiniz. Kendilerini biraz toplasınlar. Huzur-i Hümayun'da kendilerini müdafadan âciz kalıyorum!.." haberiyle Hüseyin Avni Paşa'ya gönderdiğini merhûm bilmünâsebe âcizlerine hikâye etmişti."¹⁷⁰ cümlelerine bir dipnot hâlinde yer vermiş bulunmaktadır.

167 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 507.

168 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 487.

169 **İbnü'l-Emin**-a.y.

170 **İbnü'l-Emin**-a.y.

İbnü'l-Emin:

"Padişaha müteallık kadınlara göz ve söz atacak kadar cüretkâr olan bir şahsın başkalarına neler yapacağını, hatta yapmakta olduğunu düşünüp de bir tenbih ile işi geciktirmemek icab ederdi."¹⁷¹ demekteyse de iş, böyle sadece bir ikazla kalmamış ve kendisi, memleketi olan Isparta'ya sürgün edilmiştir.¹⁷²

Ne yazık ki, topladığı rüşveti ordu içinde kendine taraftar bulmak maksadıyla kullanan **Hüseyin Avni Paşa**, Isparta'da on bir ay ikamet ettikten sonra taraftarlarının propagandaları sebebiyle afv olunup tekrar İstanbul'a gelebilmiştir.¹⁷³ Isparta'ya

171 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh: 488.

172 **Âtıf Bey**, *Hâtıra'da*:

"Avni Paşa, Âlî ve Fuad Paşa'lara intisab etmiş olduğundan sadr-ı cedid (yeni sadrazam) nazarında küçük görülmekte idi. Mahmud Paşa, kendisinden hoşnud olamayarak anı Isparta'ya ikamete memur ettirmiş ve Avni Paşa temâruz etmiş (hastalık numarası yapmış) olduğundan mâbeyn etibbâsından (tabiblerinden) macar Ömer Bey gönderilerek muâyene ettirilip gitmesinde mâni görülmemekle bil-ısrar gönderilmiştir." (Bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 490)

173 **Mahmud Celâleddin Paşa** da bütün bu söylenenleri te'yiden şöyle demektedir:

"Fuad Paşa'nın tâlimiyle vukû bulan ısrarı mea'l-kerâhe karin-i kabul-i Şehriyârî olarak seraskerlik makamına getirilmiş idi. O esnada Fuad Paşa'nın vefâtına mebnî Hüseyin Avni Paşa, Âlî Paşa'nın sahâbet-i münferidesine ilticâ ederek üç seneyi mütecâviz o makamda bulunmasıyla umerâ-yı askeriyeden çoğunu tekâud edip kendisine müntesib zâbitânın müddet-i kalîlede terakki-yi feyz ve rifatlerine itina eylediğinden umerâ ve zâbitân içinde tehdidini tkaa ve istibdâdını icrâya iktidar hâsıl eyledi. Nihâyet Âlî Paşa'nın âlem-i ukbâya intikali kendisinin sebab-i intifâ-ı meş'ale-yi ikbâlî olmağla Sultan Abdülaziz bâlâda beyân eylediğimiz harekât-ı bî-edebânesinden dolayı ahz-ı sere meydan bularak anı seras-

gönderilirken istirdad olunmuş bulunan yalısı da bu defa kendisine iade edilmiştir. Halbuki o yalı, birtakım mezarlıkların kaldırılması sûretiyle inşa edilmişti.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, bu mezarların nakli için **Avni Paşa**'dan korkarak fetvâ vermiş bulunan **Ataullah Efendi**'nin oğlundan dinlemiş olarak bu hatalı fetvadın dolayı:

“-Az sonra babam gözlerinden muzdarip olarak birini kaybetti. **Avni Paşa**'nın âkıbeti de mâlumdur.” naklini yapmakta ve:

«*Hâlık'a mâsiyeti (itaatsizliği) mücîp olan ef'alde mahlûka itaat edilmez. Edenler maddeten ve mânen*

kerlikten azl ile memleketi olan Isparta'ya nefy etti.

Tıynet-i zâtıyyesinde merkûz olan cibillet-i redie iktizâsınca **Sultan Abdülaziz**'in izâle-i vücuduna kadar gidecek bir niyet-i hasmâne işte o günden itibaren **Hüseyin Avni Paşa**'nın zihninde kuvvet bulduğu hâlde bir sene sonra menfâden avdetinde **Sultan Abdülaziz**'in eser-i hatası olmak üzere yine seraskerlik mesnedine gelince kendisi gibi cezâ-yı nefye uğramış olan Mâhiye Nâzırı **Şîrvânizâde Rüşdü Paşa**'yı dahî ele alarak **Sultan Abdülaziz**'in hal'i ile ahz-ı sere çâre aramağa başladı. Çünkü **Hüseyin Avni Paşa** için muğberu'l-hâtır olduğu bir âdem hakkında afv ile muâmele kaabil olmadığından ve **Şîrvânizâde** ise sıfat-ı sâbite eshâbından olmayıp her renge boyanır ve her sûrette görünür olduğundan başka başka taharrî-i esbâb ve vesâit-i sa'yden hâli olmayarak veliahd-ı saltanat **Şehzâde Murad Efendi** ile muhâberât-ı hâfiyyeye giriştiler. Bu mesâî gittikçe ilerlemekte olduğu hâlde **Esad Paşa**'nın sadârete gelmesi **Hüseyin Avni Paşa**'nın işine elvermediğinden Saray-ı Pâdişâhîde meclûbesi olan Hazînedar kalfayı serkurenâ **Hâfız Mehmed Bey** itmâ' ile **Esad Paşa**'yı azlettirmiş ve müttefik ve râzdâşı olan **Şîrvânizâde Rüşdü Paşa** sadârete gelmiş idi. **Hüseyin Avni Paşa**, **Esad Paşa**'yı sadâretten azlettirmekle menuî-i zamirini (gizli niyetini) kuvvetlendirip o esnada sadr-ı esbak **Midhad Paşa** ile ittifak ettiğinden anı dahî Adliye Nâzırı nasbettirdi.” (Bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 101)

mutazarrır olurlar.”¹⁷⁴ hükmüne yer vermektedir.

Hüseyin Avni Paşa’nın rüşvetçiliğinin bir canlı şahidi de **Cevdet Paşa**’dır:

“**Avni Paşa**, râşilik (rüşvetçilik) yolunda dahî **Mahmud Paşa**’ya galebe çalmak üzere Avrupa’dan celbolunan esliha (silâhlar) mukavelesinden ele geçirdiği mebâlig-i külliye’nin bir kısmını fedâ ederek Mâbeyn-i Hümayun tarafını tamamıyla ele aldıktan başka Vâlîde Sultan dâiresine ve **Tiryal Hanım**’a mebâlig-i külliye takdim etmiş, elhâsıl **Mahmud Paşa** ile rüşvet yarışına çıkmış ve rüzgâr gelecek delikleri hep kapamış idi.”¹⁷⁵

Hüseyin Avni Paşa, **Âlî Paşa** tarafından himâye edilip devlet kademelerinde yükselmesi sağlanmış, tıynetî bozuk bir adamdı. O’nun Isparta’ya sürülebilmesi, **Âlî Paşa**’nın vefâtından sonra sadrazam olan **Mahmud Nedim Paşa** tarafından se-raskerlikten azledilerek mümkün olabilmıştır.¹⁷⁶

Hüseyin Avni Paşa’nın bu sürgününe kaynaklarda başka sebepler dahî gösterilmekte ise de¹⁷⁷ aslında bu, tamamen bir “kadın meselesi”dir.

Avni Paşa’nın kötü huyları bu saydıklarımızdan ibâret değildir. O’nun bir diğer illeti de kumar ibtilâsıdır. **Mehmed Zeki Pakalın**:

“Ispartalılar, kumarın ve tavlanın **Hüseyin Avni Paşa**’yla Isparta’ya girdiğini söylerler.” demektedir.¹⁷⁸

174 **İbnü’l-Emin**-a.g.e., sh. 491.

175 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 219.

176 **Mehmed Zeki Pakalın**-a.g.e., sh. 19.

177 **Pakalın**-a.g.e., sh. 21.

178 **Pakalın**-a.g.e., sh. 39. **İbnü’l-Emin** ise; “Mevki-i iktidarda bulunduğu avânda erkân-ı askeriye’yi başına toplayarak gece yarılanna kadar kumar oynayıp oynattığını da – o vaktin ümerâ-yı askeriyesinden dinlediğini- erkân-ı harbiye

Pakalın, daha sonra, O'nun kumarı bir rüşvet âleti olarak kullandığını göstermek üzere:

“Abraham Paşa da her vakit mütad olduğu gibi yine bir gün de oynamakta olduğu tavlada yenilerek elli bin lira zarar etmekle **Hüseyin Avni Paşa**'nın azil ve nefyini kazanmış imiş!?. Ne mühim muvaffakiyet!.. Ne bedbaht bir kâr!.. Ne muhrib bir siyâset!.. Kim bilir **Abraham Paşa**, işi, o kadar istidâde getirinceye kadar ne kubbeler kurmuş ve başka vasıtalarla da nice bin dereden ne kadar tatlı sular getirmiştir.”

“Hüseyin Avni Paşa, Devlet-i Aliye ordularında haylice adamlar yetiştirmiş ve asker beyrinde (arasında) kesb-i nüfûz ederek (nüfuz kazanarak) taraftarları pek çok bulunmuş olduğundan bu kuvvete güvenerek «insan düştüğü yerden kalkar» diye **Abraham Paşa**'ya bilvâsita müracaatla:

“-Nasıl teb'id olunmuş (uzaklaştırılmış) ise, öylece de takribinin (yakınlaştırılmasının) çâresini bulmaz ise iki-üç aya kadar kendüsünü yok bilmesini (yani hayatına sũikasd olunarak vücudunun ortadan kaldırılacağını) ifhâm ile (bildirerek) ermeniye vehme düşürmüş imiş.”¹⁷⁹

Mehmed Ârif Bey'in **“Başımıza Gelenler”** isimli eserinden naklen **Zeki Pakalın**'ın eserinde yer alan şu sözler, **Avni Paşa**'nın sürgünden kurtularak tekrar iktidar makamlarına nasıl gelebildiğini göstermektedir.

Hüseyin Avni Paşa'nın **Sultan Abdülaziz**'e karşı giriştiği hâinâne ihtilâlde belli başlı yardımcılarından biri **Süleyman Paşa** O'nun hakkında:

“- Hüseyin Avni Paşa Hazretleri, her işte istibricâlinin en fazilethilerinden bir zât bana söyledi.” demektedir. (Bkz. **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 591)

dâda müteveccih bir zât-ı anud olup..."¹⁸⁰ demektedir ve daha sonra Harbiye'de yapılacak ilâve inşaat derhal başlamasının gereğini belirterek bunun 1396 (1878) yılına yetişmesi icâb ettiğini söylemesi üzerine **Avni Paşa**'nın mukabelesini şöyle nakletmektedir:

"- Canım, doksan altı senesine kadar bakalım ömr-i devlet bâkî kalacak mı?!"¹⁸¹ Devletlerini "devlet-i ebed müddet" olarak yâd eden ecâdın devleti işte böyle südü bozuk ve inançsız bir kadronun eline geçmiş bulunuyordu.

Hüseyin Avni Paşa, bu sûretle İstanbul'a geri dönünce arka arkaya seraskerliklerde ve sadrazamlıkta bulunmuştur. 1873'te ikinci defa serasker olmuş ve ertesi yıl seraskerlik uhdesinde kalmak şartıyla sadrazam olmuştur. Bu esnada «**kırk milyon konsolide meselesi**»nden bahisle **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, kendisinin aldatılmış olduğunu teessüfle zikretmiş bulunduğunu evvelce kaydetmiştik.

Padişaha tabasbus ve riyâkârlıkta O'nun kadar ileri gitmiş olan biri yoktur. **İbnü'l-Emin**, Mâbeynci **Âtîf Bey**'e atfen, **Avni Paşa**'nın **Sultan Abdülaziz Han** merhûmu tahttan indirmeden az bir müddet önce yer öperek:

"-Padişahım, bin yaşa!.." lâfzıyla vazife-i şük-rânı ifâ etti."¹⁸² demektedir.

Hüseyin Avni Paşa, zaman zaman bilhassa **Mahmud Nedim Paşa**'nın sadâretleri esnâsında vâli olarak sağa-sola gönderilmiş ve bu sûretle mer-

180 Bkz. **Süleyman Paşa**, Hiss-i İnkılâb, İstanbul 1326, sh. 9

181 **Süleyman Paşa**, a.g.e. sh.11

182 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 496.

kezden uzaklaştırılmış ise de, elde ettiği kimselerin propagandaları ve çevirdikleri dolaplar sebebiyle dâima taşrada fazlaca eğlenmeyip merkeze dönebilmiş ve güvendiği kimseler arasında **Sultan Abdülaziz Han** merhûm hakkındaki kinini kusmaktan çekinmemiştir.¹⁸³ Bu uzaklaştırmalara rağmen, zaman zaman merkeze alınarak kendisine vazife verilmesini tenkid zemininde **İbnü'l-Emin**:

"Gördüğü hakaretlerin bir gün intikamını alacağını söylemekten çekinmeyen kindar ve gaddar bir düşmanı, o hatalar, o gafletler, âdeta teşvik ve teşcî (cesâretlendirme) etmiştir."¹⁸⁴ demekte ve O'nun düşüncesine **Yusuf İzzeddin Efendi**'nin vâkıf olarak **Hüseyin Avni Paşa**'yı vurmaya kadar ileri düşündüğünü tafsilâtıyla anlatmakta ise de¹⁸⁵ **Sultan**

183 "**Avni Paşa**, Isparta'ya nefy (sürgün) olunduğu günden beri tasmin ettiği (tasarladığı) hal'i, bazı mahremlerine söylemişse de söylediğine muahharen nâdim (pişman) olarak -meselâ **Şîrvânizâde** gibi- bir hem râzını (sırdaşını) envâ-ı fitne ve fesad ile izâle etmiştir. İfşaatta bulunduğu eşhas, esâsen mahduddur. Onun nefy edilmekte olduğunu haber alması üzerine ziyâretine koşan **Şari Mismer** diyor ki:

"...Padîşah'tan bahsederken sadâsının aldığı âhenk, henüz sâmiâmda tânin endâzıdır. Bu sadâ, bu âhenk, tatbik ve infaz edildiğine tarihin şehâdet ettiği birtakım bi-eman mukarrerâtı (!) ihsâs ediyordu." (Bkz. **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 527)

184 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 510.

185 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 511'de:

"**Mahmud Nedim Paşa**, hal' maddesini **Yusuf İzzeddin Efendi** vâsıtasıyla da ihbâr eylediğini -**Sultan Abdülaziz** hânedân-ı umûrunun nâzırı olan- **Kemal Paşa**'ya söylediğinden o da efendiye nakletti. Efendi:

"-Paşanın ifâdesini büyük vâlideye söylemiştim. Lâkin pederi iknâ mümkün olamadı. Çünkü **Mahmud Nedim Paşa**'nın vesvesesine hamleyledi. O vakit kendi kendime dedim ki, bâri elime bir revölver alayım, **Hüseyin Avni Paşa** saraya gelince çakıp urayım!.." dedi." demektedir. (Bkz. **İbnü'l-Emin**- a.g.e.,

Abdülaziz Han merhûmun tahttan indirilme hengâmında bu hâin, serasker bulunuyordu. **Cevdet Paşa**:

"Sultan Aziz, kendisini asıl fesad başı olan Avni Paşa'ya teslim etmiş oldu." diyerek O'nun bu son tâyinindeki isâbetsizliğe dikkati çekmektedir.¹⁸⁶

Sultan Abdülaziz Han merhûm, bu tâyini gönüllü bir sûrette yapmamış bulunduğunu gösteren bir ifâde ile O'ndan bahsederken bir vesileyle:

"Hiç de lâıyk olmadığı hâlde kendisini serasker tâyin ettiğini" söylemiştir.¹⁸⁷ Şüphesiz O, sarayı hümâyunda kapıcı olmaya bile lâıyk değildi. Fakat ne çâre ki, kader'hükmünü icrâ etmiş ve ileride anlatılacak olan sebeplerle **Sultan Abdülaziz Han** merhûm, O'nun tarafından haksız ve mesnedsiz iftiralarla önce tahttan indirilmiş ve sonra da cânıyâne bir sûrette katledilmiştir. Bazılarının iddia ettiği gibi **Sultan Abdülaziz Han**, intihar etmiş olsa bile -ki buna aslâ ihtimâl yoktur- bu dahî **Hüseyin Avni Paşa**'nın mel'aneti sebebiyle olduğundan bu fâciadan her hâlükârda bir numaralı mes'ûl, **Hüseyin Avni** mel'unudur. Bu gerçeği ifâde için **İbnü'l-Emin**:

*"Sultan Abdülaziz katledilmiş ise, katlettiren, Hüseyin Avni Paşa'dır. İntihar etmiş ise, müsebbibi -ve diğer tâbirle mânevî kaatili- Hüseyin Avni Paşa'dır."*¹⁸⁸ demektedir.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun ileride tafsilâtıyla anlatılacak olan tahttan indirilişi ve cânıyâ-

sh. 511)

186 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. II, sh. 38.

187 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 500.

188 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 557.

ne bir sûrette katlettirilişinin bir numaralı âmilinin **Hüseyin Avni Paşa** olduğu husûsunda hemen hemen bütün sağıcı yazarlar müttefik bulunmaktadırlar. Bunlardan **İsmail Hâmî Danişmend**, bu fâciânın belli başlı fâillerini "**erkân-ı erbaa**" yani, "**dört şahıs**" olarak tavsif ve ifâdeden sonra **Hüseyin Avni Paşa**'nın şahsiyetini şu kıymet hükmü ile anlatmaktadır:

*"Herhâlde **Hüseyin Avni**, hâricî siyâseti bile şahsî kin ve garazına âlet etmekten çekinmeyecek kıratla bir mahlûktur."*¹⁸⁹

Sultan Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesi ve cânîyâne bir sûrette katledilmesi hâdisesini gâyet geniş bir sûrette incelemiş olan¹⁹⁰ **Yılmaz Öztuna**, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun fecî âkıbetine sebep olanların şahsiyetlerini anlatırken **Hüseyin Avni Paşa** hakkında aynen şöyle demektedir:

*"Bunların başında eski sadrazam **Hüseyin Avni Paşa** geliyordu. Kurmaylıktan yetişmiş, üç defa serasker (savunma bakanı) olmuştu. Bir uşağın oğluydu. «**Kinim dinimdir!**» diyen, Türk tarihinin gördüğü en kindar adamlardan biriydi. Kaba, görgüsüz, lâubâli, fakat cesur ve fikr-i tâkîb sahibiydi. Bazı askeri hareketlerde başarısı da görülmüştü. Disiplini öğülüyor, ancak lüzumundan fazla sert ve zâlim olduğu söyleniyordu. **Fuad Paşa** tarafından himâye edilerek yükselmişti. **Âlî Paşa**, bu adamdan nefret etmesine rağmen, arkadaşı **Fuad Paşa**'yı kırmamak için, **Hüseyin Avni Paşa**'nın yüksek mevkilere geçmesine engel olmamıştı.*

***Hüseyin Avni Paşa**, geçimsizliğinden ve yurarda sayılan meziyetsizliklerinden dolayı pek çok*

189 **İsmail Hâmî Danişmend**-a.g.e., c.IV, sh. 256.

190 **Yılmaz Öztuna**-Bir Darbenin Anatomisi, İstanbul, 2003.

defa azlediliyor, sonra türlü entrikalarla gene bir makam kapıyordu. «**Ahd-i saltanatında on bir sene ma'zûl bulundum.**»¹⁹¹ diye **Sultan Aziz**'i açıkça tenkid ediyor, Padişah aleyhine konuşuyordu. Bu konuşmaları kimse padişaha yetiştirmeye cesaret edemiyordu. **Sultan Aziz**'in şahsına bağlı bir haber alma teşkilâtı olmadığı gibi, devletin de böyle bir kuruluşu yoktu. «**Zabtiye müşiri**» denen kabineye dahil bir mareşal, polise, âsâyişe bakıyor ve gûyâ millî emniyete âid işlerden de mes'ûl bulunuyordu. **Mahmud Nedim Paşa** tarafından yalnız azledilmekle kalmayan, üstelik sürülen **Hüseyin Avni Paşa**, bu sürgün sırasında geçici olarak askerî rütbesi ve nişanları alındığı için, padişaha sönmez bir kin bağlamıştı. Padişahın, **Mahmud Nedim Paşa**'nın bu ağır hükmünü tasdik etmekte hakkı vardı. Çünkü **Hüseyin Avni Paşa**, sarayda «hazinedâr» denen Harem-i Hümayun'un en yüksek rütbeli câriyelerinden biriyle sevişmeye cesâret ettiği gibi, bir selâmlık alayında, **Sultan Aziz**'in zevcelerinden bir Kadınefendi'ye sözle sarkıntılık etmişti. Böyle bir şey, bir bakıma görülmemiş derecede ağır bir suç, bir bakıma da seviyeli bir külhanbeyine bile yakışmayacak bir hafiflikti. Garip olan cihet, **Sultan Aziz**'in bunalma devrelerinde, böyle bir adama tekrar en yüksek makamları emniyet edebilmiş olmasıdır.

İleride daha geniş bir sûrette izah edileceği üzere **Hüseyin Avni Paşa**, Padişahı zehirlemeye çalışmış, fakat başaramamıştı.¹⁹² Bunun üzerine

191 **Yılmaz Bey**'i hafızası yanılmış olmalıdır. Zira bu sözü söyleyen **Hüseyin Avni** değil, Mütercim **Rüşdî Paşa**'dır. (Bkz. **İbnu'l-Emin**, a.g.e. sh.112)

192 **Hüseyin Avni Paşa**'nın **Sultan Abdülaziz** merhûmu tahttan indirmeden önce bir ilk hareket olarak zehirlemeyi düşünmüş bulunduğu dair **Yılmaz Öztuna**'nın bu beyânı

Sultan Aziz'i tahttan indirmek ve öldürmek süretiyle intikam almaya karar verdi. Denebilir ki, **Hüseyin Avni Paşa** olmasaydı, **Sultan Aziz**'in tahttan indirilmesi imkânsızdı ve böyle bir şeyi düşünenler olsa bile harekete geçmeye cesâret edebilecek kimse yoktu. Kendisiyle işbirliği eden **Midhad** ve **Rüşdü Paşalar**'la **Hayrullah Efendi**'nin şahsiyetleri düşünülecek olursa, bu fikrimizi kabul etmek kolaylaşır.

Hüseyin Avni Paşa'nın **Sultan Aziz**'i devirmek için göze alamayacağı hiçbir şey yoktu. Londra'da bu mevzuu İngiltere ileri gelenlerine açmaktan bile çekinmedi. **Mahmud Nedim Paşa**'nın Rus taraftarlığına kızan İngilizler, **Hüseyin Avni Paşa**'nın projesini iyi karşıladılar.¹⁹³

doğrudur.

Bu hususta **Mahmud Celâleddin Paşa** şöyle demektedir:

"... **Hüseyin Avni Paşa**, ondan sonra mutlakulinan kalıp öteden beri müttefik-i hâsı olan Serdâr-ı Ekrem **Çırpanlı Abdi Paşa**'yı Serasker Kaymakamı tâyin etmekle idâre-i askeriyeye dahî emin olduğundan yine kazıyye-i hal'in icrâsı esbâbını düşünür idi. Hattâ **Sultan Abdülaziz**'in birkaç gün tenezzüh için Alemdağı Kasrı'na azimet etmesini icrâ-yı mâfi'z-zamire vesile addederek süvari askerle orada pâdişâhı istisâl eylemek üzere **Abdi Paşa**'ya mezuniyet vermediği ve o sırada Şehzâde **Murad Efendi**'yi taht-ı saltanata iclâs eylemediği tasmin etmiş iken **Sultan Abdülaziz**'in Alemdağı'nda bir geceden ziyâde ârâm etmeyerek Beşiktaş Sarayı'na avdeti o niyet-i sahifenin fiile gelmesine mâni' olmuş ve bazı mahremlerden mesmu' olduğu üzere **Sultan Abdülaziz**'i tesmim (zehirleme) kasdında dahî bulunup ancak bu cinâyetin icrâsına pâdişâhın harekât-ı ihtiyatkârânesi meydan bırakmamış idi." (Mir'at-ı Hakikat, c.1, sh.102-103)

193 **Yılmaz Öztuna**-Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1983, c: 7, sh. 98-99.

4- MİDHAD PAŞA

1822 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ailesi aslen Rusçuk'ludur. «**Kadı Eşref**» diye bilinen bir zâtin oğludur. Bütün kaynaklarda ırkan Türk olarak gösterilmiş bulunmasına rağmen âilesinin Bulgaristan Yahudilerinden olduğu ve sonradan ihtidâ etmiş bulunduğu iddiâ edilmiştir.¹⁹⁴

194 Bu iddiaya dâir bir-iki kaynak gösterelim:

"Bazı garb menbâlarında **Midhad Paşa**'nın mensub olduğu âilenin Bulgaristan Yahudileri'nden olduğu ve bu âilenin sonradan ihtidâ ettiği tesbît olunmuştur." (Bkz: **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e., c.IV, sh. 507)

"**Midhad Paşa**'nın soyu hakkında bir belge ileri sürülmektedir ve bunda O'nun yahadı bir âileden geldiği belirtilmektedir. 1889 yılında yayınlanmış olan **Edvaro Drumond**'ün "**Lea France Juwe**" (Fransa Yahudileri) adlı kitabın birinci cildinin 113. sahifesinde Yahudilikten geldiği ileri sürülmektedir. Bu kaynak kitabı veya bir başkasını temin etmek için girişimde bulunmuşsak da bugüne kadar elde edemedik. Ayrıca yalnız bir kitabın yahudi olduğunu yazmasının da yetmeyeceğinden bu kaynağın dayandığı belgenin doğruluk derecesi de ilmi olarak araştırmayı gerektirmektedir. Türkiye'de O'nun Yahudiliğine dâir iddiaları çok önceden duymuştuk. Bu kitaptan bir sayfada şunlar yer almaktadır:

"Macaristan'da bir hahamın oğlu olan **Midhad Paşa**, Türk devletinde mâlum yenilikler yapmaya başlamıştır. Yahudi prensiplerine dayanan mektepler açtırmış ve mekteplerde ihtilâlcî doktrinleri öğretmiştir. **Midhad Paşa**, "**Jön Türkler**" partisini kurmuştur. Bütün bunlar Avrupa'da kendi sırdaşı olan **Simon Deutche**'ün tâlimâtıyla yapılmıştır. **Sultan Aziz**'in katli, **Midhad Paşa**'nın gözü önünde irtikâb edilmiştir." (**Kemal Fedâi Coşkun**-Yakın Tarihimiz ve Siyonizm, Ortadoğu Dergisi, 10 Ocak 1976 tarihli nüsha)

"**Midhad Paşa**'nın İngilizlere olan yakınlığı ve masonlukta yüksek bir dereceye sahip olduğu açık ve kesindir. İngilizlerle ve Yahudilikle ne derece ilişki kurduğu ve neleri tetkik ettirmeye çalıştığı üzerinde dikkatle düşünmek gerekiyor. Şâyet bunlara dâir yeni belgeler ortaya çıkarsa, Türk tarihi aydınlanmış olacaktır." (Bkz: **Prof. Dr. Hikmet Tanyu**-Tarih Boyunca Ya-

10 yaşında Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetmiştir. Asıl adı **Ahmed**'dir. Sonradan **Şefik** mahlasını almış, **Ahmed Şefik** olmuştur.

14 yaşındayken Bâbîâli Divan-ı Hümâyûn kalemine alınmış, burada -âdet olduğu üzere- kendisine bir takma ad olarak "**Midhad**" denilmiş ve hayatı boyunca bu ad ile şöhret kazanmıştır. Burada çalışırken hâricîten dersler alarak dinî bilgisini arttırmış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. 35 yaşından sonra da **Reşid Paşa**'nın tavsiyesiyle¹⁹⁵ Fransızca'ya başlamış ve kendi tâbiriyle¹⁹⁶ "Fransızca'yı mümkün mertebe" öğrenmiştir.

1844-1849 arasında çeşitli taşra vilâyetlerinde kâtipliklerde bulunmuş, bilâhare İstanbul'a gelerek Bâbîâli'ye girmiş, süratle ilerleyerek 1861'de vezir rütbesiyle Niş vâlisi olmuştur. Daha sonra birkaç eyâletin birleştirilmesiyle vücûda getirilen "**Tuna Eyâleti**" vâililiğinde bulunmuştur. Burada üç buçuk yıl kalan **Midhad Paşa**, Tanzimat'la başlayan gâvur hayranlığında o kadar ileri gitmiştir ki, Osmanlı Sancağı'na bir haç ilâve ettirerek¹⁹⁷ onu,

hudiler ve Türkler, İstanbul, 1979, sh. 277-278)

195 **Mehmed Zeki Pakalın**- Son Sadrazamlar ve Başvekiller, sh. 190.

196 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 316.

197 **İbnü'l-emin**, **Midhat Paşa**'nın Padişah'a takdim ettiği iddia edilen küstâhâne ifâdelerle lebâleb arızanın uydurma olduğunu söylemektedir. Bununla beraber bu arıza, oğlu **Ali Haydar** tarafından **Midhat Paşa**'nın Tâif'te yazdığı iddiasıyla yayınladığı "Tabsıra-i İbret" isimli eserde yer almıştır. Buna temâs eden bir çağdaş tarihçi aynen şöyle demektedir:

"Aynı kitapta onun, Avusturya hâriciye nâzırı **Andraşi**'nin "Hilâl'le salibin bir bayrakta birleşemeyeceği" tarzında mecâzi bir mânâ ifâde eden beyânâtı üzerine, kendi tâbiriyle

"Mücerred bu dâvâyı mükezzib (yalanlayıcı) olmak ve eser-i fulisini göstermek için Hristiyanlardan bir tabur gönüllü aske-

müslim-gayr-i müslim bir topluluk vâsıtasıyla bütün vilâyet dâhilinde dolaştırmış ve böylece gûyâ

ri teşkil ederek ve sancaklarına ay-yıldız yerine bir de salib ekleyerek, Dersaadet'de cümlelerin manzûr-ı meşhûdu olduktan sonra Niş fırka-i askeriyesine göndermiştir."

Bu sûretle, Türk bayrağını tebdile dahi kalkışmış; bunun millette vücûda getireceği fecî iğbirânı ve yapacağı mânevi tahribâtı görmiycek derecede sakim bir zihniyete sâhip olduğunu göstermiştir. Onun yabancılara gösterdiği bu tekâpû (dalkavukluk), kendisinin gafletten de öteye geçen bir dalâlet içinde bulunduğunun en açık delilidir.

Cevdet'ten naklen zikredilen bir rivâyette onun, **Hüseyin Avnî**'nin de hazır olduğu bir mecliste "Devlet-i Aliye pâyîdâr olmaz. Tedricen mektepler ıslah olunarak bir Hristiyan hükûmet gelmelidir." yöllu tefevvühâtta bulunduğu bildirilmiştir ki, Türk bayrağını tâdile teşebbüs eden gayet kerik olan mâhiyetine işâret eder. Aynı telâkki ile dir ki, "âdet hılâfına patrikhânelere gitmiş, kendisini zito, zito diye alkışlatup bir takım vaadler etmiş, Pâdişah'ın canını sıkmıştır."

Kendisinin hâmisî olan İngiliz sefiri **Sir Hanri Eliot** ile münâsebetleri ise utanç verici bir bağılılık ve zilletle memlû bulunmuş; onun karşısında suâle çekilen bir talebe hüviyetinde kalmıştır. İngiltere'nin bu sefiri, el altından da bulundurduğu ıslahat taraftarı Jön'lerin bir adam aradıklarını görmüş ve **Midhat**'ı onların bayrağı hâline sokmuş..."tur. (**Ziyâ Nur Aksun**, a.g.e. c.IV, sh. 76)

Ziya Nur'un temas ettiği bu mesele, bir hristiyan hükûmet gelmelidir meselesi, **İbnü'l-Emin**'in yıldız evrâkı arasında gördüğünü söylediği 28 Mayıs 1898 tarihli olup Mâbeyn kâtiplerinden Hersekli **Mehmed Kâmil Bey** tarafından Padişah irâdesi ile yazılmış olan şu telgraf metnine dayanmaktadır:

"... Geçenki Rusya muharebesinde olduğu gibi devlet-i aliyeyi büyük tehlikeye duçar etmek ve bu sûretle kendi menfaatlerini husûle getirmek isterler ki bunlar, **Midhat** ve **Hüseyin Avnî** mel'unlarının(!) meslekî mel'anetkâranelerini (!) elyevm takib etmekte bulunan ve envâr habaset ve rezaleti alenen irtikâba meydan bulamadıkları cihetle hanedan-ı Osmânî'nin zir-i idâre-i necat bâhiresinde yaşamak güçlerine giden bir takım avaneleridir. Bunun yalnız bir his olduğu zannolunmasun. Devlet-i aliyeye pâyidar olamaz! tedricen mektebler

müslim-gayr-i müslim yakınlaşmasını sağlamaya gayret etmiştir.

İdâreciliği, umûmiyetle takdir edilen¹⁹⁸ **Midhad Paşa**, bugünkü Bulgaristan'ın büyük bir kısmını ihtivâ eden Tuna Eyâleti'nde birtakım ümran ve maarif hizmetleri ifâ etmiştir. Anadolu köyleri perişan bir durumda iken **Midhad Paşa**, bu eyâlette fabrikalar açtırmış, şirketler kurdurmuş, yüzlerce mektep ve 1.400 köprü inşâ etmiştir. Bu faaliyetlerle şöhet kazanan **Midhad Paşa**, 1868 yılında Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) başkanlığına getirilmiş, ertesi sene Irak vâlisi olmuş ve nihâyet 1872'de Sadrazam olmuştur.

Sadrazamlığı üç ay gibi kısa bir müddet devam eden **Midhad Paşa**, bilâhare Adliye Nâzirliği, Selâ-

islah edilerek bir hıristiyan hükûmeti gelmelidir. (bkz. **İbnü'l-Emin**, a.g.e. sh. 355)" yolunda **Midhat Paşa**'nın **Hüseyin Avni** dahi hazır olduğu halde bir mecliste tefevvüh etmiş olduğu gerek **Cevdet Paşa** merhûmdan ve gerek elyevm meclis-i âli de bulunan ve isminin zikrine lüzum görülmeyen bir zattan mesmu olmuştur."

Bu telgrafı böylece eserine derceden **İbnü'l-Emin**, bir çok kereler yapmış olduğu üzere, buradan namus timsali **Cevdet Paşa**'ya bir tariz imkânı elde ederek altta bir dipnot ile:

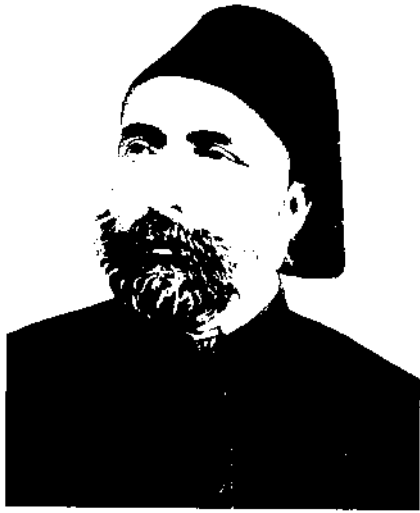
"Sübhânellâh, hangi taş kaldırılrsa altından **Cevdet Paşa** çıkar. Muâsır olan ekâbir aleyhindeki sözler, bilhassa **Cevdet Paşa**'dan işitilir. "İsminin zikredilmesine lüzum görülmeyen" zatın hüviyetini tayin edemedim. Belki onun sesi de **Cevdet Paşa**'nın aksi sadasıdır!" demektedir!

Biz de ilâve edelim:

"Fesübhânellâh! Böyle resmî bir vesika ile **Midhat Paşa**'yı itham gerekirken O'nu bırakıp da **Cevdet Paşa**'ya tarizde bulunmayı akıl ve havsalaya sığdırmak mümkün olmasa gerektir!

198 "... **Midhat Paşa**, hayat-ı siyâsiyesinde, hayat-ı idâriyesindeki kabiliyet ve muvaffakiyeti gösterememiştir. (Bkz. **Pakalın**, a.g.e. sh. 240)

nik Valiliği ve Devlet Bakanlığı gibi makamlarda bulunmuştur. **Sultan Abdülaziz Han** merhumun fecî âkıbetini hazırlayanlardan, yani “**erkân-ı erbaa**”dan biri olan **Midhad Paşa**, bütün masonik kaynakların ittifakıyla sâbittir ki, müteber bir masondu.¹⁹⁹

Midhad Paşa
(1822-1884)

Erkân-ı Erbaa arasında Meşrûtiyet taraftarı olarak **Midhad Paşa**, tek ve yalnızdı. Buna rağmen **Sultan Abdülaziz Han** merhûmu devirmek için hâin diktatör **Hüseyin Avni Paşa** ile beraber hareket etmekten çekinmemiştir. Çünkü fikir ve şahsiyet olarak **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun “Türk ve Müslüman” olan hüviyetinden hazzetmesi mümkün değildi.

Sultan Abdülaziz Han, hiç şüphesiz alaturka bir insandı. **Midhat Paşa**’nın hânedân içinde yakın dostu, kendisi gibi mason olan²⁰⁰ ve tamamen frenkmeşreb bir şahsiyeti bulunan **Şehzâde Murad Efendi** idi. O’nun Kurbağalıdere’deki köşkü, devletin geleceği için fitne tezgâhlanan yerlerden biriydi

199 Bkz: **Kemaleddin Apak**- Ana Çizgileriyle Türkiye’deki Masonluk Tarihi, İstanbul, 1958, sh. 24. Ayrıca bkz. Muhibbân-ı Hürriyet Locası Tarihçesi, İstanbul, 1934, sh. 10.

200 **Midhad Paşa** için zikrettiğimiz kaynaklar, aynen bilâhare “**V. Murad**” adıyla tahta çıkmış bulunan **Şehzâde Murad Efendi**’nin de masonluğunu te’yid ve tescil etmiş bulunmaktadır.

ki, bu tezgâhın baş aktörü **Midhad Paşa** idi. Öteden beri ilerici(!) kalemlerce yenilik taraftarı büyük bir şahsiyet olarak gösterilen **Midhad Paşa**'nın aslında teşrik-i mesâî ettiği şerîr insanlardan fazla bir farkı yoktu. Meselâ O'nun paraya müteallık dalaverelerine dâir **Cevdet Paşa** şu bilgiyi vermektedir:

*"Midhad Paşa ise gecedен kendi sarrafı ile haberleşip ferdâsı henüz keyfiyet duyulmadan kendi hesabına külli konsolit satmış ve bu konsolitlerin fiyatı defâten nısfâ tenezzül etmekle (yarıya inmekle) külli temettü (çok kâr) etmiş ise de bundan dolayı dâmen-i iştihârı (meşhur eteği) lekedâr olmuş idi."*²⁰¹

Midhad Paşa, ecnebî devletlerle teşrik-i mesâî etmekten içtinab etmeyecek kadar sukût etmekten çekinmeyen bir adamdı. Bu keyfiyeti, **Cevdet Paşa** şu sûretle anlatmaktadır:

*"Hüseyn Avni Paşa'nın vefâtından sonra meydanda Rüşdü Paşa (Mütercim) ile Midhad Paşa kaldı. Sultan Murad ise meslûbu's-şuur (şuuru bozuk) olup ancak burası mektûm (gizli) tutularak Rüşdü Paşa ile Sâdullah Bey arasında mâruzât bir sûret-i resmiyyede gidip geliyordu. Bu cihetle kâffe-yi umûr-u devlet (bütün devlet işleri) Rüşdü Paşa'nın elindeydi. Zâhirde sadrazam olduğu hâlde mânevî hükümdarlık ediyordu. Fakat Midhad Paşa dahî nüfuz-ı ikbalde ana şerik (ona ortak) gibi idi ve eğerçi Rüşdü Paşa anı def'e muktedir idi, lâkin Midhad Paşa'yı İngiliz sefâreti pek ziyâde tesâhüb ve iltizam ettiği cihetle Rüşdü Paşa anı hüsn-i idâre etmeyi icab-ı hâlden görüyor idi."*²⁰²

Midhad Paşa'nın bu yabancı hayranlığı ve on-

201 **Cevdet Paşa**-Mâruzat, sh. 223.

202 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.IV, sh. 160-161.

ların tarafından sahiplenilmesi daha sonra red ve cerhi imkânsız bir sûrette ortaya çıkacaktır. O da şöyle olmuştur:

Sultan II. Abdülhamid Han, amcası **Sultan Abdülaziz Han**'ın katillerini Yıldız'da muhâkeme etmek istediği hengâmda **Midhad Paşa**, İzmir'de bulunuyordu. Tevkif edileceğini anladığından uzakta olan İngiliz elçiliğine sığınmadığından yakınındaki Fransız elçiliğine kapağı atmış ve oradan kaçmak çârelerini aramışsa da uzun bir diplomatik faaliyet sonucunda iâde edilmesiyle taht-ı muhâkeme alınmış ve binnetice idamına hükmedilmiştir. Fransız elçiliğine sığınma hâdisesini kendisi dahi bir "**ayıp ve ar**" olarak ifâde etmekten içtinab etmemiştir.²⁰³

O, yabancıları sevdiği gibi, yabancılar da O'nu seviyorlardı. Bunun istisnâsı Ruslardı! Acaba niçin?! Çünkü O, sırtını Fransızlar ve İngilizlere da-

203 "Mir'ât-ı Hayret"de mufasssalar beyân olunduğu gibi **Midhad Paşa**, 1297 Mayıs'ının beşinci gecesı hükümet konağının harem dâiresinde uyumakta iken konağın asker tarafından sarılmak üzere olduğu haber verilmesiyle yatağından fırlayıp acele giyindikten sonra arkadaki küçük kapudan sokağa çıktı. Oraya gelen uşağıyla -tesâdüf eden- bir kira arabasına binüp Fransa konsoloshânesine gitti.

Konsolos tarafından hürmetle kabul olundu. Ertesi sabah diğer konsoloslar da oraya geldiler. İşin esâsına dâir mâlûmât alup döndüler.

Yıldız sarayında icrâ kılınan istintakta **Midhad Paşa** diyor ki:

"Fransız konsoloshânesine gitmekliğim, tarihi ömrümün bir lekesidir ki, yalnız bana değil, evlâd ve a'kabıma dahi kalacak bir şeyn (ayıp) ve ar olduğunu itiraf ederim. Bununla beraber şurasını dahi nasafet (adâlet) ve merhameti veliy-yi nîmete havâle ederim ki, hayvan bile olsa kendinin itlâf olunacağını anladığı gibi bulunduğuş mahalden kaçmağa mecbur olur." (Bkz. **İbnü'l-Emin**, a.g.e., sh. 385)

yamıştı. Bunlarsa Osmanlı üzerindeki emellerinde Ruslarla rakip durumundaydılar.

Bu gerçeği kavramak için **Midhad Paşa**'nın Sadâret Makamına getirildiğinde bu devletlerin sefirlerinin izhâr ettikleri memnûniyete dikkat etmek gerekir. Bu hususta sayfalar dolusu nakiller yapan **M. Zeki Pakalın**:

"...Bu emniyetin eseri olarak **Midhat Paşa**'nın sadarete geldiği haberi gelir gelmez, Paris ve Londra borsalarında Osmanlı kâğıdları birdenbire beş frank fırladı ve Paşa sadaretden kaldığı müddetçe, hemen hemen hergün yükselmekte idi."²⁰⁴ demektedir.

O'nun, yabancılarla bu yakınlığını **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal**:

"Ol vakit sadrazam **Âlî Paşa**, şûrâ-yı devlet reisi **Midhad Paşa** idi. Lâkin **Midhad Paşa**, Fransız ve İngiliz elçisine çatkın olduğundan şûrâ-yı devlet işlerine sâir taraftan müdâhale ettirmezdi." dedikten sonra:

"Ne acib hâl, ne garib ricâl!.." ²⁰⁵ sözleriyle bu tavır hakkında hayretini ifade etmektedir.

Cevdet Paşa, **Midhad Paşa**'nın bu yakışıksız tutumuyla birlikte karakterini de ifâde etmek üzere şöyle diyor:

"**Midhad Paşa** evzâ-ı nâbecâh (yakışıksız durumu) ve etvâr-ı hod-furûşânesi (egoistliği) birinci derecede ağır görünüp eğerçi Fransız ve İngiliz elçilerine mümteni' ve müstenid ise de **Âlî Paşa**'nın Frenklerce nüfûz ve itibarı daha ziyâde ve alelhusus ol vakit İstanbul'daki elçiler içinde en nüfûzlu bulunan Fransız elçisi **Bore** ile dostluğu fevkalâde

204 Bkz. **Pakalın**, a.g.e. sh. 236

205 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 321.

olduğundan **Midhad Paşa**'yı şûrâ-yı devlet riyâse-tinden azlettirerek vâililik ile Bağdad'a gönderdi.²⁰⁶

Bu satırları **Cevdet Paşa**'dan iktibas etmiş olan **İbnü'l-Emin**:

"Demek ki **Âlî Paşa**'nın «Frenklerce nüfûz ve itibarı daha ziyâde ve Fransız elçisiyle dostluğu fevkalâde» olmasaydı, **Midhad Paşa**'yı azlettiremeyecekti!..²⁰⁷ demektedir ki, bu durum, o devirde Osmanlı'nın içine düşmüş bulunduğu hâl-i perişânî ile ricâlin sakatlığını ne güzel anlatmaktadır.

Mâbeynci **Âtîf Bey**, **Midhad Paşa**'nın makam hırsına delil olmak üzere:

"**Âlî ve Fuad Paşalar** göçüp ve o devirler geçüp **Avnî ve Şîrvânî** gibilere de seyahat verilip sadrazam (**Mahmud Paşa**) ise esüp savurup **Midhad Paşa**, Bağdad'dan dürbün-i ferâsetle tamam Dersaadet'te bulunup da külâh kapmak (!) sırası olduğunu görünce istifâyâ kıyam ve sadrazam da tehevvrle azlini iltizam etmekle Dersaadet'e geldi." demektedir.²⁰⁸

Midhad Paşa'nın frengi illetiyle mâlûl ve alkolik olduğu, bu sebeple "patlicânî enf" tâbiriyle ifâde edilen bir buruna sâhib olduğu da rivâyet edilmiştir.

Midhad Paşa'nın bu makam hırsına âdeta pâyân yoktu. O derecede ki, Osmanlı tarihi boyunca hiç kimsenin cür'et edemediği Padişahlık makamına geçmeyi düşünecek ve:

"-Biraz da Âl-i **Midhad** olsun!" diyebilecek derecede küstahlık ve alçaklıkta ileri gitmiştir.²⁰⁹

206 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 202.

207 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 322.

208 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 325.

209 **İbnü'lemin**, **Eğinli Saîd Paşa**'nın gayr-ı matbû hâtı-

Bu temâyülün bir tezâhürünü **Memduh Paşa** şöyle anlatmaktadır:

"Bütün âşinâlarından işittiğıme göre, Paşa (Midhad), önünü ardını gözetmez, yaptığı işten ne türlü zarar tevellüd edeceğini düşünmez bir zât olduğundan bir sabah ata binerek önünde ve ardında çavuşlar ve hademeler olduğu hâlde Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet dâiresine doğru geldiğini, saray bekçileri uzaktan görerek -Saray içinde Padişah'tan başkasının ata binmesi mûtâd olmadığından- teşrif-i şâhâne vukû buluyor zannettiler.

ratından şu cimleleri nakletmektedir:

"**Midhat Paşa**'nın memleket hakkında ne derece müzir ve fâsîd bir âdem olduğu, dâima cumhûriyet efkârında ve kendilerini üdebâdan ve ahvâl-i âleme vâkıf zan ve fikrinde bulunan bir takım süflâ ve cühelâ ile görüşüp, konağını sadrazam konağı değil, âdeta bir dârü'n-nidve (câhiliye meclisi) heyetine koymuş olmasından istidlâl olunur. Çünkü müşârunileyh, kendi efkârına mutâbık efkârda birini görecektir, derhal tenhâ bir odada -münâsebet olsun olmasın, mükâlemeyi saltanatı seniyye üzerine getirerek- "hânedan-ı Osmânî'den artık hayır gelmeyecek, cumhûriyete tahvil etmekten başka çâre kalmadı. Bunu nasıl etmeli bilmem. Fakat bu meseleyi sizler gibi birkaç kişi anlar." ve hattâ âlem-i âbde (içki âleminde) "Bu âna kadar Âl-i Osman denildi ya, bundan sonra da Âl-i Midhat denilse ne var." sözlerinde bulunmuş olduğu hadd-i tevâtüre varmıştır." (bkz. **İbnü'l-emin**, a.g.e. c. 3, sh. 361 Ayrıca bkz. **Sâmiha Ayverdi**, a.g.e. sh.584)

Mithad Paşa'nın bu cür'etkârâne tasavvuru o derece yaygındı ki, **Koniçeli Kâzım Paşa** O'nu tel'în için yazdığı bir şiirde:

".....

Kemâl-i ucb ile dermiş teres â'vanı yanında;
Biraz da âl-i Midhat eylesin halka hükûmrânî.
Şeriat düşmeni, millet mühîni, devletin hasmı;
Şekaavet menbâi, bağ'ın esâsı, mefsedet kâ'nî.

Vücûdî hükûm-ı istibdâda kaanûn-ı esâsîdir;" mısralarına vücûd vermiştir.

Sadrazamın bu laubâliyâne hareketi sarayca güft-i gûyu (dedikoduyu) mucip oldu. Arası çok geçmeden azledildi.²¹⁰

Ahmed Midhat Efendi ise “Üss-i İnkılâb”ta, O’nun makam hırsını:

“...**Midhad Paşa** hazretlerinin münhemik (düş-kün) oldukları mesned-i sadârete nâiliyetleri husûle getirilmiştir.” demektedir.²¹¹

İsmail Hâmi Danişmend, Sultan Abdülaziz Han’ın katlinden bahsederken:

“Bazı menbâlarda **Midhad Paşa**’nın yalnız meşrûtiyet sevdâsıyla bu işe karıştığından ve hiçbir şahsî hisse kapılmadığından bahsedilirse de doğru değildir.” girizgâhıyla izahatta bulunduktan sonra:

“Zaten **Mahmud Celâleddin Paşa** da **Midhad Paşa**’nın **Sultan Aziz**’e karşı husûmet-i zâtiyesinden bahsetmekte olduğu gibi bizzat **Midhad Paşa** bile hâtıratında bu noktayı itiraf etmekten çekinmemiştir. Paşa’ya göre hal’in en mühim sebebi, “**erkân-ı erbaa**”yı mecburiyetle işbaşına getirmiş olan padişahın ilk fırsatta bunları azledip **Mahmud Nedim Paşa**’yı tekrar sadarete dâvet edeceğinin “tecârib-i adîde ile meczum” (karar verilmiş) olmasıdır. Hatta “Mir’ât- Hakikat”teki izahata göre **Sultan Abdülaziz Han** o sırada **Mahmud Nedim**’e sadâret teklif etmişse de **Rüşdü, Hüseyin Avni** ve **Midhad Paşa**’lar İstanbul’dan teb’id edilmedikçe kabul edemeyeceği cevabını almış ve bu mesele, “**erkân-ı erbaa**”nın mâbeyndeki adamları tarafından derhal kendilerine yetiştirilmiştir. Zaten **Midhad Paşa**’nın en bâriz vasfı, hissiyâtına mağlubiyetinde gösteri-

210 **Memduh Paşa**- Mir’ât-ı Şuûnât, sh. 47

211 **Ahmed Midhad Efendi**- Üss-i İnkılâb’dan naklen İbnül’emin, a.g.e. sh.328

lir.”²¹² demektedir.

Yılmaz Öztuna ise:

“Hal’in iki numaralı şahsiyeti, eski ve müstakbel sadrazam **Midhad Paşa**’dır. Rumeli’li küçük bir kadı’nın oğludur. Batı kültürü olmadığı gibi, Doğu kültürü de zayıftır. Doğuştan iyi bir idâre adamıdır. Çalışkan ve kabiliyetli olup zaman geçtikçe kendine olan güveni aşırı derecede artmıştır. Tuna ve Bağdad vilâyetlerinde yaptıkları Avrupa basınında medhedilince gururu son derece artmış, bilhassa İngilizler tarafından şımartılmıştır. İngiltere, **Midhad Paşa**’nın şahsında iyi bir taraftar bulduğu veya bulacağı fikrindedir. **Midhad Paşa, Âli Paşa**’nın ölümünden sonra, kendini devletin en kabiliyetli, hatta tek yeterli şahsiyeti hâlinde görmeye başlamıştır. O zamanki Türk toplumu için çok tuhaftır, padişaha, hatta hânedâna karşı içten bir bağlılık duymamaktadır. Fevkalâde hislerine kapılan, acele ve yanlış kararlar veren, bu yüzden hükûmette iyi iş görmeye müsâid olmayan bir adamdır. **Rüşdü Paşa** gibi zekî bir şahsiyet de değildir. **Âli Paşa** gibi ölünceye kadar sadârette kalacağını umarken 2 ay içinde azledilivermesi, izzet-i nefesine çok ağır gelmiş ve hükümdarına düşman olmuştur.

Midhad Paşa bir hayalperesttir. Vâlilikte ne kadar gerçekçi bir adamsa, bir imparatorluğun başında o derecede hayalle gerçeği ayırmayan bir şahsiyete sahiptir. **Ziya Bey (Paşa), Namık Kemal, Ali Suâvî** ve **Âgâh Efendi** gibi çok aydın gazeteci fikir adamları tarafından yetişemeyeceği hedeflere doğru kıskırtılmıştır. Bu zatlarla beraber içki sofralarında devlete âid kararlar almış, projeler yapmıştır. **Veliahd Murad Efendi** tarafından desteklenmesiyle

büşbütün mağrurdur. Avrupa medeniyetine, zenginliğine ve bayındırlığına hayrandır. Bunun, meşrûti bir idâreyle sağlandığını sanmaktadır. İngiltere'deki parlamento idâresini aynen Osmanlı imparatorluğuna, Cezâyir'le Kafkasya, Orta Afrika ile Orta Avrupa arasında uzanan bu milliyetler mozaiki devlete uygulayacak olursa, her şeyin halledileceğine, Türkiye'nin de İngiltere olacağına kaanîdir. Böyle bir idâreyi yürütecek tek şahsiyetse kendisidir. Zaten **-Süleyman Paşa** hâriç- hal' işine karar verenler arasında **Midhad Paşa**'dan başka meşrûtiyetçi yoktur.²¹³

Midhad Paşa, bütün kaynaklarda meşrûtiyet taraftarı gösterilmiş olmasına rağmen, O'nun bu fikirde dahî samimî olduğu şüphelidir. Zira bu fikrin mübeşşiri olan ve bazı şahıslarca başlatılan ve tarihte **"Kuleli Vak'ası"**²¹⁴

213 **Yılmaz Öztuna-** Büyük Türkiye Tarihi, c. VII, sh. 99-100.

214 1859 yılında ortaya çıkarılan bir ihtilâl hareketinin maznûnları Kuleli Kışlası'nda tevkif ve muhâkeme edildiklerinden dolayı bu hâdise târihte **"Kuleli Vak'ası"** diye meşhur olmuştur.

Cevdet Paşa, bu hususta şu izahatı vermektedir:

"...Meğer İstanbul'da sahîhen bir büyük cemiyet-i fesâdiyye hazırlanmakta imiş ki, saferin on beşinci Salı günü bi'l-istihbar hemen asâkire fişenk verildi. Kaide-i ihtiyata riâyet edildi. Çarşamba ve Perşembe günleri eczâ-yı hey'et-i fesâdiyye olan eşhâs birer birer tutuldu. Cümlesi mahbese konuldu. Cemiyet-i fesâdiyyenin kumandanı olacak ferik **Hüseyn Daim Paşa** akdemce memuren Rumeli'ye gitmiş olduğundan anın dahî bulunduğu mahalde tevkifi için me'mur-u mahsus gönderildi ve Perşembe gecesı Sadrazam'ın yahsında ve ferdâsı **Kâmil Paşa**'nın yahsında meclis-i vûkelâ akdedildi. Asıl reis-i fesad ulemâdan **Süleymâniyeli Şeyh Ahmed Efendi** nâm kimesne imiş ki, esnâ-yı muhârebede Kars'a geldiği vakit Islahat fer-mân-ı âlisi oraya vâsıl olmağla daha ol vakit devlet aleyhine

denilen hâdisede **Midhad Paşa** savcılık yapmış ve

bir fitne uyandırmağı kurmuş ve orada **Hüseyin Dâim Paşa** ile görüşmüş bâdehü Batum ordusuna ve oradan Dersaadet'e gelmiş. **Hüseyin Paşa** dahî çerkesiyyu'l-asıl olup miralaylıkla Kars'a giderek orada yararlığı zâhir olmağla terfi-i rütbe ederek feriklik ile avdet etmişti. Muahharen Karadağ'da bozulup pek çok asâkir-i şâhânenin şehâdetine anın tedbirsizliği sebep olmuş iken Kars'taki sıyti üzerine kendisine bir şey denilmedi. Merhum **Şeyh Ahmed Efendi**'yi bir müddet hânesinde misafir ederek bir cemiyet-i fesâdiyye teşkiline beynlerinde karar vermişler. **Şeyh Ahmed Efendi**, fi'l-vâkı bir çok fedâilerden mürekkeb bir cemiyet-i fesâdiyye teşkil eylemiş ise de **Hüseyin Paşa**'nın Rumeli cânibine vukû-ı memuriyetiyle iş teahhur eylediğinden cemiyet âzâsı Karadeniz Boğazı mirlivası **Hasan Paşa**'yı celbe kıyam edip o da işi meydana koymağla bir günde üçyüzden ziyâde kimesne tutulup tevkif olundu ve hemen Kuleli kışlasında istintaklarına başlandı. Ekseri beriyû'z-zümme olmağla sebülleri tahliye kılındı ve fedâiler alıkonuldu. Çünkü fedâiler birer ahidnâme temhîr ile **Ahmed Efendi**'ye vermişler. Bu ahidnâmede "**Kabiltü hezel ahde beynî ve beyneşşeyh Ahmed es-Süleymânî ve enel muâhidul fedâi fulan...**" deyû musarrah olmağla birinin inkâra mecâli kalmadı. Bu istintakların henüz arkası alınmadan **Hüseyin Daim Paşa** Rumeli'den getirilmekle anın dahî istintakı icrâ edildi." (Bkz. **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. II, sh. 82-83)

Yapılan tahkikat neticesinde fâillerden bazıları hakkında idam cezası verilmekle beraber, bunlar **Sultan Abdülmecid** tarafından sürgün şeklinde değiştirildi. **Şeyh Ahmed** önce Akka Kalesi'nde, daha sonra da Magosa'ya gönderildi. Diğer bir elebaşı olan **Cafer Paşa**, Kuleli'ye getirilirken kaçmaya teşebbüs etmiş ve denizde boğulmuştu.

Bu ihtilâl teşebbüsünün mâhiyeti ve gâyesi tam mânâsıyla ortaya konulamamıştır.

Cevdet Paşa'nın şu satırlarına bakılırsa, bu hareket "**Tanzimat**"la başlayan Batılılaşmaya karşı bir aksülameldir:

"...Bu hilâlde bazı medreselere ve diğer mevkîlere yaftalar yapıştırılmış ve bunlarda, «Hasmın kadı olursa yardımcın Allah olsun. Ey Ümmet-i Muhammed, sizin dine ve şeraitinizi

o adamların cezalandırılmasını sağlamış bir kimsedir.²¹⁵

meydana çıkarmak için uğraşan din karındaşlarınız Kuleli'de mahbus olup kimisini katil, kimisini kânûnen cezâ edecekler. Din ve hamîyet kalmadı mı?! Niçin gidip onları tahlis etmiyor-sunuz?» deyü yazılmış idi.” (**Cevdet Paşa**- a.g.e., sh. 84)

Kabuli Paşa'nın ele geçen Fransızca mektubu da bu görüşü teyid eder mâhiyettedir. Çünkü burada pek çok âlim ve şeyhin ismi zikredilmektedir. (Bkz. **Ahmed Bedevî Kuran**-Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılap Hareketleri, İstanbul, 1959, sh. 62)

Bununla beraber umûmi kabulde bu, -ileride tafsîlâtıyla anlatılacak olan- “**Jön Türkler**” hareketinin bir mübeşşiri, yani başlangıcıdır. (Bkz. **Ahmed Bedevî Kuran** - a.g.e., sh. 63)

Bu işin içinde **Ali Suâvi**'nin bulunması ve kendisi de bir Jön Türk olan **Nâmık Kemal**'in Magosa'da tanıştığı **Şeyh Ahmed** hakkında “**Ebu'l-ahrâr**”, yani hürriyet taraftarlarının babası tâbiri ile bahsetmesi bu görüşü te'yid etmektedir.

215 **M. Zeki Pakalın**, bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

“**Midhat Paşa**; Meclisi Valâ kâtibi iken “Kuleli vak'ası” zuhur etti. **Midhat Paşa** bu muhakemenin müstantikliğini yaptı.

Abdürrahman Adil Bey; “Kuleli vak'ası” hakkındaki yazısında (Hâdisâtı Hukûkiye, cild-I, sahife 208), o zaman Meclisi Valâ başkâtibi olan **Midhat Paşa**'nın müstantiklik vazifesini yaptığını ve istintak ve istivcab ederken, maznunları tazyik ettiği gibi, içlerinden asabi bir adam olan **Çerkes Hüseyin Daim Paşa**'nın hiddet sevkile bağırıldığını kaydediyor. Eski hukukçunun bu babdaki ifadesi aynen şöyledir:

“*Erkânı cem'îyyet birer ikişer tevkîf olunup, Kuleli'ye sevk olundular. Orada istintak ve muhakemeleri icrâ kılındı. Sonra Babîâlîde bir divan teşkil edildi. Bu divan cezaları tertib eyledi. Bu sebebledir ki, vak'aya “Kuleli vak'ası” itlâk olunur. Müstantiklerden biri Meclisi Valâ başkâtibi **Midhat Efendi (Midhat Paşa)** idi, ve **Midhat Paşa** erbabı cürmü istintak ve istivcab ederken oldukça tazyik etdi. Asabi **Çerkes Hüseyin Daim Paşa** **Midhat Paşa**'ya hitâben: - Sarı sakallı Efendi; Sarı sakallı Efendi; işi uzatma, bız yaptık' deyu haykırdığı **Ebuzziya Tevfik Bey**'den menkuldür. Anlaşılan **Hüseyin Paşa** ırkına*

5- MÜTERCİM RÜŞDÜ PAŞA

1811'de Sinop'a bağlı Ayandon (Ayancık)'ta doğdu. **Kayıkçı Hasan Ağa** nâmında fakir bir zâtın oğludur. Kendisi üç yaşlarındaiken âilesi İstanbul'a gelerek Tophâne semtinde ikamet etmeye başlamıştır.

Yeniçeri ordusunun ortadan kaldırılmasından sonra tesis edilen "**Asâkir-i Muntazama**"ya er olarak kaydolmuş ve bilâhare mülâzımlığa (teğmen) yükseltilmiştir. Böylelerine eskiden "**alaylı**", yani alaydan yetişme derlerdi. Askerî mekteplerde okuyarak subay çıkanlara ise, "**mektepli**" denilir ve bunlar -umûmiyetle- alaylıları, rütbeleri ne olursa olsun, hor ve hakir görürlerdi. **Rüşdü Paşa** da alaylı olmasına rağmen sür'atle terfî ederek müşîrlîğe (mareşal) kadar yükselebilmiştir.

Asâkir-i Muntazama'da vazife görürken, hâriçten dersler alarak Arabî ve Fârisî lisânlarıyla, dinî bilgileri öğrenmiştir. Bu esnâda **Tanaş Efendi** nâmında bir gayr-i müslimden Fransızca dersleri almıştır.

İlk olarak Tarabya karakolunda memûriyete başlamış, burada iken **Sultan II. Mahmud** devri ricâlinden **Hüsrev Paşa** tarafından tanınmış ve Padişah'a (**II. Mahmud**) tanıttirilmiştir. Bu tanışıklık sebebiyle **Nâmık Paşa** ile birlikte Fransız askeri nizamnâmelerinin tercümesi işinde çalışmış ve bu sebeple "**Mütercim**" lakâbıyla anılır olmuştur.

Beş defa sadrazamlıkta, beş defa da seraskerlik makamında bulunmuş olan **Mütercim Rüşdü Paşa**'nın ilk sadrazamlığı 1859 yılındadır.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun haksız ve

hâs olan cür'et ve asabiyeti muhafaza etmiş bir adam imiş..."
(Bkz. **Pakalın**, a.g.e.sh. 135-136)

mesnedsiz bir sûrette tahttan indirilmesi ve birkaç gün sonra da câ-niyâne bir sûrette katlettirilmesi hengâmında sadrazam bulunan **Mütercim Rüşdü Paşa**, "**Erkân-ı Erbaa**" denilen belli başlı dört hâin ve karaktersiz adamdan biridir.

Cevdet Paşa:

"Vâkıa **Mahmud Paşa**'dan çok hakaret görmüş idi. Andan sonra da kendüsüne rahat vermeyeceği mâlum idi. Lâkin kapu yoldaşından

ahz-ı sâr (öc almak) için velinîmetine huyânet eylemek dâire-i insâniyete sığar bir şey olmadığından **Rüşdü Paşa** gibi bunca yıllık riyâkârlık ile enzâr-ı enâmda (halk nazarında) kesbetmiş olduğu hüsn-i sıyıtı (iyi şöhreti) mahvetmek doğrusu hâtıra gelür hâlâttan değil idi."²¹⁶ demektedir.

1882'de **II. Abdülhamid** tarafından sürgün edildiği Manisa'da vefât edip Hâtuniye Câmî-i Şerîfi hazîresine defnolunmuştur.

1861'de gözlerini tedâvî maksadıyla Berlin, Paris vesâir Avrupa şehirlerini dolaşıp gördükten sonra İstanbul'a dönmüş, 1866'da tekrar sadrazam olmuştur. 1867 yılında Sırbistan meselesi ve Girit İhtilâli yüzünden istifâ edip sadrazamlıktan ayrılmıştır. **Mütercim Rüşdü Paşa**, bukalemun gibi bir

Mütercim Rüşdü Paşa
(1811-1882)

adam²¹⁷ olup, zor gördüğü zaman vazifeden kaçan bir kimseydi.²¹⁸ Bu istifası da, O'nun bu karakterini tescil eden bir hâdisedir.

Sultan Abdülaziz Han vak'asından sonra tahta geçen **V. Murad** zamanında sadrazamlığı devam etmiş, hatta O'nun üç ay süren hükümdarlığından sonra tahta geçen **II. Abdülhamid**'in iktidarı zamanında da makamını muhâfaza edebilmiştir. Fakat **Sultan Abdülaziz Han** vak'asındaki rolünden dolayı kendisine kızan **II. Abdülhamid**, O'nu azletmiş ve bi-lâhare de sürgüne gön-dermiştir.²¹⁹

217 Bütün kaynaklar, **Mütercim Rüşdü Paşa**'nın şahsiyeti hakkında "**mütelevvîn**" kelimesini kullanmaktadır ki, çok renkli mânâsına gelen bu kelime, bir nevi bukalemun demektir.

"**Rüşdü Paşa**, mütedeyyine dindâr ve mütelevvîne bukalemun nîgâr görünmek âdeti olup müderrisin efendilerden hangisi cevâmî-i şerîfede talebesine icâzet cemiyeti yapsa, kendisi oraya azîmet ve istimâ-ı Kur'ân-ı Azîmüştân (Kur'ân'ı dinleme) ve duâ-yı beka-yı Padişah-ı zaman esnâsında gözlerinden yaşlar akıtmakla cemaata karşı nümâyîş izhâr ve meclisinde ulemâ ile görüştükçe **Fuad Paşa**'nın emr-i dinde (din işlerinde) mübâlâtsizliğini müstehziyâne tezkâr eylemesi erbâb-ı basîret enzârında gareze mahmul olmakta idi." (**Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât, sh. 38)

218 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 106 veya 138.

219 **Rüşdü Paşa**'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması, önce **Safvet Paşa**'ya emredildi. O, bu işi savsakladı. Azledildi. Yerine geçen **Hayreddin Paşa** da kaytarınca **Sultan II. Abdülhamid**:

"-Ben **Safvet Paşa**'yı bundan dolayı azlettğim hâlde siz de O'nun gibi **Rüşdü Paşa**'yı himâye ediyorsunuz!.." dedi.

Bunun üzerine **Rüşdü Paşa**, Manisa'ya sürgün edildi. Bir siyâsî suçlu ve sürgün olmasına rağmen merhametli **Sultan Abdülhamid**, kendisine üçyüz lira harcırah gönderdi. Vapur hazırlanması için tersâneye haber gönderildi:

"-**Rüşdü Paşa**, tebdil-i hevâ için Manisa'ya gidiyor, istikbal ve izzet ediniz!.. diye İzmir'e telgraf çekildi. (Tafsîlât için bkz:

Mâbeynci Âtîf Bey, O'nun frenkmeşrepliğini şu şekilde anlatmaktadır:

"Tarabya karakol hânesinde yüzbaşılıkla eğlendiğinden ve kendüsü dalyarak gürûhundan olmağla oradaki Frenk yalılarında bulunan madamları gördükçe aygırca cûmbüş ve hareketi, karıların hoşuna gittiğinden ve anlarla germî ülfeti (yakın alâkası), erkekleriyle de kesb-i münâsebet me'nud ve bunun tarîk-i lisan bilmeye merbut olduğundan Fransızca'yı tahsil eylemiş ve nihâyet bu mertebeye gelmiştir."²²⁰

Bulunduğu makamda bir güçlkle karşılaştığında bırakıp kaçmasını ise **İbnü'l-Emin**, şöyle anlatmaktadır:

"...Ve diğer sebebler ahvâl-i siyâsiyyeyi vahim bir şekle koyduğundan **Rüşdü Paşa**, devletin zararını ve halkın ta'n-ı teşyîni mûcib olacak mühim meselelerden sıyrılmayı -meslek-i kadîmine muvâfık gördüğünden- istîfâ etti."²²¹

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, **Rüşdü Paşa**'nın şahsiyeti hakkında doğru ve vâzih bir fikre sahip bulunduğu **Memduh Paşa**'nın şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

"**Rüşdü Paşa** hakkında teveccühât-ı tâc-ı dâri esâsen berkemâl değildi. Hatta mukaddemâ (eski-den) seraskerlikten azlinde:

"-Bu âdem, her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymamıştır!.. Benim ecdâdım, bu gibilerin akıyla hareket etmiş olsaydı, Konya ovasında koyun sürüleriyle haymenişin olmaktan (çadırdan yaşamaktan) kurtulamazdık.

İbnü'l-Emin- a.g.e., sh. 133)

220 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 103.

221 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 106.

Biraderim **Abdülmecid Han** merhûmun asrında yetişmiş olduğundan iktizâ-i hâle göre istihdâm ediliyor!..” bâtinîyyâtı o şehri-yâr-i güzîn’in lisân-ı hümâyunlarından mesmû olmuştur.”²²²

Böyle insanların mevkide kalmak için başvurdukları en mühim çâre dalkavukluktur. **Rüşdü Paşa** da böyle biriydi. Bu durumu **İbnü'l-Emin**, kendi sözleriyle **Memduh Paşa**'dan dinlemiş olarak şu sûretle tescil etmektedir:

“**Sultan Abdülaziz**'in leyle-i berâta tesâdüf eden velâdetinin sene-i devriyesini tebrik için sadrazam **Fuad, Âli ve Yusuf Kâmil Paşalar**, huzurda birer cümle-i tebrikiyye arzettikleri sırada **Rüşdü Paşa**'nın:

“-Bu leyle-i mübâreke, velâdet-i hümâyunu-nuzla teşerrüf etti. (şereflendi)” demesi, pek ziyâde mahzûziyeti mücip oldu. Dışarı çıkınca **Fuad Paşa**:

“-Bu kadar da hulûskârlık olur mu?” demesiyle **Rüşdü Paşa**:

“-Ben sizin gibi mülk-i devletin hukûkunu fedâ ederek hulûskârlık etmem. Evkattan (zamandan) fedâkârlık ederek hulûskârlık ederim!..” cevâbını verdi.”²²³

Rüşdü Paşa'nın bu riyâkârâne ve dalkavukça tavırlarından **Sultan Abdülaziz Han** merhûm da rahatsız olmalıdır ki, Mabeynci **Hâfız Mehmed Bey**'i göndererek tabasbustan vazgeçmesini kendisine ihtar etmiştir. **İbnü'l-Emin**, bu vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

“**Rüşdü Paşa**, arkadaşlarıyla beraber hal' esbâbını istihzâr etmekle beraber Padişah'a arz-ı hulûstan geri durmazdı. Padişah -sadaret hattını

222 **Memduh Paşa**- a.g.e., sh. 65.

223 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 112.

Bâbü'lî'ye götüren- Başmâbeynci **Hâfız Mehmed Bey'e**:

"**Rüşdü Paşa**'ya söyle, **Mahmud Paşa** setr-i hıyânet maksadıyle gûyâ aklınca ibraz etmiş oldu-ğu muâmelât-ı ihlâskârânesini pek ileri götürmüş ve beni Cenâb-ı Hakk'ın azamer-i ilâhiyyesinden istiâze edecek bir hâle getirmiştir. Âdet-i câriye vechile küçük bir âdâb ile huzuruma girsün ve öyle fazla fazla hulûskârlıklarda bulunmasın!.." demiştir.²²⁴

İbnü'l-Emin, O'nun karaktersizliği hakkında **Mâbeynci Âtîf Bey**'den:

"Kendüsü mübtin (şişko) bir şahs-ı leîm (alçak) iken kalbinde ne kadar adâvet (düşmanlık) hâsıl olmuş ki, artık dayanamayarak izhâr-ı udvân (düşmanlığını açıklamak) etmiştir!.. Koca iki yüzlü!.." ²²⁵ cümlesini naklettikten sonra kendisi de:

"Hal'den sonra Kılık Limanı meselesinin müzâkere için teşkil olunan umûmî bir mecliste de **Sultan Aziz**'in seyyiâtını (kötülüklerini) izah maksadıyla:

"Ahd-i saltanatında on bir sene mâzul bulundum!.." demişti.²²⁶ cümleleriyle O'nun, Padişah'a karşı kinini ifâde etmekte ve ilâve eylemektedir:

"Hal vak'asına dâir mukaddemâ (daha önce) **"Türk Tarih Encümeni Mecmuâsı"**na yazdığım mufasssal makalelerde de söylediğim vechile **Rüşdü Paşa** gibi:

"Padişaha perestij (aşırı hürmet) lâzımdır!.." diyen ve dediğini yağan bir âdemin, Padişah hakkındaki münfailâne (kızgınlıkla) ve cüretkârâne, ve hatta muhakkırâne (aşağılatıcı) sözlerinden **Âtîf Bey** gibi bir merd-i dânişmendin istidlâl-i maksad

224 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 111.

225 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 112.

226 **İbnü'l-Emin**- a.y.

edememesi, "izâ câe'l-kaderu ve amiye'l-basar" (Kader geldiği zaman göz kör olur.) kaziyesinin sıdkına (hükümünün doğruluğuna) şâhiddir.²²⁷

İbnü'l-Emin, hal' fetvâsının konuşulduğu hengâmda **Rüşdü Paşa'nın**:

"Eğer **Sultan Aziz** on gün daha makam-ı hilâfette bulunur ise, memâlik-i İslâmiyye'nin mahvolacağını" söylemiş bulunduğunu da kaydetmektedir.²²⁸

İbnü'l-Emin, **Rüşdü Paşa'nın** el yazısıyla bir lâyiha ele geçirdiğinden bahisle ondan şu nakli yapmaktadır:

"Bir sabah **Hüseyin Paşa (Avni)**, haftan-ı (kaf-tan) ceberrutî giymiş ve gözleri küçülmüş ve burnunun delikleri, öküz burnunun deliklerine dönmüş olduğu hâlde Bâbiâli'de nezd-i câkeriye (kendi nezdine) gelüp daha lâyıkıyla oturmazdan mukaddem (önce):

"Efendim, siz benim için **İzzeddin Efendi** hazretlerine şöyle şöyle şeyler söylemişsiniz!.. Bana dün akşam ifâde etti." diyerek mukaddemâ hakkında şehzâde-yi müşârun ileyh hazretlerine arzettiğim bi-ibâretihâ (aynen) beyân eylemesiyle bi-hakk-ı Hüdâ-yı azze ve celle gûyâ herif beni alnımdan kurşun ile vurmuş gibi kanım kuruyup nutkum tutularak birkaç dakîka eblehâne (aptalcasına) herifin yüzüne bakmaktan başka şakk-ı şife edip (ağzımı açıp) bir şey söyleyemediğim hâlde:

"Ben inanmadım. Mizaçlarını bilirim. Herkesi birbirine tutuşturmaya severler!.." demesiyle ol vakit:

"İşte biliyorsunuz ya!.." diyebildim.

227 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 113.

228 **İbnü'l-Emin**- a.y.

Kaldı ki, Hüseyin Paşa'nın nasıl kinâver (kin-ci) ve dessâs (hilekâr) ve buğzperver âdem olduğu mâlum olduktan başka mahrâmâne arzolunan öyle bir emr-i mühimmin (önemli bir işin) şehzâde tarafından müşârunileyhe söylenmesi zihn-i çâkârâneme üçüncü darbe-i hayret oldu."²²⁹

Bu sözler, birlikte ihtilâl yaptığı **Hüseyin Avni Paşa** hakkında söylenildiğine göre, **Mütercim Rüşdü Paşa**'nın karakterine bir ayna mesâbesindedir.

Ayrıca **Hüseyin Avni Paşa**'nın ihtilâl hazırlığı içinde bulunduğuna dâir mâlumâtın, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun oğlu **Yusuf İzzeddin Efendi**'ye bildirilmiş bulunduğunu, fakat O'nun yakınlığı sebebiyle bu mâlumâtı **Hüseyin Avni Paşa**'ya aktardığını **Mahmud Celâleddin Paşa** da anlatmaktadır ki, daha evvel nakledilen bu hikâye dolayısıyla **Yusuf İzzeddin Efendi**'nin Padişah'ı inandıramaması sebebiyle **Hüseyin Avni Paşa**'yı öldürmeyi tasavvur ettiğini, **Hüseyin Avni Paşa** bahsinde nakletmiştik.

Rüşdü Paşa, **Sultan Abdülaziz Han** vak'ası için bilâhare Yıldız'da teşekkül ettirilen mahkeme-ye Manisa'dan getirilerek İzmir'de ifadesi alındığında:

"Elim, dilim, ayağım bağlı olarak erbâb-ı şerrin seyfi tahtına konulmuş olduğum hâlde hal' esnâsında memûriyette bulunmak bedbahtlığına mazhar oldum. Hüseyin Avni Paşa tarafından pek çok ihâfe (korkutulma) ve tehdîdâta dûçar olduğum mâlumdur." demiştir.²³⁰

Her zoru gördüğünde istifâ eden **Mütercim Rüşdü Paşa**, acaba **Hüseyin Avni Paşa**'nın tehdid-

229 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 115.

230 **İbnü'l-Emin**- a.y.

leri karşısında neden istifâ yolunu tutmadı?!.. Çünkü kendisi de **Sultan Abdülaziz Han**'a sık sık azledilmiş olmasından dolayı muğberdi.²³¹ Garazkârlığı ve döneklığı bütün kaynaklarca müsellemlen olan bir adamdan başka türlü bir hareket beklenemezdi. Sadâkatsizliği²³², devam eden sadrazamlığında **Sultan II. Abdülhamid** devrinde bile görülmüştü. **İbnü'l-Emin**, bu gerçeği serkarin **Hamdi Paşa** tarafından Şeyhülislam **Ahmed Muhtar Molla**'ya yazılan bir tezkereden ictibasla şöyle ifâde etmektedir:

"Bir gün Mâbeyn-i Hümâyun'da **Rüşdü ve Mahmud Paşalar**'la, Zât-ı âlîleriniz dahî hazır bulunduğunuz hâlde müşârun ileyhimâ tarafından Zât-ı hümâyun'a (padişaha) hitâben:

"-Sizin her şeyinizi bizim yedimizdedir (elimizdedir.) Şimdi murad etsek hal' edebiliriz ve an-karîb edeceğiz!.." mânâsını açıktan açığa imâ edercesine bir lisan kullanmasıyla teekküd eden (pekişen) bazı hâlât-ı fâside ve leîme (bozucu ve ahlâksızca hâller) üzerine müşârun ileyhimânın azilleri vukû bulmuştu."²³³

İbnü'l-Emin, O'nun şahsiyetini uzun uzun tahlil ettikten sonra:

231 **Mahmud Celâleddin Paşa**- Mir'ât-ı Hakikât, sh. 205'de:

"Şöyle ki, **Mehmed Rüşdü Paşa**, **Sultan Abdülaziz**'in cülusundan beri mazhar-ı teveccühü olmayıp ekser eyyâmı mâzuliyetle geçirdiğinden Padişah'tan münfail ve saray aleyhindeki füllere mütemâyil..." denilmektedir. Şu sözler de **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın: "... öyle bir file iştirak eylemek için istifa ile sadareten çekilmez miydi?!" (a.g.e. sh.108)

232 "**Rüşdü Paşa**, arkadaşlarıyla beraber hal' esbâbını istihzâr etmekle (hazırlamakla) beraber, Padişah'a arz-ı hulûstan geri durmazdı." (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 111)

233 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 128.

"...İstediği zaman ağlar, istediği vakit güler"²³⁴, şûbedebâz (hokkabaz), münâfık, kavvâl (geveze), gayr-i faal..."²³⁵

"Câmilere gider, hocaefendilerin icâzet cemi-yetlerinde bulunur; tekkelere gider, zikir esnâsında ağlar; işret âlemlerinde bulunmaktan sakınır, dâhil-de ne yaparsa yapar, ama hâriçte perhizkâr görür-nür."²³⁶ demektir ki, O'nun bu riyâkârlığını **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın da ifâde ettiğini daha önce zikretmiştik. O da Mütercim **Rüşdü Paşa** hakkında:

"Her türlü mes'ûliyetten sakınır ve halk arasında kadr u itibarını zâyî etmekten korkar idi. Bu sebeplerle mühim bir mesele zuhûrunda işten çekilir..."²³⁷ demektir.

Cevdet Paşa ise, O'nun hakkında:

"Kimsenin aklını beğenmez bir âdem idi. Nifâkı kalkan ederek her tarafı bir tavr-ı dûr endişâne ile idareye çalışırdı. Envâ-ı fuhşiyâtta çoğuna tefevvuku var iken hâlini herkesten ketmeyler ve herkesle münâfıkâne hasbihâl eder idi. O zaman bu üçüne (**Yusuf Kâmil, Âlî ve Fuad**) zahîr (yardımcı) gibi görünür ise de **Rıza ve Mehmed Ali Paşalar** tarafını dahî elden bırakmazdı. Zirâ ana göre İstanbul'dan çıkmak, balığın denizden çıkması gibi olup taşraya atılmaktan pek ziyâde havf eylediğine mebnî her tarafı kollamakta idi."²³⁸ demektir.

Vakanüvis **Lütfi Efendi** ise, şu değerlendir-

234 Bu husûsu, **Mahmud Celâleddin Paşa** da te'yid etmektedir. ("istediği anda ağlar, ve istediği vakitte güler..." - a.g.e., sh. 95)

235 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 136.

236 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 137.

237 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 138.

238 **Cevdet Paşa**- Mâruzât, sh.51.

meyi yapmaktadır:

"...Tenperver, hodbin, her şeye müteriz, meclisi dâima halkın meâyibi ile birer hikâye-i avâm pesen-dâneye munhasır ve icraatı vâkıaya reddi hâzır idi. Beğenmediği şeyi, yalnız beğenmediği sözüyle bırakub tedbiri tarafından âtil ve riyâ ve süm'ayı (gösteriş) şebeke edinmiş bir koca bâtil idi. Bunca zaman istihdamla sayısız ihsanlara ve maşât ve tâyinât ve nişanlar ve şanlara ve iltifatlara mazhar olmuşken **Sultan Abdülaziz Han** gibi bir veliy-yi nîmetin birkaç hâinlere tebâiyyetle hal'ine cesâret etmiştir. Öyle velî-nîmet hâinidir ki, Rusya meselesi hakkında Bâbîâlî'de defeatle akdolunan mecâlis-i umûmiyyenin birinde Horhor çeşmesi ve hokkabaz tenekesi gibi kullandığı gözlerinden yaşlar akıtarak mahzâr-ı umûmîde tebrîe-i zimmet marazında on yedi yıl **Sultan Abdülaziz**'in zamanında:

"-On dört yıl mâzûllük hâline tahammül olunur mu?" sözüyle hal'a cesâreti garaz-ı zâtisinden neş'et etmiş olduğunu bimuhaba huzzâre ilân eyledi. Ayağının çarçını Bâb-ı devlette çıkarıp şikâyet ettiği mâzûllük zamanlarında ise şehri on beş binden kırk bin kuruşa kadar aldığı maaşlara dahî nankörhük etmesi garib şeydir. Manisa civarında on beş bin altına aldığı çiftliğinin parasını -para ile almış olduğu- haremi Çerkeziye'nin verdiğini ilan etmesi ve kapu kethüdâsı **Yusuf Cemil** ile içli dışlı âmizişi çirkin şey idi.²³⁹

Rüşdü Paşa'nın bir meziyeti varsa, o da rüşvetten berî olmasıdır. Bunu **İbnü'l-Emin**, şöyle ifade etmektedir:

"İstikametinin en büyük delili, servet ehli olmamasıdır. Hâriciye nâzırını azlettirmek için Mısır

Hidivi'nin verdiği parayı kabul etmeyişi de iffetinin berâhininden (delillerinden)dir.²⁴⁰

Bununla beraber O'nu rüşvetten tamamıyla mâsun (korunmuş) kabul etmek de **Cevdet Paşa**'nın şu anlattıkları muvâcehesinde pek mümkün görünmemektedir:

"Midhad Paşa:

«Biz **Mahmud Paşa**'yı taht-ı muhâkemeye alıp da bitirmeğe karar vermiş iken, **Rüşdü Paşa** andan **Tıngır oğlu Yâver Paşa** vasıtasıyla otuz bin altun aldı da anı nefy ile muhâkemededen kurtardı.» demiş olduğunu biri rivâyet eyledi. **Rüşdü Paşa**'nın o yol-da irtikâb ile şöhreti yok idi. Kulları da anın hakkında öyle bir sû-i zanna,zâhib değil idim. Lâkin bir gün **Rüşdü Paşa**'nın yalısına gittim. Uşaklardan:

«Paşanın yanında kim var?» deyû uşaklardan suâl ettim.

«**Yâver Paşa**'dan başka kimse yok.» dediler. Hemen odasına girdim. **Rüşdü Paşa**, harâretli harâretli söyleniyordu. Kulları bağteten girince sözü kesti, **Yaver Paşa** da kalkup gitti. Anın üzerine **Rüşdü Paşa**:

«Biz **Mahmud Paşa**'yı taşra(ya) izam etmek (göndermek) üzre belâdan kurtarmış idik. Şimdi İstanbul'da kalmasını recâ ediyormuş. Dün taşra gönderilmesi irâdesini istihsâl etmiş iken bugün İstanbul'da kalmasını arz edebilir miyim? Bu âdem beni böyle şeylerle terzîl etmek istiyor.» demiş idi.

Sonra **Midhad Paşa** tarafından rivâyet olunan fikrayı işidince, kullarına da şüphe geldi.²⁴¹

Bunun yanında ise, kusurları saymakla bitmez. **Cevdet Paşa**:

240 **İbnü'l-Emin-** a.g.e., sh. 137.

241 **Cevdet Paşa-** Mâruzât, sh. 39-40.

"Rüşdü Paşa, envâ-ı fuhşiyâtta çok emsâline tefevvuku (üstünlüğü) var iken, hâlini herkesten ihfâ (gizler) ve herkesle münâfikâne hasbihâl ederdi."²⁴² demektedir.

6- ŞEYHÜLİSLÂM HAYRULLAH EFENDİ

1834 yılında İstanbul'da doğmuştur. **Hamdullah Efendi** adında küçük bir memurun oğludur. Hâfızdı. Sesinin güzelliği dolayısıyla saray mensuplarının dikkatini çekmiş ve **Sultan Abdülmecid** zamanında saraya alınarak **"Sultan İmamlığı"**yla vazifelendirilmiştir.

Sultan Abdülaziz Han zamanında **"baş imam"** olmuş ve O'nun gerek Mısır ve gerekse Avrupa seyahatlerinde mâiyetinde bulunmuştur.

İki defa şeyhülislâmlık yapmıştır. **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun hal'i esnâsında da şeyhülislâm bulunan **Hayrullâh Efendi**, O'nun hakkındaki yalan-yanlış fetvâyı veren adam olması dolayısıyla **"erkân-ı erbaa"** denilen dört ihtilâl elebaşısından biridir. Daha sonra Yıldız'da kurulan mahkemece suçlu görülmüş, Tâif'e sürülmüştür. 1898'de sürgündeyken Tâif'te vefât etmiştir.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, O'nun hakkındaki kanaatini Mâbeynci **Memduh Paşa**'dan öğreniyoruz:

"Mütercim Rüşdü Paşa, sadâret için saraya dâvet kılındıkta şeyhülislâm-ı esbâk **Hasan Hayrullâh Efendi**, tarîk-i ilmi ricâlinin mâyubî (ayıplanmış) olmadığından bu makama is'âd (yükseltilme) ve dâiyân mürûr ve dîlşâd buyurulmak merhûn-ı emr-i fermân-ı hümayun demiş olmağla müşârun ileyh, evvelden düştüğü yere çıktı. İcraatın akabin-

de Şevketmeâb hazretleri (Padişah), başkâtip **Âtîf Bey**'e:

"**Hayrullâh Efendi** bizim dâirede iken "**müf-sid imam**" derler idi. **Rüşdü Paşa**'nın tavsiyesiy-le şimdi şeyhülislâm nasbeyledik. Allah vere de bir halt etmeseydi!.." buyurulduğunu ba'de ba'din (çok sonraları) **Âtîf Bey**'den işittim."²⁴³

Cevdet Paşa, diyor ki:

"Nâsın en ziyâde taaccüb ü hayretini mûcib olan şey bu idi ki, **Hüseyin Avni Paşa** ile **Midhad Paşa**'dan her türlü hareket melhûz ise de, **Rüşdü Paşa** ağır ve dür-endiş (ihtiyatlı) olup dâima taraf-ı saltanata hayırhâhlığından bahs edegeldiği hâlde, zorbalara pişvâ (öncü) olması hatırlara gelmezdi. **Hayrullâh Efendi** ise, Cennetmekân **Abdülaziz Han** hazretlerinin çırağ-ı mahsûsu iken bu cinâyet-i hıyânetkârâneye muvâfakatı pek müsteb'ad (uzak) görülerek "**Şerrullah**" deyû telkib (lâkaplandırma) edilmiştir. "Kasımpaşalı bir imam efendiyi Şeyhülislâm etmek âlem-i bâlânın hatasıdır" diyelim amma **Rüşdü Paşa** hakkında ne diyebiliriz. **Sultan Abdülaziz Han** ne yapsın, öyle karışık bir vakitte en ziyâde emniyete şâyân görülen bir zâtı getürüp sad-nazam etmiş, anın da borcu sıdk u ihlâs ile hizmet eylemek idi."²⁴⁴

Mahmud Celâleddin Paşa, **Şeyhülislâm Hayrullâh Efendi**'nin:

"**Sultan Abdülaziz**'in imamlığında bulunarak mîzaca hoş gidecek mukallidlikler ve fassallıklarla (dedikoduculukla) kat'-i merâtib etmiş (yükselmiş), âlim kıyâfetine bir câhil-i cesur ve cibilliyet-i red'iyye (kötü yaratılış) ve ef'âl-i rezîle ile meş-

243 **Memduh Paşa**-Mir'at-ı Şuûnât, sh. 65.

244 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 234.

hur..." olduğunu beyan etmektedir.²⁴⁵

Kendisini tanıyanlardan diğer biri olarak baş-mâbeynci **Hâfız Mehmed Bey** de:

"*Hukûk-ı ubûdiyet ve nân u nemeki (ekmek ve tuz) bilmeyen câhil ve cesur Hayrullah, yahud Şerrullah hâinil..*"²⁴⁶ diyerek O'nun şahsiyetindeki menfiliği ifâde etmektedir.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun devrindeki ilk meşihatinden kırk gün zarfında azledilmiş bulunduğundan Padişah'a gazez bağlamıştı. Bu sebeptendir ki, ikinci meşihatinde velinimetinin hal' işine karışmış ve aklen, vicdânen tasvibi imkân hârici olan birtakım iftiralarla o mübârek Padişahın fecî âkıbetine sebep olanların en önde gelenlerinden biri olmuştur.

"**Erkân-ı Erbaa**" denilen ihtilâlcileri, geniş bir sûrette yazmış bulunan **Yılmaz Öztuna** da O'nun hakkında:

"Hal'in dördüncü ve sonuncu şahsiyeti... Çok zavallı bir adamdır. Son derecede menfaatine düşkün olan bu genç yobaz, **Şeyhülislâm Hasan Hayrullâh Efendi**'dir. "**Müfsid İmam**" ve "**Şerrullâh**" diye anılmaktadır. İkinci defa meşihat mevkiine **Rüşdü Paşa**'nın zoruyla getirilmiştir. Tesâdüfen evvelce kısa müddet bulunduğu şeyhülislâmlıkta ne oldum delisine dönmüş, genç yaşında eriştiği imparatorluğun bu ikinci büyük makamında başı dönmüş, hemen azledilince de **Sultan Aziz**'e kin bağlamış, tadı damağında kalan meşihât ihtişâmını tekrar elde etmek için her türlü ahlâksızlığı göze almıştır. **Sultan Aziz**'e mukallidlik eden alelâde bir imamken şeyhülislâmlığa kadar çıkması ulemâ arasında hoş gö-

245 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 95

246 **Hâfız Mehmed Bey**- a.g.e., (Sadeleştirilmiş basım), sh. 50.

rülmeyen **Hayrullâh Efendi**'nin ne mal olduğunu, efendisi **Sultan Aziz** iyi bilmektedir.²⁴⁷

İbnü'l-Emin, Mekke-i Mükerrreme emiri **Şerif Abdülmuttalib Efendi**'nin yazdığı, evvelce zikri geçen tezkereye istinâden :

"Hal'in müzâkeresi için Bâb-ı seraskerîde **Rüşdü, Midhad ve Hüseyin Avni Paşalar**'la **Hasan Hayrullah Efendi** toplanıp kendi de meduvven (dâvetli olarak) hazır bulunarak bilâ-küfrün (küfre girmeksizin) hal'in câiz olamayacağını söylediğinde **Hayrullâh Efendi**:

"-Ben, **Sultan Aziz**'in küfrüne şehâdet ederim!" dediğini nakletmektedir.²⁴⁸

O gün fetvâ emni makamında bulunan **Filibeli Kara Halil Efendi** ismindeki karaktersiz Kazaskeri, daha önce **Midhad Paşa**, bu işe iknâ etmiş olduğundan, O'nun da:

"-Bu emr-i hayra (hayırlı işe) çarşaf kadar fetvâ yazarım!.." dediği kaynaklarca naklolunmaktadır.²⁴⁹

Bu ilmiye mensubu madrabazların yanında bir de Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi **Osman Efendi** adında bir mel'un daha vardır. O da **Midhad Paşa** vâsıtasıyla hal'e taraftar hâle getirilmiştir.

Hasan Hayrullâh Efendi'nin, **Sultan Abdülaziz Han**'ı hal' için yazdığı fetvâda -ileride izah edileceği üzere- gösterilen sebeplerin hiçbiri doğru değildir. Bunlardan biri de O'nun "**şuuru muhtel**" olduğu yolundaki iddiadır. Bu iddianın, merhûmun Topkapı Sarayı'na hapsedildikten sonra yerine ge-

247 **Yılmaz Öztuna**- Büyük Türkiye Tarihi, sh. 101.

248 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 113

249 **Mahmud Celâleddin Paşa**- Mir'at-ı Hakikât, sh. 106.

çen **V. Murad**'a yazdığı tezkerelerde sâbit olan ifâde düzgünlüğüyle açıkça yalan olduğu sâbittir.

Bir diğer sebep ise "**israf**"dır ki, bunun cevabı daha evvel verilmiştir.

"**Umûr-ı dîniyye ve dünyeviyeyi ihlâl ve teşviş**" meselesinin ise külliyyen yalan olduğu, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun tahttan indirilişine âid bahiste tafsîlâtıyla izah olunacaktır.

Hüseyin Avni Paşa gibi bir câhil ve diktatör ile **Midhad Paşa** gibi bir mason bu işte mâzur görülse bile, yıllarca o mübârek Padişah'ın imamlığını yapmış, takvâsına şâhid olmuş, kifâyet-i ilmiyesi olmadığı hâlde şeyhülislâmlık makamına getirilmiş bulunan **Hasan Hayrullâh Efendi** için bu cürüm, elbette diğerlerine nazaran daha ağırdır.

7- ŞİRVÂNİZÂDE RÜŞDÜ PAŞA

1828 yılında Amasya'da doğan **Şîrvânîzâde Rüşdü Paşa**, meşâyih'ten **Mevlânâ Sirâceddin** nâmında bir zâtın oğludur. Tamamen dînî bir tahsil görmüş ve doğduğu şehirde bazı vazîfeler ifâ ettikten sonra İstanbul'a gelmiştir. Bu nakl-i mekânın sebebi, **Mâbeynci Âtîf Bey** gibi nâmus-ı mücessem bir adamın beyânına göre, son derece çirkin bir ah-lâksızlıktır. Bu husûsu, **İbnü'l-Emin, Âtîf Bey**'in, nezdinde mahfuz eserine atfen şöyle anlatmaktadır:

"Şîrvan'dan Amasya'ya hicretle nice müddet irşâd-ı sâlikîn ve tedrîs-i tâlibîn ile meşgul olan pederinden fûnûn-i nakliyye ve akliyyeyi (naklî ve aklî ilimleri) tekml ederek Evkaf Müdürü olduğu hâlde bazı husemâsının (hasımlarının) tâlim ve sevki ile bir gün, Hükümet Konağı'nda bir fâhişe alenen ortaya bir kara beşlik atup:

"Bu gece benim ile eğlenip de verdiğin paraya bak!.." diyerek tahkîr ve terzîl eylemesi üzerine arlanarak hemen sabahleyin hiç kimseye gözük-meksizin Amasya'dan savuştu.²⁵⁰

Bu sözler, Amasya Mutasarrıflığı'nda bulunmuş olması dolayısıyla **Âtîf Bey**'in mahallinde yapılmış ted-kikâta istinâden dermeyân edildiğinden buna güven-mek mecbûriyeti vardır.

Şîrvânîzâde Rüşdî Paşa
(1828-1874)

Cevdet Paşa ise:

"İstanbul'a vürûdunda genç ve müstaid bir molla idi. İkmâl-i tahsîl ile meşgul olduğu hâlde **Şeyhülislâm Ârif Efendi**'nin oğlu **Siddîk Molla**'yı tedris ederdi.²⁵¹ dedikten sonra O'nun vâsıtasıyla ilmiyyede yükselişini anlatarak:

"Bâbîâlî'de teşkil olunan arazî komisyonuna âzâlıkla devam etti. **Âlî** ve **Fuad Paşalar** ile vesâir erkân-ı Bâbîâlî ile görüştü. **Fuad Paşa**, memuriyet-i fevkalâde ile Suriye'ye gittikte mûmâileyhi de birlikte alıp götürdü. Hafîf-i rûh ve şen-i şûh bir zât olduğundan **Fuad Paşa** andan hoşnud kaldı." demek-te²⁵² ve O'nun vâsıtasıyla sûratle yükselerek vezâret rütbesiyle Suriye vâililiğine kadar yükselişini:

250 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 437.

251 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 45.

252 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 48.

“Saadeddin Efendi’nin mahreç pâyesine lâ-yık görmediği zâtın rütbe-i vezârete ve Suriye gibi bir mühim vilâyete müstehak olduğunu âleme gösterdi. Saadeddin Efendi bundan müteessir olup Âlî ve Fuad Paşalar, alenen kadh u fasl u zemm etmeğe başladı. Anlar da anın cehlinden bahsederlerdi. Ve sonra iş rezâlete vardı.” demektedir.²⁵³

Cevdet Paşa, bu ahlâksızın böylece kendisi gibi ahlâksız olan **Âlî** ve **Fuad Paşaların** mârifetiyle süratli yükselişini anlattıktan sonra, O’nun rüşvetçiliğine şöyle parmak basmaktadır:

*“Müderresinden mîr-i mirân olan çoktur. Ama birden bire vezir olan ancak Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile Yenişehirli Müderres Osman Paşa olup Şirvânîzâde Rüşdü Paşa da onlara üçüncü oldu. Bâdehû Dersaadet’e gelip müddet-i kalîle (az zaman) zarfında Evkaf-ı Hümâyûn ve Mâliye ve Dâhiliye Nezâretlerini devr ile sadrazam olmuş ve az vakit içinde pek çok servet kazanmış, hele Hidiv-i Mısır olan İsmail Paşa’dan mebâliğ-i külliyye almıştır.”*²⁵⁴

Şirvânîzâde Rüşdü Paşa, beş defa sadrazamlık etmiş bir kimsedir. Devletin, bu en yüksek makamına gelmiş bir zât hakkında, **Cevdet Paşa** gibi nâmus-ı mücessem bir adamın şu sözlerine ne demeli:

“Bâdehû Dersaadet’e gelüp müddet-i kalîle zarfında Evkâf-ı Hümâyûn ev Mâliye ve Dâhiliye Nezâretlerini devr ile sadrazam olmuş ve az vakt içinde pek çok servet kazanmış, hele Hidiv-i Mısır olan İsmail Paşa’dan mebâliğ-i külliye almıştır. Lâkin, nasıl süratle çıktıysa, öylece de süratle tenezzül etmiş,

253 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 42.

254 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 48.

bahar bulutu gibi az vakit esüp savurmuş ve birkaç sağanak yağdırdıktan sonra derhal sıyrılıp zevâle yüz tutmuş ve kazandığı servet-i azîme vefâtından sonra pek az vakit zarfında mahvolup gitmiştir.”²⁵⁵

Yine **Cevdet Paşa**’ya kulak verelim:

“Mukaddemâ (önceleri) **Şîrvânîzâde**, **Midhad Paşa** aleyhine çok sözler söylerken Bağdad’da iken O’nun adamları vâsıtasıyla kendisine arz-ı hulûstan hâlî değilmiş. Binâenaleyh bu kere **Midhad Paşa** makam-ı sadârete geldikte, **Şîrvânîzâde**’ye muhibb ü müteveccih oldu.”²⁵⁶

“**Şîrvânîzâde** dahî **Fuad Paşa** ile birlikte Suriye’ye gidip anın himmetiyle birdenbire müderislikten vezir olduğuna nazaran...”²⁵⁷

“**Şîrvânîzâde** ise, gâyet mütereddid ü mütelevvin bir âdem olduğundan...”²⁵⁸

Bu “**mütelevvin**” kelimesinin “**bukalemun**” demek olduğunu evvelce ifâde etmiş idik.

“**Hüseyin Avni Paşa** ise, bu kerre rekz-i zamiri olan cinâyet-i kârâne-yi icrâya karar vermiş, fakat **Şîrvânîzâde** ile mukaddemâ (önceden) esasen bu huyânete karar vermişler iken, **Şîrvânîzâde**’nin tereddüd ü televvününden dolayı hakkında izmâr-ı gayz u kin ile beraber:

“-Şâyet ki, andan ifşâ-yı sırra dâir bir söz işidilür...” deyû havf ve ihtiraz üzere bulunduğundan

255 **Cevdet Paşa**- Mâruzât., sh. 48.

256 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 213.

257 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 214.

258 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 218.

Mahmud Celâleddin Paşa- a.g.e., sh.103. “**Avni Paşa**, Aydın vâililiğinde temâruz ederek (yalandan hastalanarak) tedâvi bahânesiyle Avrupa’ya gidüp düvel-i muazzama (İngiltere, Fransa) vükelâsiyla (bakanları ile) kesh-i ütilâf etti.” yani anlaştı.

'91 senesinde anı valilikle Haleb'e gönderdi."²⁵⁹

Bütün bu söylenenlere göre **Şirvânizâde**, **Sultan Abdülaziz Han**'ın fecî âkıbeti üzerindeki hâinâne tasavvurda başlangıçtan itibaren beraberdi. **Cevdet Paşa**'ya göre, **Hüseyin Avni Paşa**, aslında patentini kendine âid olan hal' işini boşboğazlık etmesinden korktuğu **Şirvânizâde**'ye izâfeten O'nu bu yolda Padişah'a gammazlayarak sürgüne göndertmiştir.²⁶⁰

"**Sultan Aziz Han** hazretlerinin hal'ine dâir verilmiş olan fetvâyı, biri götürüp **Rüşdü Paşa**'ya verdi. Alenen okundu."²⁶¹

Cevdet Paşa'nın bu sözleri **Şirvânizâde**'nin bu kumpastaki rolünü isbata kâfidir.

"**Mahmud Paşa**'yı irtikâb ile itham eden **Şirvânizâde** ile **Avni Paşa**, **Hidiv İsmail Paşa**'dan o kadar para aldılar ki, hisâbını düvel-i ecnebiye memurları ile kâtibin bilür."²⁶² demektedir.

İbnü'l Emin ise:

"**Rüşdü Paşa**'nın memûriyet hayatında göze çarpan kusurlarından biri de, Mısır hidivi **İsmail Paşa**'nın -tevsii imtiyaz için- istihsâl ettiği ferman uğruna saçtığı altunlarından hissedâr olmasıdır.

Böyle müzir bir fermânın verilmesine müsâid bulunması, sonra da bahşiş alması, onun gibi fazl-u kemâl sâhibi (!) bir zât için büyük bir lekedir.

Yukarıda söylendiği gibi az zamanda kazandığı servetten bir pul kalmadı. Lâkin o servetten hâsil

259 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, 218-219 veya **Mahmud Celaleddin Paşa**- a.g.e., sh. 103.

260 **Cevdet Paşa**-Maruzat, 219. Ayrıca **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 452.

261 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 233.

262 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 239.

olan leke sahife-i hayatında kaldı.”²⁶³ demektedir.

Şîrvânîzâde Rüşdü Paşa, Halep vâililiğinden sonra getirildiği Hicaz vâililiğini yaparken burada kara hummaya tutularak 1874 yılında vefât etmiştir. Böylece **Sultan Abdülaziz Han** hakkında tertiplenen kumpasta tâ başlangıçtan itibaren dâhil bulunduğu hâlde son safhayı görmesi ve onda rol alması mümkün olmamıştır.

8- VE DİĞERLERİ

a- Mahmud Nedim Paşa (1818-1883)

İstanbul'da doğmuştur. Bağdad vâlisi **Gürcü Necip Paşa**'nın oğludur. Sadrazamlık kaleminde devlet hizmetine girmiş ve vezirliğe kadar yükselmiştir.

Trablusgarb Vâililiği'nde bulunmuş, 1867'de Deâvi (Dâvâlar) Nâzırı, 1868'de Bahriye Nâzırı, 1871'de ise **Âli Paşa**'nın ölümü üzerine sadrazam olmuştur.

Rus Büyükelçisi **General İgnatıyef** ile dostluktan dolayı pek çok itham edilmiş ve “**Nedimov**” diye adlandırılmıştır.

11 ay süren ilk sadâretinden azledildikten sonra Kastamonu, Trabzon ve Adana vâililikleri ile merkezden uzaklaştırılmıştır.

1875'te ikinci defa sadrazam olmuştur. Bir ara Çeşme'ye sürülmüştür.

II. Abdülhamid zamanında, 1879'da bir müddet Dâhiliye Nâzırlığı yapmış ve 1883'te İstanbul'da vefât ederek Cağaloğlu'ndaki türbesine defnolunmuştur.

Hüseyin Avni Paşa, Midhad Paşa ve Müter-

cim Rüşdü Paşa'nın amansız düşmanı idi. Kâh kendisi müessir olarak bunları vâililiklerle taşraya göndermiş, kâh da onlar müessir olarak kendisini aynı sûretle merkezden uzaklaştırmışlardır.

Mahmud Nedim Paşa'nın "**Rus taraftarlığı**"yla itham edilmesi, kaynakların ittifak ettiği bir husustur. Ancak rakiplerinin her birinin Fransız veya İngiliz elçileri güdümünde olduğu dikkate alınırsa, **Mahmud Nedim Paşa**'nın bu Rus taraftarlığında belli ölçüde mâzur görülmesi mümkündür. Bununla beraber O, bu işte ileri gitmiş ve **Cevdet Paşa**'nın tavsifiyle:

"...**Mahmud Paşa** evvelki sadâretinde umûmen memurîni dil-gîr edip (memurların kalbini kırıp) bu defaki sadâretinde ise, bütûn efkâr-ı nâsa karşı bir hatt-ı hareket aldı ve sakalını rus elçisi **İgnatiyef**'in eline verdi. **Avni Paşa**'nın taraftarânı ise:

"Sadrazam **Mahmud** değil, **Nedimov** 'tur deyû anı tezyîf ve:

"Bâbîâli'nin nüfuzu Rusya sefâretine geçtil.." deyû işâa ediyorlardı. (yayıyorlardı.)"²⁶⁴

O'nun, rus elçisi **General İgnatiyef**'in tâlimatıyla hareket etmesi tek kusuru değildir. **Cevdet Paşa**:

"**Mahmud Nedim Paşa**, Hâriciye Nezâreti vekâletine tâyin olunmuş idi. Ve kendisi lisân âşinâ olmadığından..."²⁶⁵ dedikten sonra aynı yerde:

"**Mahmud Paşa** bu vekâlette sūferâyı (sefirleri) hoşnud etmek emelinde bulunduğundan Avusturya sefâretine arz-ı hulûs için..."²⁶⁶ ifâdesinden, O'nun sırtını sadece Rusya'ya dayamakla iktifâ etmediği

264 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 222.

265 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 67.

266 **Cevdet Paşa**- a.y.

anlaşılmaktadır.

Yabancı bir devletle teşrik-i mesâi etmek, onların arzularına râm olmak, **Sultan Abdülaziz Han** devri ricâli için umûmî bir vasıf olmakla beraber, **Mahmud Nedim Paşa**'nın şahsen ve ahlâken mazbut bir kimse olmadığını da yine **Cevdet Paşa**'nın şu satırlarından öğreniyoruz:

"**Mahmud Paşa** ise, cerr-i menfaat-i şahsiyye-sinden başka bir şeyi düşünmeyip..."²⁶⁷

"**Mahmud Paşa**, çakır pençeli bir âdem olup kangı memuriyette bulunsa yükünü tutardı. Fakat kazandığının haylicesini muhâfaza-yı câh u ikbâli (yerini ve geleceğini korumak) için verirdi. Bu sûretle, Bahriye Nâzırı iken Mâbeyn-i Hümâyûn'da hayli taraftar peydâ etmiş idi. Ve o zaman tersânece idâre olunan "**Fevâid Vapurlarının Temettuâtı**" (kârı) diyerek **Sultan Abdülaziz Han** hazretlerine beş bin keselik altın takdim ile arz-ı hulîs etmiş idi. Halbuki bu mebâligi, pek ağır fâizle bir Fransız sarrafından iktiraz etmiş olduğundan..."²⁶⁸ demek ve şunları ilâve etmektedir:

"Bâdehû **Mahmud Paşa** sadrazam oldukta ecnebîlerle akdolunan mukâvelelerden mebâlig-i külliyye alup bundan bir miktarını Zât-ı Şâhâne'ye takdim ile:

"Efendim, öteden beri bu tür mukavelelerden para alınır, lâkin alanların ellerinde kalır. Bunlar ise hakikatte efendimize âid paralardır!.." dediği mahremâne işitilmiş idi."²⁶⁹

"**Avni Paşa**, râşîlik (rüşvetçilik) yolunda da **Mahmud Paşa**'ya galebe çalmak üzere Avrupa'dan

267 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 207.

268 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 212.

269 **Cevdet Paşa**- a.y.

celbolunan eslihâ mukavelesinden ele geçirdiği me-
bâli-i külliyyenin bir kısmını..."²⁷⁰

Mâbeyn başkâtibi **Hâfız Mehmed Bey** de
O'nun rüşvetçiliği bahsinde:

"**Mahmud Nedim** yaptığı işler karşılığı
İgnatiyef'den para alıyordu. Aldığı paradan bir
hisse de bana vermek istediğini söyledi. Velînîme-
tim daha fazla beklemesin diye yukarı çıktık, odaya
girdik. Padişahın canı çok sıkılmış olduğundan bir
kenara çekilmiş oturuyordu. Bir aralık leim (alçak)
Mahmud Nedim Paşa alçak sesle padişah hazret-
lerine mâruzâtta bulundu ise de daha önceki münâ-
sebetsizliklerinden dolayı sözlerine ehemmiyet veril-
medi.

Velînîmet cennetmekân efendimiz yüksek ses-
le:

"Ben bunları bilmiyorum değilim. Avrupalılar her
ne iş olursa olsun böyle büyük istikraz ve alışverişte
bulunanlara komisyonlar veriyorlar. Hatta aracılık
yapıp yol gösterenlerin de kendilerine teklif edilen
komisyonları almaktan çekinmediklerini duyuyo-
rum." demektedir.²⁷¹

Bu satırlar göstermektedir ki, o devrin ricâli
rüşvetçilik ve hırsızlıkta âdeta yarış ediyorlardı. Bu
husus **Cevdet Paşa** da te'yiden:

"**Mahmud Paşa** ile **Avni Paşa**, ikisi de bol bol
rüşvet vermekte yarış etmekteydiler."²⁷² demek-
tedir.

Şu sözler de **Cevdet Paşa**'nınadır:

"**Mahmud Paşa** ile **İgnatiyef** ve anlara men-
sup olan sarraflar ise, çok kağıt satıp mebâliğ-i kül

270 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 222.

271 **Hâfız Mehmed Bey**- a.g.e., sh. 42.

272 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 227.

Mahmud Nedim Paşa
(1818-1883)

Yusuf Kâmil Paşa
(1808-1876)

liyye kazanmışlar idi. **İgnatiyef** bu suretle hayli ser-
vet kazandığı gibi müttehazi olan meslek-i politikayı
te'yid ü tervic etmiş oldu.²⁷³

"**Mahmud Paşa**, nîk u bed (iyi-kötü) her ne
vukû bulur ise, taraf-ı saltanata isnad ve hatta ağ-
raz-ı şahsiyesini (şahsî emellerini tervic için) yaptığı
kötü işleri de irâde-i seniyye-yi husûsîyeye tahmil
eder oldu. Ve bu kere **Avni Paşa**'yı defederek mas-
tapa-i nüfûz-ı ikbâlde (ikbal koltuğunda) yalnız kalıp
sahba-i teferrüd-i istikbal ile mestolarak hırs u ta-
mah gözlerini bürüyüp etrafı görmez oldu.²⁷⁴

Yukarıdan beri nakledilenler **Mahmud Ne-
dim Paşa**'nın da rakip olduğu öteki paşalar gibi
hem dış destek peşinde koştuğu ve hem de rüşvete
batmış bulunduğunu göstermekte ve hatta O'nun,
Padişah'ı kandırarak ve kendisine "**temettû**" yani
(kâr) gibi göstererek rüşvetten pay vermeye kadar
ileri gittiğini göstermektedir.

b- Kaptan-ı Deryâ Mehmed Ali Paşa (1813-1868)

İstanbul'da doğmuştur. **Sultan Abdülmecid**
zamanında bir defa sadrazamlıkta bulunmuş (1852),
altı defa da Kaptan-ı Deryâlık makamına getiril-
miştir. Aslen Hemşinlidir. 1845'te **Abdülmecid**'in

273 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 223. Bu hususu Mâbeyn-
ci **Hâfız Mehmed Bey**'de teyid ederek:

"Rivâyât-ı mevsûkaya nazaran bu fâiz tenzilinde **General İgnatiyef** ile ortak olarak havadan, satmış oldukları milyon-
larla konsoliden iki milyon lira kazanmışlar ve hatta Padi-
şah-ı zaman efendimiz tahsisat-ı şâhânelerinden artırarak
konsolidi kaldırmak üzere aldıkları altı milyon konsoliden
velini'met-i bî imtinayı (Padişahı) dahi üç milyon lira derece-
sinde bir zarara uğratmıştır. (bkz. a.g.e. sh. 38)

274 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 226.

kız kardeşi **Âdile Sultan** ile evlenerek saraya dâmad olmuştur. Bir ara Kastamonu'ya sürülmüş ise de, **Âdile Sultan**'ın tavassutu ile afvolunup tekrar merkeze gelebilmiş ve **Sultan Abdülaziz Han** zamanında defaatle Kaptan-ı Deryâlık'ta bulunmuştur. **Cevdet Paşa**'ya göre:

*"Pek câhil bir âdemdi."*²⁷⁵

Yine O'nun söylediğine göre, **Sultan Abdülmecid**, ölümünden birkaç gün evvel:

*"Yanında Serasker Rıza Paşa ile Mehmed Ali Paşa'nun isimleri yâd olundukta pederimi (Sultan II. Mahmud'u) bu ikisi bitirdiler."*²⁷⁶ demiştir.

Fakat **Sultan Abdülmecid**, sadece böyle bir târiz ile iktifâ etmiş değildir.

"Zât-ı şâhâne Refia Sultan'ın (Mehmed Ali Paşa'nın gelini) altmış bin kese duyûnundan (borcundan) bahisle, Mehmed Ali Paşa'yı fenâ hâlde tekdir etti. Mehmed Ali Paşa bundan haberi olmadığı yemin ile temin edecek oldukça Zât-ı Şâhâne gazaba gelip:

"Mukaddemâ suhteleri (softaları) ayaklandıran da sen değil misin?!" diyerek pek acı sözler söyledi:

*"Hâin herif!.. Sen, din ü devletine ve padişahına hâinsin!.. Mukaddemâ seni nefyeden yalnız Resid Paşa değil idi. Ben bu bâbda müttefik idim."*²⁷⁷

Mehmed Ali Paşa'nın, Sultan Abdülmecid devrinde, Padişah'ın **Şehzâde Abdülaziz**'den rahatsız olduğunu bildirmesi üzerine, şehzâdeyi öldürmeyi teklif edecek kadar cüretkâr olduğunu **Cev-**

275 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 33.

276 **Cevdet Paşa**- a.y.

277 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 13.

det Paşa'nın satırları ile evvelce nakletmiştik.²⁷⁸

Cevdet Paşa'nın naklettiğine göre **Mehmed Ali Paşa** da rüşvete bulaşmaktan sâlim kalamamıştır:

*“**Mehmed Ali Paşa** sadrazam ile bilittifak **Rıza Paşa'yı** azlettirdi. Fransa sefâreti bundan nâ-hoş-nud olarak:*

*“-**Rıza Paşa** mütekiptir (rüşvetçidir)» deniliyor; halbuki **Mehmed Ali Paşa** andan daha mürtekip-tir!.. deyû târiz etti.”²⁷⁹*

Aynı gerçeği **İbnü'l-Emin** de, O'nun bir gümrük yolsuzluğuna karıştığını hikâye ettikten sonra:

*“**Nevrekoplu Mehmed Bey** nâmında biri de **Mehmed Ali Paşa'ya** verdiği 17.000 kese akçenin istirdâdını istidâ etti. Bu meseleden dolayı nefyi (sürgünü) takarrur etti.” demektedir.²⁸⁰*

Bu gümrük yolsuzluğu **Cevdet Paşa'nın** kızı **Fatma Aliye** hanımın yazdığı **“Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı”** isimli eserde de tafsîlâtıyla nakledilmektedir.²⁸¹

c- Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1865)

Kıbrıs'ta doğmuştur. Daha evvel İstanbul'da mevkî sahibi olmuş amcasının delâletiyle saraya intisab etmiş ve sûratle yükselmiştir. **Nâmık Paşa** ile İngiltere'ye gitmiş ve bilâhare iki sene Paris'te tahsil görmüştür. **Sultan Abdülaziz Han** merhûmün cülûsu esnâsında o sadrazam bulunuyordu.

278 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 27.

279 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 34.

280 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 66.

281 Tafsîlât için bkz: **Fatma Aliye- Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, İstanbul, 1332, sh. 121.

Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa
(1813-1865)

Süleyman Paşa
(1838-1892)

Yeni Padişah, O'nu makamında ibkâ eyledi. Bununla beraber **Sultan Abdülaziz Han** gibi bilhassa askerî sahada hamle yapacak bir insan olmadığından kısa bir müddet sonra değiştirilmiştir. O'nun mizaç itibariyle **Sultan Abdülaziz Han** ile imtizaç etmesinin mümkün değildi.

Gerçekten **Sultan Abdülaziz Han**'ın anlayışıyla sadrazamın anlayışı arasında büyük bir fark mevcuddu. Nitekim az bir müddet sonra bir gemi alımı için Padişah'ın, kendisine emretmiş olmasına rağmen:

“-Muvâzene-i mâliyenin tahammülü olmadığı...” yolunda itiraz serdetmiş ve bu sebeble azledilmiştir.

Çeşitli vâililiklerde de bulunmuş olan **Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa**'nın şahsiyeti hakkında **İbnü'l-Emin** şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“**Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa** merhûm, bir devlet âdeminde bulunması elzem olan iffet ve istikâmet, mürtekiplere adâvet (rüşvetçilere düşmanlık), müstakimlere (doğrulara) muhabbet ve ifâ-yı vazifede ciddiyet ve cesaret gibi hasâis (hassalar) ve fezâilî (faziletleri) hâiz olduğu gibi fart-ı hiddet ve şiddet, hazım ve ihtiyata adem-i riâyet (riâyetsizlik), her söze itimad, her işte acele etmek kabîlinden -siyâset ve kiyâsete muhâlif- bazı kusurları da bulunduğu anlaşılıyor.

Üç defa mesned-i sadareti ve diğer makâmât-ı âliyyeyi (yüksek makamları) ihraz eylediği hâlde vefâtında nakdinin seksen bir liradan ve emlâk ve akarının oturduğu yalıdan ibâret olması ve cenâze masrafının Padişah tarafından verilmesi doğruluğunun en doğru mikyâsıdır.”²⁸²

İbnü'l-Emin, O'nun hakkında ayrıca:

"Dâhilî ve hâricî mesâlihte (işlerde) meleke sahibi olan erbâb-ı siyâset ve kiyâset arasında mevkiî dûn (aşağı) idi. Amma iffet ve nâmusta, doğru söylemekte emsâlinin çoğunun fevkinde idi." demektedir.²⁸³

Bu sûretle **Sultan Abdülaziz Han** devri ricâli arasında rüşvete, içkiye ve fuhşa bulaşmamış bir kimse olarak parmakla gösterilebilecek tek bir insan bu **Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa**'dır.

Sultan Abdülaziz Han devri ricâli arasında ikinci derecede ehemmiyetli bir çok şahıs daha vardır. Bunlardan biri, merhûmun tahtından indirilmesinde rol almış bulunan Bahriye Nâzırı **Kayserili Ahmed Paşa**'dır. Bu zât, hâdisе sırasında yetmiş yaşında bir kimse idi. Pek câhil, fakat tecrübeli ve cesur bir askerdі. Bahriye müşirliğine kadar yükselmişti. Fakat karaktersiz bir kimseydi. **Hüseyin Avni Paşa** hâininin plânına hiçbir sûretle karşı çıkmayıp **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun binbir emek ve gayretle vücûda getirdiği donanmayı, Çırağan Sarayı'nın önüne getirmiş ve emrindeki askerleri -hiçbiri kumandanlarının ne yaptığını bilmeksizin- aldatarak hal' vak'asına âlet etmiştir.

Hal' işinde rol almış bulunan **Süleyman Paşa**'yı da bu arada zikretmek lâzımdır. O sırada Harbiye Kumandanı olan otuz sekiz yaşındaki **Süleyman Paşa**, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun tahttan indirilişini **"vatanseverlik icâbı"** telâkkî edecek kadar bön bir şahsiyetti. Cesur, kaabiliyetli ve atilgan olmasına rağmen, yapılan işin, devlet ve milleti ne derecede büyük bir felâkete sürükleyeceğini hesab edemeyecek bir durumda idi. Hal' işine hüsn-i

niyetle ve idealistçe katılmış bulunduğu kaynakların ittifakıyla sâbit olmakla beraber, hal'den sonra sür'atle terfî ederek müşirliğe kadar yükselmesi bu işe pek de öyle **"idealistçe"** katılmamış olduğunu göstermektedir.

Bu devir ricâli arasında **Yusuf Kâmil Paşa**'yı da zikretmek lâzımdır. **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın damadı olan Arapgirli **Yusuf Kâmil Paşa**, nâmus-ı mücessem bir adamdı. Rüşvet pisliğine bulaşmamıştı. Esâsen hanımı **Zeyneb Hanım** dolayısıyla **Karun** kadar zengin olduğundan buna ihtiyacı yoktu. Hal' teşebbüsünden haberi olmadığı gibi davet olunduğu **Sultan V. Murad**'ın biat merâsiminde ihtilâlcilere çok ağır bir lisânla hücum etmiş bulunduğu ileride hal' vak'ası anlatılırken tafsilâtıyla naklolunacaktır.

Değerli okuyucularımın, O devrin ricâlindeki fuhuş, rüşvet, içki, kumar ve ecnebî sefirlerin himâyesi altında yürümek gibi rezilliklere âid bu anlattıklarımızı okuduktan sonra **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun eski ihtişamlı günlerimizi geri getirmek için giriştiği hamlelerin neden akamete uğradığını anlamakta güçlük çekmeyeceklerini sanırım. Bu bilgilerle ileriki sayfalarda memleket münevverlerinin (I) kadrolaştığı **"Jön Türk"** veya **"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"** ile ilgili olarak söyleyeceklerimiz bir araya getirilince, devletimizin yıkılış vetiresindeki iç ve dış âmillerin doğru olarak ve kolaylıkla kavranabileceğine inanmaktayız.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNDEKİ SİYÂSÎ VE ASKERÎ VAK'ALARLA KÜLTÜREL (HARSÎ) FAALİYETLER

I- SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNDEKİ SİYÂSÎ VE ASKERÎ VAK'ALAR

A-Devraldığı Miras

Allah'ın halk ve icâd eylediği varlıkların teşkil eylediği mâsivâullâh²⁸⁴ veya kâinât, ilâhî tâyine dayanan birtakım kanun ve kâidelere tâbidir. Dinde “âdetullâh” veya “sünnetullâh” denilen bu kaideler değişmez ve değiştirilemezler.²⁸⁵

284 “Mâsivâullâh”, Allah'tan gayri bütün varlıkların teşkil eyledikleri âlem demektir.

285 Kur'an-ı Kerim'de meâlen:

Bunlardan biri de, âlemin, ihtilâf, yani zıtlıklar veya farklılıklar üzere tesis edilmiş bulunmasıdır. Bu zıtlıklar birbirlerini yok edemezler. Ancak aralarında **“ebedî bir galebe nöbetleşmesi”** mevcuttur. Bu temel vasıf, Allah'ın **“câmiu'l-ezdâd”** olması, yani zıd sıfatları hâiz bulunmasının bir neticesidir. Bununla beraber zıtlardan birinin galebesi zamanında öteki de dâima mevcut bulunur; lâkin mağlub olarak!.. Her zıtlık için vârid olan bu gerçek, iman ve küfür için de geçerlidir.

Gerçekten **“Hâdî”** (hidâyet veren) de O'nun sıfatıdır, **“Mudîl”** (dalâlete götüren) de... **“Hayy”** (hayat veren) de O'nun sıfatıdır, **“Mümîd”** (öldüren) de... ilh.

Beşerî müşâhede sahasında zıt tecellilere medâr olmak üzere, Cenâb-ı Hak'taki bu sıfatlar, âlemimizdeki elektrik gücü ile kâbil-i izahtır. Gerçekten, o, elektrik sobasında ısıtmaya, buzdolabında ise, soğutmaya âmil olabilmektedir. Üstelik aynı noktadan bunların herbirine çekilen kablolarla!.. Bunlar aynı mekânda faaliyete geçirilseler birbirlerine teâruz hâlinde bulunurlar ve o mekânda suhûnet aralarındaki farka göre tahassül eder. Halbuki onların kaynakta, yani elektriğin alındığı noktada bu birbirini ifnâ (yok etme) etme keyfiyeti mevzuu-bahis değildir. Tecelli mekânındaki farklılık alıcının istidâdına veya husûsiyetine bağlıdır ki, bu, ilâhî sıfat tecellileri ile ortaya çıkmış olan âlemimizde de -lâ teşbih velâ temsil- aynen bu sûretle vâkî olmaktadır.

Kâinâtın ilâhî takdirle tâbî bulunduğu ikinci bir esas kaide de, her varlığın **“fânilikle mahkûm”**

“Allah'ın öteden beri gelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.” (Fetih Sûresi, 23) buyurulmaktadır.

bulunmasıdır. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın **"Bekâ"** sıfat-ı ilâhiyyesini, Zât-ı Ulûhiyetine tahsis buyurarak, ondan hiçbir varlığa nasib vermemiş olmasının neticesidir.

Bu ise, mâsivâullâhın ebedî bir değişikliğe mâruz ve tâbî olmasını gerektirmiştir. Gerçekten bütün varlıklar, kemâlden zevâle veya zevâlden kemâle doğru dâimî bir değişme hâlinde dirler.²⁸⁶ Buna göre hiçbir varlık, ne hayır veya şer, veyahud da ne kemâl, ve ne de zevâl üzere sâbit ve bâkî kalabilir. Bu ilâhî kaidenin hiçbir istisnâsı yoktur. Olsaydı, o, her hâlükârda, İslâm olurdu. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemi yaratmaktan murâd-i ilâhiyyesi, insanlar ve cinlerin idrâk ve iktidarları seviyesinde bilinmek ve bu bilişin vicdânî bir neticesi olarak ibâdetlerle tekrîm olunmaktır.²⁸⁷ Bunun ise, Allah nezdindeki makbûl olan şekil ve muhtevâsı ancak İslâm ile kaimdir. Böyle olduğu hâlde Hazret-i Peygamber (a.s.) **"Bu din garîb başladı, garîb bitecektir!"** buyurmuştur.

Diğer taraftan âlemimizdeki zıtlıkların galebe nöbetleşmesi de ânî olmayıp bir tedric kanununa tâbî kılınmıştır. Müşâhede olunan bazı ânî oluşlar dahî yine bu kanuna tâbî olan bir hazırlık safhasının neticesidir. Meselâ zelzele (deprem) gibi hâdi-

286 Âl-i İmrân sûresi, 140. âyet-i kerimede meâlen:

"Eğer size (Uhud savaşında) bir yara değmişse, (Bedir Harbi'nde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şâhidler edinmesi içindir. Allah zâlimleri sevmez." buyurulmuştur.

287 Zâriyât sûresinin 56. âyet-i kerimesinde de şöyle buyurulmaktadır:

"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibâdet (kulluk) etsinler diye yarattım."

seler, tederîcî bir oluşun müşâhede sahamıza giren bir patlama, taşma veya zirveleşme safhasından ibârettir.

Şunu da ilâve etmeliyiz ki, zıtlar arasındaki bu nöbetleşme, her varlık için ayrı bir periyoda (zaman parçasına) tâbî kılınmış ve o sûretle takdir buyurulmuştur. Karanlıkla aydınlık arasında bu nöbetleşme, her yirmidört saat içinde bir kere gerçekleşmekte bulunduğu hâlde yazla kış arasında bu müddet bir yıldır. Bununla beraber her değişikliğin periyodu, böyle muayyen ve muntazam değildir. Bunun en bâriz misâli de, iman ve küfür arasındaki galebe nöbetleşmesidir.

İlâhî tâyine dayanan bu farklılıkların ve onlar arasındaki ebedî değişiklik ve galebe nöbetleşmesinin bertaraf edilememesinin sebebi, ilâhî sıfatların da Zât hakîkatî gibi ebedî ve ezeli oluşudur. Gerçekten yaratıcıdan başka hiçbir güç, ilâhî tâyine müdâhale edemez. Mahlûk her ne yaparsa, onu kabulden hareket ederek ve ona tâbî olarak yapabilir. Meselâ yaratıcı, kaplumbağaya takriben üçyüz sene ömür vermiştir. Şu güzel kelebekler ise, ancak on-onbeş gün yaşarlar!.. Bunların ömürlerini değiş-tokuş etmek hangi mahlûk irâdesi ile mümkün olabilir?! Nebâtlara bakalım: Çınar bin, zeytin ağacı ise üç bin sene yaşayabilirken, onlar gibi birer nebât olan bütün sebzelerin ve hatta pek çok çiçeğin ömrü sadece bir mevsimliklidir. Bu durumda zikredilmesi mümkün olan misaller sonsuzdur.

Bu hususta işâret edilmesi gerekli diğer bir keyfiyet de şudur:

Zıtlıklar arasındaki galebe nöbetleşmesinin icâbı olan ebedî değişiklikler -ister yükselişte, isterse de alçalışta olsun- mütemâdî ve muntazam bir iniş veya çıkış seyri tâkip etmezler. Tıpkı istatistik

krokilerinde olduğu gibi zikzaklar arz ederler. Kıştan yaza veya yazdan kışa geçilirken olduğu gibi!.. Bu durum her türlü galebe nöbetleşmesinde ve bu arada hayır veya şer istikametindeki değişmelerde de aynen vâkîdir. Umûmî gelişmeye ters düşen bir nevî geri adım atmak tarzındaki oluşlar, aldatıcı olup bunların temâdî şansı yoktur. Buna en güzel misâl, nisan ayı sonlarında veya mayıs başlarında -mevsim icâbına ters olarak- yağan kardır. Bu gibi hâller, bir kısım ârizî sebeplerin eseri olarak istisnâîdir.

Zıtlıklar arasındaki diğer bir husûsiyet de, onların mâkûsen mütenâsib, yani ters orantılı oluşlarıdır. Şöyle ki, birinin çıkışı, diğerinin inişi veya birinin yükselişi, diğerinin alçalışıdır. Tıpkı bir terazinin iki kefesini gibi...

Bu temel görüşlerin ışığı altında içtimâî ve târihî vak'alara baktığımızda, onların da bu zikri geçen ilâhî kanunlara tâbî olarak vâkî olabildiklerini görürüz. Ancak gerek fizikî ve gerekse beşerî âlemde bu ilâhî kanunların cereyân ve hâkimiyeti, **"esbâb"** (sebepler) ile vâkî olmaktadır. Cenâb-ı Hak, beşerî idrâkin tahammül derecesine tenzil ve âlemin -ins ü cin için- "imtihan" vasfını korumak maksadıyla Kâinât'ta cârî irâdesini **"esbâb"** ile setreder, yani örter.

Bu sebepledir ki, **"hayrihî ve şerrihî minal-lâhi teâlâ"** diyerek bu gerçeği bir iman umdesi olarak benimsediğimiz hâlde, her oluşta ilâhî iradenin varlığını -net olarak- kavrayıp da bilgilerimizi **"mârifet"** hâline ifrâğ etmekte güçlük çekeriz.²⁸⁸

288 Mârifet; her oluşta, mâhlûkun fâiliyet için şart olan irâdesi yanında Allah'ın **"Hâlık"** sıfatı ile tecellisini idrak edilen bilgisine denir. Bunun çoğulu **"maârif"**tir. Bu vasıftaki bilgide kemâl, murâd-ı ilâhînin kavranması ile gerçekleşir.

Halbuki Cenâb-ı Hak **“hâlık”** (halk edici) sıfat-ı ilâhiyesinden de hiçbir varlığa nasip vermemiştir. Bunun neticesi ise, hiçbir varlığın, Allah **“hâlık”** sıfatının tecellisi ile dâhil olmadıkça bir fiile vücut verememesidir.

Gerçi şeriatta hayrı Cenâb-ı Hak’tan, şerri ise nefsimizden bilmek temel bir itikâdî esastır. Fakat bu görüş, **“kader-i muallak”** olan fiillerde, onların, fâilin istemesi neticesinde halkolunduğunu bilmek zemininde doğrudur. Bir de Allah’ın **“rızâ”**sı ile **“irade”**si birbirine karıştırılmamalıdır. Çok bilinen bir gerçektir ki, Allah’ın rızâsı yalnız hayırdadır, iradesi ise her oluştadır mutlaka mevcuttur.

Burada **“kader-i mutlak”** olan işler için durumun değişik olduğunu da söylemeliyiz. Kader-i mutlakta, Allah’ın dilemesi, mahlûkun irâde izhârından evveldir. Bu sebeptir ki, kader-i mutlak icâbı olan hiçbir şey, -kul için- mükâfât veya mücâzâtı gerektirmez. Bunlar, sadece Allah tarafından hesâba çekilişte bir **“nisab”** teşkil etmek üzere rol oynarlar. Buna göre, beşerî irâdeyi kuşatan sonsuz sebep ve şart vardır ki, onlar, ister lehte, ister aleyhte olsunlar, ilâhî mizanda hesaba katılırlar. Bu keyfiyet, Cenâb-ı Hakk’ın **“âdil”** sıfat-ı ilâhiyesinin tabii bir neticesidir.

Kader-i muallak olan her şeyin, Allah tarafından hakedilmesi, mahlûkun dilemesi sebebiyle vâkî olduğu içindir ki, mükâfât veya mücâzâtı gerektirmektedir. Bununla beraber ilmi, mutlak ve sonsuz olan Allah, yarattığı her mahlûkun ne yapacağını, o, fiilini henüz gerçekleştirmeden evvel de bilir. Bu görüş, cebriye sûretinde anlaşılmamalıdır. Zîrâ Allah tarafından olmamış bir şeyin, olmuş olan kadar kolaylıkla bilinmesinin sebebi, o yüce varlığın katında zamanın mevcut olmamasındandır.

Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, kullarına -velev kendinden tefrik sûretiyle de olsa- bir irâde-i cûziye bahşetmiştir. Bu, bir imtihan âlemi olan Dünya hayatında, irâdenin nasıl kullanılacağıının ortaya çıkması ve binnetice mükâfât veya mücâzâta istihkakın taayyünü içindir. Ancak âdil-i mutlak olan Allah, varlıklar içinde mes'ûl mevkide bulunan insanlar ve cinleri muhâkeme ederken onların tâkat nisablarını ölçü ittihaz edeceğini beyân buyurmuştur.

İşte tarih yazmak da -ilâhî mizândaki gibi- bir nevî muhâkeme icrâsıdır ki, bir vak'ayı veya şahsı değerlendirirken beşerî irâdeyi kuşatıp ona yön veren bütün âmillerin hesâba katılması mecbûriyeti vardır. Bu da adâlet ve hakkâniyet icâbıdır. Tarihçi de hâdiselerin neden ve nasıl vukûa geldiklerini araştırırken, bütün imkân ve müessirleri hesâba katmak mecbûriyetindedir. Yoksa ilâhî irâde ve takdir -ki buna umûmî mânâsıyla kader de diyebiliriz- gibi önceden bilinmesi imkânsız bir miyârı kullanamaz. Zîrâ takdir veya murâd-ı ilâhî, esbâb ile setredilmiş bulunduğundan ona, belki ve ancak sebep tahlili ile ulaşılması mümkün olabilir. Lâkin tarihin asıl mevzû ve maksadı, murâd-ı ilâhî araştırması olmayıp ancak o zeminde vak'aların zahirî sebep ve neticelerini keşfedip ortaya koymaktır.

Burada işâret edilmesi gerekli diğer bir husus da şudur:

Beşerî irâdenin eseri olan bütün tedbirler, ilâhî takdire muvâfık düştükleri nispette netice hâsıl ederler. Buna göre, "bereket" tedbirin takdire tevâfukunun neticesidir. Bir tedbirden aklen ve mantiken mümkün ve muhtemel olandan çok daha fazla bir netice elde edilmesi bu, tevâfukun tam ve mükemmel bulunduğunu gösterir. Halk böyle te-

cellüler karşısında, "Fare dağ doğurdu." der. Tedbirin takdir-i ilâhîye ters düşmesi hâlinde ise, ortaya çıkan kısır neticeyi de "Dağ, fare doğurdu." diyerek kendince değerlendirir.

Bu keyfiyetin mevzumuzla ilgili en dikkate değer örnekleri, **Sultan Abdülaziz** ve **Sultan II. Abdülhamid** merhumlardır. Bunlar güttükleri maksad itibariyle, murâd-ı ilâhîye ters düşmüş olmaktan dolayı mazlûmiyetle taçlanmışlardır.²⁸⁹ Bilindiği üzere biri, önü kesilerek taht ve tâcından olmuş; diğeri ise, tâc ve tahtıyla birlikte hayatını da kaybetmiştir.

Bunlardan **Sultan II. Abdülhamid**'in siyâsî dehâsı, düşmanlarınca bile inkâr olunamadığı hâlde, O'nu taht ve tâcından mahrûm edip yolunu kesenlerin kendisine -bu vâdide- ancak bir çömez olabilecek bir mevkide bulunmaları karşısında onların şu başarılarını ilâhî takdirden başka bir sûrette izah imkânsızdır. Bu, küçücük bir mikrobun sırf kadere tevâfuk sevkıyla -bir neşv ü nemâya (gelişmeye) mazhar olarak- gürbüz bir pehlivanı öldürebilmesi gibi bir oluştur.

Bu temel görüşler açısından bakıldığında görür ki, Osmanlı da her fânîlikle mahkûm varlık gibi önce zevâlden çıkıp kemâle varmış ve sonra da -hiç şüphesiz belli sebeplerle- kemâlden zevâle yüz tutup ortadan kalkmıştır.²⁹⁰ Bu vetire (oluş), çok-

289 **Sultan II. Abdülhamid Han** Hazretleri, saltanatının son yıllarında "**murad-ı ilâhîye vukûf**" selâhiyet ve iktidarına hâiz bir mevkîye yükselmiş bulunduğu içindir ki, bir şerirler gürûhu olarak Selânik'ten kalkıp gelen "**Hareket Ordusu**"na karşı kılını bile kıpırdatmamıştır. O gürûhun önünde **Hızır** (a.s.)'i gördüğünü söyleyerek hareketsiz kalmış, fakat O'nun bu atâleti dahî meş'um neticeyi önlemeye kifâyet etmemiştir.

290 Kâinatın umûmî olarak tâbî olduğu bu kemâl-zevâl

tan tamamlanmış bulunduğundan **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun iktidarının rastladığı zamanın zevâl istikametinde olduğunu artık biliyoruz. Ancak yukarıda kemâlden zevâle veya zevâlden kemâle geçişin âni olmadığına dâir söylediklerimiz hatırlanırsa, ele alacağımız vak'aların da bu kanuna tâbî olarak cereyan etmiş olacağını kabul etmek gerekir. Bu zevâle doğru gelişmenin ne sûretle ve kimler mârifetiyle gerçekleştiğini -kaderden kat'annazar bir sûrette- ortaya koymak, tarih ilminin vazifesidir. Çünkü murâd-ı ilâhî veya kader meçhul bulunduğundan, ondan yola çıkarak tarih yazılmaz. Aksine, yukarıda da ifâde etmiş olduğumuz üzere sebep-netice münâsebetleri içinde kalınarak murâd-ı ilâhîye ulaşılır. Zîrâ kader veya murâd-ı ilâhî olmuştâ zâhir, olacakta ise meçhuldür.

Bu vesile ile belirtilmesi icâb eden hususlardan biri de şudur:

İslâmî bir hassâsiyet sahibi olmaları gereken müslüman tarihçilerin, müslüman olmayan sâir meslektaşlarından farklı olarak, **"kul hakkına tecâvüz etmek korkusu"** ile hareket etmeleri beklenir. Başkaları -hakşinaslık nisbetinde- gerçeklere bağlı kalmak mevkiinde bulunmaktayken, müslüman tarihçiler, buna ilâveten bir de uhrevî mesûliyet duygularıyla beyânda bulunmak mecbûriyetindedirler. Zîrâ İslâm'da kul hakkı, -onun ilâhî

tebeddülâtını, en büyük sosyal vâkıa olan devlete tatbik edip Dünya'da **"Tarih Felsefesi"** çığırını açmak şerefi, büyük bir İslâm âlimi olan **İbn-i Haldun**(1331-1403)'a âiddir. Bu büyük şahsiyet, bu temel görüşü, **"Kitâbu'l-İber"** isimli eserinin mukaddimesinde uzun uzun anlatmıştır. İlim tarihinde buna **"Biyolojik Görüş"** denir. Bu da hulâsaten söylemek gerekirse, devletin de her canlı varlık gibi doğup büyüüp gelişerek nihâyet inkıraza uğrayıp yok olmasını ifâde eder.

afv çerçevesi dışında tutulması yolundaki telâkki ile- fevkalâde bir ehemmiyeti hâizdir. Bununsa en dehşetli şekli “**gıybet**” ve “**iftira**”dır. Gıybet, bir kimseye gerçek olan bir kötülüğün; iftira ise, gerçek dışı bir kötülüğün isnâdıdır. Bu ikincisi, yani iftira, her hâlükârda büyük günahlardan olmakla beraber onun câiz olabildiği hiçbir istisnâî hâl mevzubahs değildir.

Gıybet, yani vâkî olan bir kötülüğün yazılıp söylenmesi, muayyen istisnâî hâllerde câizdir. Bunlar, fetva almak için müftüye, dâvâcı bulunduğu takdirde kadiya anlatılması vs. gibi istisnâî hâllere münhasırdır.

Bu istisnâî hâllerin en ehemmiyetlisi, anlatılan menfî hâlin, kâr ve zararının umûma aid olmasıdır. Bu takdirde yapılan bu iş, bir başka mükellefiyet icâbıdır: Emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker!.. Toplulukların önünde giden veya devleti idâre eden şahsiyetlerin durumu hiç şüphesiz böyledir. Fakat tarihçi bu husustaki şer'î ölçülere hassâsiyetle uymalıdır. Zîrâ şer'ân iftiraya uğrayan veya gıybeti yapılanın ölü veya diri olması mesûliyet itibarıyla hiç fark etmez. Hatta ölülerin hakkı -onlar artık kendilerini müdafaa edemeyecek bir mevkîde olduklarından- belki daha da ağırdır.

Bu sebepledir ki, **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun biyografisi ile devrinin gerçeklerini ortaya koymaya çalıştığımız bu eserde, önce O'nun şahsî husûsiyetlerini, sonra da birlikte iş görmüş olduğu kimseleri tahlil ettikten sonra, şimdi biraz da devralmış bulunduğu mirâsın mâhiyetini izah etmek istiyoruz.

a- II. Mahmud'la Tanzimat ve Abdülmecid Devirlerine Kısa Bir Bakış

Bir Müslüman Türk devleti olan Selçuklular'ın ortadan kalkmasından sonra bir otorite (sulta) boşluğu hâsıl olmasıyla vatanımız küçük küçük beyliklerin idâresi altına düşmüş ve paramparça olmuştu. **"Tevâif-i Mülûk"** denilen bu beyliklerden biri de **"Osmanlı Beyliği"** idi.

Bütün bu beylikler, Selçuklular'dan sonra hâsıl olan otorite boşluğunu doldurmak ve her biri O'nun yerini almak emeli peşinde koşuyordu. Onlar, bu maksadla birbirleriyle boğuşurlarken, Osmanlılar, bu kardeş kavgasına iltifat etmeyerek yüzlerini küffâra çevirdiler. Bizans hudûdunda bulunmaları dolayısıyla coğrâfî durumlarının da yardımıyla gazâ ve cihad geleneğine ağırlık vererek kısa zamanda büyük bir gelişmeye mazhar oldular.

Bu gelişmenin bir diğer sebebi de, hiç şüphesiz -Allah'ın bir lütfu olarak- mevcut olan iyi yetişmiş, kıymetli ve kabiliyetli ricâl (devlet adamı) bolluğu idi. Fakat asıl sâikin, tutulan yol ve tâkip edilen maksadın rızâ-yı ilâhiyyeye mutâbakatı olduğu şüphesizdir. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, o kurucu kadronun mesâîlerine büyük bir bereket lütfetmiştir.

Gerçekten, birbirleriyle boğazlaşan öteki beyliklerin askerleri vicdânen rahatsızdılar. Bu sebeple alttan alttan kaçarak Osmanlı'ya iltihâk ediyorlardı. Çünkü sırf kendi beyliklerinin hâkimiyet tesisi için kardeş kanı dökmekten muzdariptiler. "Hur-râi" diye saldıran Bizanslılar'a karşı mücâdeleyle, beyliklerin birbirleri ile giriştikleri kavgâ arasındaki azîm fark, İslâmî hassâsiyet sahibi herkesin Osmanlılar'a temâyül etmesini gerektiriyordu. O

devrin mânevî mürşidlerinden en alt tabakadaki insanlara kadar herkesin müşterek olduğu bu hissiyât Osmanlı yükselişinin sağlam ve müsmir (semereli) zeminini teşkil etmiştir.

Osmanlılar, bu zeminde çok kısa bir zaman zarfında yükselerek bir cihân devleti hâline geldiler. Bu yükselişin başında bulunan devletimizin veli bânisi (kurucusu) **Osman Gâzi** hazretleri, askerleri Bursa'yı fethetmek üzereyken ölüm döşeginde bulunuyordu. Hayatının bu son dakikalarında oğlu **Orhan Gâzi**'ye yaptığı şu vasiyet, -O'nun şahsında bütün haleflerine de şâmil olmak üzere- bu yükselişin hâkim usûl, esâs ve ruhunu formülleştiriyordu:

“Oğlum!.. Zâlim olma!.. Âlemi adâletle şenlendir ve cihâdı terk etmeyerek beni şâd et!.. Ulemâya riâyet eyle ki; şeriat işleri nizam bulsun!.. Nerede bir ilim ehli duyarsan, O'na rağbet, ikbal ve hilm göster. Askerine ve malına gurur getirip şeriat ehlinde uzaklaşma!.. Bizim mesleğimiz, Allah yolu ve maksadımız Allah'ın dinini yaymaktır. Yoksa kuru kavga ve cihangirlik dâvâsı değildir.”²⁹¹

Bu nasihat ve tavsiyeler istikametinde yürüyen Osmanlılar; cihad bereketiyle sūr'atle **“beylik”**ten **“devlet”**e, **“devlet”**ten **“imparatorluk”**a yükseldiler.²⁹²

291 Âşıkpaşazâde Tarihi, sh. 35.

292 Bazı kimseler, **“imparatorluk”** kelimesinin medlûlünde mutlaka bir zulüm ve tahakküm mevcut olduğunu düşünerek Osmanlılar'ın imparatorluk tavsifiyle anılmalarına karşı çıkmaktadır. Halbuki, imparatorluk mutlaka zulüm ve tahakkümü icâb ettirmeyip **“muhtelifü'l-ecnâs”** yani, “çok cinsli kavim ve din mensuplarını bünyesinde toplayan bir devlet demektir. Gerçi Osmanlılar da devletlerini aslâ bu

Cenâb-ı Hak, çeşitli kavim ve kabilelerin idâresini onlara takdir etti. Onlar da devletlerini hangi kavim ve kabileden olursa olsun, bütün Müslümanlar'ın müşterek bir eseri olarak gördüler. Gayr-i müslimleri ise, "**vedîatullâh**" yani "Allah'ın kendilerine bir emâneti" kabul ettiler. Onlara karşı adâletli davranmayı, bu ilâhî takdire karşı hem bir iman ve vicdan borcu ve hem de yüce İslâm şeriatının bir icâbı olarak telâkkî ve bunun icâbını mükemmel bir sûrette tatbik ettiler.

Bir Cihan Devleti hâline gelmenin ilk merhalesinde bulunan **Fâtih Sultan Mehmed Han** hazretleri, tevâlî eden başarıların kendisine verdiği emniyet ile şöyle diyordu:

"...

**Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i ricâlullâh ile
Ehl-i küfrü serteser kahreylemektir niyyetüm"**

Bu bölümün giriş kısmında, Kâinât'a hâkim olan birtakım ilâhî kanun ve kaidelerin izahını yapmış ve âlemimizde zıtlıkların asıl olduğunu, bunların bertaraf edilemeyeceğini, bir keyfiyetin galebesi hâlinde onun zıddının da hayâtiyetini devam ettireceğini, bu hâlin mağlûbiyet şeklinde olduğunu, hiçbir keyfiyet için bekâ mukadder olmadığından ebedî bir tebeddülâtın (değişikliğin) gerçekleşmesinin ilâhî takdir icâbı bulunduğunu izah etmiştik. Buna göre **Fâtih** hazretlerinin yukarıdaki şiirinde kullandığı "**kahreylemek**" kelimesinin -fevkalâde selâhiyeti hâiz enbiyânın bile gerçekleştirememiş olduğu- "**küfrü yok etmek**" tarzında anlaşılması-

nâm ile yâd etmemişlerdir. Fakat bunun sebebi imparatorluk kelimesinin mutlaka zulmü ifâde etmekte olması değil daha ziyâde, kelimenin yabancılığıdır. Onlar, devletlerini umûmiyetle "**Devlet-i Aliyye**" olarak tavsif ve ifâde etmişlerdir.

nın câiz ve mümkün olamayacağını, bunun, küfre karşı ancak –o da belli bir zaman için- galebe sağlanabileceği şeklinde telâkki edilmesi gerektiğini ifâde etmek isteriz. Nitekim târihî vak'aların seyrine bakıldığında imanın uzun asırlar süren hâkimiyeti neticesinde küfrün aslâ yok edilememiş bulunduğunu, onun –mâğlûben de olsa- hayatiyetini devam ettirerek tıpkı mikrop olan bir vücutta o mikropların vüçûdun bir zâfiyet ânını beklemesi gibi, zuhûr şansını veya neşv ü nemâ (gelişme) imkânının hâsıl olmasına intizar eylediğini (beklediğini) görürüz. O imkân da –çeşitli iç ve dış sebeplerleve tedricen- husûle gelmiştir.

Şöyle ki; bazı vak'alar, tarihte âdeta bir dönüm noktası teşkil ederler. Bunlar birtakım büyük gelişmelerin ilk adımı veya bir tohumu gibidirler. Bizim tarihimizdeki 1774 tarihli **“Küçük Kaynarca Muâhede”** de böyle bir hâdisedir.

Küçük Kaynarca Muâhede, Ruslar'la 1768'de başlayıp çeşitli iniş-çıkışlarla tam altı sene süren muhârebelerin neticesinde imzâlanmıştı. Devletin kuzeydeki hudutlarını teminat altına alabilmek için bugünkü Polonya'yı Rusya'ya karşı koruyup ayakta tutmayı an'anevî bir siyâset olarak telâkki eden²⁹³ Osmanlılar'ın, o gün **“Lehistan”** denilen bu

293 Osmanlı Devleti, Rusya'nın genişlemesinin önünde bir engel olması ve kendi kuzey hudutlarının emniyeti için ayakta tutulmasını zarûri gördüğü Lehistan'ın **“himâyesi”**ni an'anevî bir siyâset hâlinde benimsemiştir. Bu siyâset Lehililer tarafından da o derece benimsenmiştir ki, “Türk atları Vistül Nehri'nden su içmedikçe bu ülkenin müstakil olamayacağına” inanılır olmuştur.

Gerçekten bu talihsiz ülkenin tarih içinde her müstakil olabildiği zaman, Türk atlarının Vistül Nehri'nden su içebildiği vakte rastlamıştır. Bunun en son misâli de Birinci Dünya Harbi'dir. O sırada biz Galiçya Cephesi'ne asker göndermiştik

ülkenin Rusya ve Avusturya tarafından taksimine râzı olmaması yüzünden zuhur eden bu harb, devletin mâlî imkânlarını tükettiği gibi devrin padişahı **III. Mustafa'yı** da âdeta canından bezdirmişti. O büyük şahsiyet, Osmanlı için artık bir yıkılış vetiresi (oluşu) başladığını kavramışçasına şöyle feryâd ediyordu:

**“Yıkılıpdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-ı denî verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saadette gezen hep hazele
İşimiz kaldı hemân merhamet-i Lem-yezel'e”**

Gerçekten altı şene müddetle belli aralıklarla devam eden bu Rus-Türk çatışması esnâsında ordumuzun Kartal Sahrası'nda fecî bir mağlûbiyete mâruz kalması ve buna ilâveten Rus donanmasının Baltık Denizi'nden dolaşıp gelerek Çeşme Limanı'nda demirli bulunan Osmanlı donanmasını ânî bir baskınla imhâ etmesi, bütün Dünya'da geniş akisler vücûda getirmişti. Batı Âlemi'nde yerleşmiş bulunan **“Türkler'in Yenilmezliği”** kanaati sarsıldığı gibi bizim de özgüvenimizi zaafa uğratmıştır.²⁹⁴ O zamana kadar Osmanlılar'da bir **“üstünlük duygusu”** vardı. Bunun sarsılarak yavaş yavaş aksi bir tecelli ile **“aşağılık duygusu”**na inkılâp etmesinin başlangıç noktasının bu **“Küçük Kaynarca Muâhede”** olduğu söylenebilir. O günden beri bu aş-

ve Türk süvarilerinin atları Vistül'den su içiyorlardı.

294 Osmanlılar, o zamana kadar hemen hemen dâima kendilerinden sayıca üstün kuvvetlere karşı zafer kazanmaya alışmışlardı. Halbuki Kartal Sahrası'ndaki bu mağlubiyetimiz 180 bin kişilik Osmanlı Ordusu'nun, sayıları ancak 30 bin civarında olan bir Rus Ordusu'na karşı vâkî olduğundan gerçekten mâneviyât bozucuydu.

ğılık duygusunun gitgide gelişip şümullenmesinin günümüze kadar devam ettiği de -inkârı gayr-ı kabîl- bir gerçektir.

Bu durumda gayretli ve hamiyetli bir padişah olan **III. Mustafa**, hasta yatağından kalkarak hiç olmazsa Edirne'ye kadar gitmek istediye de, devlet ricâlî sıhhi durumunun müsâid olmaması sebebiyle buna mâni olmuş ve o büyük padişah, sulhün imzâ edildiğini göremeden mâruz kaldığı felç illetinden kurtulamayarak kısa bir müddet sonra vefât etmiştir. (Ocak 1774)

Onun vefâtı üzerine tahta halîm-selîm, iyi kaplı, takvâ sahibi ve hassas bir padişah olan **I. Abdülhamid** geçti. Harb, bütün şiddetiyle devam ediyordu. Ruslar, yeni yeni takviyeler getirerek Şumnu'ya doğru ileri harekâta geçtiler. Bunu haber alan ve zaten "**Kartal Bozgunu**"ndan beri mâneviyâtları bir hayli sarsılmış bulunan Yeniçeriler, -tahmin edilemeyecek bir şekilde- sağa sola dağılıp kaçıştılar. Bu durumda Osmanlılar, sulh talebinde bulunmak mecbûriyetinde kaldılar. Ruslar, bu talep karşısında, kasden birkaç gün oyalandılar. Maksatları, anlaşmayı 1711 Prut Zaferimizin yıldönümü gününe rastlatmak ve bir nevi onun intikamını almış olmağı. Gerçekten tam da Prut Muâhede'si'nin yıldönümü günü, sulh teklifini kabûl ederek "**Küçük Kaynarca Muâhede'si**"ni imza ettiler. (21 Temmuz 1774)

Bu muâhedeye göre, Ruslar, bizden pek fazla toprak almış olmuyorlardı. Hatta harb esnasında ele geçirdikleri bir kısım yerleri geri vermeyi bile kabul ettiler. Sadece Aksu Irmağı'na kadar kuzey Karadeniz'deki yerleri alarak Karadeniz'e açılmak husûsundaki tarihî emellerini gerçekleştirmekle iktifâ ettiler. Bunun sebebi, Ruslar'ın da harbdan

yorgun düşmüş olması ve subaylarının geriye dönmek arzusunda bulunmasıydı.

Bu muhârebeler esnâsında Silistre ve Varna zaferleri kazanıldığı hengâmda Osmanlılar, ileri harekâta devam etmiş olsalardı, Ruslar'ın mağlûbiyetine kesin gözüyle bakılabilirdi. Fakat devrin ricâli, istihbârât noksanlığı ve buna eklenen Yeniçeriler'deki mâneviyât bozukluğu sebebiyle bu fırsatı değerlendiremediler.

Bununla beraber Ruslar, bu muâhede ile ileride pek çok istifâde edecekleri iki ehemmiyetli kozu ellerine geçirmiş oluyorlardı. Bunlardan biri, Kırım'ın Osmanlılar'dan ayrılarak gûyâ "**müstakil**" hâle getirilmesi idi. Kırım için bu istiklâl, Rus işgal ve istilâsına âmâde hâle getirilmiş olmak demektir. Ruslar'ın Küçük Kaynarca Muâhedeşiyle elde ettikleri ikinci avantaj ise, Osmanlı ülkesi dâhilindeki "**Ortodoks unsurun dâimî himâyesi**" idi. Bunu da Ruslar, ileride Osmanlı'nın iç işlerine müdâhale için bol bol kullanacaklardı.

Fevkalâde hassas ve dindar bir padişah olan **I. Abdülhamid**'in bütûn saltanatı, Ruslar'ın ihdâs ettikleri dâhilî ve hâricî gâilelerle geçmiştir.

Ruslar, 1783 yılında Kaynarca'nın gûyâ müstakil hâle getirdiği Kırım'ı kolaylıkla işgal ve istilâ etmişlerdir. Bu tarihten tâ **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun saltanatı nihâyetine kadar Kırım'ı kurtarmak millî bir dâvâ hâline gelmiştir. Osmanlılar, bu kadim Türk beldesinin Ruslar tarafından bu sûretle zabtedilmesinden muzdariptiler. Padişah'tan en küçük nefere kadar bu durum, onlarda bir "**dâğ-ı derûn**" (gönül yarası) idi.

Bu maksadla 1787 yılında başlayan yeni bir Türk-Rus Harbi de maalesef mağlûbiyetimizle neticelenmiştir. Çünkü Avusturya da -fırsattan is-

tifâde ile- Ruslar'ın yanında yer alarak bize karşı ilân-ı harb etmiş ve bu sebeple ordumuz, iki ayrı cephede harb etmek mecbûriyetinde kalmıştır. Avusturya'ya karşı zafer kazanılmış olmasına rağmen Ruslar'a mağlûb oluşumuz, askerin zaten sarsılmış olan mânevîyatını bir kat daha bozmuştur. Türk ve Rus orduları arasında, ordumuzun bu ikiye bölünmüşlüğü dolayısıyla büyük bir sayı dengesizliği vardı. Üstelik Yeniçeriler'in mânevîyatı mâhud **"Kartal Bozgunu"**ndan beri sarsılmış bulunuyordu. İleri harekâta devam eden Ruslar, Özi Kalesi'ni kuşattılar. Ağır kış şartları yüzünden buraya yardım edilemedi. Kaleyi zabteden Ruslar, üç gün, üç gece katliâm yaparak çoluk-çocuk 25.000 insanı kılıçtan geçirdiler.²⁹⁵ Buna dâir haberler İstanbul'a ulaştığında, bu harb başlarken:

"Zamanımda Allah'ın kulları ayak altında kalacaksa, Cenâb-ı Hak hemen canımı alsın!.." demiş olan **I. Abdülhamid**, Özi Kalesi'nde Rus katliâmına âid raporu dinlerken derinden bir "Âh!.." çekmiş ve sonra da nüzul isâbeti ile vefât etmiştir.

Sultan II. Beyazıd gibi halk nezdinde **"velî"** kabul edilen²⁹⁶ **I. Abdülhamid**'in bu sûretle teessüründen vefât etmesi üzerine tahta O'nun yeğeni **III. Selim** geçmiştir. Bu padişah, Arapça ve Farsça bilen, dinî bilgilerle mücehhez, sanatkâr rûhlu bir

295 Tarih-i **Cevdet**, c. IV, sh. 142.

296 "Elhâsıl cennetmekân **Sultan Beyazıd Han** hazretleri, nasıl ki âmmenin nazarında mazannadan addolunarak **"Sultan Beyazıd-ı Velî"** deyû mâruf ise, **Abdülhamid Han** hazretlerinin hakkında dahî pek çok kimselerin hüsn-i zannı berkemâl olarak, böyle kerâmâtına dâir nice hikâyeler ol vakte yetişmiş olan ihtiyarların lisanlarında mezkûrdur." (Bkz. Tarih-i **Cevdet**, c. IV, sh. 241)

insandı. Mûsikî²⁹⁷ ve hatla meşgul olan “İlhâmî” mahlasıyla güzel şiirler yazan bir padişahı.

Babası **III. Mustafa**, O 13 yaşındayken vefât etmiş, daha sonra tahsil ve terbiyesini amcası **I. Abdülhamid** üstlenmişti. Tahta çıktığında 28 yaşındaydı. Aynı zamanda 28. Osmanlı padişahıydı.

Şehzâdeliğinde oldukça serbest bir hayat sürmüş bulundugundan memleket ahvâlinden oldukça haberdardı. Bundan dolayı tahta geçer geçmez devleti zindeleştirmek için birtakım hareketlere girişmişse de devrinin kifâyetsiz ricâli ve metod yanlışlığı sebebiyle başarılı olamamıştır.

Tahta geçtiğinde Ruslar’la başlamış olan harb, bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Sadrazam **Koca Yusuf Paşa**’ya gönderdiği hatt-ı hümayunda “Düşmandan intikam alınmadıkça gazâ kılıcının el-

297 **III. Selim** için, **Çetin Körükçü**’nün “**Türk Sanat Müziği**” adlı eserinde şu bilgiler yer almaktadır:

“Büyük bir şâir, büyük bir bestekâr, tambûri ve neyzendir. Şiirlerini “İlhâmî” mahlasıyla yazmış olan **Sultan III. Selim** en büyük sanat hâmilerinden biridir. Şehzâdeliğinden itibaren çevresini hep sanatçılarla dolu tutmuş, onlardan sanat bakımından yararlanırken, onları himâye ve ihsanlarına desteklemiş, sanatkârlıklarını geliştirmek için destek olmuştur. Bundan dolayı döneminde Türk Mûsikisi en verimli zamanını yaşamış, birbirleriyle yarışan bestekârlar en önemli eserlerini vermişlerdir. Bu dönem, mûsikî târihimizde özel bir yer işgal eder ve “**III. Selim Ekolü**” diye anılacak kadar kendisine mahsus bir hava, bir üslûb yansıtır.

III. Selim, kendisi bizzat makamlar tertip etmiştir. Bu makamlar, Acem-Bûselik, Arazbar-Bûselik, Hüseynî-Zemzeme, Nevâ-Bûselik, Pesendide, Sûz-i Dilârâ, Şevkefzâ, Şevk u Târâb makamlarıdır.

Günümüze ulaşan eserleri, bir âyin, bir durak, on peşrev, on bir saz semâisi, bir kâr, dokuz beste, beş ağır semâi, beş yürük semâi ve yirmi şarkı olmak üzere altmış iki parçadır.” (a.g.e., sh. 36)

den bırakılmamasını"²⁹⁸ talep etmişti. O, ordusundan Kırım'ın geri alınmasını bekliyordu.

Takriben yirmi seneden beri devam eden savaşlar, devletin mâlî imkânlarını tüketmişti. Ordu dan merkeze gelen, destek ve yardım talepleri birer feryâdnâme hâlindeydi. Bir taraftan "**tekâlif-i harbiye**", diğer taraftan memurların zulmü halkı canından bezdirmiş bulunuyordu. **Sultan Selim** ise, bu durumdan acı acı şikâyet etmekten başka bir şey yapamıyordu:

*"Devletin îrâd ve masrafı ve zâid sefâhati cûmlenizin mâlumudur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kani ol deseniz, ben râzıyım. Eğer ben birine taarruz eylesem, pederi dahî böyle idi deyû lisâna götürürler. Siz bana beyân eyleyin Allah aşkına!.. Devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez; ben bildiğimi size beyân eyledim; siz de devletten hissemendsiniz."*²⁹⁹

Diğer bir hatt-ı hümayununda ise:

*"Hakka râzı olup, muîn olmayanı Allah kahreylesin! İşte böyle böyle memleket elden çıkıyor."*³⁰⁰ di-yordu.

Kehânet gibi bu acı sözler fayda vermiyor; Rusya ve Avusturya'ya karşı harpler, bütün şiddetiyle devam ediyordu. **Sultan III. Selim** ise, nâfile yere üst üste gönderdiği hatt-ı hümayunlarda feryatlarına devam ediyordu; sadâret kaymakamına yazdığı "**Kesret-i mezâlimden âlem-harâb oldu. Reâyada tâkat kalmamıştır. Kadılar ve nâibler ve voyvodalar ve âyânlar ve cizyedârların etmedikleri zulüm yok. Bunlar emanet ehline sipariş olunmadığından neş'et etmiştir. Gerek menâsıb-ı ilmiye fîlim mevki-**

298 Tarih-i **Cevdet**, c. IV, sh. 280.

299 Tarih-i **Cevdet**, c. IV, sh. 284.

300 Tarih-i **Cevdet**, c. IV, sh. 285.

leri) ve gerek sâir menâsıb-ı devlet-i aliye ve vazife-i askeriye-yi yarın Cenâb-ı Allah rûz-i cezâda cümlemizden suâl eder. Ne cevap vermeli?!.. Sana tenbih eylediğim husûsu semâhatli efendi dâiyemiz ve sâir efendiler dâilerimiz ve ricâl-i devletimiz ile birer birer müzâkere idüp def-i ilâcını bulup arz edesin. Bizden evvel gelen selâtin-i Osmâniyyân ve ricâl birer birer nizam vermişler, biz onların nizamını yıkmadayız. Anlar da bizim gibi insan değil midir?! Ben, avn-i inâyet-i Bârî (Allah'ın yardımı) ile icrâ-yı siyâsette ve re'fette kusur etmem. Dünya siyaset ve adaletle nizam bulur. Elyevm devletimin iki düşmana seferi var. Hâl nasıldır?! Hazîneler mâlum, zahire mâlum. Asker ve barut ve mûhimmâtın nizamı ve keyfiyeti nicedir?! Cûlûs-u Hümâyûnüm henüz henüz vâkî olmağla işlerin evvel ve âhırına vâkıf değilim. Devletimin hâli nicedir?! Ketmetmeyip doğruca müzâkere idüp bâde hakikatini bildirmekte kusur etmeyesin! Bu âlem bana emânettir. Bildirmeniz matlubumdur. Bir gûnâ mülâhaza edip bildirmezsensiz, yarın huzur-i Bârî'de iki elim yakanızdadır. Ya Rab!.. Kulların bana bildirmediiler diyup ben halâs olurum. Bu günden sonra rüşvet olup ve zulm idüp ve idenleri bilüp ligarezin (kasden) ketmederseniz (gizlerseniz) vallâhi ben elbette duyurum. Âbâ ve ecdâdım ervâhı için evlâdım dahî olsa kıyarım!.. Ve siyaset ederim (siyâseten katlederim.) Böyle bilip, öyle hareket edesin. Din ve devletime sadâkât edenlere haklarından efzûn (fazla) riâyet ederim. Ben doğru söze muğber olmam!..³⁰¹ diyordu ki, bu hatt-ı hümâyûn, O'nun çâresizliğini ne güzel aksettirmektedir.

Sonra da bütün devlet ricâlini huzurunda toplayarak bir **“meşveret meclisi”** akdetti. Burada da

hatm-i kelâm olarak:

“-Her kim din ve devlete hıyânet ederse, başını keserim. Yerine âdem bulurum. Evlâdım olsa himâyet etmem!..”³⁰² demiştir.

Harb masraflarını karşılamak üzere sarayda altın ve gümüş kap-kacak ne varsa eritilip para basılmak için darphâneye gönderildi.

Şeyhülislâm silâh ve mühürden başka kıymetli madenden mâmul her şeyin kullanılmasını men’ eden bir fetva yayınladı.

Serdar-ı Ekrem **Yusuf Paşa**’yı değiştirmek de bir işe yaramadı. Kırım’ı kurtarmak maksadıyla başlamış olan bu harb, tam altı yıldır bütün şiddetiyle devam ediyordu. Nihâyet Belgrat Avusturyalıların, Bender ve İsmail Kalesi Ruslar’ın eline geçti. Ruslar burada da Özi Kalesi’ne benzer bir katliâm yaptılar. Bu sûretle Kırım kurtarılamadığı gibi Belgrad’ın Avusturya’ya kaptırılmasına, Ruslar’ın ise, “**memleketeyn**”e (Eflâk Ve Boğdan) girerek buralarda katliâm yapmasına sebebiyet verilmiş oldu.

Bu sırada Fransa’da büyük bir ihtilâl zuhûr etti. (1789) Bundan doğan karışıklıkların, Rusya ve Avusturya’ya sıçramak ihtimâlinden dolayı, devletimiz sulha nâil olabildi. 1791’de Avusturyalılarınla **Zıştov Antlaşması** imza edildi. Avusturyalılar, Fransız İhtilâli’nden endişe ederek Belgrat’ı talep etmekten bile vazgeçtiler. Ruslar’la da aynı endişeler sebebiyle ertesi yıl, yani 1792’de **Yaş Muâhede-si** imzalanarak nisbî bir sulh imkânı elde edilmiş oldu. Nisbî diyoruz, çünkü Rusya ve diğer düşmanlarımız, yıkılış vetiresi başladığını gördükleri Osmanlı’yı rahat bırakmayacak ve yeni yeni gâile-

ler çıkarmaktan vazgeçmeyeceklerdi.

Yaş Muâhedesi ile Ruslar'la aramızdaki hudud, Dinyester nehri oldu. Buna göre bir padişahın teessüründen ölümüne sebep olmuş bulunan Özi Kalesi, Ruslar'a bırakılmış oluyordu.

Buna ilâveten de Kırım'ın Rusya'ya ilhâk edilmiş olma keyfiyetini Osmanlılar, içleri kan ağlayarak kabul etmek mecbûriyetinde kaldılar. Bu sırada **Kartal Bozgunu**'ndan itibaren ordunun bozulan mâneviyatını takviye etmek gerekirken, an'anevî **"Yeniçeri Ordusu"**nu kendi kaderine terk edilerek **"Nizâm-ı Cedid"** adıyla yeni bir ordu tesisi yoluna gidildi.

Devletimizin yıkılışında belli başlı âmillerden biri de hiç şüphesiz eskiyen bir müesseseyi yenileştirmek ve îcâb-ı asra uydurmak gerekirken, bu yol tutulmayarak onun yanı sıra başka ve benzer bir müessese ihdâsı yoluna gidilmesi gibi ciddi bir metod yanlışydı. Zîrâ İslâm'ın metodu **"inkılâp"** değil, **"tekâmül"**dür. Bu sûretle **"muhafazakâr-cedidçi"**, yani bugünkü tâbiriyle **"ilerici-gerici"** gibi iki zümrenin teşekkülüne ve ayakta kalmak için mücâdele veren eski müessese ile, onun yerini almak üzere kurulmuş bulunan yenisi arasında bir çekişme ve hatta çatışmaya meydan verilmiş oldu. Bu hatalı üslûb, yıkılışa kadar hep devam etmiştir. Maarif sahasında da böyle yapılmış, an'anevî tahsil müessesesi olan **"medrese"**nin karşısına ilk mektepten başlayarak **"Dâru'l-Fünûn"**(Üniversite)'a kadar ikinci bir maarif müessesesi ikame edilerek bunlar arasında daimî bir münâferet ve çatışmaya sebep olunmuştur. Fakat bu ikileşmenin (dualizm) asıl tehlikeli adımı, askerî durumu düzeltmek için girişilen hamleler olmuştur. Zîrâ ordu millî olmaya her müesseseden ziyâde mecbur bulunduğu gibi

an'aneye ihtiyâcı da inkâr olunamaz bir gerçektir.

Halbuki **"Nizâm-ı Cedid"** için Fransız askeri tâlimnâmesi tercüme edilerek alındığı gibi kıyâfetleri de kozmopolit bir mâhiyettedir. Üstelik asırlık an'aneleri bulunan mevcut ordunun silâh ve harp tekniği itibariyle düzeltilip geliştirilmesi gerekirken onu yok farz ederek, sıfırdan başlayarak yeni bir ordu ihdâsı yoluna gidilmesi hem maslahata ve hem de İslâm'a aykırı bir yol tutulması demektir.

Gerçekten bu usûl ve üslûb, aslâ islâmî değildir. İslâm'ın metodu, tekrar edelim ki; **"tekâmül"**dür. Bu tutulan yol ise, **"inkılâp"**tır. Cumhûriyet'e kadar devam edecek olan bu sakim (ağır hatalı) görüş ve tatbikat, devletimizin belli başlı yıkılma sebeplerinden biridir.

Nizam-ı Cedid'i teşkil edenler, Rus ordusunda **Deli Petro**'nun yaptığı yenileştirme hareketinden ilhâm almış görünmektedirler. Halbuki Yeniçeriler'de görülen zaafı aşmak için ortada sadece yeni silâhlar ve yeni tâlim şekillerini almak ve tatbik etmekten ibâret bir ihtiyaç varken, köksüz, kıyâfeti bile milli rûha aykırı yeni bir askerî sınıf vücûda getirerek an'anevî ordunun daha da ihmal edilmesine sebep olunmuştur ki, bunun fecî âkîbetlerini ileride kısaca tahlil edeceğiz.

Burada şunu söyleyelim ki, o devrin ricâli bu hareketleriyle değişen Dünya şartları ve askerî icabları lâıyıkıyla kavrayabilmiş olmak liyâkatinden mahrum kimselerdi. İdealistçe devletin geleceğini düşünmek yerine, çoğu şahsî menfaatleri ve nefsânî arzuları peşinde koşan kimselerdi. Bunların şu sûretle vücud verdikleri ikilik, cemiyette süregelen bir maddî ve mânevî huzursuzluk âmili olmuştur. Kendileri Fransa'ya taraftar ve askerî bakımdan Fransız tâlimnâmesini tercüme edip Nizâm-ı

Cedîd'e tatbik ederlerken, Fransa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki menfi emellerinden bihaber diler. Üstelik bu yeni orduyu yetiştirmek üzere bir kısım Fransız subaylarını istihdam etmekteydiler.

Bunun ne dehşetli bir gaflet olduğunu anlamak için **Cevdet Paşa**'nın şu ifâdesine dikkat edelim:

"...Hatta bir defa Topkapu Sarayı Hümâyunu'nda gâyet mahremâne bir meclis-i hasû'l-hâs olmuştu ki, Kaymakam Paşa bile dâhil değil idi. Arası çok geçmeden meclisin sûret-i mûzâkere ve kararı aynıyle Paris'te matbû bir Fransız gazetesinde çıkmıştı."³⁰³

Pek tabiidir ki, bu bilgi Fransızlara bu **"pek mahrem"** toplantıya katılanlardan biri tarafından verilmişti. Bunlar hakkında çağdaş bir tarihçimiz şöyle demektedir:

"Rüşvet ve irtikâbla sürdürülen bu hayat, halk arasında fecî bir nefret uyandırmış; Sultan'ın etrafını alan ricâlin sefih, mürtekip, dinsiz ve ahlâksız olduğu halkça tereddütsüz kabul edilmekte bulunmuştu. Toplanan vergilerin **"İrâd-ı Cedîd"** hazînesine intikali; **"Nizâm-ı Cedîd"** askeri için alındığı, **"ce-didci ricâl"** tâbirleri halkı Nizâm-ı Cedîd'den nefret ettirmeye başlamış; başına gelen bütün sıkıntıların sebebinin bu **"yeni nizam"** olduğuna inanılmıştır. Yeni askere taraftar olan Koca Sekbanbaşı'nın yazdığı üzere "Sokakda berber, manav, bakkal dükkânlarında ve bütün kahvelerde halk bunun aleyhinde bulunur olmuşlardır."

Diğer taraftan alafrangalık bu nevzuhur ricâlce ifrata vardırılmış; şer'ân küfür sayılabilecek hâlleri dahî icraya kalkmışlar; birtakım züppe yakınlar hür

303 **Cevdet Paşa**'dan naklen **Ziyâ Nur Aksun-** a.g.e., sh. 85.

fikirlilik, serbestlik taslamaya kalkmış; Cevdet'in tâbiriyle "Bu tip konuşmaları Fransızlar'ı taklid es-nâsında meydana çıkmakla" nazar-ı dikkati çekmiş ve halk onların "Şer'-i şerîfe mugayir ahvâlinde hazer" etmiştir."³⁰⁴

Osmanlı Devleti bu durumdayken, daha önce Osmanlı ordusunda muallim-subay olarak vazife almak için mürâcaat etmiş bulunan **Napolyon**³⁰⁵, biraz da Fransız İhtilâli'ne karşı tavrının menfiliğinden dolayı merkez Paris'ten uzaklaştırılmak istendi. Bu maksadla **Direktuar** hükümeti zamanında O'na Mısır'ın işgali vazifesi verildi. Mısır, artık Hindistan'a iyice yerleşmiş bulunan İngilizler için güzergâhta ve stratejik ehemmiyeti hâiz olan bir yerdi. İki yüzlü ve karaktersiz bir adam olan **Napolyon**, önce hareketinin Malta'yı işgal etmek olduğu yolundaki yalanlarıyla Osmanlı'yı oyalamaya çalıştı. Halbuki Malta'dan sonra Mısır'a geldi. Altmış bin asker ihtivâ eden 50 harb ve 450 nakliye gemisiyle 1798 Haziran'ında İskenderiyye'de ordusunu karaya çıkardı.

İngilizler, bu hareketi, Osmanlılar kadar kendileri için de tehlikeli gördüklerinden harekete geçmiş ve Fransız ordusunu Ebûkır Limanı'nda kâmilan imhâ ederek **Napolyon**'un Mısır'da âdeta hapis kalmasına sebep olmuşlardır. Bundan sonra **Napolyon**, halkın desteğini elde edebilmek için başına sarık sarıp câmilere gitmek, okunan mevlütlere katılmak nevinden madrabazlıklar yapmış ve halkı Müslümanlığı kabul ettiğine inandırarak, "**Ali Bonaberdi**" adıyla yâd edilmesini temin edebilmişse de koyduğu ağır vergiler dolayısıyla halkın isyanı

304 Bkz: **Ziya Nur Aksun-** a.g.e., sh. 85-85.

305 Bkz: **Enver Ziya Karal**-Osmanlı Tarihi, c. V, sh. 27-28.

ile karşılaşmış ve bu isyânı güçlkle ve pek büyük zâyîât vererek bastırabilmiştir.

Bunun üzerine Mısır'dan çıkmaya karar vermiş ve o güne kadar "Osmanlı'ya karşı hiçbir kötü niyeti olmadığını, Mısır'a sırf nüfuzlu kölemen beylerini Sultan'a itaat ettirmek için gelmiş bulunduğunu"³⁰⁶ söyleyen ve hatta **Sultan Selim** adına para bastırmış olan **Napolyon**, Suriye'ye doğru bir hurûc hareketi yapmışsa da Akka kumandanı **Cezzar Ahmed Paşa**'nın vurduğu Osmanlı tokadı neticesinde kadın elbisesi giyerek bir tüccar gemisiyle oradan kaçmaya mecbur kalmıştır.

Bu sırada Ruslar da fırsatı ganimet bilerek Balkanlar'daki Ortodoksları tahrike devam ediyorlardı. Bunun neticesi olarak 1804 yılında Sırp İsyanı başladı. Diğer taraftan Nizâm-ı Cedîd hareketine karşı Rumeli'de şiddetli aksülameller baş gösterdi. Edirne'de "**Rumeli Yârânı**" denilen ve bilâhare İstanbul'a gelerek **III. Selim** taraftarlığıyla (!) fiili bir tedhiş ve diktatörlük tesis etmeye çalışacak olan insanlar, Rumeli'de "Nizâm-ı Cedîd'in tesisine engel çıkardıkları gibi **Sultan Selim**'in Cuma hutbesinde isminin zikredilmesine mânî oldular ki, buna "**II. Edirne Vak'ası**" denilir.³⁰⁷

306 **Edvard Driyol-Şark** Mes'elesi, İstanbul, 1329, sh. 108.

307 Tarihte "**Edirne Vak'ası**" diye anılan iki hâdise vardır. Bunlardan birincisi 1703 yılında vâkî olmuştur.

Babası **IV. Mehmed (Avcı Mehmed)** gibi av meraklısı olduğundan Edirne Sarayı'na yerleşip Payitahtı ihmâl eden **II. Mustafa** (1695-1703) devlet işlerini fiilen **Şeyhülislâm Feyzullah Efendi**'ye bırakmıştı. O da en üst makamları evlâtları ve akrabaları arasında taksim ederek diktatör kesilmişti. Buna karşı İstanbul'dan hareket eden bir ordu **II. Mustafa**'yı hal' edip **Avcı Mehmed**'in diğer oğlu **III. Ahmed**'i (1703-1730) tahta çıkarmıştı.

Napolyon'un Mısır'a saldırması üzerine, bunu kendi menfaatine aykırı gören İngilizler gibi Ruslar da Osmanlı'ya yanaşmak ihtiyacını hissettiler. Bu sebeple 1798 yılında Rus donanması İstanbul'a gelerek Büyükdere önlerinde demirlemiş ve 15 gün sonra da Osmanlı donanmasıyla birlikte Akdeniz'e açılmıştı. Bu hareket, Osmanlı Devleti'nin, devletler muvâzenesinden istifâde için attığı bir adımdı. Tarihte ilk defa Ruslar'la bir **"Türk-Rus Dostluk Anlaşması"** ortaya çıkmış oldu. (23 Aralık 1798)

Ruslar, Osmanlı topraklarından Fransızları atmak gibi bir bahaneyle Boğazlar'dan serbestçe geçmek hakkını elde etmiş oldular. Fakat bu siyâseten gâyet yanlıştı. Çünkü Fransızlar'ın Osmanlı ülkesi üzerinde müstekarr bir işgâl ve istilâ plânları yoktu. Onlar, herhangi bir sûrette def edilebilirlerdi. Fakat bu, Ruslar için asla düşünülemezdi.

İngilizler ise, Fransızların çekilmesinden sonra Mısır'a yerleşmiş ve buradan bir türlü çıkmak istemiyorlardı. Onlar için de Osmanlı'nın taksiminde kendilerine âid olmasını düşündükleri en ehemmiyetli yer, Mısır'dı. Zira burada tutunmayı Hindistan'daki hâkimiyetleri için elzem görüyorlardı.

Napolyon'sa, Fransa'ya dönüp yeniden hâkimiyet tesis ettikten sonra büyük bir riyâkârlıkla yeniden Osmanlı'ya dost eli uzatmak teşebbüsünde bulundu. Çünkü bu sırada Rus seferine hazırlanıyordu.

Diğer taraftan Ruslar'la çabuk bozulan dost-

"İkinci Edirne Vak'ası" ise, **Sultan III. Selim** ve tesisi-ne teşebbüs ettiği **"Nizâm-ı Cedid"**e karşı **Alemdar Mustafa Paşa**'nın başı çektiği âsî bir grup tarafından Selimiye'de Padişah'ın adını hutbede okutturmamak vs. sûretlerle ortaya çıkan bir isyan ve ihtilâl hareketidir. (1806)

luk anlaşması, 1807 yılında yeni bir Türk-Rus savaşının başlamasına sebep olmuş ve bu da devletin mâli imkânlarını tüketmişti. 1812 tarihinde Bükreş Anlaşması imzalanarak bu harbe nihâyet verilmesi Ruslar'ın, **Napolyon**'dan duydukları endişe ile gerçekleşebilmişti. Bu muâhedeyle Rus-Türk hududu yeniden Prut Nehri oldu.

Ne Ruslar'ın, ne de İngiliz ve hatta Fransızlar'ın dost eli uzatmalarına güvenilmeyeceği, bu arada ortaya çıkan hâdiselerle ve defaatle sâbit olmuştu. Onlar, ancak aralarındaki menfaat çatışması sebebiyle zaman zaman Osmanlı'nın yanında yer alıyorlardı. Yoksa gerçekten hiçbiri Osmanlı'ya dost değildi.

Daha şehzâdeliğinden beri, Fransız kültürüne meyli olan ve **XVI. Lui** ile mektuplaşmış olduğu bilinen³⁰⁸ **Sultan III. Selim, Napolyon**'un Fransa'ya döndükten sonra, Osmanlı'ya yaptığı ittifak teklifine sıcak baktığı anlaşılınca İngiliz donanması, 1807'de bir Bayram namazı vakti askerlerimizin dinî meşgûliyetlerinden istifâde ederek Çanakkale'yi geçmiş ve Ahırkapı önlerine gelip demirlemişti. Bundan maksatları, Osmanlılar'ın Fransızlar'la bir anlaşma imzalamalarına mâni olmaktı. O güne kadar görülmemiş olan bu hareket, İstanbul'da dehşet yaratmış ve sahillere üç gün içinde 1.300 top yerleştirilmiştir. İngiliz donanması da hiçbir şey yapamayarak İstanbul'u terk etmek mecbûriyetinde kalmış, üstelik Çanakkale'yi geçerken ağır zâyiâta uğramış ve bir çok gemileri batırılmıştır.

Bütün bu karışıklıklar neticesinde İstanbul'da "**Kabakçı İsyanı**" denilen bir isyan zuhûr etmiştir. Bu isyanı bir çapulcu hareketi gibi göstermek doğ-

308 **Prof. Dr. Ahmed Cevad Eren- Selim III**'ün Biyografisi, İstanbul, 1964, sh. 10 ve 41.

ru değildir. İsyancılar, Nizâm-ı Cedid'e karşı mevcut olan umûmî rahatsızlığa tercüman olmalarından dolayı kolaylıkla başarıya ulaşmış ve **Sultan III. Selim**'in üzerlerine gönderdiği Levend çiftliğindeki askerlerin de kendilerine katılmasından sonra **III. Selim**, Karadeniz girişinde Boğaz kumandanı olan **Kabakçı Mustafa**'nın talebi üzerine Nizâm-ı Cedid'i lağvetmiştir. Yeniçeri destekli bu isyan, bu sûretle Padişah'ın irade ve otoritesini ayaklar altına alınca o Padişah'ın kargaşayı yatıştırdıktan sonra isyancılara ceza vereceğini hesâb etmek güç değildi. Bundan dolayı Şeyhülislâm'dan fetvâ alarak **III. Selim**'i hal' ettiler ve **I. Abdülhamid**'in oğlu **IV. Mustafa**'yı tahta geçirdiler.

Bu hâdise üzerine vaktiyle "**II. Edirne Vak'ası**" diye bilinen hâdise dolayısıyla "**Rumeli Yârânı**" adıyla tarihe geçmiş bulunan sergerdeler, başlarında **Alemdar Mustafa Paşa** olduğu hâlde İstanbul'a doldular. Vaktiyle **Sultan III. Selim**'e isyan etmiş olan bu adamlar, bu sefer de gûyâ **III. Selim**'i yeniden tahta geçirmek için İstanbul'a gelmiş bulunuyorlardı. Hakikatte ise, hükmetmek, servet edinmek ve zevk u safa âlemleri sürmekten başka bir gâyeleri yoktu. İsyanı bastırıp başta **Kabakçı Mustafa** olmak üzere pek çok elebaşını idam eden **Alemdar Mustafa Paşa**:

"-Ben buraya kendi arzumla değil, Avrupa hükümdarlarının arzusuyla geldim!.." diyerek asıl muharriki ortaya koymuş bulunuyordu.

Bu sırada Cedidçi devlet ricâlinin büyük bir kısmı da **Alemdar Mustafa Paşa** ile uyuşarak O'nun ekibine dâhil oldular. Bu eyyâm güder adamlar, **Alemdar**'ın Sadrazam'dan zorla "**Mühr-**

i Hümayun"u alarak³⁰⁹ sadâreti işgal etmesine ve fiilen Padişahlık selâhiyetini kullanmasına yardımcı oldular.

IV. Mustafa ise, bütün ilerici kalemelerin ittifakla ifâde ettiklerine göre, gerici bir padişah olmayıp Avrupâî usûl ve esasları, bir palyaço mantığı ile alıp tatbik etmek isteyen zihniyete karşı karakter sahibi ve muhafazakâr bir insandı. **III. Selim**'in aksine Yeniçerilik'i takviye sûretiyle merkezin otoritesini kuvvetlendirmek istiyordu. Bu tutum, vaktiyle Edirne'de Nizâm-ı Cedîd'e ve **III. Selim**'e başkaldırmış bulunan câhil ve despot **Alemdar** ve avanesinin bu defaki tutumuna ters düşmüş ve O'nu henüz çıktığı tahttan indirerek hususunda aralarında bir fikir teâtisi başlamıştı. Bunu haber alan **IV. Mustafa**, elini çabuk tutarak **Sultan III. Selim**'i boğdurmuş, diğer bir şehzâde olan **II. Mahmud**'a aynı şeyi yapmak fırsatını bulamamıştır. O'nu öldürmeye gelenlerin gözlerine ocaktan kül alıp serpen **Cevriye** adındaki bir kalfanın yardımıyla³¹⁰ **Şehzâde Mahmud**, Topkapı Sarayı'nın damına çıkarılmış ve bu sûretle mutlak bir ölümden kurtulmuştur. Bu sırada **III. Selim**'i tekrar tahta çıkarmak arzusuyla Topkapı Sarayı'na gelen **Alemdar Mustafa Paşa**, O'nun cesediyle karşılaşmış ve mecbûren Osmanlı tahtı için tek vâris olan **II. Mahmud**'u tahta çıkarmıştır.

II. Mahmud tahta çıktığı hengâmda **Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul'da tam bir diktatör vaziyeti almış bulunuyordu. O derecede ki, yeni Padişah'ın huzurunda terbiyesizce kelimeler sarfetmek sûretiyle **III. Selim**'in ölümüne sebep olanlar hakkın-

309 Tarih-i **Cevdet**, c. VIII, sh. 304.

310 Tarih-i **Cevdet**, c. VIII, sh. 307.

da şedid bir lisan kullanmak cüretini göstermişti. Hemen arkasından da bu işte medhaldâr oldukları ithamıyla binlerce adamı katletmiş, hatta kendi "*keyfe mâ yeşâ*" idaresine engel gördüğü pek çok günahsız insanı da ya sürgün etmiş, ya da herhangi bir sûretle ortadan kaldırmıştır. **Cevdet Paşa** bunların hâlini şöyle anlatmaktadır:

*"Rumeli âyân ve ağaları, birer âli konakta iskân olunurlar ve üçer beşer yüz Rumeli erleriyle Bâbiâli'ye gelip giderlerdi. Derûn-ı İstanbul, bir kışla sûretine ve Bâbiâli bir dîvân-ı harb heyetine girdi. Aksaray'da ve Parmakkapı'da ve Balıkkapı'da âdem lâşesi eksik olmazdı. Bir-iki ay içerisinde idâm olunanların adedi bine bâliğ oldu. Sadrazam'ın irâdesine karşı söz söylemeye kimse cesaret edemezdi."*³¹¹

Bu sırada öteden beri devam etmekte olan Türk-Rus harpleri dolayısıyla her tarafta derebeyi sûretinde mütegalibe adamlar türemişti. Bunlar keyiflerine göre, bulundukları yerleri idâre etmekte ve halka zulmetmekte idiler. **Alemдар Mustafa Paşa**, bunları yanına çekmek maksadıyla İstanbul'a dâvet etti. Zâhiren güyâ devletin otoritesini tesis etmek istiyordu. Bunun için Kağıthâne'de bir toplantı tertip etti. Ülkenin her tarafından gelmiş olan eşkiyâ gürûhu da tecziye edilmekten korktukları için mâiyetinde bir çok insan bulunduğu hâlde İstanbul'a gelmişler ve bunları Beykoz, Büyükdere gibi şehir hâricinde yerleştirmişlerdi. **Alemдар Mustafa Paşa**, bunlarla tarihlere "**Sened-i İttifak**" adıyla geçmiş bulunan bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma, Padişah'ın otoritesini bu eşkiyâ gürûhuyla paylaşmaktan ibâret olduğu hâlde, Türk siyâsi

311 **Cevdet Paşa**'dan naklen **Ziya Nur Aksun-** a.g.e., sh. 113.

edebiyatında **"Türk Magna Cartası"**³¹² olarak gösterilmiş olmasına rağmen, aslında eşkiyalığı meşrûlaştıran bir yüzkarasından ibârettir. Padişah, bunu imzalamak istemiyordu. Lâkin **Eğriboyun Ömer Ağa**:

"-Bu sened sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur. Lâkin reddi dahî kaabil değildir. Şimdilik çâresiz tasdik olunup da sonra bunun fesih ve ilgâsı çâresine bakmalıdır."³¹³ demesiyle Padişah kerhen ikna olmuş görünmüşse de **Cevdet Paşa**'nın tâbi-riyle, bu kendisine bir **"dâğ-ı derûn"**³¹⁴ olmuştur.

Alemdar Mustafa Paşa'nın hükümet nüfûz ve kudretini kullanarak elde ettiği İstanbul'daki sulta ve bunun neticesi olan iktidar sarhoşluğunu **Cevdet Paşa**, şöyle anlatmaktadır:

*"Fevkalâde sefâhet ve ihtişâma düşüp işi azıtılar. Ba'de **Sultan Mustafa** ricâli daha ziyâde yol-suz hareketler ile anlara rahmet okuttular. Bu kerre*

312 **"Büyük Ferman"** demek olan **Magna Carta**, 1215 yılında bir kısım âsi baronun İngiliz Kralı John'dan zorla elde edilmiş hakları ihtivâ eden bir târihi vesikanın adıdır. Tarihte bir çok kereler her despotluğa yeltenen veya buna ihtimâli olan İngiliz Krah'na teyid ve tasdik ettirildiği cihetle demokrasi tarihinde bir ilk kabul edilir. Halbuki ilk anayasa, Hazret-i Peygamber tarafından Medine'de tanzim olunmuştur. Hem de o devlette gayr-i müslim olarak yaşayan Yahudiler'in hak ve mükellefiyetlerini belirtmek şartıyla!..

Ancak Batı kültürünü esas alarak milli ve dini tarihimizin vak'alarına alâkasız kalmayı tercih eden yarı münnevverlerimiz, bugüne kadar insanlık hak ve mükellefiyetlerini tanzim eden yazılı bir ilk vesika olarak Manga Carta'dan bahsetmişlerdir. Halbuki beşeriyet tarihinde ilk olan Hazret-i Peygamber'in emriyle bu hususta ortaya çıkan metindir. (Tafsîlât için bkz: **Muhammed Hamidullah**-İslâm Anayasa Hukuku, İstanbul, 1995)

313 **Cevdet Paşa**- c. IX, sh. 8

314 **Cevdet Paşa**-a.y.

devleti yeniden ihyâ dâiyesi (maksadı) ile meydana çıkan yârân-ı mâhude dahî zevk ve safaya dalıp esas dâvâyı unuttular ve nâ-mâkul ve hılâf-ı me'mul bir yola gittiler."³¹⁵

Buna ilâveten **Alemdar Paşa** dahî "huzûzât-ı nefsâniyesiyle meşgul idi." demektedir. ³¹⁶ Şu cümleler de **Cevdet Paşa**'nınadır:

"Kitbiye çengiler ile dağlarda ve ormanlarda eğlenmeye" başladılar. *"Kadın ve mücevherât peşinde koştular."*³¹⁷

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından on beş gün sonra **Alemdar Mustafa Paşa**, biraz da kendine bağlı merkezî bir kuvvet teşkilî gâyesi ile "**Nizam-ı Cedid**"in yerine kâim olmak üzere "**Sekbân-ı Cedid**" nâmiyla yeni bir askerî sınıf tesisine teşebbüs etti. Fakat Enderunlular'ın da körüklediği Rumeli Yârânı'nın rezillikleri ayyuka çıkınca onlara karşı Yeniçeriler'de bir aksülamel başladı. Bu aksülame-
lin gâyesinin, **IV. Mustafa**'yı tekrar tahta çıkarmak olduğuna dâir bir kanaat hâsıl olunca, O, **Sultan II. Mahmud**'un emriyle boğdurulup ortadan kaldırıldı. Bu tâlihsiz Padişah'ın böylece bertaraf edilmiş olması isyan ateşini söndürmedi. İsyanlılar hareketlerine devam ederek **Alemdar Mustafa Paşa**'yı Bâbîâlî'de kuşattılar. O, karşı koyamayacağını anlayınca cephâneliği ateşleyerek intihar etti.

Merkezdeki bu karışıklıklar, taşrada mevkiini sağlamlaştırmış bulunan derebeylerinin daha fazla azıtmasına sebep oldu. O derecede ki, yüzyıllardan beri sükûnet içinde yaşayan Arabistan'da bile Vehhâbîler, çeşitli huzursuzluklara sebep oldular.

315 **Cevdet Paşa**- c. IX, sh. 14

316 **Cevdet Paşa**-a.y.

317 **Cevdet Paşa**-a.y.

Napolyon tecâvüzünden sonra câhil ve cesur bir adam olan **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**, Mısır Vâliliği'ni ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Vehhâbilerin tenkili, O'na havale edildi. O da oğlu **Tosun Paşa**'yı göndererek Vehhâbileri tepeledi. (1813) Fakat Mekke ve Medîne'ye saldırıp yağmagirlik eden bu adamları kendisi cezalandırmayıp kasden İstanbul'a gönderdi. Çünkü İstanbul tarafından cezalandırılmalاریyla Araplar'la merkez-i hükümet arasında bir husûmetin zuhûrunu istiyordu. Bundan istifade ederek bilâhare Arabistan'ı ele geçirmek emelindeydi.

Sultan II. Mahmud; câhil, görgüsüz, diktatör temâyüllü ve nefsanî arzularına râm olmuş tam bir zorba olan **Alemдар Mustafa Paşa**'dan kurtulduktan sonra merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek istediye de, buna karşı ayaklananlar oldu. Bunlardan biri Yanya Vâlisi **Tepedelenli Ali Paşa** idi. Devlet, bu sergerde ile uğraşırken Rum İsyanı başladı. Mora âsîleri, el altından Ruslar ve Batılı devletlerden gördükleri yardıma güvenerek istiklâllerini ilân ettiler. (1822) Bu isyan ve istiklâl iddiası da Mısır donanmasının yardımıyla güçlûkle bastırılabilir.

Bundan sonra **II. Mahmud**, selefi **III. Selim**'den daha fazla Batı hayranı bulunan ve O'nun islâmî üslûb ve tarihî an'anelerden inhiraf istikametindeki küçük ve fakat başlangıç hareketini, hadsiz ve ölçüsüz bir şekilde genişleterek Yeniçeri ordusunun ilgâsına teşebbüs etti. Ocağa, ânî bir baskın tertip edilerek 1826 yılında bu köklü ve kadim ordunun tamamen imhâsı gerçekleştirildi.

Umûmiyetle zannedildiği gibi ilgâ olunan sadece "**Yeniçeri Ocağı**" değildir. Ordumuz bütün an'anevî aksamı ile yıkılıp imhâ edilmiştir. Yerlerine ikaame edilmek istenen "**Asâkir-i Mansûre-yi**

Muhammediyye"nin ise, isminden başka her şeyi millî ruha aykırı ve yabancıydı.

Bu öyle bir zecrî hareket idi ki, sadece Yeniçerilik'in ilgâsı ve kışlalarının tahribi ile iktifâ olunmayıp onların mezar taşlarının bile yok edilmesiyle kendilerinden hiçbir iz bırakılmamak istendi. Yeniçerilerin mensup oldukları "**Bektaşî Tekkele-ri**" de tamamen kapatılıp şeyhleri sağa-sola sürgün edildi. Asırlardan beri harplerde iğtinam edilegelen silâh, çadır, bayrak vesâirenin toplandığı müze bile ateşe verildi. Binlerce yeniçeri öldürölüp pek çoğu sürgün edildi.

Bu öylesine dehşet verici ve hınçla icrâ edilmiş olan bir gaflet eseri işti ki, Yeniçeriliğin lehinde tek bir cümle sarfı bile fiilen yasak edildiği gibi devletin bu en eski ve köklü müessesesinin geçmiş hizmetleri inkâr olunup hakkında ağza alınamaz âdî iftiralar şâyî oldu. Bu akıl ve havsalaya sığmaz iftiraların menşei de devrin vak'anüvisi **Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Efendi**'dir. O'nun "**Üss-i Zafer**" adıyla bilinen eserine atfen hemen her ilerici (!) kalemin tekrarladığı bu yalan ve yanlışlar aynı zamanda **Sultan II. Mahmud**'a karşı eşi emsâli görölmemiş birer dalkavukluk örnekleridir.³¹⁸

Bu hâdise, inkılâp tarihinde eşi-emsâli görölmemiş bir cinâyettir. Buna "**Vak'a-yi Hayriye**" denilmesi ise, gaflet ve cehâletin tâ kendisidir.

318 **Es'ad Efendi**'nin, **Sultan II. Mahmud**'u "her yüz senede bir zuhûru beklenen" müceddidlerden biri olduğu yolundaki tavsifine ilâveten "tutulup yakalanan bazı yeniçeri efrâdının üzerinde gavur haçı bulunduğu" nev'inden sayısız iftirâlar ve bu ilgâ keyfiyetinin ne müthiş bir hamâkat ve cinânet olduğu yolunda mâlumât sahibi olmak isteyenler, bu darbeyi mükemmel ve mufassal bir sûrette tahlil etmiş olan şu esere bakabilirler. (**Ziyâ Nur Aksun**- a.g.e., c. III, sh. 174 vd.)

Ordu, an'aneye, her müesseseden ziyâde muhtaçtır. An'anesiz bir müessese köksüz bir ağaç gibidir. Nitekim yeniçeriliğin ilgâsından sonra kurulan avrupâî ordu, bu köksüzlük ve millî ruha aykırılık sebebiyle hiçbir hâdiseden yüz akı ile çıkamamış ve ülkenin kısa zamanda bir bâdireden diğerine sürüklenmesine sebep olmuştur.

Gerçekten yeniçeriliğin ilgâsından iki sene sonra (1828) çıkan Türk-Rus harbinde yeni kurulan ordu, hiçbir başarı elde edememiş ve Ruslar, çılgınca bir hareketle arkaları emniyette olmaksızın 15.000 kişi gibi cüz'î bir kuvvetle Edirne'ye sarkabilmişlerdi.

Bu fecî durum sebebiyle 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bizden ayrılarak müstakil bir devlet olmasını kabul etmek mecburiyetinde kaldık. Çünkü 1828 Osmanlı-Rus harbinde, Rus, Fransız ve İngiliz donanmaları birleşerek Yunan kıyâmına müdâhale etmiş ve ânî bir baskınla Navarin'de Osmanlı donanmasını kâmilen yakıp imhâ etmişlerdi. Ruslar doğu cephesinde Bayburt'a kadar sarkmak imkânını elde ettiler. Bu yetmiyormuş gibi 1830'da Cezayir, Fransa tarafından işgal edilmiş, bu emri vâkiye de yeni teşekkül ettirilen ordu mârifetiyle hiçbir şey yapılamamıştır. Aynı yıl Sırbistan'ın muhtariyeti tasdik edilmiş ve Sisam Adası'na da muhtariyet verilmiştir. (1832)

Bütün bu felâketlere ilâveten kara câhil **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**, devletin düşmanlarına sırtını dayıyarak isyan etmiş, oğlunun kumandasındaki Mısır ordusu, hiçbir ciddi mukavemet görmeksizin Kütahya'ya kadar gelebilmiştir. Yeni ordunun Beylan ve Konya'da **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** kuvvetlerine fecî bir sûrette mağlubiyeti, son derecede ibretlidir. Bu ordu birkaç yüz kişi bile telefât ver-

meden firar etmiş, devletin sadrazamı, bir vâlizâde olan **İbrahim Paşa**'ya esir düşmüştür. Bu hazin neticede hiç şüphesiz halkın, **Sultan II. Mahmud** tarafından girilen yenilik hareketlerine duyduğu muhâlefetin de ehemmiyetli bir rolü vardır.

Kütahya'ya kadar gelerek yakında İstanbul'a ulaşacakları ve orada saltanat meselesini konuşacakları yolunda **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın oğlu **İbrahim Paşa**'nın beyânı, İstanbul'da bir dehşet tesiri yaratmış ve **II. Mahmud**, ezeli düşman Ruslar'dan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Ruslar, onbin kişilik ordularını İstanbul'da Beykoz ve Büyükdere semtlerine yerleştirmiş ve Mısır kuvvetlerini geriye çekilmeye mecbur etmiştir. Rus, Osmanlı'ya babasının hayrına yardım eder mi?!.. Bu fırsatı kullanarak imzalanan "**Hünkâr İskelesi Anlaşması**"yla, Boğazlar'ın idâresinde ortaklık elde etmişlerdir.

Bu gelişmeler, halkı derinden yaralamış, millî gururu alabildiğine incitmiş olmalıdır ki, öteden beri padişahlarında "**yedi evliyâ kuvveti**" vehmeden müslüman ahâlî, **Sultan II. Mahmud**'dan "**Gâvur Padişah**" diye bahsetmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunda da haksız değildi. Aslında dindar olan, hatta, şiir ve edebiyata düşkün bir padişah olup son nefesini vermek üzereyken:

"Beni bir câmi-i şerife götürün!.. Son nefesimi orada vermek istiyorum!.." diyecek olan bu padişah, alafrangalıkta o kadar ileriye gitmişti ki, cenâzeler bile bando mızıkâ ile kaldırılır olmuştu. Halk, setre pantolon ve fes inkılâbına karşı çıkmış, alını örtmeyen her serpuşu mübah sayan İslâmiyet ölçü alındığında bu gereksiz hareketler, millet ile devletin arasını -hâlâ devam etmekte bulunduğu üzere- derin bir sûrette açmış ve umûmî bir nefreti

mûcib olmuştur.

O zaman devlette gerici-ilerici (muhafazakâr-cedidçi) nâmiyla iki zümre mevcuddu. Muhafazakârların reisi **Hüsrev Paşa, II. Mahmud'u** tahttan indirerek yerine oğlu **Abdülmecid'i** geçirmek emelindeydi. İlericilerin reisi Kaptan-ı Deryâ **Ahmed Paşa** idi ve O, bu sırada Akdeniz'de bulunuyordu. **Hüsrev Paşa**, O'na emrindeki donanmayla İstanbul'a dönmesini emretmiş bulunmasına rağmen bu hâin adam, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya** sığınarak, donanmayı O'na teslim etmiştir. Bu sebeptendir ki, tarihte "**fırârî**" veya "**hâin**" lâkâbıyla mâruftur.

İlerici (!) yazarların, büyük bir müceddid olarak yüceltmeye çalıştıkları **II. Mahmud'un** câhilâne ve inkılâpçı bir zihniyetle Yeniçeriliği ilgâ etmesinin, gerek Rumeli ve gerekse Anadolu'da bir çok isyan ve karışıklıklara sebep olmuş bulunması ve zikrettiğimiz mağlubiyet ve felâketler dikkate alınırca, bu Batı hayranı padişahın, milli tarihimizde bir daha dönüşü mümkün olamayacak şekilde devleti bâtil ve mühlik (helâk edici) bir yola soktuğu anlaşılır.

E. Diriauld, O'nun hakkında:

*"Padişah ulemânın iddiâlarına karşı dahî şiddetle mukavemet ediyor, hatta kanunlardan daha kuvvetli olan an'ane ve örflere bile taarruz ediyordu. Şarap içer ve mâiyeti zâbit ve nâzırlarını yarı mest etmekten zevk alırdı. Avrupa taklidi bir elbise giyerek başında fes bulundururdu."*³¹⁹ dedikten sonra *"Hatta saltanatının sonlarında hükûmeti inkıraz tehlikesine mâruz kaldı."* hükmünü vermektedir.

Moltke ise, *"Yıkıcılıkta gösterdiği muvaffakiyeti, yapıcılıkta gösteremediğini; bunun esâsen çok zor*

319 **Edvard Diriauld'den** naklen **Ziya Nur Aksun-**
a.g.e., sh. 231.

olmakla beraber kendisinin kifâyetli olmadığını³²⁰ tebârüz ettirmektedir.

Hayatının sonlarında:

"-Bundan böyle teb'asının Müslüman olanlarını câmide, hıristiyanlarını kilisede, müsevî olanları ise Havra'da tanımak istediğini" söylemiştir.

Bu durum, gayr-i müslimler için şer'î ve an'anevî bir esâs olan kıyafet farklılıklarını ortadan kaldırmak istediğini göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, bilâhare oğlu **Abdülmecid** tarafından ilân edilecek olan "**Tanzimat Fermanı**"na benzer, bir fermân ilân etmek istediği bilinmektedir.

Tarihçi **Abdurrahman Şeref**:

"...**«Tanzimat-ı Hayriye»** hatt-ı hümayûn şeklinde ilân kılınmıştır. **Sultan Mahmud**'un son sene-i saltanatında ilân-ı mutasavver iken, **Âkif Paşa**'nın mûmânaâtıyla te'hire uğrayarak cûlûs-i **Abdülme-cid Hânî**'den dört ay mürûrunda ve 26 Şaban 1255 tarihinde sâdır olmuştur."³²¹ demektedir.

Sultan II. Mahmud'un otuz sene kadar süren saltanatı, Osmanlı tarihinin en uğursuz devrelerinden biridir. O'nun dâhilî ve hâricî gâilelerle devleti uçurumun kenarına getiren bir numaralı hatası, Rusya'daki askerî yenileştirmeden ilhâm alarak³²²

320 a.y., (sh. 232)

321 **Abdurrahman Şeref Efendi**-Tarih Musâhebeleri, sh. 48.

322 Bu husustaki en iyi değerlendirmeyi "kıyas maal fârik" yani farklı şeylerin kıyası diyerek yine **Cevdet Paşa** yapmaktadır:

"...Rusya'da ise ıslahâta tabaka-yı ulyâdan (üst tabakadan) başlandı; en kavî bir hükümet-i mutlaka teşekkül etti. Bizde dahî ıslahata taraf-ı saltanat-ı seniyeden başlanmış olduğu cihetle, Yeniçeriliğin ilgâsı Osterliç askerinin ilgâsına benzer; lâkin Yeniçeri Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir seretan illetine benzerdi. Osterliç askeri ise, Rusya'nın omzunda bir ur

Yeniçeriliğin ilgâsı ve Batı'nın içtimâî hayat için vârid olan usûl ve esâslarını kabullenerek millî bûnyeyi zaafa uğratmasıdır.

Bununla berâber **Sultan II. Mahmud**, devrinde, kendisine intikal eden tarihi eserlerin tamiriyle kurtarılmalarına büyük ölçüde himmet etmiş olmasını da zikretmeliyiz.

Gerçekten bugün hâlâ ayakta duran câmi, medrese, türbe ve tekke gibi pek çok eserin, onun tarafından tamir olunarak yok olmaktan kurtarılmış bulunduğu bu eserlerdeki kitâbelerde sabittir.

Diğer taraftan hüsn-i hatta çalışmış ve bu vadede üstadlar ayarında eserler vücûda getirmiştir. Beyazıd Câmii'nde hâlâ asılı duran bir levhası, bu mahâretin canlı şâhididir. hattatlığa merakı sebebiyle devrinin istîdadlı insanlarını desteklemiş ve "Râkım" gibi dev bir sanatkâr, onun himâyesiyle ortaya çıkmıştır.

İngilizler'le yaptığı ticaret anlaşması³²³, Os-

idi. Yeniçerilik Osmanlılığın iligine işlemiş ve Ocaklar asabi-yet-i milliye makamına kaim olarak, devâir-i devletin usûl ve fûrunu istilâ eylemiş olduğuna nazaran, devletin zâyîâtından ma'dud olmuş idi. Onun ilgâsıyla ehl-i İslâm'ın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi. Şuabât-ı idâre taraf taraf açılan yerleri asâkir-i nizâmiye ile dolduramayıp o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslahat-ı dâhiliye icrâsı lâzım idi. Devlet-i Aliyye ise, idâre-i gayr-i merkeziye tahtında idâre olunageldiği ve eyâlâtın biri diğerine benzemeyip, her biri idârece başka yol almış olduğu cihetle, her tarafın ahvâl-i husûsiyesini düşünerek ıslahat-ı matlûbeyi ona göre yapmak lâzım gelirdi. Bunu yapabîlmenin ne kadar çok vukuf ve mâlumâta mütevakkıf olduğu muhtâc-ı tafsîl değildir. Osterliç askeri, Yeniçeri gibi, Rusya'nın ahvâl-i zâtiyesinden mâdud ve kavmiyet ve milliyete merbut olmayıp, onun ilgâsıyla yalnız dâire-i askeriyede açılan yer, asâkir-i nizâmiye ile dolup taşı." demektedir. (**Cevdet Paşa**-Tezâkir'den naklen **Ziya Nur Aksun**- a.g.e., sh. 184-185)

323 6 Ağustos 1838'de mason **Reşid Paşa**'nın müessiri-

manlı ülkesini Batı'nın kolayca at koşturabileceği bir çiftlik hâline getirmiştir. Hâlâ doğru olarak anlaşılamamış bulunan Şark-Garb muhâsebesinde **Sultan II. Mahmud**'un açtığı bu çığır, günümüze kadar devam eden mühlik bir hatadır. O'nun bu üzüntülerle vereme yakalanarak 1839 yılında Çamlıca'daki hemşiresi **Esmâ Sultan**'ın Köşkü'nde vefâtıyla Osmanlı tahtına **Sultan Abdülmecid** geçmiştir.

Tamamen Batı kültürü ile yetiştirilmiş olan **Sultan Abdülmecid**, eski şehzâdeler gibi Şark kültürüne sahip olamamıştı. Tahta çıkar çıkmaz, babası **II. Mahmud** zamanında başlanılmış olan **"İslahat"** (aslında inkılâp) hareketlerine devam olunacağını bildirmiştir. Bu görüş ve kanaatin ilk tezâhürü, Londra sefirliğinden gelen **"Koca"** ünvanlı mason³²⁴ **Reşid Paşa**'yı sadrazamlığa geti-

yeti ile **"Baltalimanı Sarayı"**nda imzalanan bu ticâret anlaşması ile o zamana kadar Osmanlı ülkesinde cârî **"yed-i vâhid"** (tekeli) lağvedilmiş ve eski imtiyazlara ilâveten İngilizlere yeni birtakım tâvizler verilmiştir ki, bütün bunlar Osmanlı sanâyiinin iflâsına ve ülkenin sömürgeleşmesine müncer olacaktır. Gûyâ **Kavalalı**'ya karşı İngiliz müzâheretini temin maksadına bağlı olan bu tâvizler, aslında tamamen gereksizdi. Çünkü İngilizler, başından beri Mısır Meselesi'nde ne yapmış ve nasıl bir tavırda bulunmuşlarsa, bunların hepsi de kendi menfaatlerinin icabıydı.

Gerçeten bu hususta ne yapmışlarsa, Hindistan'daki hâkimiyetlerine devamın icabı için ve ona uygun olarak yapmışlardır. Buna elleri mahkûmdu. Bunun için ayrıca kendilerine bir tâviz verilmesi gerekmiyordu.

324 **Reşid Paşa**'nın masonluğu hemen her kaynakta belirtilmiştir. Biz masonları kendi yayınlarından sadece birini zikrederim:

Masonlarca yayınlanan **"Mimar Sinan"** isimli derginin Mart 1968 tarihli ve 5 numaralı sayısında yayınlanan ve **Sabahaddin Arıç** tarafından yazılmış olan **"Tanınmış Büyük**

rerek, **“Gülhâne Hatt-ı Hümayunu”** diye bilinen **“Tanzimat”**ı ilân ettirmesidir.

Bu fermanın kabulüne kadar Osmanlı ülkesinde yaşayan gayr-i müslimler, şeriatin kendilerine bahsettiği hak ve imtiyazları kullanır, tahmil ettiği mükellefiyetleri ifa ederlerdi. Devlet, teb'ası arasında müslim ve gayr-i müslim tefrikinden başka hiçbir ayırma yer vermezdi. Bu iki kategorinin kendi içinde hak ve mükellefiyetler itibariyle bir denge ve adâlet mevcuddu. Tanzimat bunu bozmuş, gayr-i müslim hukukunu, müslim hukukuyla eşit yapmak suretiyle şer-i şeriften bir ilk inhiraf şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu sırada ülke; derin bir endişe içindeydi. Ordusuz ve donanmasız kalışın şaşkınlığını yaşıyordu. Mısır gâilesi, henüz halledilmiş değildi. Osmanlı devletini âdeta Rusya'nın himâyesi altına sokan Hünkâr İskelesi Anlaşması, yalnız milletimizi değil, Rusya'ya rakip Avrupa devletlerini bile endişeye sevketmiş bulunuyordu. İşte bu sebeple beş Batılı devlet, Bâbiâli'ye verdikleri bir nota ile **“bundan böyle kendilerinden habersiz bir karar alınmamasını”** bildirmişlerdir. Bununla artık devletimiz, bu beş devletin himâye ve kontrolü altına girmiş oluyordu ki, işte Tanzimat Fermanı bunların ülkeye vermek istedikleri şekli ortaya koyan bir tarihi vesîkadır.

Tanzimat üzerinde ne söylene azdır. Fakat bizim burada gâyetimiz sadece **Sultan Abdülaziz Han** merhumun devralmış bulunduğu mirâsın mâhiyetini göstermek olduğundan bu mesele üzerinde gerektiği kadar duramıyoruz. İlerici (!) kalemlerin, bugüne kadar göklere çıkardığı Tanzimat'ın Batı

Masonlar, Koca Reşid Paşa”, isimli makale. (A.g.dergi, sh. 89)

menşeli olmasına rağmen, sadece bir Batılı bize doğru yolu göstermiş, fakat bu da devlet dizginlerini ele geçirmiş bulunan Batı efkârlı devlet ricâlinin kulağına girmemiştir. O iyi niyetli insan, Avusturya Başvekili **Metternich**'tir. Kendisi de Avusturya'nın ayakta kalabilmesi için Osmanlı'nın mevcut statükosu ile devamında fayda gördüğü için bize şu tavsiyelerde bulunuyordu:

"Herhangi bir hâl, pek muhtelif bir çok ahvâl ve serâitten meydana gelir ki, bunlar meyânında geçmiş hâlleri birinci sıraya koymak lâzımdır.

*Devlet'in varlığını kemiren bir hastalığın açık alâmeti olarak telâkkî olunabilen vahîm Mısır gâilesinden Bâbiâlî'nin daha yeni kurtulduğu sırada yukarıdaki umûmî hakikat Osmanlı Devleti hakkında bilhassa kabil-i tatbiktir. Osmanlı Devleti, gerileme ve çökme hâlinde bulunan bir varlıktır. Şurasını gizlemeye çalışmamalıdır ki, inkıraz sebepleri meyânında ilk temelleri **Sultan Selim** tarafından atılıp son padişah'ın ancak derin bir cehâlete ve hadsiz pâyânsız bir hayâlperestliğe istinâden tervîc ve teşvik ettiği Avrupa tarzındaki fikir ve tasavvurlarını zikretmek lâzımdır.*

Bâbiâlî'ye şu sûretle hareket etmesini tavsiye ederiz:

*Hükûmetinizi mevcudiyetinizin temeli olan ve Zât-ı Şâhâne ve Müslüman teb'ası arasında en esaslı bağı teşkil eden "**Din Kanunları**"na hürmet ve riâyet esâsı üzerine kurunuz!.. Zamanın icablarına göre hareket ediniz!.. Ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları nazar-ı itibara alınız. Bütün idarenizi intizam altına alınız ve ıslâh ediniz! Lâkin âdet ve mâişet tarzlarınıza uygun olmayan bir idâre usûlû kurarak eski idâreyi yıkmayınız! Aksi takdirde Padişah'ın ne tahrip ettiğinin, ne de harab ettiği şeylerin yerine*

koyduklarının kadr u kıymeti bilinmediğine hükmo-lunur.

Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizam-larınıza uymayan kanunları iktibas edip almayınız. Zira garb kanunları, hükümetinizin temelini teşkil eden kanunların müstenid bulunduğu usul ve kaidelere asla benzemeyen kaideler üzerine kuruludur. Garp memleketlerinde esas olan şey **"Hristiyanlık Kanunları"**dır. Siz Türk kalınız! Lâkin mâdem ki, Türk kalacaksınız, şeriata sımsıkı sarılınz. Diğer dinlere karşı müsâmahakâr olmak için şeriatin size gösterdiği kolaylıklardan istifâde eyleyiniz. Hristiyan teb'anızı tamamıyla himâyeniz altına alınız. Onların paşalar taraflından sıkıntıya mâruz kalmalarına mâni olunuz. Zikri geçen teb'anın din işlerine karışmayınız. Mazhar oldukları imtiyazlara riâyetle "Gülhâne Hattı"ndaki vaadleri yerine getiriniz.

Bir kanunun tatbik ve icrâ şartlarını temin etmeden onu aslâ ilân etmeyiniz. Doğru yolda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken Garbın umûmî efkârı addettiğiniz şeye ehemmiyet atfetmeyiniz. Siz bu efkâr-ı umûmiyyeyi, Avrupa'nın umûmî sadâsını anlamıyorsunuz. Eğer terakkî yolunda adâlet, vukûf ve mâlumât ile ileriye doğru hareket ederseniz Avrupa umûmî efkârının ehemmiyetli olan kısmı size temâyül ve teveccüh edecektir.

...Hülâsâ biz Bâbiâlî'yi kendi idâre tarzının tanzim ve islâhı için vâkî olan teşebbüslerinden vazgeçirmek istemiyoruz. Lâkin ahvâl ve şartları, Türkiye İmparatorluğu'nun ahvâl ve şartlarına uymayan garb hükümetlerini her şeyden evvel taklide değer bir nümune telâkkî ederek ona göre ıslahatta bulunmamasını, aslî kanunları şarkın âdet ve âdâbına uymayan hükümetleri taklid hâl-i hazırda her türlü ibdâ ve tanzim kuvvetinden mahrum olup Müslüman

memleketlerinde zararlar husûle getirmekten başka bir netice hâsıl etmeyeceği âşikâr olan ıslahatı kabul ve tatbik etmemesini tavsiye ederiz.

Acaba beni siyâsî hayallere tâbî olmakla mı itham edeceklerdir. Varsın öyle olsun!..³²⁵

İngilizler ve Fransızlar, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'yı tahrik edip Osmanlı ülkesine saldırtmakla bu devletin Rusya'nın kucağına düşmesine sebep olduklarını görünce bundan devletler arası denge bakımından rahatsız oldular. İtalya'yı da yanlarına alarak Osmanlı'yla ittifak edip Rusya'ya karşı Kırım Harbi'ni gerçekleştirdiler. Bu durum, **Reşid Paşa**'nın siyâsî dirâyetine hamledilmekte ise de, bu doğru değildir.

Bununla beraber Kırım Harbi, Osmanlı'nın dâhili işleriyle meşgul olmak üzere geçici bir sûrette nefes almasını mümkün kılmıştır. **Sultan Abdülmecid**, işbaşına gelir gelmez tasarrufa azamî riâyet edilmesini emretmiş ise de, Kırım Harbi, devletin mâlî sıkıntılarının artmasına sebep olmuştur. Üstelik **Cevdet Paşa**, devlet ricâlinin lüks merakı hakkında şu bilgiyi vermektedir:

*"**Abbas Paşa** vâililiğinde Mısır'dan Dersaadete pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret eylediler. Gâli bahalar ile konaklar ve yahılar aldılar. Alaf-ranga tecemmülât ile teşrîf ü tezyin ettiler. Bol bol paralar sarf u israf eylediler. Ebvâb-ı sefâheti (sefahat kapılarını) açtılar. Vükelâ ve kibâr-ı İstanbul bu Mısır döküntüleri ile aşık atmağa ve vükelâ haremle-ri de **Mehmed Ali Paşa** (Kavalalı) kerimesi **Zeyneb Hanım**'ı taklid ile israf ü sefâhete kalkıştılar."³²⁶*

Bu suretle başlayan israftan dolayı **Sultan**

325 **Engelhart**-Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1338, sh. 49 vd. (Sâdeleştirilmiş olarak...)

326 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 7

Abdülmecid'in bir gün Bâbüâli'ye gelerek ricâli sert bir şekilde ikaz ettiğini anlatan **Cevdet Paşa**:

"Sultan Abdülmecid Han hazretleri, hakikaten melekhaslet bir Padişah-ı âlicâh olduğu hâlde, o da nev-i beşerden değil mi?!.. Bu rüzgar anı da çarp-tı. Âlemin bu inkılâbâtı arasında o dahî kadınlardan bazılarına muhabbet ü rağbet buyurdu. Nâsın haram olan muâmelâtına o dahî helâlinden olarak müşâreket buyurdu. Buna hiç kimse bir şey demiyordu. Fakat nisvân ile kesret-i muhabbetinden nâşi vücud-ı hümâyunlarına za'f gelmesi bâdi-i endişe idi. Zira halk, kendisini pek ziyâde sevdiklerinden anın bu hâline müteessif idiler."³²⁷

Son devir Osmanlı padişahları arasından Batı'yı taklid istikametinde en büyük ve muhâtaralı adım atan **Sultan Abdülmecid**'in en takdire şâyân hizmeti, Mekke ve Medine Harem-i Şeriflerine yaptığı büyük îmar ve yenilemedir.

Cevdet Paşa, Padişah'ın bu zaafından istifade etmek için devrin ricalinden birinin inanılmayacak bir rezilliğini şöyle anlatmaktadır:

"Fethi Paşa hakkında bir şey rivâyet ederler. İnanmak istemem. İnansam ana sebbetmeliyim. Derler ki, «Arz-ı hulûs için Avrupa'dan kuvvet macununa mukabil ilâçlı şaraplar getirip de Zât-ı Şâhâne'ye takdim edermiş!..» Sahih ise, veliy-yi nimetine bundan büyük hıyanet olmaz."³²⁸

Cevdet Paşa, **Metternich**'in batılılaşma yolunda girmiş bulundukları çıkmaz sokaktan dönmeleri için Osmanlı ricaline karşı vâkî ikazlarına daha sonra da devam ettiğini şu satırlarıyla anlatmaktadır:

327 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 9

328 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 10.

"1272 (1856) senesinde vâkî musâlahâ esnâsında bir aralık Viyana'da maslahatgüzâr olan **İh-san Bey**, Avusturya Başvekili meşhur **Metternich** ile görüştükde **Metternich**:

"-Ben Devlet-i Aliyye'nin dostu ve hayır-hâhuyım ve bunu bazı husûsâtta isbat eylemişimdir. Musâlahâ güzel sûret kesbetti. Devlet-i Aliyyece terakkî için bunun gibi bir fırsat olamaz. Bu müsaadeli eyyâmı iki sene kadar tahmin ederim. Bu müddet zarfında esbâb-ı terakkîye teşebbüs olunmaz ise fırsat fevt olur." demiş idi.

Metternich'in sözleri güzel nasihat ve muvâfık-ı hâl u maslahat idi. Andan sonra Cenâb-ı Hak bize hayli fırsat verdi, lâkin istifâde edemedik. Musâlahadan beş-altı sene mürûrundan sonra Bâbîâlî ile Şeyhülislâm arasında öyle beyhûde münâkaşalar cereyan ediyordu ki. Umûr-ı mülkiyemize hiç bakılmıyor ve ıslahat-ı lâzımeye itina olunamıyor idi.

Rusyalı ise Kırım muhârebesinde noksanlarını görüp andan sonra umûr-ı nâfiaya hasr-ı nazar ederek imar-ı bilâd ile meşgul idi. Elhâsıl, bu muhârebede Rusyalı'ya bâdi-i intibah ü basîret ve bize de sebab-i müsâmaha vü gaflet olmuştur.³²⁹

Bu ikazların, 1856 tarihli "**Islahat Fermanı**" dolayısıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. O ise, Tanzimat'la atılan adımları ikmâl maksadıyla ısdar olunmuş Tanzimat Fermanı'ndan sonra müthiş derecede menfî bir vesika idi.

Cevdet Paşa, bu fermanın "bircümle mansıb ve memuriyetlerde bulunan ulemâ, patrikler ve hahambaşı ve metropolitler ve Rum müteberânından bazıları hazır bulunduğu hâlde kıraat edilmesini"³³⁰

329 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 47-48.

330 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. I, sh. 67.

anlattıktan sonra:

"Bu ferman hükmünce teb'a-yı müslime ve gayr-i müslime kâffe-i hukukta müsâvî olmak lâzım geldi." demektedir.³³¹

Bu ferman hakkında sayfalar dolusu mâlumât veren **Cevdet Paşa**, fermanın okunmasından sonra duâhânın *"İslâm düşmanlarının kahrı istikametinde mûtâd duâyı okumasından dolayı"* rüesâ-yı rûhânî-yenin bozulduğunu ifâde etmekte ve binnetice:

"Fuad Paşa, Canning'e demiş ki:

"Devlet-i Aliye dört esas üzere müesses olup bunlar ile her nasıl istenilir ise idâresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlardan her kangısı nâkıs olur ise idâre kabil olmaz. Dört esas budur: Millet-i İslâmiye, Devlet-i Türkiye, Salâtin-i Osmâniye, Payitaht-ı İstanbul!..

Fuad Paşa'nın bu sözü doğrudur. Fakat bu kadar yüzyıllardan beri millet-i hâkime olan ehl-i İslâm, teb'a-i gayr-i müslime ile müsâvât-ı tâmme hâline tenezzül ettikte aceba dört esastan biri hedm edilmiş (yıkılmış) olmadı mı?" demektedir.³³²

İşte, çilekeş **Sultan Abdülaziz Han** merhum bir çok ahlâksız, mason devlet ricâline ilâveten iç ve dış gâilelerle çalkalanan ve anbean yıkılış vetiresi istikametinde ilerleyen bir mîras devralmış bulunuyordu. O'nun, devleti mâruz kaldığı bu yıkılış vetiresi (oluşu) istikametinden çekip çıkarma gayretleri ile murâd-ı ilâhiye ters düştüğü ve bu sebepledir ki, netice alamadığı gibi hayatının fecî bir sûrette sona erdiğini göreceğiz. Elbette mevsim âdetullah icabı olarak kışa doğru giderken yazı devam ettirmeye kimin gücü yetebilir ki!..

331 a.y.

332 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. I, sh. 85.

b- Sultan Abdülaziz'in Tanzimat'a Karşı Tavrı

Sultan Abdülaziz Han merhûmun şahsiyetini anlatırken, O'nun millî ve târihî mefkûreye bağlı bir kimse olduğunu ve bu sebeple Batılı bütün müelliflerce "eski ve muhâfazakâr Türkler'in mümes-sili olarak tavsif edildiğini" izah etmiştik. Dindar ve muhafazakâr bir insanın Tanzimat'la başlayan Batılılaşma vetiresine sıcak bakmayacağı ve bu gelişmeyi durdurmak için elinden geleni yapmak gayreti peşinde koşacağı tabiidir. **Sultan Abdülaziz Han** merhûm da aynen bu mantık istikametinde hareket etmiştir.

Başta Tanzimat olmak üzere Batılılaşma istikametindeki bütün hareketlerin, Batılı devletlerin istekleri doğrultusunda vâkî olduğu, bu istek ve müdâhalelerin de askerî zâfiyetimizden doğduğu noktasını çok iyi gören merhûm, Batılıların, devletimize müdâhalelerini imkânsız kılmak üzere, her şeyden önce ordu ve donanmayı kuvvetlendirmeye yöneldiği bilinen bir gerçektir. Zira ordu ve donanması kuvvetli olan bir Osmanlı, Batılıların müdâhalesinden korkmayacağı için istediğini yapabilir bir duruma gelebilirdi.

Bu sebeptendir ki, O'nun ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek istikametindeki hizmet ve gayretleri, devleti ayakta tutmak kadar bu ecnebî müdahalelere de bir set çekmek maksadına bağlıydı. Fakat ne yazıktır ki, o büyük şahsiyet, böyle bir tavır için gerekli zemini teşkil etmek üzere ordu ve donanmayı kuvvetlendirdikten sonra asıl neticeyi istihsâl etmek fırsatını bulamadı. Zira devrinin, çoğu hâin ve gafil ricâli tarafından tahtından indirilmiş ve dolayısıyla bu güzel gelişmenin önü kesil-

miş oldu.

Bununla beraber O'nun, Tanzimat'la başlayan alafrangalığa karşı oluşu iki ehemmiyetli hâdisede su yüzüne çıkmış ve O, Tanzimat'tan devralmış olduğu bozuk kafalı ricâle rağmen şu iki zihniyet belirtici hamleyi gerçekleştirebilmiştir. Tabiatıyla bu tavrın önündeki engel, sadece ahlâksız, sarhoş ve her biri bir ecnebî devlet güdümündeki bu ricâl değildi. Buna ilâveten devrinin hemen hemen bütün münevverleri de -ileride tafsîlâtıyla anlatılacağı üzere- "**Jön Türk**" olmuş ve Batılılaşmaya revaç vermek için devrin fikrî havasını zehirlemekten geri kalmamışlardı.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun Tanzimat'la başlamış bulunan Batılılaşma istikametindeki gelişmeye vurduğu birinci darbe şu olmuştur:

Selefi **Sultan Abdülmecid** sarayında bir tiyatro yaptırmıştı. Burada çoğu yabancıların telif etmiş olduğu birtakım eserler tercüme edilerek oynanıyordu. Bu eserler, millî ruhumuza tamamen aykırı olduğu gibi şer'î bir mahzurdan da hâlî değildi. Şer'î mahzur, şahs-ı muayyenin taklidinin câiz olmaması keyfiyetidir.³³³

Gerçekten bir tiyatro eserinde, meselâ mücerred bir çöpçü tipi canlandırılabilirken, var olan bir çöpçünün sahnede taklidi sûretiyle bir tiyatro eseri oynanamaz. Çöpçü, cemiyet içinde en alt tabakada bulunan bir şahıstır. Taklid keyfiyeti, bir de târihî büyük şahsiyetler için dikkate alınırca, bu mahzur

333 Gerçekten şahs-ı muayyenin taklidi İslâm'da kat'î yasaklardan biridir. Aslı mükerrem olan "insan"ı, gerek çizgi ve gerekse sözle aşağılamak, İslâm nazarında aslâ câiz olmayıp; buna sırf İslâm düşmanları için -o da tesirlerini azaltmak veya izâle etmek maksadıyla- istisnâi olarak müsâade olunmuştur.

elbette daha büyük olur. Meselâ bir tiyatro eserinde herhangi bir kimsenin Hazret-i Peygamberi canlandırdığını düşünelim. Bunun her müslümanın hissiyatına dokunacağı âşikârdır.

Bu dinî incelik sebebiyledir ki, meşhur **“Çağ-rı”** filminde **Antony Quinn**’in **Hazret-i Hamza**’yı canlandırmasına mısırlı âlimler itiraz etmiş ve o film, bir kere de bu rolün bir müslüman artist tarafından oynanması sûretiyle ikinci defa çekilmiştir. Bu sûretle **Hazret-i Hamza** gibi büyük bir şahsiyeti, bir müşrik yerine hiç olmazsa bir müslümanın canlandırması temin edilmişti. Hatta mısırlı âlimler, o filme, buna benzer dokuz noktada itiraz etmiş ve ikinci çekilişte bunlar düzeltilmiştir. Böyle filmlerden ders ve ibret alınarak bir fayda sağlanması, -hiç şüphesiz- bugünün maslahatlarından biridir. Fakat maslahatın takdiri ile bu işin câiz olup olmadığı, ehline bir hükme bağlanmadıkça bu istikametteki fiillerin -bugün bile- mahzûrdan hâli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sultan Abdülaziz Han merhûm, **Sultan Abdülmecid**’in tiyatrosunun sahne kısmını yıktırmakla iktifâ etmeyerek o binâyı saray atlarına mahsus bir ahır hâline getirmiştir. Bu hareket, hiç şüphesiz zihniyet belirtici bir tavidir. Orayı ahır yapmanın, tiyatroya karşı bir öfkeyi veyahud da en azından şiddetli bir muhâlefeti ifâde ettiği şüphesizdir.

Sultan Abdülaziz Han merhûmun, Tanzimat’la başlatılan Batılılaşma istikametindeki gidişe karşı en ehemmiyetli hamlesi, devrinde **“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”** adıyla hukuk tarihinde büyük bir âbide teşkil eden bir taknin (kanunlaştırma) hareketini gerçekleştirmiş olmasıdır. Batılıların arzuları istikametinde ortaya çıkan **“Tanzimat Fermanı”**

alâkalı bahiste izah edilmiş olduğu üzere müslimgayr-i müslim farkını ortadan kaldırmak üzere şeriatın açıkça bir inhiraf mâhiyetinde idi. Ecnebler bu inhirâfı daha da geliştirerek hristiyan teb'amız için yeni yeni haklar elde etmek istiyorlardı. Bunun için sık sık:

“-Sizin kanununuzun mâhiyeti nedir? Gösterin, görelim!..” diyorlardı. Bu talebe karşı İslâm Hukuku'ndan meydana getirilmiş bir kanun göstermek kabil değildi. Çünkü İslâm Hukuku -bugünkü İngiliz hukuku gibi- içtihadlar sûretinde tekevvün edeğelmşti. İctihadlarsa, bir “bahr-i bipâyân” (sonsuz deniz) teşkil etmekteydi.

Bu keyfiyet, İslâm Hukuku'nun metodunun kazuistik, yani meseleci bir mâhiyette olmasından ve İslâm'da içtihadın “isâbetsizlik hâlinde bile bir sevaba nâil olmak yolundaki teşvikten dolayı” idi. meseleci hukuk demek, ihtimallere mebnî hüküm koymak demek olduğundan ve ihtimaller ise, sonsuz bulunduğundan dolayı engin bir deniz gibi olan bu içtihadların içinde yüzerek hükme bağlanacak olan bir meseleyi hangi içtihadı dayandırmak gerektiği hususu, büyük bir dirayeti icab ettirmekte idi. Bu sebeptendir ki, İslâm Hukuku'nda muhâkeme usûlü olarak -Roma Hukukundakine benzer bir sûrette- şu durum ortaya çıkmıştı:

İhtilâfî dinleyip tarafların talepleri ile vak'aları tesbit eden ile onun hakkındaki hükmü tefhîm eden (bildiren) aynı şahıs değildi. İhtilâfa bakan “**kadı**”, hükmü verense “**müftü**” idi. Müftü, bir ilim adamı olmak itibariyle hâdiseye tatbik edilecek en ideal içtihadı bulup çıkarmakla mükellefti. Kadı ise, ihtilâfî bütün teferruatıyla, yani tarafların iddia ve delillerini tesbit ederek, onu mücerred bir formül hâline getirip müftüye hükmü sormakla mükellefti.

Müftü ise, az-çok bir tiyatro sahnesine benzeyen muhâkeme sahnelerine iştirak etmemiş olduğu ve taraflar kendisince meçhul bulunduğu cihetle objektif davranmaya daha ziyâde muktedir olabilirdi. Ayrıca fiilî ihtilâfları tesbitle meşgul olmadığı cihetle, ilimde derinleşme imkânı elbette daha fazla idi.

Bununla beraber böyle mütebahhir (derinleşmiş) âlimlerin gitgide azalmakta olması da tatbikatı güçleştiren âmillerden biriydi. Bir taraftan bu ihtiyaç, diğer taraftan ise Batılıların tatbik edilecek hukuk kaidelerini yazılı bir metin hâlinde görme arzuları, bizde de bir **"taknin"** (kanunlaştırma) hareketini belli ölçüde mecbûrî kılıyordu. Bu ihtiyaç karşısında Batılılaşma'yı terviç edenler, o devirde Dünya'da emsâlleri arasında en üstünü kabul olunan 1804 tarihli Fransız Medenî Kanunu'nu tercüme ile tatbik mevkiine koymak istiyorlardı. Bu şeriatın inhiraf istikametinde o gün için düşünülebilecek olan en aşırı bir hareketti. Bu görüşe karşı devrin büyük hukukçusu **Cevdet Paşa**:

"Halbuki bir milletin kavanin-i esâsiyyesini (asli kanunlarını) böyle kalb ve tahvil etmek ol milleti imhâ hükmünde olacağından bu yola geçmek câiz olmayıp ulemâ gürûhu ise, o mâkule alafranga efkârâ sapanları tekfir ederlerdi." demektedir.³³⁴

334 **Ord. Prof. Ebu'l-Ulâ Mardin-Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa**, İstanbul, 1948, sh. 48'den alınan bu cümlelerde yer alan fikirler, Tezâkir'de şöyle ifade edilmektedir:

"Günden güne Avrupalıların Memâlik-i mahsure'ye tevârüdü ziyâdeleşip (gelmeleri) alelhusus Kırım Muhârebesi münâsebetiyle fevkalâde çoğaldı ve bu cihetle dâire-i ahz ve itâ vûs'at buldu. Dersââdet'te ruz-merre (her günkü) zuhûra gelen deavî-yi ticâreti (ticârî dâvâları) bir mahkeme-i ticaret idare etmez oldu. Ecnebîler mahâkim-i şer'îyyeye gitmek istemez. Müslim aleyhinde gayr-i müslimin ve zımmî aleyhine müste'menin

Gerçekten **Cevdet Paşa** bu hâdiseye islâmî bir perspektiften baktığı için bu hükümde yerden göğe kadar haklı idi.

Bununla beraber İslâm Hukuku'nda devlete tanınmış olan bir **"hakk-ı tâzir"** meselesi vardır. Bu, devletin maslahat gereği olarak bazı hukuk kaideleri koyabileceğini ifâde etmekle beraber, devlet, bu hususta şeriatin temel kanunlarıyla bağlı kalmaya mecburdur. Yani **"hakk-ı tâzir"**i, sarîh bir şer'î kaideye aykırı olarak kullanabilmek mümkün değildir. **Napolyon** zamanında yapıldığı için **"Napolyon Cod Civili"** adıyla anılan bu Fransız Medenî Kanunu'nu aynen tercüme edip Müslüman halka tatbik etmenin İslâmî'la bağdaşır bir yönü olmadığı, bunun **"hakk-ı tâzir"** dolayısıyla câiz olarak mütâlaa edilemeyeceği âşikârdı.

Bu sebeple vâkî münâkaşalar neticesinde önce **"Meclis-i Âli-i Tanzimat Dâiresi"**nde bir komisyon kuruldu. **Cevdet Paşa** merhumun da dâhil olduğu bu komisyon, İslâm Hukuku'ndan maslahata en uygun içtihadları toplayarak **"Metn-i Metîn"** denilerek bir kanun vücuda getirmeye teşebbüs etmişse de bu başarılamamış ve komisyonun faaliyetine bu mesâi bitirilmeden nihayet verilmiştir.

Daha sonra **Cevdet Paşa** reisliğinde **"Divan-ı**

*şehâdeti şer'an istima olunmamak meselesi ise Avrupalıların nazarında pek ziyade çarpar olduğundan hristiyanların mahakim-i şer'iyyede muhâkemelerine itiraz eder oldular. Bundan dolayı bazı zevât Fransa kanunları türkçeye tercüme olunup da mahakim-i nizamiyede anlar ile hükm olunmak fikrine zâhib oldular. Halbuki bir milletin kavanin-i esasiyyesini böyle kalb ü tahvil etmek ol milleti imhâ hükmünde olacağından bu yola gitmek câiz olmayıp ulemâ gürûhu ise, o mâkule alafranga efkâra sapanları tekfir ederlerdi. Frenkler dahî, «Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teb'amıza bildirelim.» derler idi.» (Bkz: **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. II, sh. 62-63.)*

Ahkâm-ı Adliye” teşkil edilmiştir. Bunun âzâları-
nın üçte biri hristiyan üçte ikisi müslümandı. Lâ-
kin burada da anlaşma hâsıl olmadı. Bir kısımları,
Napolyon Cod Civili’nin aynen tercüme olunarak
kabulünde ısrar ediyorlardı. **Cevdet Paşa**, bu fikre
şiddetle karşı çıkarak, maksad, tatbikatçının elin-
de bir kanun metni bulunması ise, bunun İslâm
hukuku içtihadlarının devrin maslahatına en uy-
gun olanlarını tercih sûretiyle tamamen yerli ve is-
lâmî olarak yapılabileceğini iddia etmiş ve **Sultan**
Abdülaziz Han merhumun desteğiyle de bu görüş
hâkim olarak **“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”** adıyla
bilinen o büyük hukuk âbidesi vücuda getirilebil-
miştir.

Mecelle’nin vücuda getirilişinde tutulan yol,
bir **“telfik”**tir. Telfik-i Mezâhib, mezheplerin bir
noktada birleştirilmesi demektir. Bu ise, kolaylık-
ları cem etmek sûretiyle aslâ câiz değildir. Ancak
bu, maslahat, yani hâlin icâbına mutâbakat sebe-
biyle yapılabilir.

Diğer bir mesele de şudur: İslâm hukukunda
-muâmelât itibariyle- herhangi bir mezhebe men-
sup olan kimse, kendi mezhebinin içtihadıyla amel
eder. Bu menedilemez. Şu şartla ki, ulu’-emr olan
zât -maslahat iktizâsınca- içtihadlardan birini ter-
cih ederek O’nun tatbikini emrederse, bir müslü-
man hangi mezhebe mensup olursa olsun, onunla
amel etmeye mecburdur.

Mecelle için de böyle yapılmıştır. Sadece etbâr
olan (tâbî olanları bulunan) dört amelî mezhepten
değil, içtihadları kitaplarda kalmış sâir hak mez-
heplerden de hükümler alınarak vücuda getirilen
ve kısaca **“Mecelle”** adıyla anılan bu kanun **Sultan**
Abdülaziz Han merhumun irâdesiyle kanuniyet
kesbetmiş olması sebebiyle herkes için mecbûrîlik

vasfını kazanmıştır. Bu hareket, Fransız Kanun-i Medenisi'nin iktibasını engellemiş olmasına rağmen o derecede büyük bir alâka görmüş ve takdirle karşılanmıştır ki, Fransızca'ya ve başta Arapça olmak üzere bütün büyük dillere tercüme olunmuş, her tarafta takdirle karşılanmıştır.³³⁵

1926 yılına kadar yürürlükte kalan Mecelle'nin³³⁶ tarihte meşhur **Jüstinyanus** Kodifikasyonu'ndan (taknin hareketinden) sonra hukuk ilmi tarihinde yapılmış en büyük kanunlaştırma hareketi olduğu, Dünya ilim âlemince hâlâ kabul edilmektedir. Buna rağmen Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketini kemâle erdirmek istikâmetinde sakim zihniyetin bir eseri olarak bu defa İsviçre Kanun-i Medenisi aynen tercüme ve kabul edilmekle³³⁷ İslâm'dan ve İslâm hukukundan uzaklaşma

335 Bu umûmî takdir için bkz: **Ebu'l-Ula Mardin-** a.g.e., sh. 186, vd.

336 Mecelle, bugünkü hududlarımız hâricinde kalan Süriye, Ürdün, Filistin ve Irak gibi yerlerde 1948'lere kadar yürürlükte kalmıştır.

337 İsviçre Kanun-i Medenisi, 1926 şartlarında Dünya'nın en iyi medenî kanunu olduğu için alınmış değildir. O günkü Adliye Vekili **Mahmud Esad Bozkurt**, İsviçre'de tahsil görmüş bir insan olduğu ve Batı Âlemi'nde sadece bu kanunu tanıdığı için tercih edilmiştir.

Lozan'da ülkemizde yaşayan gayr-i müslimler için, sırf onların dinlerine ve örflerine uygun bir medenî kanun vücûda getirileceği taahhüd edilmişken (Bkz: Lozan Muâhedenâmesi, Madde 42), daha sonra Müslüman ahâliye bayrağı haç olan bir milletin kanununu tatbik etmekteki garabeti okuyucularımızın takdirlerine bırakıyoruz. Bu demekti ki, bir topluluğun tâbî olacağı kanunların, o topluluğun din ve örfüne mutabakati bir insanlık hakkı olarak gayr-i müslimler için kabul olunmuşken, bilâhare müslümanlar hakkında aynı insaf ve mantıkla düşünmekten uzaklaşmıştır.

kemâle erdirilmiştir.

Bununla beraber Mecelle'nin "**Ahkâm-ı Umû-miyye**" denilen ilk yüz maddesinden müstağni kalınamamış ve bunların sâdeleştirilerek "**Kanun-i Medenî**"ye idhal edilmemiş olmalarına rağmen bu güne kadar bütün bu maddeler, âdetâ aklın vazgeçilmez bir kaidesi olarak "**Hukukun Umûmî Prensipleri**" adı altında, hukuk literatürüne (edebiyatına) idhal ve tatbik olunagelmıştır. Bunlar içinde bazıları, aklın ve hukukun temel kaideleri olmaları itibariyle Kanun-i Medenî'nin prensipleri arasında yer almışsa da kaahir ekseriyeti böyle olmadığı hâlde tatbikatta fiilen kullanılagelmıştır. O kaaidele-ri tatbikten müstağni kalınamadığı hâlde, onların alâmet-i fârikalarını ketmetmek İslâm'a karşı derin bir nefretten başka bir şeyle izah olunamaz!..

B- Siyonizmin Zuhûru ve Jön Türkler

Yahudiler, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra "**Hz. İsa (a.s.)'yi çarmıha germiş olmak töhmetiyle**" sürgün edilip Dünya'nın dört bucağına dağılmışlardı. İşte Siyonizm, Benî İsrail

İsviçre Kanun-i Medenisi'ni tercih edenlerin öyle bir acelesi vardı ki, Fransızca asıl metin bu lisanı bilen muhtelif milletvekillerine taksim edilmiş ve bilâhare bunların yaptığı tercümeler birleştirilerek taslak (lâyiha) ortaya çıkarılmıştır. Bu yüzden, aslı aynı olan bir kelimeye her mütercimmin ayrı bir türkçe karşılık vermesi gibi garabetlerle mâlûl bir metin ortaya çıkmıştır.

İş bu kadarla kalsaydı?!.. Evlenme memnûyetleri arasına bu kısmı tercüme eden tarafından "**milletin inancı icabıdır**" denilerek "**süt kardeşliği**" de ilâve edilmiş ve metin, bu sûretle Resmî Gazete'de yayınlandıktan sonra fark edilen bu islâmî hüküm o günkü idarecileri rahatsız etmiş ve bir değişiklik yoluna gidilmeksizin bu kanun kitap hâline getirilirken bu cümle "millî irâdeye iktiran etmeksizin" oradan çıkarılmıştır.

kavmini tekrar Filistin'e dönderip orada toplamak gâyesini güden siyâsî bir cereyanın adıdır. İsmi, Kudüs yakınlarındaki **"Siyon Dağı"**ndan almıştır. Kurucusu Viyanalı bir Yahudi gazeteci olan **Teodor Herzl** (1860-1904)'dir. Bu hareket, O'nun 1897'de İsviçre'nin Basel Şehri'nde topladığı bir kongre ile başlamıştır.³³⁸

Bu emelin gerçekleşmesinin önünde en büyük engel, Osmanlı Devleti idi. Çünkü Yahudilerin ele geçirmek istediği topraklar, Osmanlı mülkünün bir parçasıydı. O devlet yıkılmadıkça bu Yahudi emelinin gerçekleşmesi imkânsızdı.

Teodor Herzl ve avanesinin bu maksadla giriştiği hareketler, daha ziyâde **Sultan Abdülaziz** merhumun dirayetli halefi **Sultan II. Abdülhamid** zamanına âid olduğundan burada mevzumuz hâricindedir. Fakat o hareketlere zemin hazırlayan, ülkemizde kökleri çok eskiye varan **"Masonik Faaliyetler"**di. Bu sebeptendir ki, burada **Sultan II. Abdülhamid, Sultan Reşad** ve **Sultan Vahideddin** zamanlarında Yahudi eliyle gerçekleşen nihâi saf-

338 Siyonizm, Yahudileri Filistin'e döndürmek gâyesini ve bu uğurdaki siyâsî faaliyetleri ifâde ettiğine göre bu hareketin milattan önce 597 yılında Babil hükümdarı **Nabukadnazar (Bühtunnasır)**'ın, Kudüs'ü ele geçirip Yahudileri esir ederek Babil'e götürdüğü sırada başladığı dahî kabul olunabilir. Zira Yahudiler, 50 yıl süren Babil esâretinde Kudüs'e dönme arzularını dâima canlı tutmuşlardır.

Bilâhare Romalılar tarafından ikinci defa olarak sürgün edildikten sonra da birkaç kere maceralı Filistin'e dönüş hareketi vâki olmuşsa da bunlardan hiçbir netice hâsıl olmamıştır.

Bununla beraber siyonizmin başlangıç tarihi olarak **Teodor Herzl**'in Basel Kongresi'ni esas almak umûmî bir kabuldür. Zira bu cereyanı bütün Dünya'da kuvvetli ve yaygın bir hâle getirmek bu kongreden sonra gerçekleştirilebilmiştir.

hanın zemini teşkil eden Osmanlı ülkesindeki masonik faaliyetleri kısaca izah etmek istiyoruz. Tâ ki, yıkılış vetiresi, temel sâikleri ve başlangıç safhası itibariyle anlaşılabilmiş olsun!..

Masonluk, bütün Dünya'da iktisâdî ve siyâsî bir hâkimiyet tesisini temel bir imanî esas hâlinde benimsemiş bulunan Yahudilerin **"nüfuslarındaki kifâetsizliği telâfî"** maksadıyla kurulmuş en eski bir teşkilâttır. Gerçekten Yahudi hâricindeki kavim ve milletlerin, zayıf karakterli ve yükselme hırsı gâlip insanlarını, milletlerarası bir arenada zincirleme bir sûrette birbirlerine bağlayıp maddiyât ve siyâsî güç itibariyle yükseltmekle birlikte onları, Yahudi emelleri veyahud da hâkimiyeti için kullanabilmek üzere kurulmuş bulunan bu menhus (uğursuz) teşkilâtın tarihi çok eskidir. Kurucusu **Hiram Usta** adında bir yahudidir. Esâsen **"mason"** kelimesi de **"usta"** demektir.

Yahudiler, mason teşkilatı vasıtasıyla sadece siyâset ve iktisâdiyâta değil, aynı zamanda fikir cereyanlarına da hükmederler. Bu yüzden ki, insanlığı ifsad eden bütün felsefî sistemleri ortaya atanlar Yahudi asıllı filozoflardır.

Masonlar, bir ülkeye kendi menfaatlerini devşirebilecek sûrette bir istikamet vermek için o ülkenin ilim ve fikir adamlarını sahte bir vatanseverlik maskesiyle teşkilâtlandırırılar. Bunun için fevkalâde câzip sloganlar kullanırlar. Hemen her yerde, üç tarihî kelime ile özetlenecek olan sahte bir dâvânın tâkipçisi görünürler. Bunlar, **"hürriyet"**, **"eşitlik"** ve **"kardeşlik"** kelimeleridir. Yine kendilerinin müessir olduğu Fransız İhtilâli'nin tarihe bir hediyesi olan bu üç kelimeyi, çocukları aldatmaya mahsus şatafatlı oyuncaklar gibi kullanarak, fikrî, siyâsî ve iktisâdî faaliyetlere istedikleri yönü kazandırırılar.

Bu arada pek tabii olarak Yahudi unsur ortalıkta gözükmez. Onlar, aldatılmış yerli münevverleri bir maşa olarak kullanmakta binlerce yıllık bir tecrübeyle mâliktirler. İnsanlık tarihi, baştan başa bütün Dünya milletlerine karşı gerçekleştirilmiş böyle -yahudi güdümlü- aldatıcı cereyanlar ve onların doğurduğu siyâsî kargaşalarla doludur.

Yahudiler'in, Osmanlı ülkesinde filî mevcûdiyetleri, masonluğun zuhurundan evveldir. Bir arap seyyahı olan **İbn-i Batuta**, ikinci Osmanlı padişahı **Orhan Gâzi** zamanında Bursa'yı ziyâret etmiştir. Meşhur seyahatnâmesinde Bursa sarayının bütün doktorlarının Yahudi asıllı olduğunu yazmaktadır.³³⁹ O gün için bunu kınamak da doğru değil-

339 "**Sultan Orhan**, 1326'da Bursa'yı zabtettiği vakit, orada bir Müsevî cemaati bulmuştur. Şehrin zabtından sonra bütün ahali şehri terk etmiş ise de bilâhare Museviler şehre avdet etmişler ve bir müddet sonra civar şehirlerde sâkin diğer Müseviler kezâlik Bursa'ya gelmişlerdir. **Orhan**'ın oğlu **Süleyman Paşa**, Gelibolu'yu zabtettiği vakit orada bir Müsevî cemaati bulmuştur. **Murad-ı Evvel**, Ankara'yı aldığı vakit orada eski ve küçük bir Müsevî cemaati ve Edirne'yi aldığı vakit büyük bir Müsevî cemaati var idi." (**Avram Galanti**-Türkler ve Yahudiler, İstanbul, 1928, sh. 15)

"1416'da **Şeyh Bedreddin**'in içtimâî inkılabına iştirak ile İslâmiyet'i kabul eden **Torlak Kemal** nâmındaki Müsevî Manisalı idi." (**Avram Galanti**-a.g.e., sh. 16)

"1429'da Selanik şehri Türkler'in eline düştüğü zaman, Selanik Müsevîleri iki mâbede mâlik idiler. Yanya'da bir Müsevî cemaati var idi. Bundan görülüyor ki, Osmanlı Devleti teşekkül ettiği vakit, onu teşkil etmiş olan şehirlerin ekserisinde Müsevî unsuru var idi." (**Avram Galanti**-a.g.e., sh. 16)

Avram Galanti, daha sonra Osmanlılar'ın, Yahudileri hem kendi ülkesi dâhilinde ve hem de ülke hâricinde zaman zaman ne sûretle himâye edip koruduklarına ve 1492 yılında Endülüs'ün sokuğuyla Yahudiler'in mutlak bir katliâmdan kurtarılaraq Osmanlı ülkesine kabul edilişlerine dâir uzun uzun tafsilat vermekte ve Osmanlı'da temâyüz etmiş ve siyâ-

dir. Zira Yahudiler Dünya'nın her yerinde zavallı veya idealsiz, yani sırf maddî çıkarlarını düşünen bir serseri güruhu olarak kabul olunmaktaydı. Fakat o zavallı güruhtan biri olan **Yakub Paşa, Fâtih Sultan Mehmed** gibi bir siyâset dehâsının gözünü boyayıp, O'nun baştabibliğine kadar yükselebilmiş ve Vatikan'ın emriyle bu büyük insanı tedâvî ediyorum diyerek zehirleyebilmiştir.³⁴⁰

Yahudiler'in, Osmanlı ülkesinde hatırı sayılır bir topluluk hâline gelmeleri 1492 yılında Endülüs'ün nihâî sukutu üzerine **II. Beyazıd'a** müracaatlerinin kabulü ile Selânîk'e yerleştirilmelerinin bir sonucudur. Yakın tarihimizde menhus bir rol oynayan Yahudi güdümlü İttihad Ve Terakkî Cemiyeti'nin umûmî merkezinin Selânîk olmasıyla birlikte **Sultan II. Abdülhamid** gibi dâhî bir anti-siyonisti tahtından indiren "**Hareket Ordusu**"nun oradan kalkıp İstanbul'a gelmesi, hiç şüphesiz bir tesâdüf eseri değildir. Bununla beraber masonluğun Osmanlı ülkesinde zuhuru bu hâdiselerden çok daha eskidir.

1721 yılında Paris'e Osmanlı elçisi olarak tâyin edilen **28 Çelebi Mehmed Efendi**'nin beraberinde Batı'ya giden ve matbaayı ilk olarak ülkemize getirmiş olmakla bilinen O'nun oğlu **Said Çelebi**, Osmanlı teb'asından bilinen ilk masondur.³⁴¹ Bir

sete müessir olmuş bazı namlı Yahudiler hakkında izahatta bulunmaktadır. Bunlar arasında **II. Selim'in Yasef Nassi**'nin bir alacağını tahsil maksadıyla Fransız gemilerine İstanbul limanında el koymak derecesinde Padişah'a müessiriyetini (sh. 20) anlatmaktadır. (Tafsilat için bkz: **Avram Galanti**-a.g.e., sh. 18 vd.)

340 Tafsilat için bkz: **Kadir Mısıroğlu**-Filistin Dramı'nın Düşündürdükleri, İstanbul, 2004, sh. 36

341 Bkz. **Kemaleddin Apak**-Ana Çizgileriyle Türkiye'de

Fransız mühtedisi olan **Kumbaracı Ahmed Paşa** (1675-1742) da (asıl adı **Kont de Bonneval**) **28 Said Çelebi**'den sonra Osmanlı tarihinde bilinen ilk masonlardandır. Bunlar daha ziyâde ülke dışındaki localara mensuptular. Masonluğun ülkemizdeki bu ilk devirleri hakkında fazla mâlumât mevcud değildir. **Âsım** Tarihi'nin 241. sahifesinde:

*"Fî zâtihî ahkâm-ı İslâmiyyeye mübâlât eylemez, mülhid (ateist) ve bi-itikad bir zındık kişver-i frengistanda farmasonlukla sihr ü kimya ve şubede makulesi tahsil etmiş olan ve bilâhare silâhşörân-ı hassaya iltihak eden **Hasan Ağa**..."* denilmekte olduğuna nazaran bu devirler için böyle bilinen-bilinmeyen, şöhretli-şöhretsiz çat pat birkaç mason daha mevcud olduğunu tahmin eylemek güç olmasa gerektir.

Osmanlı tarihinde ilk mason locası 1738 tarihinde kurulmuştur.³⁴²

Ülkemizde ilk yüz-yüzelli sene içinde gâyet gizli ve yavaş yürüyen masonik faaliyetler, 1853 Kırım Harbi'nden sonra büyük bir hız kazanmış ve başta İstanbul olmak üzere İzmir'de de bir çok mason locası açılmıştır. Bu durum, tıpkı sağlam bir bünyeye dâhil olan mikropların bir müddet faaliyet gösteremeyip, o bünyenin bir zaaf ânını bekleme-leri gibidir. Batılıların ülkemize müdâhaleye başlamaları ve Tanzimat Fermanı'nın ilânına müessir olmalarıyla Osmanlı bünyesinde Yahudi faaliyetlerinin gelişip genişlemesine müsait bir zemin demek olan bünyevî zaaf ortaya çıkmış bulunuyordu. Öyle ki, Tanzimat'ın bir numaralı âmili **Mustafa Reşid**

Masonluk Tarihi, İstanbul, 1958, sh. 18.

342 Tafsilat için bkz. **Kemaleddin Apak**-a.g.e, sh. 20 vd.

Paşa'nın³⁴³ Balta Limanı'ndaki yalısı **Midhad Paşa, Ahmet Vefık Paşa, şâir Ziyâ Paşa, Dr. Besim Ömer Paşa, Âlî ve Fuad Paşa**larla **Namık Kemal** gibi ilk masonların bir nevi karargâhı hâline gelmiş bulunuyordu.

Bu masonik faaliyetin su yüzüne çıkan ilk müessesesi, kuruluşuna mason **Reşid Paşa'nın** âmil olduğu "**Encümen-i Dâniş**" adındaki akademidir. (18 Temmuz 1851) Pek fazla ömürlü olmayan (11 sene) bu akademinin "dâhilî" ve "hâricî" adıyla anılan iki grup üyesi vardı. Bunlar arasında büyük din ve tarih âlimi **Cevdet Paşa** da bulunmakla beraber bunların ekseriyeti masondu.

Daha sonra yine mason güdümlü bir cemiyet kurulmuştur ki, bu tamamen gizli bir teşekküldü: **İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti**. O sıralarda Ruslar'ın tahrikiyle Sırbistan'da, Bulgaristan'da ve Yunanistan'da böyle birtakım gizli cemiyetler teşekkül ettiği ve bunun o gün için âdeta bir moda olduğu bilinmektedir. Kısmen bu modaya uyulmak maksadıyla gizlice tesis edilen bu cemiyetin, bu gizlilik aynı zamanda masonik olan yapısı ve programının bir icabı idi.

Altı kişilik küçük bir grup tarafından 1865 yılında, yani **Sultan Abdülaziz Han**'ın iktidarı zamanında kurulan bu gizli cemiyet, çok kısa bir zamanda gelişip genişleyerek "**Yeni Osmanlılar**" adını alacaktı. Bunlar, kısa bir müddet sonra güdümünde bulundukları ecnebler tarafından "**Jön Türk**" (Jeunes Turcs), yani "**Yeni Türk**" adıyla anılacaklardı. Bununla beraber, Batılılaşma taraftarlığı dolayısıyla böyle adlandırılan bu gençlerin hareketi,

343 **Mustafa Reşid Paşa'nın** masonluğu, bütün masonik yayınların şehâdet ve kabulü ile sâbittir. (Tafsilat için bkz. **Kemaleddin Apak**-a.g.e, sh. 21)

bizde daha ziyâde **“Yeni Osmanlılar”** olarak şöhret bulmuştur. Bunların ortaya çıkmaları ve teşkilât kurmaları şöyle olmuştur:

Bir kısım Osmanlı gençlerinin bir araya gelecek gizli bir cemiyet kurmalarının zâhiri sebebi, o sırada sadrazam olan **Âlî Paşa**’nın idaresine karşı duyulan muhâlefet hisleri idi. Hakîkî âmil ise, masonik veya Siyonist tahriklerdi. Yahudiler, bir devrin mücib-i tenkid olan hâllerini böyle vatanperverlik hisleri gâlip, fakat kimler tarafından, niçin ve nasıl yönlendirildiklerini bilmeyen münevverler için oltanın ucundaki bir nevî yem olarak kullanmakta mâhirdirler. Bu gençlerin mason güdümlü olduklarının delili, nizamnâmelerini **İtalyan Karbonari Teşkilâtı**’nın nizamnâmesini tercüme ve kabul etmeleriyle sâbittir. Bu teşkilâtın ise, masonik bir mâhiyet taşıdığı şüphesizdir.³⁴⁴ Karbonari’nin küçücük Sardunya’dan büyük bir İtalya devleti çıkarmaya muktedir olabilmiş bir hareket olduğuna inanan bu ilk kurucular, ufak-tefek değişikliklerle o mason teşekkülünün nizamnâmesini alıp kendilerine düstur ittihaz ettiler. Cemiyet, yedişer kişilik gizli komitelerden teşekkül ediyordu. Bu rakam, Karbonari nizamnâmesinde biri reis olmak üzere yirmi kişi idi. Üyeler, birbirlerini aslâ tanımayacaklar ve hepsi de sadece cemiyetin başkanı ile irtibatlı olacaktı.

Bu gizli cemiyetin ortaya çıkışı şöyle olmuştur:

1865 yılında ilk nüveyi teşkil etmek üzere **Necip Paşa**’nın torunu **Mehmed, Kayazâde Reşad, Menâpirzâde Nûri, Suphipaşazâde Ayetullah Beyler**, hemen ilk teşekkül ânında **Namık Kemal**

344 Encycloprdia Britannica-Printed in USA, 1988, p. 851.

Bey'i de aralarına alarak beş kişi oldular. İlk toplantılarını Haziran ayında bir cumartesi akşamı **Mehmed Bey**'in yalısında yaparak fikir teâtisinde bulundular. Bu toplantıda hâkim fikir "**Hürriyet**" gibi câzip bir kelime üzerinde temerküz ediyor ve ülkede meşrûti bir idâre kurmak esâsı noktasında toplanıyordu. Bu gençler, ertesi günü bir kır gezisi zâhiri sebebiyle Belgrat Ormanları'na gittiler. Kendilerine "**Mir'ât**" isimli eserin sahibi **Refik Bey**'in de katılmasıyla altı kişi oldular. Daha sonra "**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**" adını alacak olan bu gizli teşkilâtın, "**İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti**" ismiyle o gün Belgrat Ormanları'nda kurulduğu kabul edilmektedir.

Âyetullah Bey, bu toplantıya Karbonari Cemiyeti'ne âit bazı kitaplarla O'nun nizamnâmesini getirmiş ve arkadaşlarına bunlardan tercümeler yaparak izahatlarda bulunmuştu.

Bu harekete altı ay sonra katılmış olduğu hâlde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mufassal bir sûrette tarihini yazmış bulunan³⁴⁵ **Ebüzziya Tevfik Bey** diyor ki:

"Bu altı nefer vatanperver o Karbonari Nizâmâtı'nı, o Sardunya gibi küçük bir devleti... bir İtalya Devleti'ne kalbeden "**Kömürcü**" nâmındaki fedâkâran-ı şubbânın (gençlerin) teşebbüsât-ı azim-perverâne ve ef'âl-i berendezânelerini okudukça kimbilir nasıl şîr-i jiyan-ı hamiyet (yaralı aslan hamiyeti) ne yolda neşvemend-i hürriyet kesiliyorlardı."³⁴⁶

O toplantıda kurulan bu gizli cemiyetin ni-

345 Bkz. **Ebüzziya Tevfik**- Yeni Osmanlılar Tarihi, (Sadeleştirerek neşreden **Ziyad Ebuzziya**), İstanbul, 1973.

346 **Kaya Bilgegil**- **Ziya Paşa** Üzerine Bir Arşatırma, Erzurum, 1970, sh. 84

zamnâmesini hazırlamak vazifesi –bilâhare kendilerini ihbar edecek olan- **Âyetullah Bey**'e verildi. **Âli Paşa**'nın idâresine karşı umûmî bir muhalefet havası mevcut olduğundan daha sonra İttihad Terakkî Cemiyeti'ne ilham kaynağı olacak bulunan³⁴⁷ bu teşkilât sûratle gelişti. Halktan ve devlet memurlarından pek çok kimse buna dâhil oldu. Bunlar arasında **Midhad Paşa**, **Rüşdü Paşa**, **Ömer Nâilî Paşa**, **Mustafa Âsım Paşa** ve **Süleyman Paşa** gibi –**Âli Paşa** ile arası iyi olmayan- üst kademedeki insanlar ve hatta **Şehzâde Murad Efendi** de vardı. Hatta masonik bir kaynaktaki³⁴⁸ **Şehzâde Abdülhamid Efendi**'nin bile bu gizli teşkilât mensuplarıyla dirsek temasında bulunduğu iddiâ edilmiştir.

Bu sırada tesâdüfen bu gizli cemiyet mensupları, kendilerine büyük ölçüde maddî destek sağlayacak bir hâmi buldular. O da Kavalalı Hânedanı'ndan **Mustafa Fazıl Paşa**'dan başkası değildi. Önceleri Osmanlı Devleti'nde Meclis-i Hazâin (Sayıştay) reisliğine kadar yükselebilmiş bir

347 **Şerif Mardin**- Jön Türkler'in Siyâsî Fikirleri, Ankara, 1964, sh. 8'de:

"Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda *istibdat*'a karşı yönelen ilk siyâsî teşekkül olmamıştır. Bu cemiyetin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız gayelerinin birleşmesinden değil, fakat İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin yeni Osmanlılar hareketine dâhil olmuş kimselerden istifade etmesi, sosyal desteğini bir nesil önce belirtmiş sosyal kırımdamalardan alması ve 1860'larda imal edilmiş bir ideolojiyi kendine şiar edinmesinden doğuyordu." demektedir.

348 Bkz: (Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası-1909 Türkiye:) "www.mason.org.tr", adlı internet sitesinin "**Tarihçe**" kısmında "**Osmanlı Masonları Üzerine İlk Anayasamızla İlgili Bir Tarihçe**" adlı makale.

kimse olan **Mustafa Fazıl Paşa**, bu makamdan azledilmiş ve kırk sekiz saat zarfında ülkeyi terk mecburiyetinde bırakılmıştı. Mısır'da vâli bulunan kardeşiyle verâset mes'elesinden dolayı ihtilâflı olan bu muhteris adam, Mısır'a gidemeyince Avrupa'ya geçmiş ve Paris'te çıkan Nord Gazetesi'nde **Sultan Abdülaziz**'e hitaben bir mektup yayınlayarak burada O'nu meşrûtiyetin ilânına dâvet etmiştir. Bu isteğini "**Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı**", yani Türk Ülkesinin Gençleri hesâbına talep ettiği söylemekteydi.

Bu mektup, **Namık Kemal** ve **Sadullah Bey**'ler tarafından Garantina kâtibi **Ahmed Bey**'in evinde Türkçe'ye çevrildi. Çünkü muhtevâsı tam da onların istedikleri bir şeydi. Bu tercüme, Beyoğlu'nda **Caillol** adındaki bir fransızın ibtidâî matbaasında basılarak her tarafa yayıldı.

Bu sırada İstanbul'da **Ali Suâvî** tarafından çıkarılmakta olan "**Muhbir**" adında bir gazete vardı. Muhbir, bununla ilgili neşriyat sebebiyle kapatıldığı gibi sahibi **Ali Suavi** de Kastamonu'ya sürülmüştür. Bu sûretle **Mustafa Fâzıl Paşa** ile Jön Türkler arasında bir yakınlaşma ve gâye birliği ortaya çıkmış oldu. **Mustafa Fazıl Paşa**, servetinin hesâbını bilmeyecek derecede zengin bir adamdı. Vakti, kumarhânelerde geçiyordu. Lâkin hadsiz hududsuz ihtirâsına bu bir devâ olmuyordu. Mısır Hidivliği'ni ele geçirmek ve bu sûretle siyâsî ihtiraslarını tatmin etmek istiyordu. Bunun için devletin düşmanlarından da O'nu, hiç şüphesiz, destekleyenler vardı.

Devlet aleyhine bir faaliyet olur da devletin gizli düşmanlarının bu işte bir parmağı olmaması düşünülebilir miydi?!.. **Mustafa Fazıl Paşa**'nın Avrupa'da yayınlanan bu densiz mektûbundan Jön Türkler, Beyoğlu levantenlerinden **Jan Pietri**

vasıtasıyla haberdar olmuşlardı. Gûyâ ilerici bir şahsiyet olan bu Korsikalı **Jan Pietri**, **Şinâsî**'nin Avrupa'ya gönderilmesinde müessir olmuştu. Hatta **Ebuzziya**'ya göre **Namık Kemal** ile **Ziya Paşa**'yı tanıştıran da bu Korsikalıdır. O'nun vâsıtasıyla **Sukkakini** adında İtalyan asıllı birini daha tanımışlardır ki, bu karanlık adam da **Mustafa Fazıl Paşa**'nın Batılılar'la gizli münâsebetlerini idâre etmekteydi. Bu iki ecnebînin plânlaması üzerine Jön Türkler'in büyük çoğunluğu, birer ikişer Avrupa'ya kaçmaya başladılar. Korsikalı matbaacı **Jan Pietri**, matbaasının başmürettibi olan **Kalavasi**'yi, alınan bu Batı Âlemi'ne kaçıp orada faaliyet göstermek hususundaki kararı bildirmek üzere **Suavi**'ye gönderdi. Bu plân gereğince önce **Ziya Paşa** ile **Namık Kemal**, Fransız sefârethânesi karşısındaki Valori lokantasında buluştular. Sefârethânedeki bazı adamların yardımıyla kılık değiştirerek Tophane'den, ayarlanmış olan bir ecnebî gemisine binerek yurt dışına kaçtılar. Bunların kaçması üzerine Jön Türkler arasından bazı tevkifler yapılmışsa da çok ileriye gidilmemiş olduğu cihetle tevkif edilmeyenler, **Jan Pietri**'nin evinde saklanarak peyderpey Avrupa'ya kaçırıldılar.

Böylece Batı'ya iltihak edenler, Mısırlı Prens **Mustafa Fazıl Paşa**'nın etrafında toplandılar. Bazı Fransız gazeteleri onlardan "**Türkiye'nin Kurtarıcıları**" ve "**Terakkî Taraftarları**" olarak bahsetti. Bu haberlerde kullanılmış olan "**Jön Türk**" tâbiri yavaş yavaş umûmîleşerek bu kaçaklar güruhu gâfillere tarihî ve siyâsî bir isim olarak yerleşmiştir.

Ebuzziya Bey'e göre, Jön Türklerin Fransız elçiliği mârifetiyle böyle yurt dışına kaçırılmalarında ve Paris'te âdeta kahramanlar gibi karşılanmalarında **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı sahte dostluk

nümâyişleri yapmakta olan **III. Napolyon**'un hükümeti haberdar ve medhaldardı.

Prens **Mustafa Fazıl Paşa**'nın bu sûretle Avrupa'ya intikal etmesi ve burada **Sultan Abdülaziz** aleyhine neşriyatta bulunması, kardeşi **Hidiv İsmail Paşa**'nın işini kolaylaştırmıştır. Şöyle ki:

O, bu muhteris kardeşinin vatan hâinliğini ileri sürerek O'nu Mısır üzerinde her türlü haktan mahrum etmek üzere Mısır vâililiğinin **Mehmed Ali Paşa**'nın sülâlesinden ekber evlâda geçmesi esâsını değiştirerek, bu kâideyi kendi vârislerine mahsus bir hâle getirmek için hareketlenmiş ve bu maksada yarayan bir ferman elde etmek üzere İstanbul'daki ricâle kese kese altınlar yağdırarak onları kendi yanına çekme gayreti peşinde koşmuştur. Binnetice bunu temin etmesi, **Mustafa Fazıl Paşa**'nın Osmanlı'ya karşı kin ve husûmetini, daha ziyade tahrik ettiğinden, O da artık etrafına toplanmış bulunan Jön Türkler'e kesenin ağzını açmıştır. Bu mâlî destekle Jön Türkler'in Batı'da sayısız gazete çıkardıkları ve bunlarla **Sultan Abdülaziz** merhumaya karşı şedid bir muhalefete giriştikleri mâlumdur.³⁴⁹

Tanzimatla açılan Batı güdümlü gayr-ı millî bir dâvânın bu sûretle memleket münevverlerinin kâhir ekseriyeti tarafından desteklenmesi **Sultan Abdülaziz** devri için gerçek bir tâlihsizliktir. **Sultan Abdülaziz** ne derecede bir millî dâvâ sembolü ise, bu güruh da o derecede gayr-i millî dâvâ ve meselelerin sembolüydü. Devletin düşmanları tarafından desteklenmeleri de bu sebeptendi.

349 Belli başlıları "**Hürriyet**", "**Meşveret**" vesâire olan bu gazetelerin bir listesini **Avram Galanti** vermektedir ki, burada sayı altmış dokuz olarak görülmektedir. (**Avram Galanti**- Küçük Türk Tetebbular, İstanbul, 1925, sh. 131-137)

Buna ilâveten **Sultan Abdülaziz** merhumun bu gâfillere karşı tavrı, yaramaz çocuklarına şefkat ve müsamaha ile yaklaşan bir babanın tavrından farksızdı. Bunu göstermek için Avrupa seyahatinde Toulon'da **Mustafa Fazıl Paşa** ile görüşmüş ve O'na pederâne nasihatlerde bulunmuştur. Hatta geçeceği yola serilmiş bu mâceracı Paşa'nın portesini hâiz halıyı çiğnememiş, onun kaldırılmasını emretmiştir. İhtimâl bundan dolayıdır ki, **Mustafa Fazıl Paşa**, bilâhare Jön Türkler'e sağladığı bu desteği keserek İstanbul'a dönecek ve yeniden Heyet-i Vekile'ye girecek şekilde itibar kazanacaktı. **Sultan Abdülaziz**, Londra istasyonunda kendisini karşılayanlar arasında fışli kimseler görünce bunların kim olduğunu sormuş, **Fuad Paşa**:

"-**Mustafa Fâzıl Paşa** kulunuzun teşkil ettiği fırka-i muhâlîfe âzâlarından bazılarıdır." cevabını verince hiçbir öfke alâmeti göstermemiş, tebessüm ederek onları uzaktan selâmlamıştır.

Sultan Abdülaziz merhumun şu pederâne olgunluğuna rağmen Jön Türkler'in Batı'da çıkarmış oldukları gazetelerde Padişaha ve devlet ricâline karşı kullandıkları lisân, onlar hesâbına gafletlerine ilâveten afvedilmez bir yüz karasıdır. Fakat bu kadar neşriyattan hiçbir ciddî netice hâsıl olmamış³⁵⁰ ve onlar **Âlî Paşa**'nın vefâtından sonra birer ikişer yurda dönerek çeşitli devlet kademelerinde vazife almışlardır. Bunun en iyi bilinen örnekleri

350 "Jön Türkler'in hiçbiri derin bir teori, orijinal siyâsî bir formül veya zihinleri devamlı olarak teshir edebilmiş bir ideoloji ortaya koyamamıştır." (**Şerif Mardin**-a.g.e., sh. 2)

Şerif Mardin, bu kanaatini şu dipnotla da te'yid etmektedir:

"Buna daha önce **Tunaya (Tarık Zafer)**, Prof. Dr. **Tahir Taner**'e armağan, sh. 185'te işaret etmiştir."

Ziya Paşa ve Namık Kemal'dir.

İbnü'l-Emin, **Âtîf Bey**'in "**Hâtırat**"ına istinâden **Sultan II. Abdülhamid** merhumun bu hususta şöyle söylediğini nakletmektedir:

"Birâderim, **Kemal Bey**'le ahbabdî, gece sabahlara kadar hem içerler, hem de okur yazarlardı. Bir gün **Kemal Bey**'i gördüm, kendisine:

"-**Kemal Bey**, iyi bil ki, birâderimin mânen sebeb-i mevti olacaksan, O'nu bu kadar içkiye teşvik etmel.." dedim...

Bunlar muhtelif yerlerde ve ekseriyâ Kurbağalıdere Çiftliği'nde içtima ederlerdi. Hâl ve kârları, **Sultan Aziz**'i zem' ve kadh etmek ve yerli-yabancı efkârı aleyhine çevirmek üzere plânlar tertibi ile, müşârunileyh hazretlerini bir an evvel makamından düşürerek, yerine Veliahd'i geçirmek husûsundan ibâretti.³⁵¹

Bu bahsi bitirirken gerek Jön Türkler'in ve gerekse onların ağına düşmüş olan **Şehzâde Murad Efendi**'nin şahsiyeti hakkında kısa bir değerlendirmeye yapmak istiyoruz. Tanzimat'la Batı'ya açılan pencereden giren zehirli hava umûmiyetle bütün memleket münevverlerini zehirlemiş ve onlarda Avrupa'ya karşı izahı güç bir hayranlık ve kendi kültürlerine karşı istikrah (iğrenme) hissi doğurmuştu. Bunlar, millî kültürün câzibe mihverinden kopmuş, nereye ve niçin yöneldiğini bilmeyen dümensiz gemiler gibiydiler. Bilhassa Fransız tesirlerini hiçbir miyarla mizan etmeksizin gözü kapalı kabul ediyorlardı. Bir zamanlar Türk gücü karşısında el- pençe duran Batı Âlemi, artık bu yabancı güdümlü gençlerin efendileri olmuştu. Hepsi de mason olan **J. J. Rousseou**, **Voltaire** ve **Hugo** gibi

351 **İbnü'l-Emin**'den naklen **Ziya Nur Aksun-** a.g.e., c. IV, sh. 13.

Fransız ediplerinin eserlerini harıl harıl tercüme edip yayınlıyorlardı. Şarktan tiksiniş bulundukları için Batı'da buldukları her pespâye şey, onların makbulü idi. Onlar hakkında eserinde -Osmanlı tarihine dâir binbir yanlışla rağmen- en güzel değerlendirmelerden birini yapan **Samiha Ayverdi** şöyle demektedir:

"Ne çâre ki, memleketin münevverleri, siyâsî ufukları dar, mantık ve muhâkemededen ziyâde, heycânlarına tâbî kimselerdi. O kadar ki, mensup olduklarını iftiharla söyledikleri ihtilâlcî cemiyetin adı bile, yabancı dilde künyelenmiş, nizamnâmesi Karbonari İtalyan farmason cemiyetinin nizamnâmesinden ictibas ve tercüme olunmuş bir Siyonizm ileri karakolu iken, kurdu kuzu zannedecek bir fikrî ve siyâsî görüş hatasına düşmekten kurtulamamışlardı.

Siyonizmin ise, binlerce yıllık bir tecrübe ve taktiği vardı ki, kronolojik olarak gözden geçirilirse, bu târihî metotla en büyük medeniyetleri dahî içinden kemirip âlem haritasından silmiş bulunuyordu. İşte haçlı gayretlerine muvâzî, fakat ondan çok daha sinisi ve hesaplı olarak gelişen bu müsevî karakterli cemiyet, Tanzimat'la beraber, memleket mukadderâtına hâkim olacak ilk ciddî adımı atmış bulunuyordu.

*Siyonizmin yüzüne, kütleler nezdinde zararsız hatta mâsum ve sevimli bir maske takmakla vazifeli bulunan masonluk; şâyet alelâde bir cemiyet olsaydı, çoktan yıkılıp giderdi. Eğer milletlerin sosyal tarihine dikkat edecek olursak, en sağlam esaslara dayanan içtimâî müesseselerin dahî mahdud bir ömre sâhip olduklarını görürüz. Masonluk ise, pîri sahte, âyetleri kabalistik hurâfeler, gâyeleri elâstikî ve karanlık dahî olsa, esâsı "**tarikât**" karakterli bir teşekkül olduğu için, kılıcı kalkanı kendinden; zırhlı ve bizâtihi müdâfaa vâsıtalarına mâlik bulunuyordu.*

Netice itibariyle, beşeriyeti adım adım Tevrat kadrosu içine almak, böylece de Dünya hegemonyası kurmak yolunda münevver zümreleri anarşik fikirlere doğru arkalarından itegelen bu teşkilâtla iş ve fikir birliğine giriştiklerinden habersiz bulunan Jön Türkler, kâh veliahd **Murad Efendi**'nin, kâh Mısır prensi **Mustafa Fâzıl Paşa**'nın mürüvvetinden istifade ederek, memleketin içinde ve dışında faaliyet imkânlarını emniyet altına almış bulunuyorlardı.

Şehzâde Murad Efendi'ye kayıtsız şartsız hayran olan vatan şâiri (**Namık Kemal**), şehzâdenin Avrupâî tutumu arkasındaki cehâletini ve bu cehâletin ise, düşmanlar tarafından ne yolda istismar edildiğini asla göremiyordu.

Murad Efendi, nâzik, terbiyeli, yumuşak tabiatlı, fakat bilgisiz bir şehzâde idi. O kadar ki, yanlışlarla dolu yazısı, cehâletine en yakın şahitti. İnkılâp ve yenilik mevzuundaki heyecanlı tasavvurları ve emelleri, hep ağızdan dolma ve biçârece idi. Bir şeyler yapmak ister, fakat ne yapmak istediğini kendisi de pek kestiremezdi. Etrafında hâsıl olmuş sun'î sis içinde el yordamıyla yürümeye çalışıyor, fakat nereye gittiğini bir türlü kestiremiyordu. Bir Fransız mason avukata, padişah olduğu zaman tatbik edeceği Kanun-i Esâsî'yi hazırlatacak kadar gâfil ve başkalarının ağzına bakan kimse idi. Hayranlıkla takdir ettiği Fransız ansiklopedistlerinden mülhem olduğu siyâsî demokrasi fikrini, mukayeseli bir felsefe kültürünün perspektifinden görüp gözetemediği için de, kendi gördüğünü değil, kendisine gösterileni kabul etmek zorunda idi.

Farmason birâderlerden olan dost ve âşinâları, onu da kendi topluluklarına kazanmışlardı. Tabii ki, sonrası kolaydı. Nitekim bir yandan göz bağcılığı getirerek, bir yandan da kısa ve dar görüşünden

faydalanarak şehzâdeye, istedikleri istikameti dikte etmekte güçlük çekmiyorlardı. Bilhassa farmasonluğun tabîî icâbı olarak, din farkını nazar-ı itibara almayan bir kültür ve maarif programının, memleket ölçüsünde tatbiki fikrini bu hükümdar namzedinin zihnine yerleştirmiş bulunmakla, en mühim dâvâyı halletmiş oluyorlardı.

Vazifeli olarak velîahdin etrafını kuşatan yerli ve yabancı ajanlar, şehzâdenin ilmî realitelerin haddesinden geçmiş tahlilci bir kafası olmamasından faydalanarak, XIX. Asrın materyalist görüşüne ve bilhassa onca mâhiyeti tamamen meçhul olan lâyisizme doğru arkasından itiyorlardı.

İşte, gözü kapadı verilmiş bu kararlardan başlıcası, maarif dâvâsı idi. İmparatorluk câmiasına şâmil olacak olan bu kültür programının tutacağı istikamet harsimize, gelenek ve göreneklerimize, millî ve mahallî tutanaklarımıza sırt çevirmiş bir ters dönüş olacaktı.

Gerçi garba doğru ilk adımını atan Tanzimat olmuştu. Fakat henüz vahdet ve kuvvetini muhafaza eden mâzî ve tarih kalesinde, kapanmaz gedikler açılmamış, Tanzimat ricâli de millî kültür ve millî an'aneye açıkça harp ilan etmemişlerdi. Böylece de o dalga, sâhili yalayıp çekilmiş; fakat şimdi, daha kat'î bir savletin zamanı gelmişti. Bu hücum ve saldırışı idâre edenlerin programlarında ise, bir hükümdar namzetini ele geçirmek kadar büyük zafer tasavvur edilemezdi. Ancak, zekâlarını ve seciyelerini teslim alabilecekleri bu gibi kimseleri iktidar mevkiine yerleştirmekle bütün köprü başlarını müstahkem bir kale hâline sokmak mümkün olabilirdi.

Başını başına bağladığı teşekkül, genç şehzâdenin gurur ve kendi kendine olan itimadını takviye ederek, onu, bir memleket kurtarıcısı olduğuna

inandırmıştı. Bu itimadın mükâfâtı olarak da, "**Kudüs-i Şerif Şövalyesi**" pâyesiyle taltif edip, bu pâyenin alâmeti olan haçı da boynuna astırmak sûretiyle, zavallıyı hem tarihine, hem hânedânına, hem de bizzat kendi kendine karşı ne kadar mümkünse o kadar küçük düşürmüştü.³⁵²

Yukarıda ifâde etmiş olduğumuz üzere Jön Türkler'in **Sultan Abdülaziz** devrinde ülkeye dönüp çeşitli memuriyetler kabul etmeleriyle bu hareket hiç şüphesiz nihayete ermiş değildi. Bunların asıl faaliyetleri **Sultan Abdülaziz Han**'ın halefi **Sultan II. Abdülhamid Han** devrindedir. Fakat bu ikinci devre, burada mevzuumuz hâricinde bulunduğu için bu kadarla iktifâ ediyoruz.

C-SİYÂSÎ VE ASKERÎ HÂDİSELER

a-Eflak ve Buğdan Hâdiseleri

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında devlet, iç ve dış bir çok gâile ile karşı karşıya bulunuyordu. Bilhassa Kırım Harbi sebebiyle bir hayli borçlanılmıştı. Mâlî müzâyaka (sıkıntı) had safhada idi.

Bu sebeplerdir ki, **Sultan Abdülaziz** merhum tahta çıktığında sadrazam olan **Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa**'ya gönderdiği ilk hatt-ı hümayunda "teb'anın refah ve saddeti için çıkarılmış olan kanunlara riâyet olunmasını ve tasarrufa azami surette dikkat edilmesini te'yid ve emr" ediyor, ayrıca da gerek kara ordusu ve gerekse donanmanın kuvvetlendirilmesinin lüzum ve ehemmiyetini tebarüz ettiriyordu.

İlk andan itibaren de Padişah, bu hususta

352 **Samiha Ayverdi**-Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul, sh: 584-586.

kendi payına düşen her şeyi yapmaya başladı. Sarayda bol maaşlı, gereksiz ne kadar adam varsa, onları ya işten çıkardı veyahut da emekliye sevketti. Hânedan mensubu şehzâdelere serbestçe bir hayat yaşamak ve halk arasına karışarak memleket gerçeklerine vâkıf olmak imkânı bahşetti. Harem hayatı yaşamak yerine bir tek kadınla iktifâ edeceğini bildirdi.

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında iş başında bulunduğu **Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa** -bütün dürrüslük ve hüsn-i niyetine rağmen- kendisine ayak uyduruabilecek bir kimse değildi. Bu sebeple üç ay sonra onu azlederek **Âlî Paşa**'yı sadrazam tâyin etti. O da ancak üç ay dayanabildi. Ve bu defa **Keçecizâde Fuad Paşa** sadrazam oldu.

Sultan Abdülaziz merhum saltanatı boyunca böyle sık sık sadrazam değiştirmekle işlerin düzeltilemeyeceğini anlamasına rağmen kifâyetli devlet adamı azlığından dolayı bu tavrını mâalesef hep muhâfaza edecektir.

Bu sırada devletin mâruz bulunduğu mâlî müzâyaka tahammül edilmez bir istikamete gelmiş, daha önce çıkarılmış olan kağıt paraların altınla karşılığı kırk kuruşa kadar düşmüştü. O zaman bugünkü Adliye Binası'nın yerinde mevcud olup bilâhare yanmış bulunan Dâru'l-Fünûn (üniversite)'da devlet ileri gelenleri toplandılar. Herkesin şikâyet etmekte bulunduğu kâğıt paraların "**konsolit**" denilen eshâm, yani devlet borç senedleri ile değiştirilip imhâ edilmesi kararlaştırıldı. (1 Temmuz 1862) Bu tedbir, sadra şifâ olmadı. Olamazdı da!.. Zira -aynen bugünkü gibi- borcu borçla ödemek demektir.

Bu hususta **Mahmud Celâleddin Paşa** diyor ki:

*"Bir yüzlük kâğıda bedel elli kuruşluk altın vererek herkesi hoşnud etmek mümkün bulunmuş iken Avrupa'da konsolide denilen eshâm Devlet-i Aliye'de dahî icad olunarak buna senevî yüzde beş fâiz verilmek ve re'sû'l-mâline (ana paraya) mahsûben tahsis olunan akça kur'a ile edâ edilmek tarîkine gidilip yüz kuruşluk kâimenin (kağıt paranın) kırk kuruşu nakit ve altmış kuruşu eshâm-ı umûmiye senedi ile te'diye olundu ve kaime borçlar dahî bu usûlün içinde muhtelifü'l-miktar esham ve nakit ile tesviye edildi ise de Hazine-i Devlet, hakikatte eskiden ziyâde müşkilâta uğradı."*³⁵³

"Dâru'l-Fünûn Kararı" denilen bu karardan sonra ilk fedâkârlığı, **Sultan Abdülaziz** merhum yaptı. **"Hazine-i Hâssa"** denilen Padişaha mahsus hazineden ayda beş bin keseden senelik altmış bin keselik tahsisatını devlet hazinesine bağışladı. Hanedan mensuplarının tahsisatlarıyla saray masraflarında da tensikât (azaltma) yaparak bütün devlet dâirelerine örnek oldu. Diğer nâzırlar da derece derece tasarruf tedbirlerine riâyet etmek mecbûriyetinde kaldılar.

Dâru'l-Fünûn Kararı'nın alınmasından önce, binbir kusuruna rağmen tok sözlülüğü ve nûk-tedânlığı ile tanınan **Sadrazam Fuad Paşa**, devletin içinde bulunduğu mâlî müzâyakayı **Sultan Abdülaziz**'e açık bir şekilde anlatmış, saraydaki altın ve gümüş kapların dahî darbhâneye gönderilerek para basılmasını teklif etmişti. Bu teklif karşısında Padişah:

"-Bu iş nasıl olur?! Sultanların evânisi (kap-kacağı) nasıl alınır? Meselâ onların seyir yerlerinde su içtikleri gümüş tasları var. Bunlar alınır mı?"

deyince **Fuad Paşa** şu karşılığı vermiştir:

“-Hay hay Efendim, onları da alırız. Allah göstermesin, Devlet-i Aliye’ye bir fenâlık gelip de Efendimiz Konya’ya doğru giderken bizler dahî rikâbınıza düşüp gidecek olduğumuz vakit, Sultan Efendiler, bu taslarla ayrılık çeşmesinden su mu içecekler?!” demiş ve şunu ilâve etmiştir:

“-Efendimiz, vâris-i saltanatsınız!.. Lâkin bir medyun (borçlu) Türkiye’ye vâris oldunuz!..”³⁵⁴

Bu sözler, **Sultan Abdülaziz** merhumun devraldığı mirasın mâlî vechesini gösteriyordu. Fakat yukarıda izah edildiği vechile alınan tedbir, borçtan kurtulmak istikametinde bir fayda sağlamayıp borcu borçla ödemekten ibaret kalmıştı ki, bu durum **Sultan II. Abdülhamid** devrine kadar hep böyle devam edecekti.

Askerî ve siyâsî vaziyet de mâlî sıkıntılar gibi içaçıcı olmaktan çok uzaktı. Ruslar’ın Osmanlı ülkesindeki Slavları tahrik edip desteklemeleri ve buna ilâveten Avusturya’nın da el altından âsîlere yardım ve yataklık etmesinin bir sonucu olarak daha **Sultan Abdülaziz** tahta çıkmadan 1858 yılında Hersekliler, devlete baş kaldırmışlardı. Bu isyanda Karadağlılar da gönüllü kaydolarak onlara yardımda bulunmuşlardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, bir filo gönderip Adriyatik sâhillerini abluka altına almıştı.

Hersek isyanını bastırmaya memur edilen **Ömer Paşa**’nın âsîleri tenkil etmiş olmasına ve Karadağlılar’ın bu işte bîtaraf kalacaklarını bildirmelerine rağmen, onlar da aynı tahriklere mâruz bulunmaktaydılar. Bu sebeple tenkil edilmek (tepelenmek) sırasının çok geçmeden kendilerine de

geleceğini hesap ederek askerî tahşidât yapmaya başladılar. Bu durumu protesto eden ve asker terhisini isteyen Osmanlı Devleti'nin taleplerinin Karadağlılar'ca reddedilmesi üzerine harb başladı. (1862)

Bu sırada Hersek isyanını bastırmış olduğu için serbest kalmış olan Osmanlı ordusu, **Ömer Paşa** kumandasında üç koldan Karadağ'a girdi. Karadağlılar'ın derme çatma ordularını müt-hiş bir bozguna uğratarak perişan etti. Ordumuz, Karadağ'ın merkezi Çetiniye'ye doğru ilerlerken Batılı Devletlerin elçileri, hristiyanlık gayreti ile araya girerek harekâtın durdurulması talebinde bulundular. Bunun üzerine 31 Ağustos 1862'de imzalanan İşkodra Anlaşması'yla Karadağ'ın eskisi gibi iç işlerinde serbest olmak şartıyla Osmanlı'ya bağlı kalması kabul edildi.

Bu sırada **Keçecizâde Fuad Paşa** istifa etmiş **Yusuf Kâmil Paşa** sadrazam olmuştur. (5 Ocak 1863)

Batılı devletler ve bilhassa Rusya'nın desteklediği Romanya (Eflâk ve Buğdan) 28 Haziran 1864 tarihli bir fermanla dâhilî işlerinde muhtâriyet elde etmişti. Başlarında **Prens Kuza (Cousa)** vardı. Geçici bir merhale olarak temin ettikleri bu içlerinde serbest olma keyfiyetinden kısa bir müddet sonra ülkede kıtlık başgösterdi. Buna **Prens Kuza**'nın birtakım yanlışları da eklenince ülkede kargaşalıklar zuhur etti. **Prens Kuza** 23 Şubat 1866'da tahttan feragata mecbur edildi. Onun yerine Belçika kralının kardeşinin kral seçilmesi de yeni bir ihtilâf sebebi oldu.

Eflâk ve Buğdan'ın birleştirilmesini, kendi menfaatlerine aykırı gören Ruslar, bu karışıklıklardan istifâde ederek buraya müdâhale ettiler.

Müdâhale, Ruslar'a münhasır kalmadı. Avrupa devleri de işe karıştılar. Bu sebeple milletler arası bir mâhiyet kazanan Eflâk ve Buğdan'daki durumu müzâkere etmek üzere 4 Mart 1866'da Paris'te bir konferans toplandı. Bu konferans, Hohenzollen Hanedanı'ndan **Prens Şarl**'ı bu ülkeye kral tâyin etti. Osmanlı Devleti bunu kabul ve tasdik eyledi. Yeni kral, **Sultan Abdülaziz**'e saygılarını sunmak üzere İstanbul'a geldi. Nişanlar verilerek taltif olundu ve kendisiyle bir anlaşma imzalandı.

Buna göre Romanya'da silâh altında ancak otuz bin asker bulunacak ve Osmanlı Devleti'nin yapacağı bütün anlaşmalar, Romanya'da da geçerli olacaktı. Osmanlı Devleti'ne verilmekte olan vergi de bu anlaşma ile arttırılıyordu. Böylece bugün Romanya denilen Eflâk ve Buğdan, yarı müstakil bir hâle gelmiş oldu.

b-Sırbistan'da Karışıklıklar

15 Haziran 1862'de Belgrat Kalesi'nde Sırp-larla Osmanlı askerleri arasında bir çatışma çıkmış ve kolayca bertaraf edilebilmişti. Daha önce Sırbistan'a verilmiş olan muhtariyetin icabı olarak müslümanların sadece, bu ülkedeki kalelerde ikamet edebileceği kabul olunmuştu. Sırp-ların -bütün Balkan kavimlerinin yaptığı gibi- kendilerini bütün Dünya'ya karşı zulme uğramış gibi göstermek maksadıyla Belgrat Kalesi'ndeki Osmanlı askerlerine saldırmalarıyla zuhûra gelen karışıklık -geçici bir müddet için de olsa- bertaraf olunmuş ve mevcut statünün devamı sağlanabilmişti. Onlar yalnız Belgrat Kalesi'nden değil, diğer bütün kalelerden de Osmanlı askerlerinin çekilmelerini istiyorlardı. Bu maksadla bu ilk tecrübeden netice alamamış

olmalarına rağmen, gizli gizli -bilhassa Rus desteği ile- isyan hazırlığı içindeydiler. Her gün askerlerinin sayısını çoğaltmaya çalışıyorlardı.

Rus tahriklerinden ve bunun neticesi olarak Sırbistan'daki hazırlıklardan haberdar olan Osmanlı Devleti, orada olup bitenleri yerinde görüp devlete rapor vermesi için **Ahmed Vefik Paşa**'yı oraya gönderdi. Balkanlar'daki hıristiyanlara âid her işe burunlarını sokmaktan geri kalmayan Batılı devletlerin büyükelçileri, Osmanlı hükümetinin Sırbistan'ı tenkil edeceğini anlayınca buna mâni olmak maksadıyla diplomatik faaliyetlerini arttırdılar. Bunun neticesinde İstanbul'da onların da iştirâkiyle bir konferans toplandı. Bu konferansta Fransızlar, Ruslar'ın safında yer alarak Belgrat Kalesi'nin Sırp'lar'a bırakılması gereğini ileriye sürdüler. Fransız elçisi, Osmanlı devletini fırtınaya tutulmuş bir gemiye benzeterek bu geminin batmaktan kurtulmak için bazı ağırlıklarını fedâ etmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bütün ecnebî büyükelçiler de Fransızları destekleyince Osmanlı Devleti yalnız kalmış oldu.

Ashında içinde Türk askerlerinin barınmakta olduğu kale adedi, Belgrat Kalesi hâriç olmak üzere dörttü. Bunlar **"Kıla-i Hâkâniye"** denilen Semendire, Eskice, Fethu'l-İslâm ve Bögürdelen Kaleleri idi. Batılı elçilerin baskı ve tehditleri sonunda bu kalelerin hepsinden de çekilmeyi kabul etmek mecburiyetinde bırakıldık. Çünkü sağladığı umûmî destekle her gün biraz daha güçlenen Sırbistan, o gün tek başına 100.000 kişilik bir ordu çıkarabilecek bir durumdaydı.

Yapılan anlaşmaya göre, Belgrat Kalesi'nde Sırp bayrağı yanında Osmanlı sancağının da asılı durması kabul edilmişti ki, bu sırf gururumuzu

korumak istikametinde bir nevî buz üstünde yazı gibiydi.

Bu sûretle 1521'de **Kanunî Sultan Süleyman** tarafından fethedilmiş olan Belgrat, 345 yıl sonra fiilen elimizden çıkmış oldu. (10 Nisan 1867)

Kaledeki Türk bayrağı ise, asırlarca **"Dâru'l-Cihad"** olarak anılagelmiş olan Belgrat Kalesi'nde hâmisiz ve askersiz bir sûrette ve sırf göstermelik olarak I. Cihan Harbi'ne kadar dalgalanacaktı.

Devletin o sırada başında bir de **"Girit Meselesi"** vardı. Ülke dâhilindeki bütün Hristiyanlar, Rus tahrikleri altındaydı. Hepsinin birden ayaklanmasıyla içinden çıkılamaz müşkil bir vaziyet ihdasını plânlayan Ruslar'ın bu arzularını akamete uğratmak maksadıdır ki, Sırp'lar'a bu tâvizler verilerek başka gâilelerle uğraşmak imkânı elde edilmiş oldu.

Gerçekten sırp beyi **Mihail** İstanbul'a gelmiş ve isyancı Rum'lar'la birlikte hareket etmekten içtinab edeceğine dâir taahhûde bulunmuştur. Devlet de bu sûretle eli-kolu biraz daha serbest olarak bu sırada bir fitne kazanı gibi kaynayan **"Girit Meselesi"** ile meşgul olmak imkânını elde etmiştir.

c-Girit Ayaklanması

Akdeniz'deki adaların büyüklük itibariyle ikincisi olan (8.379 kilometrekare) Girit Adası'nın Osmanlı mülküne katılması da, ondan ayrılması da sancılı ve mâceralı olmuştur.

Bizden önce Venedikliler'in hâkimiyetinde olan bu ada, Osmanlılar'a karşı korsanlık faaliyeti içinde bulunanlarca bir nevî üs olarak kullanılıyordu. Bundan dolayı fethedilmesine lüzum görülen Girit Adası'na karşı 1645'te harekete geçilmesine

rağmen, mâceralı bir sûrette bu fetih, ancak 1666 yılında bitirilebilmiştir. Bu sebeptendir ki, nüktedân-lığı ile meşhur olan **Keçecizâde Fuad Paşa, Sultan Abdülaziz**'in Avrupa seyahati sırasında şöyle bir espri yapmıştır.

O sırada Fransız kralı bulunan **III. Napolyon**, Girit adasından bahsederek burasını Yunanlılar'a satmamızın doğru olacağı yolunda bir mütalaaya karşı **Fuad Paşa**:

“-Hay hay satabiliriz!..” demiş, bunun üzerine **Napolyon**:

“-Kaça verirsiniz?” suâlini tevcih edince:

“-Aldığımız fiyata!..”³⁵⁵ karşılığını vermiştir.

Bunun manası, yirmi-yirmi beş sene harple alınan bir yer, aynı şartlarla verilebilir, demektir.

Rus tahriklerinin eseri olan 1821 tarihli “**Mora İsyanı**”na³⁵⁶ kadar Girit, sulh ve sükun içinde ya-

355 **Ali Kemâli Aksüt- Sultan Abdülaziz**'in Avrupa ve Mısır Seyahati, İstanbul, 1944, sh. 133; **İ. Hami Danişmend**-a.g.e., c. IV, sh. 219.

356 1821 Mora İsyanı -ki buna oradaki Patras'ta başladığı için “**Patras Vak'ası**” da denir- başkanlığını, Rus Çarı'nın yâveri **Aleksandre İpsilanti**'nin yaptığı **Etniki Eterya Cemiyeti**'nin devletimize karşı çıkardığı gâilelerin ilkidir. Âni bir baskınla Rumlar, bir gecede on bin müslümanı öldürmüşlerdir. Yapılan tahkikat neticesinde bu fitneyi plânlayanın İstanbul'da oturan ve dinî masuniyeti bulunan **Patrik Gregoryus**'un olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Patrikhâne'de “**Orta Kapı**” denilen ve hâlâ kapalı tutulan kapı önünde idam edilmiştir. Rumlar, o günden beri “**İntikam Kapısı**” dedikleri bu kapıyı açmamaktadırlar. Tâ ki, aynı yerde ve aynı seviyedeki bir müslüman din adamını asınca-ya kadar!.. Hatta rivâyete nazaran Heybeliada Papaz Rum Mektebi'ni bitiren papazlar, yıllarca diploma tevziini bu kapı önünde yapar ve diplomalarını zikredildiği şekilde bir intikam yemini yaptıktan sonra alırlardı. Bugün Heybeliada Ruhban Mektebi kapalı olduğundan bu merâsim artık yapılmamakta,

şamış, adâletle idâre edilmiştir.

1868 tarihinde yapılan bir nüfus sayımında adanın elli beş bin olan erkek nüfusunun, ancak on beş bininin müslüman olduğu görülmüştür. Rus güdümlü olan Etniki Eterya Cemiyeti, Rum teb'amızın yaşadığı her tarafta dal-budak sarmıştı. Sahte bir propaganda ile bütün Hristiyan Âlemi'nin yardımını celbetmek maksadıyla zulüm gördükleri yolunda yalan-yanlış beyanlarla bütün Hristiyanları yanlarına çekmeğe çalışıyorlardı. Çıkardıkları kargaşalıklara karşı devletin en müşfikâne müdahalelerini bile -daha sonra Ermeni Meselesi'nde de aynen görüleceği üzere- Dünya'ya zulüm ve yok etme (jenosid) sûretinde duyuruyorlardı. Bu hususta sahte fotoğraflar, broşürler vesâireyle âdeta bir propaganda ağı teşkil etmişlerdi. Çoğu denizci olan ve Dünya'nın her tarafına yayılmış bulunan hemşeri ve ırktaşlarından da bu hususta müthiş bir destek ve yardım görüyorlardı.

1821 Mora İsyanı başladığı zaman Girit de buna katılmaktan geri kalmamıştır. Bu sırada bir mütegalibe mevkiinde bulunup da itaat altına alınmak istenen **Tepedelenli Ali Paşa**'nın mâhud isyanı da tâlihsiz bir sûrette bu rum şekâvet ve isyanına müsait bir zemin hazırlamıştı.

Bu isyan çabuk bastırılıp Mora'da ve bu arada Girit'te de sükûnet sağlanmış oldu. Fakat çok geçmeden an'anevî ordunun (Yeniçeri) ortadan kaldırılması (1826) sebebiyle Ruslar'ın bunu fırsat bilerek Osmanlı topraklarına saldırdığı -evvelce izah edilmişti. "**1828 Türk-Rus Harbi**" denilen bu harpte Ruslar'ın onbeş bin kişi kadar cüz'î bir kuvvetle Edirne'ye kadar sarkarak Yunanistan'a istik-

lâl verilmesini sağladıkları mâlumdur.

Bu başarı, Rumlar'ın daha büyük ümitler peşinde koşmak üzere gayret ve faaliyetlerini arttırmalarına sebep olmuştur. Yunanistan'ın kuruluşu ile birlikte Girit için –aynen bugünkü Kıbrıs misâlinde olduğu gibi- bir **“Enosis”**, yani Yunanistan'a iltihak dâvâsı başlamış oldu. Bu istikamette başta Rus desteği olmak üzere bütün Hristiyan Âlemi'nin müzâheretini gören Girit Rumları, 1831'de tekrar bir isyan ve ihtilâl hareketine teşebbüs ettiler.

Bu isyanı bastırmak vazifesi –henüz Osmalı ile arası açılmamış olan- **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'ya havâle edildi. O da bunu, **“Girit Vâliliği”** de uhdesine verilmesi şartıyla kabul etti ve isyanı bastırdı. Daha sonra değişen şartlar sebebiyle **Mehmed Ali Paşa** kuvvetlerini Girit'ten çekince Rumlar tekrar isyan ettiler. Bu isyan da bastırıldı. Fakat Rumlar, Girit Adası'nı yeni kurulan Yunanistan devletine bağlamak hususundaki gayretlerine ve bu uğurdaki propagandaya devam etmekten vazgeçemediler.

1856 Islahât Fermanı ile mâlî, hukûkî ve siyâsî hak ve imkânlarını geliştiren Rumlar, başta Ruslar olmak üzere her taraftan teşvik görüyorlardı. Önce Sırbistan ve Romanya gibi bir muhtariyet elde etmek peşinde koştular. Sonra bu dâvâyı **Enosis**, yani Yunanistan'la birleşmek şekline dönderdiler.

1856 yılında, yani Islahât Fermanı'nın çıkarılmasının hemen akabinde bu fermanla kendilerine vaad edilen haklar verilmediğini bahâne ederek tekrar isyan ettiler. Maksud, Batılıların müdâhalesine bir zemin hazırlamaktı. Çünkü aradan henüz bu hakların verilmediğini söyleyecek kadar bir zaman geçmemişti.

Fransız kralı **III. Napolyon**'un da el altından

Girit Rumları'nı desteklediği defaatle sâbit olmuştu. Bu isyanda Rumlar'ın başına **Mihail** adında bir sergerde geçti. Yine bugünkü PKK gibi sadece Müslümanları değil, kendisini desteklemeyen Rumlar'ı dahi çoluk çocuk katlederek ve evlerini yakarak isyanı büyütmeye çalışıyordu. Üstelik kendi katliâm ve çıkardığı yangınları, Osmanlı yapmış gibi sahte propaganda broşürleri ve kartpostallarla denizci Giritliler vasıtasıyla Dünya'nın dört bucağına yayıyor ve Batılı devletlere karşı kendilerini mazlûm göstermeye çalışıyordu. **Mihail** bu sûretle başladığı şaki toplama işinde adamları onbeş bin kişiye ulaşınca bütün Dünya'ya karşı Girit'in Yunanistan'a ilhâkını ilân etti.

Bu emr-i vâkîyi kabul etmeyen Osmanlı Devleti, adaya önce **Mustafa Nâili Paşa**'yı gönderdi. Onun fazla bir muvaffakiyet elde edememesi sebebiyle daha önce Sırbistan ve Karadağ Meselelerinde başarılar elde etmiş olan **Ömer Paşa**, Giritli âsileri tenkil için fevkalâde selâhiyetlerle techiz olunarak adaya gönderildi. İsyan bastırıldı. Kısım rum ve kısım de müslümanlardan kurulu bir idare meclisi teşekkül ettirildi. Fakat bütün bu tedbirler, adadaki karışıklıkların nihâyete ermesine kifâyet etmedi. Çünkü Giritli Rumlar Yunanistan'a ilhâk hususundaki köklü inanç ve isteklerinde devam ediyorlardı.

1867 yılında **Sultan Abdülaziz** merhum, adaya **Âli Paşa**'yı gönderdi. **Âli Paşa**, âsiler için umûmî bir af çıkarmak vesâir tedbirler aldıysa da, bunlar dahi Girit Rumları'nın devlete bağlılığını sağlamaya kifâyet etmemiştir.

Bundan sonraki gelişmeler **Sultan Abdülaziz** devrine âid olmadığı cihetle mevzumuz hâricidir. Bununla beraber biz, bu hususta da kısa bir iza-

hatta bulunmak istiyoruz:

Giritli Rumlar, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın tahta henüz çıktığı bir zamanda önleme imkânı bulamadığı ve '93 Harbi denilen 1877-88 Türk-Rus Harbi'nde tekrar isyan ettiler. Büyük devletlerin işe karışmasıyla **Sultan II. Abdülhamid** 1878'de buraya **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'yı gönderdi. **Muhtar Paşa**, Batılı devletlerin konsoloslarının da iştirakiyle Yanya yakınındaki Halepa mevkiinde Rumlarla bir anlaşma imzaladı. "**Halepa Misakı**" denilen bu anlaşmaya Rumlar bir müddet sâdık kaldılsa da 1885'te tekrar isyan ettiler. Bu isyanı bastırmaya **Şâkir Paşa** gönderildi. İsyan bastırıldı ve 1889'da yayınlanan bir fermanla 1868 nizamnâmesiyle verilmiş olan bazı hak ve imtiyazlar geri alındı. Girit'te huzursuzluklar devam etti. **Kara Todorî Paşa** adında bir Rum'un ve müteâkiben **Turhan Paşa**'nın vâ-lilikleri müddetince Rum şekâveti dağlarda devam etti.

1908'de Yunan Meclisi, Girit adası için bir iltihak kararı aldı. Devletin tanımadığı bu karar, Balkan Harbi sonunda imzalanan Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) anlaşmaları ile tasdik olunarak Girit, Yunanistan'a bağlanmış oldu.

d- Mısır Muhtariyetinin Genişletilmesi

1798 tarihinde **Napolyon** bir Osmanlı vilâyeti olan Mısır'a saldırdığında ülkenin her tarafından oraya akın akın gönüllü askerler gelmeye başlamıştı. **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** da bu gönüllülerden biri idi. Okuma-yazması olmayacak derecede câhil, fakat buna rağmen de zeki, çalışkan ve cesur bir kimse olan **Kavalalı Mehmed Ali**, Napolyon'a karşı

girişilen mücâdelede temâyüz etmiş ve bu sebeple Fransızlar'ın çekilip gitmesinden sonra oraya vâli olarak tâyin edilmişti. (8 Temmuz 1805)

Bu tâyin dolayısıyla kendisine **"Paşalık"** tevcih olunmuştur. O zaman âdet olduğu üzere, askerî ricâlin hepsi de mektep mezunu değildi. Bazıları orduya bir nefer olarak katıldığı hâlde elde ettiği başarılar sebebiyle rütbe alarak Paşalık'a kadar yükseltilebilirdi. Böylelerine **"alaylı"** denmekteydi. **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** da bu suretle alaylı bir **"paşa"** olmuştu. Lâkin son derece hırslı bir adamdı. Elde ettiği ile yetinmek istemiyordu. Bunun için Mısır vâililiğinin kendisinden sonra evlâtlarına intikal edecek sûrette elde etmek istiyordu. Bu maksatla devletin gözüne girmek için Mısır'da imar hareketlerine giriştiği gibi kuvvetli bir ordu ve donanma teşkiline de çalıştı. Bu ordu ve donanma ile Osmanlı'ya sâdık görünen **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** iki büyük hizmet ifa ederek itibarını arttırmak fırsatını bulmuştur.

Bunlardan biri 1831 tarihli Mora isyanı'na donanmasıyla yardım etmiş olması ve bunun neticesinde Mora Vâililiğini de uhdesine almış bulunmasıydı.

Daha sonra Hicaz'da metbûuna karşı ayaklanan Vehhâbîleri, oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında bir orduyla tenkil etmişti. Ancak âsileri kendisi cezalandırmayarak İstanbul'a göndermiş olması mânidârdır. Bu hareketiyle Araplarla Osmanlı Devleti arasında bir gerginliğin husûle gelmesini ve bundan istifade ile bilâhare buralarını ele geçirmek maksadını güdüyordu.

Bu sırada Yeniçeri Ordusu'nun lâğvedilmesinden dolayı devletin sürüklendiği siyâsî ve askerî buhrandan istifade dolayısıyla itaatten vazgeçerek

Osmanlı'ya karşı menfî bir tavır almaya başladı. O âna kadar gerek kendisi ve gerekse oğlu **İbrahim Paşa**, sahte sadâkât beyânlarıyla devrin padişahı ve devlet adamlarını oyalamaktan geri kalmamışlardı. O derecede ki, **İbrahim Paşa** kumandasında Anadolu'ya sevkettiği ordu ile yeni teşekkül eden Avrupâi Osmanlı ordusunu üst üste mağlûb edip Kütahya'ya kadar gelmesine rağmen hiçbir şey olmamış gibi ordusuyla kışlamak üzere Bursa'ya çekilmek hususunda **Sultan Abdülmecid**'den gûyâ müsaade istemekten bile geri kalmamıştı.

Daha önce izah edilmiş olduğu üzere, Mısır ordusunun ihdâs eylediği bu gâile sebebiyle Osmanlı Devleti, Rusya'dan yardım talebine mecbur kalmış ve onların baskısıyla Kütahya'da bu âsî kuvvetlerle bir anlaşma imza edilmiştir. Buna göre, Mısır ordusunun Anadolu'yu tahliye etmesine mukabil, isyana katılmış olınlar afvediliyor ve bununla birlikte Suriye, Adana ve Cidde'nin **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın vâililiği altına konulması kabul ediliyordu. Bununla beraber devlet, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'dan emin olmadığı için Ruslar'la gizli gizli görüşmeye devam etmiş ve bunun neticesinde 1833 yılında Osmanlı Devleti'ni âdeta Rus himâyesi altına sokan "**Hünkâr İskeleyi Anlaşması**" imzâ edilmiştir.

Devleti, Rusya'nın kucağına düşüren **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın Mısır, Suriye ve Kilikya'da (Adana havalisi) tam bir istiklâle sahip olmak düşüncesinde bulunduğu, Kahire'deki konsoloslara zikri geçen topraklar üzerinde bir fetih hakkına sahip olduğunu kabul ettirmeye çalışması ve Osmanlı'ya mûtaad olan vergiyi ödememekte ısrar etmesiyle sâbittir. Bu bakımdan iki taraf da birbirlerine karşı güvensizlik duymaktaydı. Fazladan

olarak oğlu **İbrahim Paşa**, Suriye'de 80.000 kişilik bir ordu bulundurmaktaydı. **Kavalalı**'nın da buna ilâveten Mısır'da ayrıca 50.000 kişilik bir ordusu ve kuvvetli bir donanması vardı. Bu sebeple Nizip'te yeni kurulan Osmanlı ordusuyla karşı karşıya gelen Mısır kuvvetleri, ikinci bir zafer kazanmışlardır.

Bu sırada **Sultan Abdülmecid, Kavalalı Mehmed Ali Paşa** hakkında bir afv ilân etmiş ve Mısır gâilesinin sulhen hall ü fasl edilmesini sadrazam **Koca Hüsrev Paşa**'ya emretmiştir. **Hüsrev Paşa**, Çanakkale'de bulunan Osmanlı donanmasının kumandanı **Mehmed Ali Paşa**'ya İstanbul'a dönmesini emretmiş, O ise, tecziye edilmek korkusuyla **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'ya iltihak ve donanmayı O'na teslim etmiştir. Bu sebeple -evvelce ifade edilmiş olduğu üzere- Osmanlı tarihlerinde "**hâin**" veya "**fırârî**" lâkabıyla anılır.

Bu durum **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'yı oldukça takviye etmiş ve Mısır'ın gitgide Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasında mühim bir merhale teşkil etmiştir. **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelebilmelerinin arkasında İngiliz ve Fransız desteği olduğundan, Osmanlı Devleti, aralarındaki rekâbet sebebiyle Rusya'dan yardım talebinde bulunmuş ve böylece ihtilâf beynelmîlî bir mâhiyet iktisab etmiştir. İşte bu sebeple 15 Temmuz 1840 tarihinde Mısır Meselesi hakkında Londra'da İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın katılımıyla bir konferans toplanmıştır. Osmanlı'nın bu ihtilâf sebebiyle Rus nüfûzu altına düşmesini istemeyen Batılıların, Bâbıâli tarafını tutmaları sebebiyle **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** hakkında birtakım kararlar alınmış ve bunlar kendisine bir ültimatom mâhiyetinde olarak bildirilmiştir. Buna göre, Kava-

lahı, kendisine iltihak eden Osmanlı donanmasını geri verecek, Akkâ'yı terk edecek ve buna mukabil de vâililik evlâtlarına intikal etmek üzere uhdesinde kalacaktı. Bu ültimatoma yirmi gün içinde uymadığı takdirde Osmanlı Devleti kendisine karşı dilediği gibi hareket etmekte serbest olacaktı.

Bu kararı tebliğ için Hâriciye Müsteşârı **Sâ-dık Bey**, Kâhire'ye gittiğinde Hilekâr **Mehmed Ali**, devleti aldatıp oyalamak yolundaki tavrına devamla "*velînîmet efendisi olan Padişah ile kendisi arasına yabancıların bu sûretle girmelerinin doğru olmadığı*" yolundaki beyânla işi savsaklamaya kalkışmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere ve Avusturya'nın da yardımıyla Mısır kuvvetlerini Suriye'de perişan etmiş ve **İbrahim Paşa**, binbir müşkilât ile çölü geçerek canını zorlukla kurtarabilmiştir. (Kasım 1840)

Bundan sonra **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** haddini bilmek mecburiyetinde kalmış olmakla beraber devlet, başına yeni bir gâile çıkarmamak için 24 Mayıs 1841 tarihinde O'nun "**vâililiğini evlâtlarına geçecek sûrette**" kabul eden bir ferman göndermiş ve bununla Mısır'da 18.000 kişiden fazla asker bulundurması yasak edilmiştir. Böylece ekberiyet esâsı üzerinden Mısır Vâililiği, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** hânedânına verilmiş oldu.

Evvelce Jön Türkler dolayısıyla izah edildiği üzere, daha sonra Mısır'da vâli bulunan **İsmail Paşa**, vâililik, hânedanın ekberiyet esasından değil de, başta bulunanın en büyük evladına geçmek üzere tahsisi gâyesini gütmüş ve bu hususta bir ferman elde edebilmek için Osmanlı Devlet ricâline rüşvet olarak binlerce keselik ihsanlarda bulunmuştur. O'nun bu sûretle dağıttığı rüşvet beşyüz

bin Osmanlı altını idi.³⁵⁷ Bunun neticesinde O'nun arzusu istikâmetindeki bir fermanla kendisine istediği **"Aziz-i Mısır"** yerine **"Hidiv"** ünvanını kullanma hakkı bahşedilmiştir. (2 Haziran 1866)

Bu tutum, kardeş çocuğu olan **Mustafa Fâzıl Paşa**'yı bu makama geçmek imkânından mahrum edici bir vasıfta bulunduğundan O'nun bu durumda muğber olarak Jön Türklere ne ölçüde muzâhir olduğunu evvelce izah etmiştik.

Aldığı fermanla maksadına ulaşan **Hidiv İsmail Paşa**, bunun mukabilinde o zamana kadar otuz bin altın olan verginin de yüz elli bin seviyesine çıkmasını kabul etmiştir.

Bu sûretle Mısır'a verilen imtiyazlar fevkalâde büyük bir hata olup ileride burasının elden çıkmasına sebep olacak bir mâhiyette idi.

O sırada Almanya'yı ziyaret etmekte olan İran Şahı **Nasirüddin**'e, İmparator, bu anlaşmayı kastederek:

"-Sultan Aziz, kolunu kendi eliyle kesmiş olan bir hükümdardır!.." demiştir.

Nasiruddin Şah, Almanya ziyâretinden sonra İstanbul'a gelmiş, Sadrazam **Şirvânîzâde**'yi yalısında ziyaret ederek İran'la aramızda mevcut ve kadim anlaşmada kendi lehlerine bazı değişiklikler yaptırmayı gerçekleştirmiştir.³⁵⁸

Bu sûretle genişlemiş olan Mısır muhtâriyetinin ileride alacağı şekil, **Sultan Abdülaziz** devri sonrasına taalluk ettiği cihetle burada tafsil edilmemiştir.

357 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 40.

358 **Basiretçi Ali Efendi**-İstanbul'dan Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme, sh. 45.

e-Bulgaristan'da Karışıklıklar

Bulgarlar, Tûrânî bir kavimdirler. Karadeniz'in kuzey sâhilleri yoluyla Batı'ya göç edip bugünkü vatanlarının olduğu bölgeye gelip yerleşmişler ve burada 681 yılında devlet olabilmişlerdir. Etraf Slâvlarla doluydu. 865 yılında Hristiyanlığı kabul etmeleriyle kısa zamanda Slâvlaşmışlardır.

Balkanlar'da büyük bir Ortodoksluk-Slâvci-lik cereyanı başlatan Ruslar, Bulgarlarla ilk defa 1828 Türk-Rus harbi esnâsında temâsa geçtiler. Mâlum olduğu üzere bu harpte, an'anevî ordumuzun yeniçeriliğin ilgası sebebiyle hâsıl olan askeri zaaftan istifâde ile Edirne'ye kadar sarkabilmişler ve Yunanistan'a istiklâl verilmesini sağlamışlardır.

Bu sûretle Panslâvist ve Ortodoksluk gayreti ile tahrik edilen Bulgarlar'ın ilk aksülameli (reaksiyonu) Ortodoks Rumlar'a karşı ortaya çıkmıştır. Çünkü Bulgarlar, dinî bakımdan Ortodoks Rum papazların bir nevî vesâyeti altındaydı. Onlar da halka olabildiğince zulmediyorlardı. Bulgarlar'ın kendi kavimlerinden papaz yoktu.³⁵⁹

Bulgar milliyetçiliğinin Osmanlı hâkimiyetine karşı ilk hareketleri 1862 yılında **Rakovski** isminde bir Bulgar sergerdesi tarafından Belgrat'ta başlatılmıştır. Bilâhare Bulgaristan'a intikal eden **Rakovski, Panayothitov** adında diğer bir sergerde ile birleşerek silâhlı komiteler veya çeteler teşkiliyle ortaya çıkmıştır. Yakın tarihimizde yaygın bir kul-

359 Bu mesele ileride "**Kiliseler Meselesi**" olarak ehemmiyet kazanacak ve Bulgarlar'la Rumlar arasında ciddi bir ihtilâf hâline gelecektir. **Sultan II. Abdülhamid** Han'ın siyâsî dehâsını, İttihadçılar'ın ise hamâkatlerini tespitte önemli bir mi'yar olan Kiliseler Meselesi, bu eserin devamı olarak "**Bir mazlûm Padişah: Sultan II. Abdülhamid Han**" isimli eserimizde tafsîl olunacaktır.

lanımı olan **"komiteci"** kelimesinin menşei de, bu Bulgar sergerdeleridir. Bunlar, câhil, dağlı, görgüsüz ve vahşî insanlardı. Haydutluk yaparken devlete itaatkâr Bulgarlara karşı bile en zâlimâne bir sûrette hareket etmekten çekinmiyorlardı.

1868 yılında bu bölge idârî bakımdan **"Tuna Vilâyeti"** adıyla yeniden tanzim edilmiş ve bu sûretle idârî bir birlik vücûda getirilmiştir ki, bu dahî Buşgar komitelerinin faaliyetini hızlandırmalarına sebep olmuştur. Buraya geniş bir selâhiyetle vâlî tâyin edilen **Midhad Paşa**, giriştiği imar hareketleriyle birlikte gûyâ müslim-gayr-i müslim ittifakını sağlamak maksadıyla Osmanlı sancağına bir haç ilâve ederek büyük bir kalabalıkla cadde ve sokaklarda dolaştırmak nev'inden maskaralıkları da -evvelce izah edilmiş olduğu üzere- Bulgar komitecilerinin işine yaramıştır.

1831 ve 1841'de ortaya çıkan isyanlar, Osmanlı hükûmeti tarafından bastırılmış olsa da bu hâdiseler dolayısıyla Ruslar'a ilâveten Fransa ve Avusturya'nın da desteği ile hızlanmış, bilhassa Sırbistan'a muhtariyet verilmesi Bulgarlar'ı ümitlendirerek komiteci şekâvetlerinin artmasına sebep olmuştur. 1839'da ortaya çıkan **"Vidin İsyanı"** iki sene sürmüş ve güçlkle bastırılabilmişti. Paris Konferansı'yla Bulgar emellerine nisbeten bir set çekilmiş olmakla beraber 1867'de yeni bir isyan başlamış ve bu da güçlkle bastırılabilmişti.³⁶⁰

Bu durumda işbaşında bulunan ve Rus büyükelçisi **İgnatiyef**'in tâlimâtları doğrultusunda hareket ettiği için **"Nedimof"** diye bilinen **Mahmud Nedim Paşa**'nın sadâreti sırasında **"müstakil bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması"** kabul

360 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 59-62, 80-87.

edilmiştir. (11 mart 1870) Bu durum Bulgarlar'la Rumlar arasındaki çatışmayı tahrik etmekle beraber Bulgarlar'ın yatışmalarını temin edememiştir. Bulgarca bir kelime olan "**Egzarhlık**" yani kilise başkanlığı Bulgarlar'la Rumlar arasında daha sonra ciddi bir ihtilâf sebebi teşkil edecek ve kiliseleirim taksimi kavgasını başlatacaktır ki, bu durum **Sultan Abdülaziz** merhumun değil, siyâset dehâsı **Sultan II. Abdülhamid** zamanında olduğundan mevzumuz haricidir.

Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti zamanında yeni bir isyâna girişen Bulgar komitecilerinin ele başları kâmilten yakalanmışken bu gâfil sadrazam onları serbest bıraktı. Bu sırada Sofya'ya gönderilen bir rus elçisi fiilen Bulgar komitelerine destek verince isyan yeniden başladı. Komiteler, Bulgaristan'ın her tarafında yangınlar çıkararak katliâmlar yapmaya başladılar. Filibe vâlisi **Aziz Paşa**'nın asker talebi reddedilince, barbar komiteler faaliyetlerini arttırdılar. Bu durumda yerli müslümanların müdâfaa-i nefis maksadıyla giriştiği mukabele Batı ülkelerine, "**Türkler zulmediyor!**" tarzında yalan-yanlış propaganda ve mugâlatalarla duyuruldu. Bu sûretle Bulgar komiteleri, Rus desteğine ilâveten Batılı Hristiyanları da desteğini sağlamış oldular.

Bu durum, **Sultan Abdülaziz** merhumun saltanatının son yılına (1876) rastlamış bulunuyordu. O celâdetli hükümdar, Bulgaristan'a sevkeylediği 18.000 kişilik bir kuvvetle bu derece umûmî bir isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Fakat Bulgaristan'da sükûnet sağlanması uzun sürmeyecek ve **Sultan II. Abdülhamid** merhumun saltanatının ilk yıllarına rastlayan ve '93 Harbi denilen 1877-78 Türk-Osmanlı Harbi'nde bu sükûnet tekrar bozulacak ve imzâlanan Berlin Muâhedesi'yle Bulgarlar, aynen

Sırbistan misâlinde olduğu gibi dâhili işlerinde serbest bize bağlı bir prenslik hâline getirilecektir ki, bu vak'alar burada mevzumuz hâricindedir.

f- Mısır Seyahati

Sultan Abdülaziz merhûm, -evvelce anlatılmış olduğu üzere- şehzâdeliğinde gâyet serbest bir hayat yaşamıştı. Her vesîle halkla haşır-neşir olmaktan, her yeri gezip dolaşmaktan hoşlanan bir kimseydi. Bununla beraber istanbul'un dışına çıkmamıştı. Saltanatının ilk yıllarında bir defasında Bursa'ya kadar seyahat ederek ecdâdının mezarlarında Fâtihâ'lar okumuş, bir seferinde de İzmit'te yeni yapılan bir geminin denize indiriliş merâsiminde bulunmuştu.

Bu sırada Mısır hıdivi olan (18 Ocak 1863) **İsmail Paşa**, İstanbul'a gelmiş, Padişah'la görüşmüş, iltifât-ı şâhâneye nâil olmuştu. O da bu hüsn-i kabule mukabele olmak üzere hem buharla işleyen yatını **Sultan Abdülaziz**'e hediye etmiş ve hem de kendisini Mısır'a dâvet etmişti.

Bu sırada Mısır'da yeni bir hânedan teşekkül etmekteydi. Halkın çoğu **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** ve evlâdını Mısır hâkimi olarak tanımakta ve İstanbul'da Padişah'ın kim olduğundan dahî habersiz bulunmaktaydı. Onlara Mısır'daki idârecinin en nihayet bir Osmanlı vâlisi olduğunun gösterilmesi icab etmekteydi. Bu düşüncelerle Mısır seyahati teklifine müsbet bakan **Sultan Abdülaziz** merhumun, bu temâyülünü takviye eden bir hâdisе oldu. **Hidiv İsmail Paşa**'nın kızı **Tevhide Hanım**'la **Sultan Abdülaziz** merhumun evlenmeleri mevzu bahsolmuş ve bunu doğru bulmayan **Fuad Paşa** azledilerek yerine **Yusuf Kâmil Paşa** sadrazam ol-

muştı. (5 Ocak 1863)

Yusuf Kâmil Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı **Zeyneb Hanım**'la evliydi. Mısır'da yeni teşekkül etmekte bulunan hanedanla akrabalığı sebebiyle Mısır-İstanbul münâsebetlerinin geliştirilip düzeltilmesini arzu ediyordu. Bu sebeple Padişah'ın ağabeyi **Abdülmecid** tarafından sağasola yapılmış olan kısa seyahatlerin halk üzerinde çok müsbet bir tesir husule getirmiş olduğundan bahisle Padişah'ı ikna etti.

Bu sûretle kararlaştırılan Mısır seyahati, 3 Nisan 1863 tarihinde başladı. O gün Cuma idi. Her tarafta şüÿû bulan seyahat haberi dolayısıyla Cuma Selâmlığı, Beşiktaş'taki **Sinan Paşa** câmi-i şerifinde görülmemiş bir kalabalık ile icra edildi. Cuma selâmlığından sonra Dolmabahçe Sarayı'nda kısa bir ayrılık merâsimi yapıldı. Padişah, devlet ricâline ayrı ayrı iltifatlarda bulunduktan sonra **Hidiv İsmail Paşa**'nın kendisine hediye ettiği "**Feyz-i Cihâd**" vapuruna binerek Mısır'a gitmek üzere yola çıktı.

Bu vapurun refakatinde "Mecidiye", "Tâif" krazvezörleri ile "İzmir" Korveti, "Kars" Vapuru, "Peyk-i Şeref" isimli posta gemisiyle "Gemlik" vapuru da vardı. Bu yedi gemi, Marmara Denizi üzerinde donanmanın geri kalan gemileriyle icrâ edilen müthiş bir şenlik içinde İstanbul'dan ayrıldı. Padişah'ın refakatinde **Veliahd Murad, Şehzâde Abdülhamid** ve **Şehzâde Reşad Efendiler** de bulunuyordu. Ayrıca o sırada seraseker bulunan **Fuad Paşa**, Kaptan-ı Derya **Ateş Mehmed Paşa** gibi pek çok paşa ve saray memurları ile Padişah'ın hocası **Akşehirli Hasan Fehmi Efendi** de bulunmaktaydı. **Yusuf Kâmil Paşa**, İstanbul'da saltanat nâibi olarak bırakılmıştı.

Sâhillerdeki duâlar ve “Padişahım çok yaşa!..” sayhalarına ilâveten donanmanın yaptığı gösteri mâhiyetindeki top atışları içinde İstanbul Limanı’ndan ayrılan kabile, Çanakkale Boğazı’na geldiğinde burada da tabyalardan atılan topraklarla selâmlanmıştı. Berrak bir hava, sâkin bir deniz ile 7 Nisan sabahı, tanyeri ağarırken uzaklardan İskenderiye Feneri göründü.

Hidiv İsmail Paşa, büyük bir karşılama merâsimi tertiplemiş ve metbuunu daha gemiden inmeden istikbal etmiştir. **“Feyz-i Cihad”** ve diğer gemiler, limana girerken kale ve tabyalardan yüzer pâre top atışıyla selâmlanan Padişah, halkın coşkun tezâhüratı ile karaya çıktı. Bütün halk, Hâlife’yi görmek için cadde ve sokakları doldurmuştu. Çarşı ve pazarlar, kalabalıktan geçilmez hâle gelmişti. Büyük bir alay ile şehirde ilerleyen Padişah’ı esnaf ve halk selâmlamak için âdeta birbirini eziyordu. İskenderiye’de “Re’sû’d-din Sarayı”na yerleştirilen Padişah bir-iki gün mahallî konsoloslar ve halktan heyetlerin **“arz-ı tâzimâtlarını”** kabul ettikten sonra, kabile trenle Kahire’ye geldi. Her taraf top atışlarıyla inliyordu. Tren vagonları husûsî sûrette süslenmişti. Kahire’nin her kapı ve penceresinden yükselen alkışlar, duâlar arasından geçilerek **Mehmed Ali Paşa**’nın tesis ettiği büyük saraya gelindi. **Sultan Abdülaziz** merhumun, bundan sonra Kahire sokaklarında ve tâ ehramlara kadar gidip gelerek yapılmış olan gezintiler pek mutantandı. **Ali Fuad Türkgeldi**:

*“Padişah’ın Mısır’a vüsûlünde rûkûbuna mahsus olarak gâyet mükellef bir at çekilip vâli **İsmail Paşa** ve **Fuad Paşalar** için de başkaca atlar isdar edilmiş olduğu hâlde **Fuad Paşa** kendisi için hazırlanan ata binmekten içtinab ile Padişah’ın atının*

*rikâbına yapışarak yaya gitmeye azmetmiş ve bunu görünce İsmail Paşa'nın canı sıkılmakla beraber o da müşârun ileyhin hareketine imtisal mecburiyetinde kalmıştır.*³⁶¹ demektedir.

Sultan Abdülaziz merhumun Mısır ve Avrupa seyahatlerini tafsilâtlı bir sûrette yazmış olan **Ali Kemâlî Aksüt**, bunu kabul etmemekle beraber³⁶² **Sultan Abdülaziz**'in seyahati hakkındaki bütün kaynaklar, **Hidiv İsmail Paşa**'nın bu sûretle Mısır'da sadece bir vâli olduğunun gösterilmiş olduğu hususunda müttefiktir. Hatta bu sebeple bu hânedandaki kırıngılığın sonuna kadar devam ettiği de bir gerçektir.

Sultan Abdülaziz merhumun Mısır'da ikâmeti esnasında gerek Cuma selâmlığına çıkışı ve gerekse Nil Nehri boyunca ehramlara kadar gidip gelmesi gerçekten çok ihtişamlı olmuş ve Osmanlı nüfuz ve tesirinin Mısır'da âdeta yeniden tesisini temin etmiştir. Mısır'daki zirâî ve sınâî tesisleri gezen **Sultan Abdülaziz**, her gittiği yerde devlet memurlarına, câmi ve tekke mensuplarına ihsan-ı şâhâ-nelerde bulunmuş ve bütün namazlarını kalabalık cemaatlerle kılmaya gayret ederek halkla haşır-nehşir olmaktan geri kalmamıştır. Bir hafta kadar süren bu gezintilerden sonra tekrar aynı tantanalı yol edişle tekrar trene binilip İskenderiye'ye gelinmiş ve Padişah, burada bir gecelik istirahatten sonra Mısır'dan ayrılmıştır. Gelirken yolda İzmir'e uğrayan **Sultan Abdülaziz**, burada karaya çıkıp civardaki Efes... vs. tarihi yerleri gezmiş, konsolosların tebrikâtını kabul etmiş ve toplanan ahâliye karşı memnûniyetini izhar eden bir konuşma yaptıktan

361 **Ali Fuad Türkgeldi**- Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye'den naklen **Ali Kemâlî Aksüt**- a.g.e, sh. 22.

362 a.y.

sonra avdet etmiştir.

Çanakkale Boğazı'na girerken yine aynı top atışlarıyla selâmlanmış olan Padişah, bu defa Gelibolu'da karaya çıkmış, halkın "Padişahım çok yaşa!" âvâzeleri arasında Rumeli fâtihi **Süleyman Paşa**'nın kabrini ziyâret etmiştir. Donanma, Zeytinburnu'na yaklaşıncâ sâhilden top atışları başlamış ve **Sultan Abdülaziz**, İstanbul'dan ayrılırken yapılan parlak merâsimin birkaç katı ihtişamlı bir sûrette İstanbul halkı tarafından karşılanmıştır.

Sultan Abdülaziz'in İstanbul'a avdeti, üç gün, üç gece süren şenlikle kutlanmış, şehrin her tarafı, defne dalları, renkli kâğıtlar ve mahyalarla süslenmiştir. **Sultan Abdülaziz**, bando muzika gösterileri, konserler ve çeşitli gösterilerle devam eden bu şenliklere katılmış ve Kağıthâne Kasrı'nda bulunuyorken İstanbul halkı tarafından kendisine 1047 imzâlı bir dilekçe verilmiştir. Bunda Padişah'ın bir resminin tab' olunarak dağıtılması isteniyordu. Bir hatt-ı hümayunla buna müsaade olunmuştur.

Bu parlak seyahatte gerek İstanbul'dan ayrılışı ve avdetinde karşılanışı ve gerekse Mısır'da görüldüğü muazzam alâka, kusursuz bir programın eseri idi. Bu proramı tertipleyen ve seyahat boyunca zekâsı ve nükteleriyle Padişah'ı teshir etmekten geri kalmayan **Fuad Paşa**, avdet-i hümayunu müteâkip 1 Haziran 1863 tarihinde seraskerlik de uhdesinde kalmak şartıyla ikinci defa sadrazam olmuştur.

g- Avrupa Seyahati

Sultan Abdülaziz merhum, Osmanlı padişahları içinde Batı memleketlerini sırf seyahat maksadıyla gezip dolaşan ilk kimsedir. O, bunu

arzu etmiyordu. Fakat Kırım Harbi'nin üzerinden on seneden fazla bir müddet geçmiş ve bu arada Rusya'ya karşı tavırları dolayısıyla Batı devletlerinin Osmanlı'ya müzâheretleri bir değişikliğe uğramıştı. Bir taraftan Sırbistan, diğer taraftan da Girit'te başlayıp devam eden karışıklıklarda Ruslar kadar bu Batılı devletlerin de parmağı olduğu görünüyordu. Bu sırada (1867) sadrazam olan **Âlî Paşa**, üstâdı **Koca Reşid Paşa** gibi yeniden İngiliz ve Fransız müzâheretini celbetmek istiyordu. O sırada Paris'te büyük bir sanâyi sergisi tertipleneceği ve bu sergiye Fransız imparatoru **III. Napolyon** tarafından bütün devlet reislerinin dâvet olunacağı şâyî olmuştu. **Âlî Paşa**, iç ve dış basında bu sergiye Osmanlı sultanı **Abdülaziz**'in de dâvet olunacağı yolunda yayınlar yaptırdı. Böylece hem Osmanlı Padişahı ve hem de Avrupa ricâlî nezdinde bu geniş neşriyat sebebiyle **Sultan Abdülaziz**'in seyahatini, bir nevî emr-i vâkî hâline getirmeye muvaffak oldu. O bu sûretle son derecede muhafazakâr bir şahsiyet olan **Sultan Abdülaziz**'in Batı Âlemi'nde göreceği terakkinin tesiri altında kalarak bunları memlekette gerçekleştirmeye meyledeceğini ve böylece O'nun da kendileri gibi Batı hayranı bir hüviyete bürüneceğini ümid etmekteydi. **Sultan Abdülaziz** ise Halife sıfatıyla ecnebî hükümdarların ayağına gitmeyi, millî ve dînî hüviyetine karşı bir hata olarak görüyor ve buna yaklaşmak istemiyordu. Fakat içerideki ve dışarıdaki neşriyat, işi öyle bir emr-i vâkî hâline getirmişti ki, nihâyet **III. Napolyon**, tertiplenen sergiye **Sultan Abdülaziz** merhumun da dâvetine mecbur kalmıştır. **Sultan Abdülaziz** ise ülkemizdeki dâhilî kargaşada parmağı olduğundan emin bulunduğu ve bu sebeple en küçük ölçüde bir muhabbet duymadığı Fransız imparatorunun

bu dâvetinden asla memnun olmamıştı.

Diğertaraftan **Âli Paşa** ve avanesi, İstanbul'daki İngiliz sefirini de kullanarak bu seyahatin İngiltere'yi de şümulüne almasını temine çalışıyorlardı. Uzun uğraşmalardan sonra İngiltere'den de beklenen dâvetin gelmesi gerçekleşti. Gecikme, kraliçenin bu sırada seyahatte bulunması bahanesiyle setredilmişti. Seyahatin kararlaştırılan tarihi yaklaştıkça yerli ve yabancı basın, çoğu güdümlü olarak bu seyahatin ehemmiyetinden ve hâsıl olacak neticelerden -kendi beklentileri istikametinde- uzun uzun makalelerle bahsediyorlardı.

Sultan Abdülaziz, Ortaköy Câmii'nde 21 Haziran 1867 tarihinde icrâ edilen Cuma Selâmlığından sonra devlet ricâliyle görüşüp vedalaşarak "**Sultaniye**" isimli gemi ile İstanbul'dan ayrılmıştır. Aynen Mısır seyahatinde olduğu gibi dört-beş ilâve gemi Sultaniye'ye refakat ediyordu. Padişah'ın mâiyetinde **Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi** ile **Murad Efendi** ve **Abdülhamid Efendiler** vardı. buna ilâveten başta o sırada Hâriciye Nâzırı **Fuad Paşa** olmak üzere bir çok yüksek rütbeli zevât ile saray mensubu memurlar ve hizmetkârlar da bulunuyordu. Bunlar arasında Bolulu aşçılar bile vardı. **Sultan Abdülaziz** merhum, Batılılar'a güvenmediğinden aşçılarını, hatta içecek suyuna ilâveten abdest alacak suyunu dahi beraberinde götürmüştü.

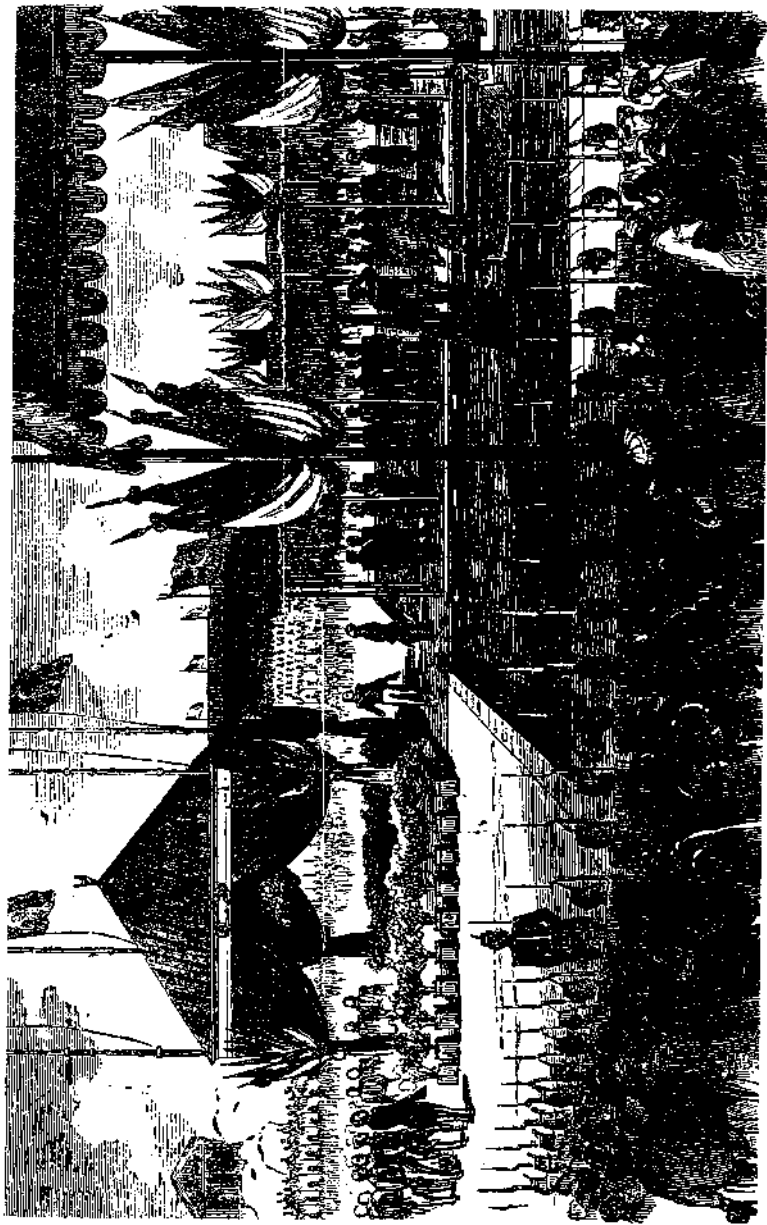
İstanbul'dan ayrılışında Mısır seyahatine benzer ihtişamlı bir vedâ şenlikleri yapılmış, 22 Haziran'da Çanakkale'den geçerken top atışlarıyla selâmlanmıştır. Çanakkale Boğazı'ndan çıkıldığında istikbale gönderilmiş olan Fransız donanmasıyla karşılaşmış ve bunlar da top atışlarıyla Padişah'ı selâmladıktan sonra ileri gelir kumandanları Sultaniye'de huzura kabul edilmiş ve ihsanlara

nâil olmuşlardır. Buradan birlikte yola çıkan kafilâ 25 Haziran'da Messina Limanı'na gelmiş, burada karşılamaya çıkan İtalyan donanmasının top atışlarıyla selâmlandıktan sonra Napoli'ye vâsıl olunmuştur.

Napoli'de büyük bir karşılama ile mütehassis olan Padişah, burada üç gün kalarak mahallî idâreciler, yüksek kumandanlar ve İtalyan büyükelçimiz **Rüstem Paşa**'yı kabul etmiş, 29 Haziran'da Fransa'nın Tulon Limanı'na vâsıl olmuştur. Limanda toplanmış olan yüz parça Fransız gemisi tarafından saatlerce devam eden top atışıyla müthiş bir sûrette karşılanan **Sultan Abdülaziz**, Türk bayrağı dalgalanan saltanat kayığı ile sâhile çıkmış, kalabalık bir ahâlî tarafından "Viva Sultan!" naraları ve alkışlarla istikbal edilmiştir. Sade giyimli, vakur ve âlâyîşten hoşlanmayan Padişah, bu emsâli görülmemiş alâkadan sıkılmışsa da bunun kendisine olduğu kadar devletine karşı bir hayranlık ifade ettiği yolunda **Fuad Paşa**'nın izahları üzerine duruma müdâhale etmekten vazgeçmiştir.

Gerçekten halkın alâkası o kadar müthişti ki, husûsî giyimli Bolulu aşçıların bile şehzâde zannederek yarı beline kadar eğilip selâmlayan Fransız halkına mâni olmak imkânı hâsıl olmamıştır.

Buradan trenle Marsilya'ya gelinmiş, Marsilya'da da aynı müthiş karşılamamanın bir benzeri yaşanmış, orada bir gün kalındıktan sonra 30 Haziran Pazar günü, saat 11:00 sularında Paris Garı'na vâsıl olunmuştur. Fevkalâde bir sûrette tezyin edilmiş olan istasyonda **III. Napolyon** tarafından askerî bir merâsimle karşılanmış olan **Sultan Abdülaziz**, oradan imparator refakatinde Tui-leri Sarayı'nda misafir edilmiştir. İstasyondaki karşılama, hilâfet makamının hükümdarlık üstü bir

Sultan Abdülaziz'in Tulum'da karaya çıkışı (29 Haziran 1867)

mevki olmasından dolayı protokole konulmuş bulunduğu gibi islâmî ölçülere riâyet maksadıyla bu karşılama da imparatoriçe de bulunmamıştır.

10 gün kadar Paris'te kalmış olan **Sultan Abdülaziz**, sergiyi ve Paris'in gezilip görülecek yerlerini görmüş, bu arada şerefine tertip edilen balo vesâir toplantılarda hiçbir ecnebî ile ihtilat etmeyip olup bitenleri bir kenardan seyretmekle iktifa etmiştir. O derecede ki, **Veliâhd Murad Efendi**'yi dahî ecnebilere ayak uydurmak hususundaki hareketlerinden dolayı muâheze etmiş olduğunu evvelce zikretmiş bulunmaktayız.

III. Napolyon'un Girit Meselesi'ni mevzûbabs ederek buranın Rumlara verilmesi teklifine Padişah hiddetlenmiş ve:

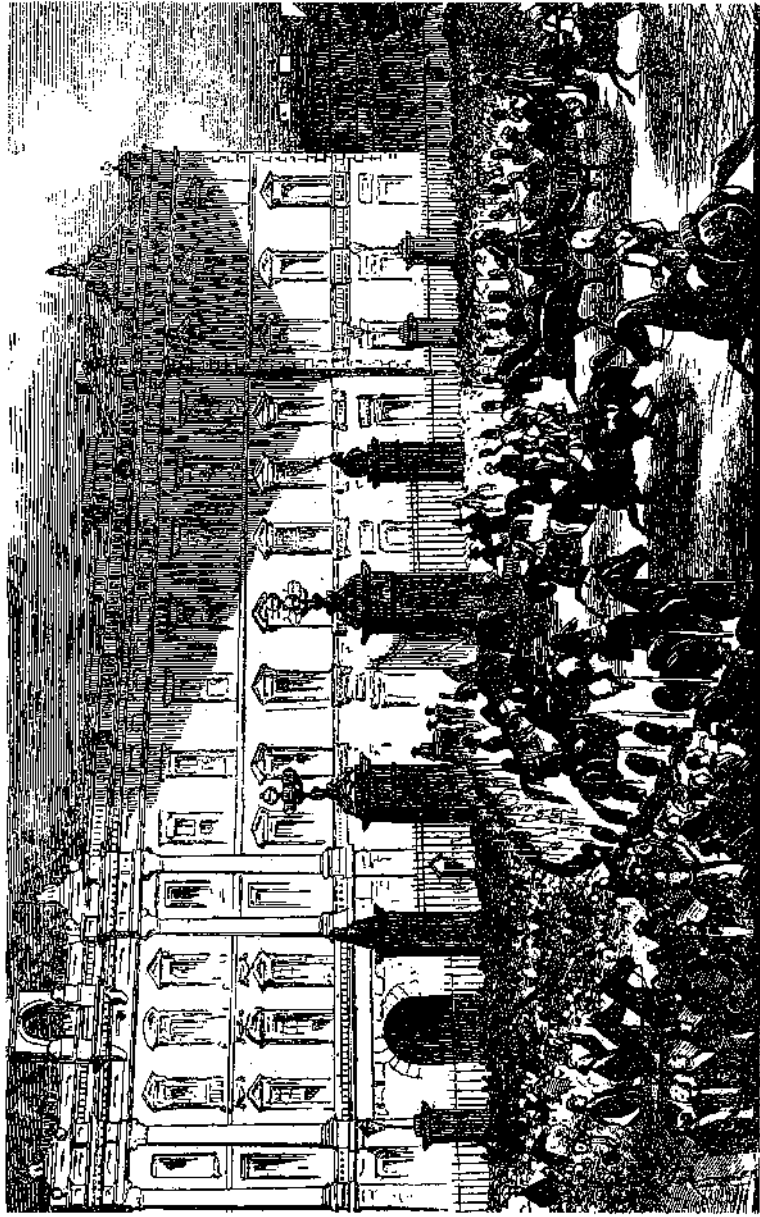
"-Girit için Devlet-i Aliye 27 sene kan dökerek cezîre-i mezkûreyi (adı geçen adayı) memâlik-i Osmaniyye'ye ilhak eylemiş ve Girit toprağı Osmanlı kanı ile yoğrulmuştur. Sûretâ bir ihtar-ı hayırhâhâne ve mânen devletimin bâis-i berbâdisi olan şu teklif, beni me'yus etmiş ve düvel-i muazzama ittifak ederek Girit'in Yunanistan'a terkini notalarla teklif etseler bile teklifât-ı merkûmeyi red ve askerimi son neferine varıncaya kadar cezîreye sevkeder ve donanmamda bir sandal kalıncaya kadar sebât eder ve çâresiz kalınır ise Girit'i öyle terk ederim!..."³⁶³ karşılığını vermiştir.

İmparator:

"-Madem ki, efkâr-ı şâhâneleri bu merkeze dâirdir, Girit Meselesi bertaraf olunmuştur, müsterih olunuz!..." mukabelesinde bulunmaya mecbur kalmıştır.³⁶⁴

363 **Hafız Mehmed Bey**- a.g.e., (sadeleştirilmiş basım), sh. 30.

364 a.y.

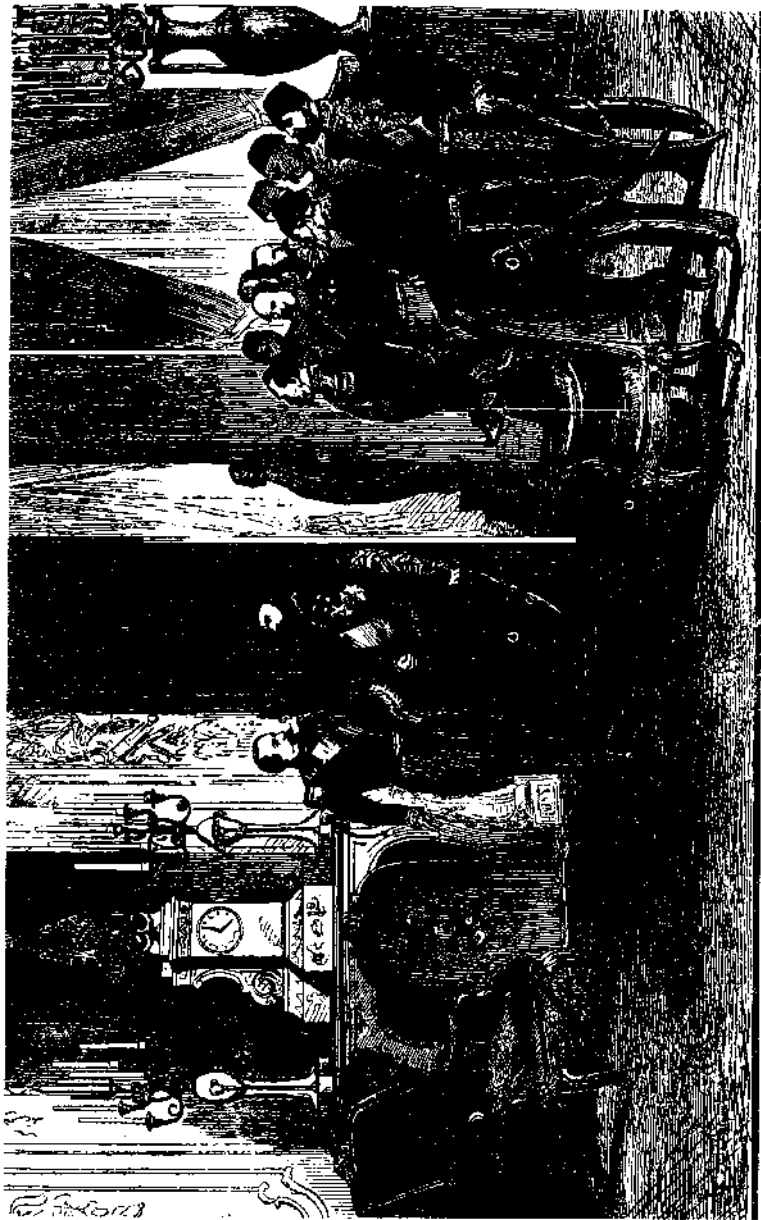
Sultan Abdülaziz Londra'da Buckingham Sarayı'na girerken (13 Temmuz 1867)

Sultan Abdülaziz, bu mükâlemeden sonra kendisini Avrupa seyahatine iknâ etmek için bin dereden su getiren **Fuad Paşa**'ya:

“Beni bu soytarının karşısına niye getirdiniz?!” diyerek O’nu azarlamıştır.

Sultan Abdülaziz merhum, karşılanışındaki ihtişamı aratmayacak bir coşkunculukla Paris’ten ayrılmış, Dover Limanı’nda İngiliz toprağına ayak basmıştır. Manş Denizi boyunca Fransız donanmasının refakatinde gerçekleşen bu seyahat, orada İngiliz donanmasının top atışlarıyla nihayete ermiş ve Padişah, karaya çıktığında **Veliahd Prens Edward** tarafından istikbal olunmuştur. Buradan Londra’ya kadar büyük bir âlâyiş ve resmî merâsimle yola devam olunarak 12 Temmuz 1867’de Londra’ya vâsıl olunmuştur. İngiltere’de kraliçe yerine veliahd tarafından istikbal olunması, yine protokol icabı ve Hilâfet mehâbeti dolayısıyla idi. Çünkü o sırada İngiliz kraliyet mevkiinde bulunan, bir kadındı.

Sultan Abdülaziz, Dünya deniz kuvvetlerinde ve hatta kara ordusunda birinci olan İngiltere’deki askerî gelişmeyi merak ediyordu. Bu sebeple gemilerin yapıldığı tezgâhları ziyaret etmekle işe başlandı. İngiliz kraliçesi **Victoria**, Padişah’a parlak bir merâsimle İngiltere’nin en büyük nişanı olan “**Dizbağı Nişanı**”nı tâlik etmiş ve fazladan olarak iki hâneden arasında bir akrabalık tesisi düşüncesini izhâr etmiştir. Bu da mason olan Veliahd’i **Edward**’ın tavassutuyla yine bir mason birader olan **Veliahd Murad Efendi**’nin İngiliz kraliyet âilesine mensup bir kadınla evlendirilmesi tarzındaydı ki, böyle bir tasavvurun Sultan’ı müthiş bir sûrette öfkелendirdiği ve buna asla müsaade etmediği yaygın bir gerçektir. Bilâhare **Sultan Abdülaziz**’in tahttan indirilişinde -ileride izah edileceği üzere- İngilizlerin derin bir

Napoléon'un, Sultan Abdülaziz'i Elysee Sarayı'nda ziyareti

desteği bulunduğu ve bunun **V. Murad**'ın mason olmasından doğmuş bulunduğu muhakkaktır.³⁶⁵

Sultan Abdülaziz, Londra'da gezilip görülecek askerî ve sinâî tesisleri inceledikten sonra, bu sırada sâir devletlerden gelen dâvetlere icâbet etmek üzere 23 Temmuz 1867'de yine parlak bir merasimle Belçika'ya uğurlanmıştır. Burada **Kral II. Leopold** tarafından bizzat karşılanan Padişah, askerî merâsim ifâsından sonra burada fazla eğlenmeyerek Viyana'ya hareket etmiştir. 25 Temmuz'da Golblenz'e gelen Padişah'ı, Prusya Kralı istikbal etmiş, yapılan askerî merâsimi müteâkip buradaki ikamet de kısa sürmüş, kafilâ yoluna devamla Viyana'ya gelmiştir. (28 Temmuz 1867)

Burada da **Fransuva (Francois) Joseph** tarafından karşılanarak kralın sarayında misafir edilmiştir. Padişah, Viyana'da gezilip görülecek yerleri, buradaki üç günlük ikameti sırasında ziyaret ettikten sonra büyük bir merasimle Peşte'ye uğurlanmıştır. Budin'de ecdâdından kalan hâtıraları gözünde canlandırarak gezip dolaştıktan sonra, her tarafta olduğu gibi burada da halkın coşkun tezâhürâtıyla yola çıkıp Vidin'e gelmiştir. Vidin'de bir gece ikametten sonra Rusçuk'a azimet eden Padişah, 4 Ağustos 1867 günü burada Sadrazam **Âli Paşa** ve serasker **Mütercim Rüşdü Paşalarla** Memleketeyn beyi **Prens Karol** tarafından karşılanmış, buradan trenle Varna Limanı'na ulaşmıştır.

O zamana kadar Varna Limanı'nda hazır bu-

365 **V. Murad**'ın masonluğu, bütün kaynakların ittifakı ile sâbittir. Masonik kaynaklar bu câhil ve alkolik adamı ölçsüz medihleriyle göklere çıkarmaktadır. Câlîb-i dikkat bir misal olmak üzere iki kıdemli masonun yazdığı şu esere bakılabilir: **Semih S. Tezcan** ve **İsmail İşmen**-İlk Türk Masonları ve **Sultan Murad V**, İstanbul, 1998.

Sultan Abdülaziz merhûmun Avrupa seyahatinden dönüşünde büyük boy basılarak dağıtılan levha:

**"Padişahın şevketin efzun ola,
Avdetin verdi şeref İstanbul'a"**

lundurulmuş olan yine aynı **"Sultaniye"** zırhlısı ile İstanbul'a avdet etmiş, boğazdan içeri girişinde sağ ve soldaki tabyaların top atışıyla selâmlanmıştır. Sâhilleri dolduran halkın coşkun tezâhürâtı ve deniz üstündeki büyüklü-küçüklü gemi ve motorların âlâyişi ile Payitaht'a dönülmüştür. Aynen Mısır seyahatinde olduğu gibi bu dönüş de İstanbul'da üç gün-üç gece şenlikle tes'îd edilmiştir. Vak'anüvist **Lütfi Efendi:**

“Avdet-i hümâyun münasebetiyle İstanbul’da üç gün-üç gece misli nâmesbuk (görülmemiş) şehrâ-yin yapıldığını, çarşıların hilâf-ı âdet geceleri dahî küşâde (açık) tutulduğunu, ahâlinin sokaklarda sabaha kadar kemal-i âlâyiş ve emniyet ile seyr ü temâşâ ve kesb-i tenezzüh (gezinti) eylediğini” bildir-mektedir.

h-Ve Diğer Mes’eleler

Sultan Abdülaziz merhum devrine âid siyâsi meseleler, bu anlattıklarımızdan ibâret değildir. Birtakım tâlî meseleler de vardır ki, şimdi kısaca biraz da onlardan bahsedelim:

Paşaların Boykotu: **Sultan Abdülaziz** merhûm, padişah olur olmaz, gâyet bozuk olan mâlî durumu düzeltmek maksadıyla tasarrufa riâyet olunmasını emretmekle beraber devleti muzdarip bulunduğu ecnebî müdâhalelerinden kurtarmak için ordu ve donanmayı sûratle kuvvetlendirmek gerektiğini düşünmekteydi. Padişahın bütün saltanatı müddetince tâkibinden aslâ vazgeçmeyeceği bu aslî gâyenin hazineye yeni külfetler yüklemesi kaçınılmazdı. Buna karşı direnen **Fuad Paşa** ile Padişah arasında bir âhenksizlik husûle gelmesi üzerine **“Paşaların İttifakı”** veya **“Boykotu”** denilen bir mes’ele zuhûr etti. **Fuad Paşa**, durumu **Âlî, Rüşdü** ve **Kâmil Paşalarla** müzâkere ettikten sonra bunlar, Padişaha karşı birlikte tavır koymak kararı aldılar. Buna göre, hep birlikte vazifelerinden istifa edecekler ve **Sultan Abdülaziz**, ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek için aşırı borçlanmaktan vazgeç-medikçe de yeni bir vazife kabul etmeyeceklerdi.

İçlerinden **Yusuf Kâmil Paşa**, bu sûretle makam-ı saltanatla zıtlaşmanın doğru olmadığını söy-

leyerek bu ittifaktan hemen çekildi. Durumdan haberdar olan Padişah, **Kaptan Paşa** ile **Rüşdü Paşa**'yı azletti. Bununla beraber Paşaların bu hareketinden dolayı fevkalâde bir üzüntüye kapılarak hastalandı. **Âlî Paşa**'yı sadrazam nasbetmeyi düşündüyse de O'nun da bu ittifaka dâhil bulunmuş olduğunu ve binnetice vazife kabul etmeyeceğini öğrenince **Yusuf Kâmil Paşa**'yı sadrazam yaptı. (5 Ocak 1863) Zira O'ndan başka hemen herkes bir ecnebî sefire sırtını dayamış bulunuyordu. Onlar tâbî oldukları bu sefirlerin direktifiyle hareket etmekteydiler.

Padişah'a karşı bu boykot hareketini sadece **Fuad Paşa**'nın devlet idâresinde istiklâl elde etmek istemesiyle izah kabil değildir. Bunda hiç şüphesiz Osmanlı ordu ve donanmasının kuvvetlendirilmesini istemeyen ecnebî devletlerin büyükelçilerinin de parmağı vardı. Padişah ise, ecnebî sultasından kurtulmak hususunda kesin kararlıydı. Bunun askeri zaafımızdan doğduğuna inanıyordu. Bu sebeptendir ki, yegâne ve müessir çâre olan ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek hususundaki kat'î karardan vazgeçmek niyetinde değildi. Fakat ne yazık ki, bu işi gerçekleştirmek zaman istiyordu. Bu zaman zarfında ise, kendi düşüncesine yatkın devlet adamı bulması imkânsızdı. Bu sebeple O'nun, ecnebî sefirlerin içerideki hâinlerle birlikte çıkardıkları bu gibi engellemeler sebebiyle hastalanacak kadar mes'ûliyet duygusu yüksek ve millî bir hassâsiyet sahibi olduğu sâbit olmuştu.

Tenzil-i Fâiz Mes'elesi: Sultan Abdülaziz merhum –evvelce bir nebze izah edilmiş olduğu üzere- “**medyun**”, yani borçlu bir devlet teslim almıştı. Devletin, bilhassa Kırım Harbi'nden dolayı

aldığı borçlar iki yüz milyon altına yükselmiş bulunuyordu. Bunun yıllık fâizi ve taksit tutarı ise, on dört milyon altındı. Bu arada bütçe açığı da Hersek İsyanı sebebiyle çoğalarak beş milyonu mütecâviz hâle gelmişti. Buna ilâveten dış borç temin olunmadığı zamanlarda Galata Bankerleri'nden yüksek fâizle ayrıca para temin olunmaktaydı. Bunun miktarı ise, o sırada on beş milyon altına yükselmişti.

Bu durumda **Mahmud Nedim Paşa**, ikinci sadâretinde -iddiaya göre Rus büyükelçisi **General İgnatıyef**'in de tesir ve telkinleriyle- "**tenzil-i fâiz**" adıyla bilinen bir karar aldı. (6 Ekim 1875) Buna göre, devletin borçlarının fâiziyle ana paraya mahsûben verilmekte olan ondört milyon altın, beş sene için yarıya indiriliyor, kuponların birinci kısmı nakden ve kâmilten ödeniyor, ikinci yarısı ise seneden seneye itfâ olunuyordu. Buna karşı yeni teminatlar gösteriliyor ve bunlar yüzde beş hesabıyla fâizlendiriyordu. Bu sûretle elde edilecek olan yedi milyon tasarrufun beşi ile bütçe açığı kapanacaktı. Bu karar için İngiliz ve Fransız elçileriyle de mahramâne bir sûrette görüşülmüştü.

Midhad Paşa, daha sonra bu ecnebî sefirlerle görüşmenin ve onların muvâfakatini almanın doğru olmadığını, böyle söylenmekle hem Padişah'ın ve hem de nâzırların aldatılmış bulunduğunu iddia ediyorsa da, **Mahmud Celâleddin Paşa**, **Midhad Paşa**'yı tekzib ederek bu muvâfakati kabul etmekte ve bu husustaki delillerle tafsilâtı nakletmektedir.³⁶⁶

366 **Mahmud Celâleddin Paşa**-Mir'ât-ı Hakikat, sh. 64-65'de:

"...**Sultan Aziz**'in muvâfakati ile bu fikir ve mütâlaasını mahremâne olarak İngiltere ve Fransa sefirlerine açmış idi." (sh. 64) "...Dâhil-i meşveret olan zevâtın ekseri bir gün evvel

Devletin mâlî itibarını sıfıra indiren bu karar, **Midhad Paşa** gibi hem kel, hem fodul bazı ricâlin havadan pek çok para kazanmasına sebep olmuştur ki, bunu **Cevdet Paşa** şöyle anlatmaktadır:

“Bervech-i bâlâ akşam üstü buna karar verildikte, **Yusuf Paşa**, ferdâsı, piyasada bir büyük kıyamet kopacağını der-hâtır ederek, Mâliye Nâzırı olduğu cihetle, geceleyin konsolide oynamış olmak gibi sû-i zândan kendisini vikâye zımında, bir tarafta gitmeyip, **Mahmud Paşa** ile doğru anın konağına gidip, gece saat altıya kadar anın yanında kalmış ve nihayet **Mahmud Paşa** hareme gittikde, o dahî hânesine gitmiştir. Bîçâre **Yusuf Paşa**’nın epeyce konsolidesi olduğu hâlde, âmmenin zararından istifade etmiş olmamak için kendi konsolidelerini bile tebdil ettirememiştir. **Midhad Paşa** ise, gecedен kendi sarrafı ile haberleşip ferdâsı henüz keyfiyet duyulmadan, kendi hesâbına külli konsolid satmış olduğu haber alınmış ve bir-iki saat sonra keyfiyet ilân olundukta eshâm-ı umûmiyyenin fiyatı defaten nısfına tenezzül etmekle, **Midhad Paşa** bundan mebâliğ-i külliye kazanmış ise de, dâmen-i iştiharı lekelenmiştir. Diğer rûfekâsının muâmelâtı meçhul olup, fakat **Mahmud Paşa** ile Rusya elçisine mensub olan sarrafların mebâliğ-i külliye kazanmış oldukları tahakkuk etmiştir.”³⁶⁷

Andraşi Lâyihası: Hersek İsyanı devam edip giderken Bâbîâlî, Paris Antlaşması’na imza koyan yabancı devletlerin bu işe müdahalelerini önlemek maksadıyla “**Adâlet Fermanı**” diye bilinen bir fer-

verilen karar üzerine Galata mezarında aşağı bedel ile hafiy-yen mübâyaa etmiş oldukları tahvilât fark-ı fiatından binlerce altın kazanmakla...” (sh. 65)

man çıkarmış ve bununla Bosna-Hersek halkına yeni yeni bir çok imkân ve imtiyazlar bahşedilmişti. Fakat bu tâvizler, isyanın yatışmasına kifâyet etmedi. Bunun üzerine ecnebîler, Osmanlı Devleti'ne **"Andraşi Lâyihası"** olarak bilinen bir nota tebliğ ettiler. (31 Ocak 1876) Bunda şu hükümler yer almaktaydı:

-Osmanlı ülkesi dâhilinde yaşayan Hıristiyanlar, din ve örf itibariyle hiçbir kayıt ve şarta tâbi olmaksızın diledikleri şekilde hareket etmelidirler.

-Âşâr sisteminde vergileri toplamakta **"mültezim"** denilen bazı araçılar kullanılmaktaydı ki, Andraşi Lâyihası'nda bu usûlün de lağvı isteniyordu.

-Diğer taraftan Bosna Hersek'ten toplanan vergilerin tamamının o mahalde sarfedilmesi talep ediliyordu.

-Hıristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadıkları yerlerde iki tarafın mensuplarıyla bir muhtelit vilâyet meclisi teşkili talep ediliyordu.

Bu nota üzerine toplanan vekiller heyeti, çok cüzî bir tâdilât ile lâyihayı kabul etmişlerdir. (11 Şubat 1876) Bu hareket, Osmanlı ülkesi dâhilinde yapılacak olan ıslahat hareketlerinde ecnebî müdahalelerinin resmen kabul edilmiş olduğu mânâsını ifade ediyordu.

Selanik Vak'ası: Bosna-Hersek İsyanı müzminleşmiş bir sûrette devam etmekte ve buna ilâveten Bulgaristan Kıyamı had bir safhada bulunmakta iken müslümanlarla gayr-i müslimlerin birlikte yaşadıkları yerlerde bu iki topluluk arasında gerginlikler müşâhede olunmaktaydı. Her iki taraf da birtakım şâyiaların tesirinde kalarak olabildiğince silâhlanıyordu. Bu sırada şu gerginliği arttıran ve

ecnebi müdâhalelerine sebep olan bir hâdise zuhur etti:

Avrethisarlı bir Bulgar kızı, bir müslümanla evlenmek için ihtidâ etti. Orası isyan muntıkası olduğundan bu iş, bir gerginliğe sebep olmasın diyerek bu kız, 6 Mayıs 1876'da Selânîk'e gönderilmiştir. Ferâce ve yaşmağa bürünerek trene binip Selânîk'e gelen bu kızcağızı, oradaki Amerikan konsolosu, yüz elli kadar adamıyla istasyonda derdest edip konsoloshâneye götürmüş ve muhafaza altına almıştır. Bir bulgarın, telgrafla kızın hareketini bildirmesi üzerine gerçekleşen bu hâdisenin bir sebebi de konsolos **Perikli Lazerin**'in aslen bir Rus, yani slav ırkına mensup olmasıydı.

Bir taraftan İslâm şeriatinde din değiştirmeye müsaade edilmemesini tenkid edegelen gayr-ı müslimlerin, bir Bulgar kızının İslâmiyet'i seçmesi üzerine yaptıkları bu tedhiş hareketi, oradaki müslüman ahâliyi kızdırmış ve büyük bir infîale sebep olmuştur. Ahâli, Selânîk'teki vâli **Mehmed Refet Paşa**'ya müracaatla bu kızın Amerikan Konsoloshânesi'nden kurtarılmasını istedi. Vâli, bu talebi yerine getiremeyince Selânîk'teki Saatli Câmii'nde büyük bir toplantı yapıldı. Vâli de bu toplantıya iştirak ederek halkı yatıştırmaya çalıştı. Fakat o sırada Fransız ve Alman konsolosları, toplantının olduğu câmie hodbehod girerek münâkaşalara katıldı. Bunun neticesinde halk, câmi içinde bu iki konsolosu öldürdü. (7 Mayıs 1876)

Bu iki konsolosun öldürülmesi, meseleyi beynelmilel bir hâle getirdi. Ecnebiler, Osmanlı ülkesine müdâhale için konsolosların öldürülmesini büyük bir fırsat ittihaz ettiler. Fransa, İtalya, Rusya ve Avusturya, Rus büyükelçisi **General İgnatiyef**'in teşvikiyle Selânîk Limanı'na donanmalarını gönde-

rerek devleti tehdid ettiler. **Sultan Abdülaziz**, altın almayı kabul etmeyerek Osmanlı donanmasını Selanik'e sevkettiği gibi oraya asker göndermekten de geri kalmamıştır. Bu gerginlik üzerine ecnebler, daha ileriye gidemeyerek hükümetin aldığı tedbirlerle tatmin olmuş görünmeye mecbur kaldılar. Bu tedbirlerse, hâdisenin büyümesini önleyemeyen vâlinin azli ve konsolosların ölümüne sebep olan birkaç kişinin idam olunmasından ibaretti.

Bununla beraber bu vak'a sebebiyle Berlin'de **"üçlü ittifak"** denilen bir toplantı yapılmış ve **"Berlin Memorandumu"** diye bilinen bir metin üzerinde ittifak edilerek bu metin Paris Muâhedisini imzalayan devletlere tebliğ edilmiştir. **Bismarc, Gorçakof** ve **Andraşi**'nin imzalarını taşıyan bu memorandumla İstanbul ve İzmir'de de benzer hâdiselerin çıkma ihtimaline binâen Batılılar'ın donanmalarını bu şehirlerde bulundurmaları ile Bosna Hersek İsyanı'nın iki ay içinde halledilmesi istenmekte ve aksi takdirde müessir tedbirler alınması gereği ileri sürülmekte idi. Buna rağmen İngiltere'nin bu teklifleri reddetmiş olması sebebiyle korkulan olmadı.

II- SULTAN ABDÜLAZİZ DEVRİNİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ

A- MAÂRİF HİZMETLERİ

1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı'yı, kendi kendisini inkâr istikametinde bir yola sokan Batılı devletler, elde ettikleriyle yetinmek istemiyorlardı. Bunlar, Osmanlı'nın dağılıp parçalanmasını sağlamak ve bunun neticesi olmak üzere mirasını taksim etmek emeli peşinde koşuyorlardı. Bu maksat-

la kâh birbirleriyle ittifak hâlinde hareket ediyorlar, kâh da ihtilâfa düşüyorlardı. Bunların, Rusya dışındakiler, hemen ekseriyâ sahte bir dostluk ve akıl hocalığı tavrıyla hareket ediyor, idareimiz altındaki Hristiyanlara karşı çeşitli haksızlıklar yapılmış da onları düzeltmek için insânî bir gayretle hareket ediyorlarmış gibi bir tavır içinde bulunuyorlardı.

Bu siyaseti de en dakik bir sûrette yürüten İngiltere idi. Bunun için Balta Limanı Saray'ında imzalandığı için tarihlere **"Balta Limanı Antlaşması"** adıyla bilinen bir anlaşmayı gerçekleştirmiş ve bununla Osmanlı ülkesini çok kârlı bir pazar hâline getirmeye müvaffak olmuşlardı. Mason **Reşid Paşa**'nın müessiriyeti ile ortaya çıkan ve O'nun yalısında imza edilen bu anlaşma, Osmanlı ülkesi dâhilinde **"yed-i vâhid"** yani tekel nev'inden ne türlü bir usûl ve esas varsa, hepsini lağvetmiş bulunuyordu. Böylece dâhildeki sanayi korumasız bir hâle gelmiş ve ülkenin zamanla sömürgeleşmesine müsait bir zemin hâsıl olmuş bulunuyordu.

İngilizler, Mısır'da ortaya çıkan **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** ihtilâfına karşı Osmanlı'ya müzâherette bulunmak vaadi ile **Reşid Paşa** vasıtasıyla elde ettiği bu imtiyazları bol bol kullanacak ve ülkenin içinde bulunduğu mâlî krizin zamanla çaresiz bir hâle gelmesine sebep olacaktı. Tabiatıyla bu imtiyazlı durum, diğer Batılıların rekabet hislerini tahrik etmiş ve onlar da Osmanlı mirasından daha fazla pay almak için mesâîlerini hızlandırmışlardır.

Bu istikamette Fransız hükûmeti, Ocak 1867'de Bâbiâli'ye bir nota tevdi etti. Görünüşte bu nota, 1856 Islahat Fermanı'nın tatbikatıyla ilgiliydi. Hakikatte ise ihtiva eylediği 16 madde ile Osmanlı

ülkesindeki Fransız nüfuz ve tesirini arttırmak gâyesini güdüyordu. Bunda Hristiyanların muhtelif memuriyetlere kabulü, maarifin ıslâhı, idârî ıslahat yapılması, Hristiyanların şehâdetlerinin kabulü, hapishâneler ve zâbıta işlerinin ıslâhı, ticâret kanunlarının yeniden tanzimi ve mahkemelerin buna göre düzeltilmesi gibi talepler meyânında bir de ecnebîlerin Osmanlı dâhilinde emlâk satın alabilmeleri gibi maddelerdi. Bunların en tehlikelisi de, bu yabancıların mülk alabilmeleri keyfiyeti idi. Bu hususta **Cevdet Paşa** şöyle demektedir:

“Öteden berû memâlik-i devlet-i aliyyede ecne-bîler, emlâk ve araziye mâlik ve mutasarrıf olamadıklarından, memlekette yerleşmiş olan ecne-bîler satın aldıkları emlâk ve araziye kendi uhdelere geçiremeyip ancak muvâzaaten teb’a-yı devlet-i aliyyeden olan zevcelerinin, yahud sair akrabalarının uhdelere geçirerek beyinlerinde senetleşirlerdi. Binâenaleyh muvazaa işleri çoğaldı ve o yolda bir çok emlâk ecne-bîler eline geçti. Bunun için havas-ı vükelâdan mürekkeb bir encümende:

«Tasarruf-i emlâk için ecne-bîlere ruhsat veril-se, emlâkin kıymeti artar ve ecne-bîlerin memleketimizde kazanıp da altın olarak kendi memleketlerine gönderdikleri altınlar burada kalır.» denildi.» demektedir.³⁶⁸

Dikkat edilirse, bugün dahî aynı mantıkla hareket edilmekte ve memleketin en kıymetli yerleri ecne-bîlerin eline geçmektedir.

Cevdet Paşa, bu ecne-bîlerin mülk satın alabilmeleri mes’esi başta olmak üzere, Fransızlar’ın diğer tekliflerine karşı da muhâlefetini uzun uzadıya izah ettikten sonra:

"Halep'te iken bu beyannâmenin sûretleri oraya geldikte mütâlâa ettim, gördüm ki, emlâk dâvâları mehâkim-i Devlet-i Aliyye'de rû'yet ve mutasarrıfları haklarında Devlet-i Aliye teba'ası gibi muâmele olunup, tasarruf-i emlâk dâvâsından dolayı tecûmanlar mahkemelere gelmemek gibi bir çok kuyûd-i ihtirâziyye gözedilmiş, lâkin cümlesini mahv edecek bir söz, yani «ecnebîlerin şahısları ve emvâl-i menkulleri mahmîdir» cümlesi sokuşturulmuş idi. Ve tasarruf-i emlâke dâir olan i'lâmların icrâsında sefâretlerin vasâtetine muhtaç olmamak kayd-ı ehemî derc olunmuş idi. Bu dakikaya muttalî olunca teessüf etmiş idim. Bâbiâli ise ibtidâ-yı emirde buna bir nevî muvaffakiyet nazarıyla bakmış idi. Çok sonra müşkilâtı görüldü. Ne çâre ki, bir kere ahde rabtolunduktan sonra tâmiri kabil olamadı.³⁶⁹ demektedir.

Ecnebîlere mülk satın alma hakkı kazandıran 10 Haziran 1868 tarihli beş maddelik kanun birtakım şartlar ihtivâ ediyordu ki, bunlar, resmî bir müsaade ve Hicaz vs.'nin hâriç tutulması gibi şeylerdi.

Bundan ilk istifâde eden Fransızlar oldu. İmzalanan bir protokolle Fransız vatandaşlarına Osmanlı Ülkesi'nde mülk satın alma hakkı tanındı. Buna mukabil, Fransızlar da kapitülasyonlarda Osmanlı lehine bazı değişiklikleri kabul ettiler. Fransızları tâkiben İngilizler, İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, İtalya, Prusya, hatta Rusya ve Yunanistan'la dahî benzer protokoller imzâlanarak onlara da aynı hak tanınmıştır.

Zikri geçen bu nota sebebiyle başta Fransızlar olmak üzere ecnebîlerin elde ettikleri avantaj, böylece sırf bir mülk alma meselesine münhasır

kalmadı. Fransızlar, daha notanın mürekkebi kurumadan İstanbul'a gelerek kendi kültürlerini yaymak maksadıyla bir mektep açmak teşebbüsünde bulundular. Devlet ricâli buna karşı bir tavır almadığı gibi:

"Çocuklarımız, ecnebî dil öğrenecekler; rum-ermenî tercümanların sultasından kurtulacağız!.." gibi suya tirit düşüncelerle buna taraftar oldular ve hemen "**Mekteb-i Sultânî**" adıyla bugünkü Galatasaray Lisesi kurulmuş oldu. (1868)

Tabiatıyla bunu diğerleri tâkip edecek, İngiliz, Alman, Avusturya, İtalya bu hususta birbirleriyle yarışa girişeceklerdi. Bunlardan İngiliz ve Amerikalılar'ın müessir olduğu Robert Kolej'in Bulgar isyan ve ihtilâllerinde ne meş'um bir rol oynadığı, ihtilâlin ilk elebaşılarının bu mektep mezunlarından bulunduğu³⁷⁰ hatırlanırsa, Fransızlar'a

370 Robert Koleji'nin Bulgar isyân ve ihtilâl hareketini tezgâhlamak ve bu meş'um harekete eleman yetiştirmek husûsunda oynadığı rolü, alâkadar pek çok hâtırat ve bunlardaki ifşaata istinâden tafsîlâtıyla nakleden **Halil Yaver** imzâlı ve Yeni İstiklâl Gazetesi'nde yayınlanmış (sayı: 238, "**Bulgaristan'ı Kimler Kurdu? Robert Koleji'nin İç Yüzü**") isimli makale dehşet verici bir mâlumât ihtivâ etmektedir. Buradan nakledeceğimiz şu birkaç paragraf dahî o dehşet verici hakikatleri kavramak için kâfidir.

"...Dört Amerikalı papaz, 1860 tarihinde (sırf Türkiye'ye karşı bir Bulgar isyanı hazırlamak kastı ile) işe başlamışlar. Bu mektebin ilk talebelerinden **P. M. Mateef** diyor ki:

"**Dr. S. Hamlin**, Müslümanlık nereden İstanbul'a girmişse, Hristiyanlığın da oradan İstanbul'a girmesi için Rumeli Hisar'nın en yüksek kulesi üzerinde bir kolej kurmak istiyordu."

Dr. Vuşbirn, "**Türkiye'de Elli Sene**" kitabında da gâyelelerini saklamaya lüzum görmüyordu:

"Bulgarlar, elli sene evvel, garbî Avrupa tarihlerinden kaybolmuştu. Biz, onları meydana çıkardık, garb âlemine tanıttık.

bu hususta gösterilen müsamahanın memleketin geleceği bakımından nasıl tehlikeli bir çığır açılmasına sebep olduğu anlaşılır.

Celal Nuri Bey, "Osmanlı Mülkünün Tedricen Fethedilmesi" adıyla yazdığı bir makalede, Batılıların, açtıkları bu mektepler vâsıtasıyla bizi nasıl bir kültür emperyalizmine mâruz bıraktıklarını şöyle anlatmaktadır:

"Gerçi Katolik papazları ile Protestan pastörleri iddia ediyorlar ki, bu mektepler şimdiye kadar yalnız evlâd-ı vatana hizmet etti ve hiçbir müslümanı Hristiyan yapmadı. Evet doğrudur!.. Robert Kolej

Bulgar milletinin rehberleri olsunlar diye, Bulgar gençlerini terbiye ettik. Bu mektebe (Bulgar Koleji) ismi verilmişti. Bu mekteb, gerek Türkiye'de, gerek Bulgaristan'da, Bulgarlığa ait bütün vak'aları idâre etmiş, Bulgar milletinin menfaatine uygun olarak hareket etmekten çekinmemiştir. Bulgarlar, bizim sayemizde İngilizleri, Amerikalıları elde etmeye muvaffak oldular ve bir Bulgaristan ortaya çıktı."

*"...Papazlar, maksatlarına nâil olduktan sonra, mektebe bir isim aramaya başlamışlar. **Vuşbırn** diyor ki:*

*"Türkleri kuşkulandırmamak için silik bir isim koymağa karar vermiştik. Bunun içindir ki, teşebbüsümüze yardım eden ve bize bir çok para da bulan misyoner **Dr. Robert**'in ismini verdik. Mekteb, "**Robert Kolej**" oldu."*

*Robert kolej papazları, mektebin müdürlüğüne papaz,, **Dr. Vuşbırn**'u, muâvinliğine de papaz **Dr. Long**'ı tayin etmişlerdi. Bunlar 1864 tarihinden itibaren, her sene 3-50 Bulgar gencini mektebe alıyorlar, bir ihtilâ grubu hazırlıyorlardı. Yedi-sekiz sene sonra, mektepten çıkan Bulgar gençleri, Balkanlar'a dağılmışlardı. Bunlar 1876'da patlak veren meşhur Batak-Bulgar İsyanı'nı hazırlamışlardı. Aynı zamanda kolej de Bulgar ihtilâlcileriyle daimi temâstaydı, ihtilâlin elebaşlığını yapıyordu. **Dr. Vuşbırn**'un:*

"-Mekteple Bulgar tarihi arasında tam bir birlik vardı." itirafından başka ne mânâ çıkarılabilir?!.. Zaten Batak Hâdisesi'nden sonraki siyâsi faaliyetlerde Robert Kolej papazlarının en büyük rolü oynadıklarını görüyoruz..."

*talebesinden hiçbir müslüman talebe hristiyan olmadı. Fakat gerek bu mektepten, gerekse lâyuad ve lâyuhsâ (sayısız ve hesapsız) Amerikan ve Katolik müessesâtından çıkan talebe, birtakım südü bozuk olmayanlar müstesnâ, milliyetten, Türklükten çıktılar. Bunlarda ruh kalmadı. Bunlar, zâhirî bir Amerikalı, cismânî birer Frenk oldular. Fakat zavallıların ruhu öldü. Bunlar birer gâye sâhibi olacaktı. Bunlardan milletçe, cemiyetçe de istifade olunacaktı. Şu ecnebî mektepleri memleket için en büyük belâdır. Bunların adedi, fesâda verdikleri kız ve erkek çocukların miktarı, ona mukabil bizim maarifimizin hiçliği beni me'yus ediyor. Rumelihisanı'nın hizasından günde iki defa geçtikçe, Robert Kollej'in mehib saraylarını, Osmanlı ruhuna istilâ etmiş bir Amerika işgal ordusunun çadırları zannediyorum. Bu yeni dünya müesseseleri, hem ele geçen gayr-ı müslim unsurları, husûsiyle Bulgarları, bize fâik bir seviyeye ilâya uğraşüyor ve bunu bir gâye biliyor, hem de kazarâ avladığı evlâdımızı mâneviyatından ayırıyor. Tonilatolarca Amerikan, İngiliz, Katolik ve Protestan fikir ve hissi, tonilatolarca Türk ve Müslüman ihtilâfçılığı Anadolu ve Arabistan vilâyetlerine her dakika yayılmaktadır. Suriye kangren olmuştur. Bunlar bir müddet sonra bizi kendi yurdumuzda paryalar derkesine indirecektir.*³⁷¹

Sultan Abdülaziz merhum, bu gelişmeyi herkesten önce görmüş ve buna karşı bir tedbire başvurmuştur ki, o da Daruşşafaka Lisesi'nin teessüsüdür. Başlangıçta babasız çocuklar için düşünülen bu lise, Galatasaray Lisesi'yle saçılacak olan zehire karşı bir panzehir olarak ortaya konulmuştur. İlk teberruu **Sultan Abdülaziz** merhum yapmış ve

371 **Ziya Nur Aksun**-Osmanlı Tarihi, c: 4, sh. 35.

arkasından devlet ricâli gelmiştir. Bunun için bugünkü İmam-Hatip Mekteplerini desteklemek üzere kurulmuş olan **"İlim Yayma Cemiyeti"** gibi bir cemiyet teessüs ettirilmiştir. Bu, **"Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye"** adında bir cemiyetti.

Sultan Abdülaziz devrinde maarif sahasında atılan adımlar, sadece Daruşşafaka Lisesi'nin kurulmasına münhasır değildir. Askerî Rüşdiyeler ve Bahriye Mektepleri açılmış ve Osmanlı tarihinde ilk defa Bahriye Nezâreti ihdâs edilmiştir.

1862 yılında **"Mahrec-i Aklâm"** adıyla resmî dâirelere kâtip yetiştiren bir mektep, 1864'te ise bir lisan mektebi tesis edilmiştir. 1858'de kararı alınan **"İnas (Kız) Rüşdiyesi"** ancak **Sultan Abdülaziz** devrinde, yani 1861 yılında faaliyete geçirilebilmiştir. 1869'da **"Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi"** tanzim edilerek, Maarif işleri yeniden tanzim edilmiş ve ilköğretim mecbûrî bir hâle getirilmiştir.

Medreseler dışındaki eğitim müesseselerini idâre etmek üzere Maarif Nâzırı'nın başkanlığında bir **"Meclis-i Kebir-i Maarif"** kurulmuş, 1870'de bunun bütün vilâyetlere teşmili kararlaştırılmıştır. Aynı yıl, **"Te'lif ve Tercüme Nizamnâmesi"** meydana getirilerek matbaa işleri bir düzene sokulmuştur. İlk kız muallim mektebi de 1870 yılında **"Daru'l-Muallimât"** adıyla **Sultan Abdülaziz** devrinde tesis edilmiştir. Hatta medrese dışındaki bu maarif müesseseleri için bugünkü üniversitenin yerini tutmak üzere **"Darulfünun-i Osmanî"** de aynı yıl Çemberlitaş'ta bu maksadla inşa ettirilen bir binada faaliyete geçirilmiştir.

Sultan Abdülaziz devrinde teknik ve meslekî eğitim müesseseleri ve yetim çocuklar için ıslâhhâneler vücuda getirilmiştir ki, bunlardan Sultanahmet'te hâlâ devam etmekte olan Sana-

yi Mektebi de o zamandan kalmadır. 1869'da bu Sanayi Mektebi'nin kız çocuklarına mahsus olanı açılmış, ertesi yıl, sivil kaptan yetiştirmek üzere Heybeliada'daki Bahriye Mektebi faaliyete geçirilmiştir.

1869 yılında "**Müze-i Hümâyun**" adıyla ülkemizde ilk müzenin açılması şerefi de **Sultan Abdülaziz** devrine aittir. Bu vesileyle ülke dâhilinde yapılacak arkeolojik kazılar, bir nizamnâmeyle bağlanmış ve çıkarılacak eserlerin üçte biri devlete âid olma esası kabul edilmiştir. İlk sivil tıbbiye ve eczacılık mektebi de 1867 yılında kurulmuş olup, bunun şerefi de **Sultan Abdülaziz**'e âiddir.

Sultan Abdülaziz devrinde mahkemeler, idâri taksimat ve bunun gibi bütün içtimâî müesseselerde reformlar yapılmış, şer'îye mahkemeleri dışında Nizâmiye Mahkemeleri kurulmuştur.

Bununla beraber şunu da ifâde etmeliyiz ki, Batı taraftarı ricâlin ve Batılıların istekleri doğrultusunda ortaya çıkan bu adlî ve eğitim ikiliği ileride dînî olan mukabilleri aleyhine olarak bir gelişme kaydedecek ve bu sûretle içtimâî çatışma ve çalkantılarda çok büyük bir rol oynayacak hamlelerdi.

B- UMRAN FAALİYETLERİ

Sultan Abdülaziz merhumun onaltı senelik saltanatında hiç şüphesiz en göze çarpan hamle, O'nun ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek için sarfettiği gayrettir. Her türlü takdirin fevkinde olan bu gayretin iç ve dış düşmanlar tarafından istenmediği ve **Sultan Abdülaziz** merhûmun önü kesilerek taht ve tâcından ve hatta canından edilmesi de esâsen bu sebeptendir. O büyük insan, Rusya'yı

yenecek, Kırım'ı geri alacak ve bu sûretle kendisinden sonra ortaya çıkan '93 Harbi (1877-1878) felâketi ile asla karşılaşılmayacaktı. Bununla beraber o büyük şahsiyetin sadece böyle askerî yatırımlar yapmakla iktifâ ettiği sanılmamalıdır.

Aynı şekilde sivil hayat için de pek çok ümran faaliyetinde bulunduğu muhakkaktır. Bunların askerî yatırımlar derecesinde muacceliyeti olmamakla beraber yine de o ileri görüşlü Padişah, bu hususta elinden geleni yapmaktan geri kalmamıştır.

Kısaca söylemek gerekirse, Taşkılla (Gümüşsuyu) ve Taksim Kışlası ile bugünkü İstanbul Üniversitesi binası, O'nun eseridir. Bu sonuncu bina Harbiye Nezareti olarak inşâ edilmiştir.

Yapımına **Sultan Abdülmecid** zamanında başlanmış olan "**Çırağan Sarayı**"nı tamamlatan (1867) ve "**Beylerbeyi Sarayı**"nı da inşâ eden **Sultan Abdülaziz**'dir.³⁷²

372 **Sultan Abdülaziz** merhum, inşaatı, ağabeyi Abdülmecid tarafından başlatılan ve tamamlanamayıp yarım kalmış bulunan Çırağan Sarayı'nı, gereksiz bir şekilde genişletmek maksadıyla bitişigindeki "**Beşiktaş Mevlevihânesi**"ni, haziresindeki mezarlıklarla birlikte yıktırıp yok ederek bu arsayı saraya ilhâk etmiştir. Gariptir ki, bu hâdise üzerine Nişantaşı'nda yeniden tesis edilen Beşiktaş Mevlevihânesi, bilâhare bir kere daha istimlâk olunarak Eyip İskeleyi devamındaki Bahariye'de yeniden tesis edilmiştir.

Millî Mücadele esnâsında Anadolu'ya silâh kaçırma işinde bir gizli üs olarak kullanılmış ve artık "**Bahariye Mevlevihânesi**" adıyla anılmakta olan bu Mevlevihâne, -görmüş olduğu bu hizmete rağmen- bir kere daha istimlâk edilip ortadan kaldırılmıştır.

Sultan Abdülaziz ise borçla temin edilmiş 4-5 milyon Osmanlı altınına mâl olmuş olan bu Osmanlı sarayında oturmamış, orayı kasvetli bulduğu gibi, ayrıca da hastalanmıştır. Halk arasında yok edilmiş bulunan meşhurların kabirleri dolayısıyla orada bir uğursuzluk şâyiaları dolayısıyla da bir

Karayollarının düzeltilmesine ve geliştirilmesine büyük bir ehemmiyet verilmiş ve ülke, çepeçevre zengin bir telgraf ağıyla birbirlerine bağlanmıştır.

İstanbul, Köstence, Varna ve İzmir Limanları inşa edilmiş, Boğaz'da nakliyatı deruhte etmek üzere "**Şirket-i Hayriye**" kurulmuştur. 1874'te açılan Galata Tüneli de **Sultan Abdülaziz** merhumun eseridir. İstanbul'da İtfaiye teşkilatını bugünkü şekliyle tesis eden de odur. Deniz yollarını "**Seyr-i Sefâyin İdâresi**" adıyla tesis ettiği gibi, O'nun zamanında Tuna ve Dicle Nehirleri'nde yük ve insan nakliyatı yapılmaya başlanmıştır.

Saymakla bitmez bu ümran faaliyetleri içinde en dikkate şâyân olarak iki ehemmiyetli mesele vardır. Bunlardan biri Demiryolu yapımı, diğeri ise

daha Çırağan Sarayı'na avdet etmemiştir.

Sultan II. Abdülhamid merhuma verilen jurnaller, Çırağan Sarayı'nın bodrumlarında depo edilmişti. İttihatçılar, birbirleri aleyhlerine jurnal vermiş oldukları için ayıplarını örtmek maksadıyla 1911 yılında bu sarayı yakmışlardır.

Yıllarca metruk kalan bu saray, son zamanlarda otel olarak kullanılmak üzere yenilenirken bahçesinden hâlâ cesetler ve kemikler çıkmıştır.

Mezarlık kaldırmak, Cumhûriyet tarihinin başlangıcında umûmî bir siyâset hâlinde tâkip edilmiş, bu sûretle ölümü hatırlamak istemeyen ve Osmanlı mezar taşlarından rahatsız olan cumhuriyetçiler, Anadolu dâhilinde pek çok mezarı dümdüz edip park hâline getirmişlerdir. Meselâ Trabzon'da **Yavuz Sultan Selim Han**'ın vâililiği esnâsında teessüs etmiş bulunan kadim mezarlık, önce Ruslar tarafından tahrip edilip üzerine bir tiyatro binası yapılmıştı. Bir işgalcinin bu hareketini anlamak kabîlse de, daha sonra buranın üzerinde inkılap kurbanı gençlerin fîng atmakta oldukları bir asri park hâline getirmeyi anlamak mümkün değildir.

Bununla beraber ecdâda hürmetsizlik mâhiyetindeki bu sakim tavrın, **Sultan Abdülaziz** Han devrinde başlamış olduğunu söylemekle iktifâ edelim.

Süveyş kanalı'nın açılmasıdır.

a-Süveyş Kanalının Açılması

Kızıldeniz'le Akdeniz'i birleştirecek olan bir kanalın açılması çok eskidir ve tâ **Firavunlar** zamanına kadar gider. Gerçekten milattan önce 1400'lerde **II. Ramses** böyle bir kanal açımına muvaffak olmuşsa da, bu zamanla metrûk kalmış ve kapanmıştı. Onu **Halife Hazret-i Ömer** zamanındaki Mısır vâlisi **Amr ibnül As**, 640 yılında yeniden açtırmış ve bu sekizinci yüzyıla kadar kullanılmışsa da bilâhare tekrar metrûk bir hâle gelmişti.

Osmanlılar, **Yavuz**, **Kanunî Sultan Süleyman** ve **II. Selim** zamanlarında mükerreren bu kanalın açılmasını düşünmüş, fakat o günkü teknik imkânlarla bu hususta bir muvaffakiyet hâsıl olmamıştır. Bilhassa **Kanunî** ve **II. Selim** zamanında Uzakdoğu'da Açe Sultanlığı'na, Hollandalıların tasallutu üzerine, buraya bahrî yardım yapıldığı sırada bu proje ciddi bir sûrette ele alınmıştır. O gün için böyle bir kanalın açılmasında bir mazarrat mevcut değildi. Bilâkis fayda vardı. Fakat **Napolyon**'un Mısır'a tecâvüzünden sonra, bilhassa Hindistan'a yerleşmiş bulunan İngilizler'in tâkip etmekte oldukları siyâset dolayısıyla bu kanal, ecnebilerin Hicaz'a tecâvüzleri için kullanılabileceği cihetle mahzurdan hâlî değildi. Buna rağmen **Sultan Abdülaziz**'in iradesi dışında **Sultan Abdülmecid** devrinde bu iş, birtakım hâricî tesirlerin de müesiriyeti ile başlamış sadece açılışı, **Sultan Abdülaziz** devrine tesadüf etmiştir.

Napolyon'un Mısır'a tecavüzü hengâmında, O'nun beraberinde Mısır'a gelmiş olan **Leper** adında bir Fransız mühendis, Süveyş'in haritasını yap-

mak maksadıyla faaliyet gösterirken böyle bir kanalın açılmasını düşünmüş, fakat Akdeniz ve Kızıldeniz arasında on metrelik bir irtifa farkı olduğunu zannettiğinden bu işe başlanılmamıştır.

40 yıl tozlu raflarda bekleyen **Leper**'in bu raporu, günün birinde İskenderiyye'deki Fransız konsolosunun eline geçmiş, O da **Ferdinand de Leps** adındaki bir mühendise yaptırdığı hesaplarla **Leper**'in iki deniz arasında irtifa farkı düşüncesi-nin yanlışlığını ortaya koymuştur.

Bundan sonra kanalın açılma teklifi **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'ya teklif edilmiş, o ise Hicaz'ın emniyeti mülahazasıyla bunu şiddetle reddetmiştir. Yerine geçen **Abbas Paşa** şiddetli bir İngiliz dostuydu. İngilizler ise Hindistan yolunun emniyeti nokta-i nazarından kanalın açılışına muhalif idiler. Bu sebeple Fransızların müteaddit müracaati bir netice hâsıl etmedi. Lâkin **Abbas Paşa**'dan sonra Mısır Vâililiği makamına geçen **Said Paşa**, şiddetli bir Fransız taraftarıydı. Bu sebeple Fransızlar'ın kanalı açmak husûsundaki tekliflerini cân ü gönülden kabul etti. Lâkin onun kabulü, bu işin gerçekleşmesini temine yetmiyordu.

Osmanlı Devleti'nden izin almak gerekiyordu. Bu sırada Osmanlı devlet ricalinin bir kısmının İngiliz, diğer bir kısmının ise Fransız taraftarı olduğu evvelce izah edilmişti. Fransız taraftarlarının hâkim olduğu bir devirde kanalın açılması için gerekli müsaâde istihsal edildi. **Sultan Abdülmecid**'in verdiği bu müsaade üzerine İngilizler donanmalarını İskenderiyye'ye göndererek devleti tehdit ettiler. Fransızlar, İngilizleri iknâ etmek için kanalın işletilmesini beynelmilel bir şirket mârifetiyle yürütmek hususunda harekete geçtiler. Bu sûretle İngiliz ve Osmanlı muhalefeti bertaraf edebildiler.

Bundan sonra 24 Nisan 1859'da kazıya başlandı. İngilizler şirket ortağı olmalarına rağmen inşa masraflarına katılmadılar. Bu tutumlarıyla inşaatın yarım kalacağını umuyorlardı. Fakat umulan olmadı. Fransızlar, 11 yıllık bir faaliyetten sonra kanalı açmaya muvaffak oldular. Bu kanal, 62,5 km uzunlukta, 60-100 m genişlikte, 8-10 m derinlikte idi. Osmanlı devletinin 1864 yılında tasdik eylediği imtiyaz mukavelenâmesine göre kanal, harb ve sulh zamanlarında tarafsız bir bölge olacaktı. Fakat bu karar da İngilizleri tatmin etmedi. İngilizler daha sonra Hindistan yolunun emniyeti mülahazasıyla önce kanalı, sonra da Mısır'ı muvakkat kaydıyla işgal edecekler, sonra bu işgali katılaştıracaklar ve Süveyş'teki işgalleri tâ 1954 yılına kadar devam edecekti ki, bütün bu gelişmeler burada mevzuumuz haricidir.

b- Demiryolu Siyâseti

Sultan Abdülaziz devrinde en fazla ehemmiyet verilen işlerden biri de ulaşımı kolaylaştırmak maksadı ile yol yapımının hızlandırılmasıdır. Gerçekten bir ülkenin kalkınıp zenginleşmesinde **"yol"**lar fevkalâde ehemmiyetlidir.³⁷³ Çünkü malların mübâdelesi bu sâyele gerçekleşebilmektedir.

Bu lâzımeyle hakkıyla takdir eden **Sultan Abdülaziz**, tahta çıktığının hemen ertesi yılı (1862), mevcut karayollarının düzeltilmesi ile yeni yeni yollar açılması işini ele aldı. Rumeli'de Niş, Vidin ve Bosna'da; Anadolu'da ise bilhassa Samsun, Kastamonu ve Amasya'da yeni yollar açıldı.

373 Yolların, cihan tarihinde oynadığı muazzam rol hakkında tafsilât için, onları sosyolojik bir nokta-i nazardan inceleyen şu esere bakılabilir: **Edman dé Molen-** Yollar, (tercüme: **Ahmet Sanih**), İstanbul, 1329.

O sırada bütün Dünya'da yeni yeni gelişmekte olan demiryolu tesisi büyük bir ehemmiyet kazanmaya başlamıştı. **Sultan Abdülaziz** merhum da büyük bir kararlılıkla bu işe teşebbüs etti. O, tahta geçtiğinde ülkemizde 452 km. demiryolu vardı. O, bunu 1.344 km.'ye çıkardı.

Ayrıca İstanbul'u Paris'e bağlayacak olan 2.000 kilometrelik bir demiryolu inşası kararlaştırıldı. Bu yolun Sirkeci'den başlatılması, Sarayburnu'nda pek çok sivil mimârî örneklerinin yıkılmasına ve Saray Bahçesi'nin bozulmasını gerektirmekte olduğundan buna itirazlar ileri sürüldü. Bunlara karşı Padişah:

"-Demiryolu geçsin de, isterse sırtımdan geçsin!" diyerek bu husustaki kararlılığını göstermiştir.

Bu kararlılık, gerçekten takdire şâyân olmakla beraber, hatadan sâlim değildi. Meselâ bu yol, Aksaray'dan başlatılrsa, kendi nev'inin müstesnâ örnekleri olan onlarca yalı ve köşk ayakta kalmış olurdu. Fakat bu işteki hata bundan ibâret olsaydı, yine de hoş görülebilirdi. Halbuki bu vesile ile devletin soyulması ve böylece elde edilen paraların "**Siyonizm Dâvâsı**"na destek olması gibi bir cinâyet işlenmiştir. Şöyle ki:

1839 tarihli Tanzimat Fermânı'nın getirdiği bir yenilik olan gayr-i müslim teb'adan olanlar da devlet hizmetinde istihdam olunmaya başlamıştı. 1869 yılında, asıl adı **Karabet Artun** olan, müslümanlarca **Davud Paşa** diye bilinen bir ermeni, kabineye Nâfia Nâzırı (Bayındırlık Bakanı) olarak girmişti. Sadrazam **Âli Paşa**, O'nu Rumeli Demiryolları'nın inşâsını üstlenecek bir müteahhid firma bulmak üzere Avrupa'ya gönderdi.

Davud Paşa veya asıl adıyla **Karabet Artun**,

Paris'te bir Macar yahudisi olan ve Belçika'da bankerlik yapan **Baron Maurice dé Hirsch**'i buldu. Bu, aslında kasası bomboş olan bir Yahudi idi. Daha o günlerde başlamış olan Yahudi-Ermeni işbirliğinin³⁷⁴ bir tezâhürü olmak üzere, bu iki menhus şahıs Osmanlı'yı müştereken soymak üzere anlaştılar. Buna göre **Hirsch**, demiryolu inşaatını yapacak, işletmesini de ünlü yahudi **Rothschild** üstlenecekti. Bundan sonrası için **Cevdet Paşa**'yı dinleyelim:

"...Ol esnâda Nâfia Nâzırı **Dâvud Paşa**, Avrupa'ya gidüp **Hirsch** ile Rumeli Demiryolu Mukavelenâmesi'ni getirdi. Bunun nizâmen Şûrâ-yı Devlet'e havâlesi lâzım gelirken:

"-Şâyed ki, orada ilişilür!.." deyû oraya uğratılmayıp **Şîrvânîzâde** ve **Sâdık** ve **Kabulî Paşalar**'dan mürekkeb bir komisyona havâle kılındı ve komisyon mazbatası, meclis-i vükelâda kıraat olundu. Komisyon bu mukâvelenâmeyi esâsen kabul etmiş ise de, sekiz-on kadar maddenin kabulünü meclis-i vükelâ'nın reyine bırakmış; hiç olmaz ise bu maddelerin tetkiki lâzıme-i hâlden iken, hemen ol gün karar verilmesi isti'câl olunmağla teemmül ü müzâkere olunmaksızın re'ye mürâcaat olundu. Mısırlı **Kâmil Paşa**, sanki bi'l-vekâle rey toplamaya kıyam edip ber-mutad aşağıdan başlamak lâzım gelirken ortadan başlayıp, ibtidâ re'y-i âcizânemi sor-

374 Ermeniler arasında Yahudi asıllı bir topluluk vardır: **Pakraduniler**. Bunlar 2.700 yıldan beri Ermeniler arasında yaşamakta ve Yahudiliklerini devam ettirmektedirler. Osmanlı'ya karşı zuhur eden Ermeni İsyan ve İhtilâli'nin tâ "**Zeytun İsyanı**"ndan itibaren asıl müşevvik ve tertipçileri hep bu Pakraduniler'dir. (Tafsîlât için bkz: Ermenileri Yöneten Yahudiler, Haftalık Aksiyon Dergisi, sayı: 591 ve 03.04.2006 tarihli sayısı.)

du.

“-Kabul, maa't-tâdil!..” dedim. Yanımda bulunan Bahriye Nâzırı **Mahmud Nedim Paşa**:

“-Kabul-i mutlak!..” dedi. Sadrazam **Âlî Paşa**:

“-Bu demiryolu Rumelice bir mes'ele-yi hayâtiyedir, te'hiri câiz olmaz. Zira bu mukâvele elden çıkarsa başka bir müteahhid bulmak müşkil olur!..” deyince:

“-Evet, bu bir mes'ele-i hayâtiyedir. Lâkin bir müzir mukâvele yapılırsa mesele-yi memâtiyye (ölüm meselesi) olur. Bilâ tedkik böyle şeylerin kabul olunuvermesi câiz olmaz. Hiç olmaz ise komisyonun terddüd eylediği maddeleri tedkik etmeliyiz.” dedim.

Bu maddelerin tedkikine lede'l-itibar beş-altı maddeye itiraz ettim. Hâin **Davud Paşa**'dan istizah olundukta, kendüsü anı bir avukata yaptırmış olduğu ve münderecâtından bi-haber olduğu anlaşıldı. Anın üzerine:

“-**Davud Paşa**, tekrar Avrupa'ya gidip de bunları düzeltsin!..” dediler. İki gün sonra **Davud Paşa**, Avrupa'ya gitti. Telgraf ile muhâbereye başladı:

“-Yapayım!” dedikçe bozmakta olduğu anlaşıldı. Lâkin her nasıl olursa olsun yaptığı gibi kabul olunması her taraftan iltizam olunuyordu. Meğer ki, **Hirsch**, bu mukavelenin tanzimine teşebbüs ettiği sırada, **Davud Paşa**'ya mebâliğ-i külliye i'tasını taahhüd eyledikten başka, Avusturya Başvekili **Beust**'a ve Avusturya'nın aç prenslerine ve Bâbiâlî'ce müte-neffiz olan Fransız sefâreti baştercümânına epeyce şey yalatmış ve **Kabûlî Paşa**'ya ve **Âlî Paşa**'nın dâiresi halkına ve Mabeyn-i Hümayun başkitâbetine haylice mebâliğ teahhüd etmiş olduğu sonradan öğrenildi. **Davud Paşa**, çâkerhânelerine dahî gelip işin ehemmiyetinden bahisle kullarını dahî ik-

naa çalışmış idi. Kulları ise nice yıllar Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ta bulundum. Bu misillü mukâveleler hep elimden geçti. Bu misillü umûr-i nâfiaya dâir olan mukâvelelerden para almak, gerek kullarının, gerek ekser-i rûfekâmın hâtırlarına bile gelmezdi. O zaman bu çığır henüz açılmamış idi. Dersaâdet'te bu türlü şeylerden memurine para vermeyi ibtidâ bu kere **Hirsch** ihdâs eyledi.³⁷⁵

Cevdet Paşa daha sonra:

"Ber-vech-i bâlâ **Davud Paşa**, **Hirsch** ile kesmiş olduğu pazarlığa muvâfık olarak Rumeli Şümen-düfer mukavelenâmelerini imza ettirip sonraları dahî mukâvelenâmede **Hirsch**'in işine uygun gelmeyen bazı mevâddı Bâbîâlî'ye inhâ ederek irâde-i âliye ile yürüttü. Ve eğerçi bâ-irâde-i seniyye müesses olan mukavelâtın tebdîl ü tâdili irâde-i seniyyeye mevkuf ise de, o zaman **Âlî Paşa**'ya verilmiş olan ruhsat-ı kâmile, vekâlet-i âmmeye müşâbih bir vekâlet-i mutlaka olduğundan, **Âlî Paşa** bu gibi irâde-i seniyyeye mevkuf olan tebdîlâtı **Davud Paşa**'nın takriri üzerine «**mücebince**» diyerek tezkire-i sâmiyye ile tasdik eylediğinden, **Davud Paşa**, bu vechile dahî **Hirsch**'e çok hizmet etti. Lâkin kendüsü de yükünü tuttu. Ve savruk bir âdem olduğundan «**Deli Davud**» deyû mâruf olmuş ise de, bizim çok akıllılarımızı aldatı. Ve sonra azîm servet ile Avrupa'ya giderek orada yan gelip seyre baktığı zaman:

"-Türkler bana deli derler. Baksınlar ben mi deliyim, onlar mı delidir?" der imiş. Bununla beraber, hem-mezhebi olan ermeni Katoliklerini hep Fransa himâyesine sokmak için Dersaâdet'te bulunan ermeni katolik patriği ile muhâbere edermiş. İşte bu muhâbere evrâkı bir takrîble **Âlî Paşa**'nın eline geçti

ve o zaman **Âlî Paşa**'nın ayakları suya erdi. Nedâmetin fâidesi olmayacak zaman nâdim oldu.

Gariptir ki, **Mahmud Nedim Paşa** bervech-i bâlâ:

“-Kabul-i mutlak!..” diyerek herkesten evvel **Hirsch** mukâvelâtının bilâ teemmül kabulünü tavsiye vü tervic etmişken, sonra sadâretinde anı sanki beğenmeyip de **Hirsch**'in Dersaâdet'e vürudunda o mukaveleyi feshederek, **Hirsch**'e gâyet fâideli şerâit ile tecdîd-i mukâvele ve **Hirsch**'den mebâlig-i külliye ihtilâs etmiş olduğu hâlde, **Âlî Paşa**, mukavelesinin mehâzirinden bahisle yeni mukaveleyi taraf-ı Padişâhî'ye tatlı satmıştır. Bu iş için teşkil etmiş olduğu komisyon âzâsından bazıları birer miktar şey alup, hatta **Safvet Paşa**'nın otuz bin alıp bankada yatırdığı mervîdir. **Yusuf Paşa** dahî bu komisyon âzâsından olduğu hâlde, bir para almadığını yemin ile teyid eylerdi.

Bundan çend sene akdem **Hirsch** işini tedkik ve hakem komisyonuna verilecek iddiânâmeleri tanzim için bâ-irâde-i seniyye riyâset-i çâkerânem tahtında akd olunan avukatlar komisyonunda, **Hirsch** işlerine dâir dört bin bu kadar evrâk ortaya konulup bir seneden ziyâde mütâlâa ve tedkik olundukta, o kadar yanlış ve fâhiş muâmeleler görüldü ki:

“-Gaflet ve hata âsândır!..” denilemeyip, hep netâyic-i irtikâb ü ihtilâs olduğu anlaşıldı. Ve hakemlerin kararı üzere, **Hirsch**'den bir milyona karîb altın alındıysa da, eğer bir-iki defa vaktiyle **Hirsch**'in aleyhine protesto edilmiş olsaydı, bir-iki milyon altın daha ziyâde alınacak idüğü hakemler nezdinde dahî meydana çıktı.³⁷⁶

Peki **Hirsch**, Osmanlı'yı soyarak elde ettiği

bu serveti ne yapmıştır?!.. Birkaç cümle ile de bu husûsu izah edelim:

İçerden ve dışardan tezgâhlanan bu ihânet sebebiyle devlet yılda 28 milyon frank olmak üzere, 99 yıl boyunca 2 milyar 772 milyon frank bir borç altına girmiş oldu. Bunun için devlet adamlarını rüşvetle tatmin ederek bu işin finansmanını sağlamak üzere 1 milyon 980 adet tahvil çıkarılmasını sağlayan **Hirsch**, böylece cebinden kuruş ödemedi bu işi gerçekleştirme imkânını sağlamıştır.

Sanki devlet, çıkardığı tahvilleri pazarlamak-
tan âcizmiş gibi **Hirsch**, beherine yüzelli franktan müşteri bulduğu bu tahvilâtı toptan yüzyirmisekiz buçuk franktan satın aldı. Alır-almaz da bunları hazır olan müşteriye devrederek havadan 42 milyon 570 bin frank kazandı. Pek tabîî, bu durum **Hirsch**'in dağıttığı rüşvet sayesinde gerçekleşmişti.

1870-75 yılları arasında inşaatına başlanan bu demiryolları işinde **Hirsch**'in sûistimali yukarıda arzettiğimiz hususa münhasır kalmadı. Devletle yapmış olduğu mukavelede beher kilometre için 200 bin frank masraf yapılması kararlaştırılmışken **Hirsch**, bunu 100 bin frank üzerinden bir taşeronla havale etti. Tabiatıyla taşeron firma para kazanabilmek için inşaatı kalitesiz bir sûrette gerçekleştirmek mecburiyetindeydi. Bundan dolayı yapılan demiryolunun 1875 yılında kabulü esnasında Osmanlı kat'î kabul heyetinin, yolun bozuk, kalitesiz ve kullanışsız olduğu yolunda rapor vermesiyle iki taraf arasında tâ **Sultan II. Abdülhamid** devrinde devam edip gidecek olan bir ihtilaf zuhur etti.

1872 yılında **Mahmud Nedim Paşa**, yukarıda **Cevdet Paşa**'dan naklettiğimiz satırlarda görüldüğü üzere yapılmış olan mukaveleyi aldığı rüşvet

sebebiyle **Hirsch** lehine tâdil ederek O'na 350 milyon frank daha kazandırmıştı. Bu iş için **Mahmud Nedim Paşa**'nın **Hirsch**'ten 6 milyon 900 bin frank aldığı ve böylece **Hirsch**'in Avrupa'nın sayılı zenginlerinden biri hâline getirildiği düşünülürse sû-i istimalin büyüklüğü hakkında bir fikir edinmek mümkün olur. **Hirsch**, böylece zenginleşirken devlet, 99 yıl müddetle ödeyeceği 2 milyar 772 milyon frank tutarında bir borcun altına girmiş oluyordu. Hatırlatmak isteriz ki, o tarihte bir Osmanlı altını 23 franka tekabül etmekteydi. Üstelik altının alım gücü, bu günle kıyas edilemeyecek kadar da yüksekti. Bu demektir ki, **Mahmud Nedim Paşa**'nın mukavele tâdiliyle **Hirsch**'e sağladığı avantaj, 15 milyon Osmanlı altını tutarındaydı.

Osmanlı kabul heyetinin raporu üzerine bu sakat yapılmış demiryolu teslim alınmayınca **Hirsch**, buna itiraz etmiş ve O'nun itirazı üzerine inşaat üç ingilizden oluşan tarafsız bir komisyonca incelenmiş ve onlar da aynı kanaati belirtmişlerdir. Bu ihtilâf, devam edecek ve bilâhare alman hukukçusu **Gneist**'in verdiği hakem raporu üzerine **Hirsch**, Osmanlı devletine 27 milyon 500 bin frank ödemeye mahkûm edilecektir ki, **Cevdet Paşa**'nın yukarıda nakledilen satırlarından, zamanında gerekli tedbir alınmış olsaydı, bunun çok daha fazla olacağı anlaşılmaktadır.

Hirsch, Siyonizm Dâvâsı'nı tervîc, teşvik ve madden desteklemek itibarıyla Siyonizm'in kurucusu **Teodor Herzl**'e tekaddüm etmiş bir kimsedir. Bilâhare O'nunla da teşrik-i mesâil etmiş olmakla beraber, bu iki Siyonist, aralarındaki metot farkı yüzünden anlaşamamışlardır. Fakat **Hirsch**, bir rüşvet furyasıyla Osmanlı Devleti'ni soyarak sağladığı muazzam serveti Siyonizm Dâvâsı için sarfet-

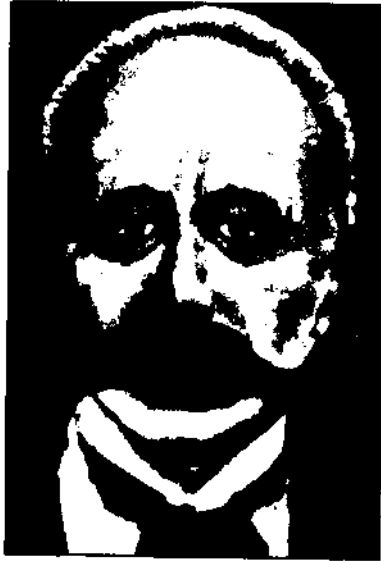
miştir.

1871 yılında Dünya Yahudiler Birliği'ne bir milyon frank bağışta bulunmuş, daha sonra 1877-78 Osmanlı Rus Harbi dolayısıyla yerlerinden, yurtlarından olan mültecî Yahudilere 4 milyon frank sarfetmiştir. 1888 yılında ise, Galiçya'da Yahudi mektepleri tesis etmiş ve bu maksad için 12 milyon frank sarfetmiştir. 1890 yılında Londra'da 50 milyon frank sermayeli **"Jewish Colonisation Asociation"** (Yahudi Kolanizasyon Birliği) kurmuş, bu kuruluşun 20 bin hisse senedine bölünmüş olan hisselerinden 19.900'ünü, yani aşağı-yukarı tamamını satın alarak onun milletlerarası faaliyetine imkân bahşetmiştir. Aynı yıl Newyork'ta Yahudi göçmenlere yardım maksadıyla bir teşkilât kurmuş, buna da 12 milyon frank bağışlamıştır.

Bütün bunlara ilâveten, 1891 yılında Yahudileri Filistin'e dönderip bir vatan sahibi yapmak için gizlice Osmanlı ülkesinden muazzam topraklar satın almaya başlamıştır. O sırada Rusya'da sıkıntı içinde olan Yahudileri bu topraklara göç etmeye teşvik etmiş, kendilerine bedava arazi tahsis etmiştir. O'nun Budapeşte'deki **"Yahudi Yardım-severler Derneği"**ne yıllık 200 bin florin yardım ettiği, **"Dünya Yahudi Birliği"**ne ise devamlı sûrette destek sağladığı bütün Dünya'da sayısız Yahudi talebeye burs verdiği bilinmektedir. O, 1896 Nisan'ında Macaristan'da bir beyin kanamasından ölünce, bütün bu yardımlara rağmen geride büyük bir servet bırakmış bulunuyordu. 800 milyon frank civarında tahmin edilen servetinden çeşitli Yahudi dernek ve teşekküllerine, vasiyetnâmesiyle bağışlarda bulunmuştu. Bunlar arasında çeşitli Yahudi hayır cemiyetine 180 milyon frank, Arjantin Yahudi Kolonisi'ne ise 50 milyon frank bağışladığı bilin-

mektedir.³⁷⁷

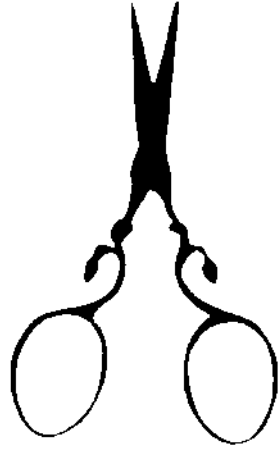
Sadece bu hâdise bile, **Sultan Abdülaziz** merhumun, devleti soymaya ve soydurmaya teşne bu derece bozuk ricâl ile bir şey yapmaya muktedir olamayacağını kavramaya kâfidir sanırız.

BARON HIRSCH

İçerdeki hâinleri rüşvetle elde edip Osmanlı Devleti'ni soyan ve elde ettiği muazzam servetle siyonizme destek veren dессas bir yahudi.

³⁷⁷ Geniş bilgi için bkz: **Vahdeddin Ergin**-Rumeli Demiryolları, İstanbul, 1993.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ VE CÂNİYÂNE BİR ŞÜRETTE KATLEDİLİŞİ A-SULTAN ABDÜLAZİZ HAN'IN TAHTTAN İNDİRİLİŞİ

a- Hal'in Hazırlık Safhası

Medrese Talebelerinin Nümâyişi: Bulgar İsyan ve ihtilâl hareketi, kanlı bir sûrette devam etmekte iken zuhûr eden Selânik Vak'ası, -yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi- müslim-gayr-i müslim gerginliğini hemen her tarafta had bir safhaya yükseltmişti. Bu ise, Batılıların ülkemize müdâhale imkânını arttırmıştı. Buna ilâveten **Mahmud Nedim Paşa**'nın fâizleri tenzil etmesi de Batılıların öfkesine tuz-biber ekmişti. Bütün bu sebepler, Osmanlı ülkesi dâhilindeki muhâlifleri harekete geçirmeye

yetmiş, asıl hedef **Sultan Abdülaziz** olduğu hâlde -bir başlangıç olmak üzere- hükümete karşı ülke dâhilini karıştırmak imkânını doğurmuştu.

Bu sırada **Mahmud Nedim Paşa**'nın sadrazam bulunması, O'nun Padişah'a sâdık olması, diğer taraftan da Rus taraftarlığı meşhur bulunması ve bunun da halk nezdinde nefreti mücib olması gibi sebepler, öteden beri fırsat kollamakta bulunan **Hüseyin Avni Paşa** ve ekibinin harekete geçmesi için müsâit bir zemin oluşturmıştı. Çünkü **Mahmud Nedim Paşa**, **Hüseyin Avni** ve **Midhad Paşa** gibilerin karşısında yer almış bir kimseydi. Hatta bir defasında sadâret teklifini, bu ekip, İstanbul'dan uzaklaştırılmadıkça kabul etmeyeceğini beyan etmiş olduğu biliniyordu.³⁷⁸ İlk adımda **Mahmud Nedim Paşa**, bu habislerin emellerini gerçekleştirmek için müsaid bir avdı. Önce O'na hedef almak ve hâdiselerin gelişmesi üzerine zemin müsaid olduğu nisbette husûmeti **Sultan Abdülaziz**'e tevcih eylemek üzere harekete geçtiler.

Midhad Paşa'nın Topkapı dışındaki Çırpıcı Çayırı'nda bulunan köşkünü bir fesat karargâhı hâline getirdiler. Ülke dâhilinde bir karışıklık çıkarak Padişah'a sâdık olan **Mahmud Nedim Paşa**'yı sadâret makamından düşürüp kendi iktidarlarını gerçekleştirmek maksadıyla bir talebe nümâyişi tezgâhladılar. Bu hususta **Mahmud Celâleddin Paşa**:

"O'nu (Mahmud Nedim Paşa'yı), sadâretten ve Hasan Fehmi Efendi'yi meşihattan düşürmek için İstanbul'da bir heyecan çıkmasının çâresine bakılması zmnında Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki, Midhad Paşa delâletiyle medârîse hafıyyen (med-

reselere gizlice) akça dağıtıp talebe-i ulûm ayaklandırmıştır.³⁷⁹ demektedir.

Tabii bu paralar veliahd **Murad Efendi**'den çıkıyordu. Peki O, bu paraları nereden buluyordu?! Elbette tefecilerden!..³⁸⁰

Bu gerçeği **Cevdet Paşa** dahî te'yiden:

"**Hüseyin Avni Paşa**, mukaddemâ Selânik vâ-lisi olmuş iken itizar-ı istirham etmekle memuriyeti Hüdâvendigâr Vâliliği'ne tahvil olunmuş idüğünden Bursa'da fırsat gözetmekteydi. Dersaadet'te bulunan taraftarânı **Mahmud Paşa**'nın devlete muzır olan harekâtından tutturarak bahsi âlem-i bâlâyâ nakledip (yani Padişah'a kadar târizde bulunup) türlü isnâdât ile efkâr-ı nâsı ihlâl ü ifsâd etmekte idiler. Büyük **Rüşdü Paşa** dahî kâh konağında, kâh yalısında ikamet ile ziyâretine gelip gidenlere hâl-i hâzırın ağırlığından bahisle âkıbetin vahim olduğunu beyân eylemekte, **Midhad Paşa** dahî el altından suhteleri (softaları) tahrik etmekte idi.³⁸¹ demekte ve ilâve etmektedir:

379 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e., sh. 104.

380 Bu gerçeği **Uzunçarşılı** şöyle izah etmektedir:

"Veliahdın Kadıköy'de Kurbağalıdere'deki köşkü **Abdülaziz** aleyhtarlarının en mühim içtimâ yerlerindendi. Bu toplantılarda külliyetli para sarfediliyor ve bu paralar veliahdın cebinden çıkıyordu. Veliahd, aynı zamanda saltanat hırsıyla beraber sefahate de pek ziyâde düşkündü. Tabii O'nun bu masraflarına tahsisâtı yetiemediği için **Hristaki** ile **Köçeoğlu Agop Efendi**'lerden fâizle para alıyor veyahut bu vâsita ile başka yerden para tedârik ediliyordu. Fâizle ödünç alınan bu paralar, veliahd, saltanata geçtikten sonra ödenecekti." (**Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 43)

Uzunçarşılı, ayrıca "...Hükümdar olduğu zaman bir milyon altın borcu vardı." demektedir. (a.g.e., sh. 44)

381 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 226 ve Tezâkir, c. IV, sh. 151-152.

"Midhad Paşa ise, bir vakitten berû suhteleri tahrik etmekte olduğundan suhteler kıyâm ile Fâtih Câmî-i Şerifi'nde birkaç bin kişi toplanmış ve ferdâsı anlardan bir cem'-i gafır (kalabalık) Süleymaniye Câmî-i Şerifi'ne gelip orada teksir-i cemiyet eylemişler idi."³⁸²

Bunların aralarına bir kısım tahrikçilerin katılmış olduğu da biliniyordu. **Ziya Paşa** ve **Suâvî** gibilerine ilâveten şüphesiz başkaları da vardı. Bunlar, başlarına sarık sarıp kendilerine talebe süsü vermiş bulunuyorlardı.³⁸³

Sultan Abdülaziz'e karşı ihtilâlde ehemmiyetli bir rol oynayan **Süleyman Paşa**:

"Bir Perşembe günü talebe-i ulûm sabah dersleri için Cevâmî-i Şerife'de içtimalarını müteâkib:

*"Tahsil ve tefennün vakt-i âsâyişte olur. Böyle fitne vü fetret ve ceng ü cidal zamanında talebe-i ulûm müsellâh bulunur. Binâenaleyh ders okumaya-
cağız. Şu felâketlere çâre bulacağız!.." diye müderris efendilere dersleri terk ettirerek nümâyiş cemiyetini teşkile müsâraat eylediler!.." demektedir.*³⁸⁴

Bu sûretle başlayan talebe isyanını **Cevdet Paşa** şöyle anlatmaktadır:

"Fâtih tarafından ulemâ güruhu kıyâm ederek, Fâtih Câmî-i Şerifi'nde birkaç bin kişi toplandı. Ferdâsı bunlardan bir cemm-i gafır Süleymaniye Câmî-i Şerifi'ne gelip, orada teksir-i cemiyet eylediler. Kurenâ-yı Padişâhî'den bir-iki zât, bu cemiyete gelip, içtimânı sebebini suâl ettiklerinde, sadrazam ve şeyhülislâmın huyânetlerinden bahs ile anları istemedik-

382 **Cevdet Paşa**-Mâruzât, sh. 227.

383 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e., sh. 92.

384 **Süleyman Paşa**- a.g.e.'den naklen **Ziya Nur Aksun**-a.g.e., c. IV, sh. 113.

lerini söylediler. **Mahmud Paşa** ise, ol gün mukavelenâmeyi imzâ etmek üzere sarrafları Bâbiâli'ye cem edip, ancak mukavelede yanlışlık olduğundan tekrar tebyizi lâzım gelmiş, ikinci tebyizinde başmâbeynci gelip mühr-i hümayunu **Mahmud Paşa**'dan istirdât etmekle beraber, serian Bâbiâli'den çıkmasını kendisine ihtar etmekle, **Mahmud Paşa** kunduralarını giymeye vakit bulamayıp, hemen yalınayak ve yayan Bâbiâli'den çıkıp yukarı doğru giderken, İran sefâretinin ötesinden beriye doğru talebeden bir güruhun gelmekte olduğunu göricek, sefâretin alt tarafındaki sokaktan aşağıya doğru sapıp ve aşağıda bir araba bulup, iskele cânibine inerek, yalısına azimet eylemiş. Meğer Süleymaniye Câmii'ndeki cemiyyet içinden fedâi tarzında bir güruh ayrılıp **Mahmud Paşa**'yı idam etmek üzere Bâbiâli'ye geliyorlarmış. Doğru sadârete gelip **Mahmud Paşa**'yı sormuşlar. «Şimdi azl olunmakla hânesine gitti» deyû cevap vermekle, kahveciden kahve isteyip birer kahve içtikten sonra Süleymaniye taraflarına avdet etmişler.³⁸⁵

Bu sûretle kafalarında **Sultan Abdülaziz**'i hal ve katletmek gibi bir fikr-i sâbit bulunan çete, kendilerine muhâlif olan kadroyu işbaşından uzaklaştırmış ve iktidara gelmiş oldular. Fakat hedeflerinin bundan ibâret olmadığı, bu esnada, **Sultan Abdülaziz** merhum için uydurdukları yalan ve iftiralarla da sâbitti. Bu gürûh, Padişah'ın verâset usûlünü değiştirip oğlu **Yusuf İzzeddin Efendi**'yi veliahd tâyin etmek istemesinden tutunuz da, bu hususta karşılaşması muhtemel olan muhalefet sebebiyle İstanbul'a 40.000 Rus askeri dâvet edeceği ve **Mahmud Nedim Paşa**'yı da bu maksadla iktidara getirmiş olduğu yolundaki yalan ve iftiralarla mâ-

hud emelleri hesâbına zemin hazırlıyorlardı. Bütün bunlar, onların karakterlerini kavramak için câlib-i dikkat bir husustur. İhtilâlciler, **Mahmud Nedim Paşa**'nın tekrar iktidara getirilmek ihtimaline karşı, O'nu önce muhâkeme edip cezalandırmak istemişlerse de, **Mütercim Rüşdü Paşa**'nın muhâlefeti sebebiyle sürgüne göndermekle iktifa eylemişlerdir. Daha sonra kendisini öldürmek teşebbüsünde dahî bulunmuşlardır.

İbnü'l-Emin, Âtîf Bey'in "**Hâtıra**" isimli eserinden naklen şunları söylemektedir:

*"Şurasını beyânda meslûbü'l-ihitiyârım ki, **Mahmud Paşa**, zât-ı şâhâneye sâdık olup hasbe'l-hal bazı ıslahata lüzum görmüş ve bu da ol vakte göre zarûrî bulunmuş idi. Lâkin uslûb-ı hâkimânede idâre-i umûra muvaffak olamayıp, muhalifler hakkında hemen azil ve sâir muâmele-i şedîde ile husemâsını teksir eyledi (hasımlarını çoğalttı) ve muhalifler tarafından bir çok neşriyât-ı bedhâhânenin önünü alamayarak, güyâ memleketi ve devleti Rusya'ya teslim edecekmiş gibi birtakım sadedilânın dahî bilir bilmez itirâzâtına hedef olmuş ve içeriden ve taşradan aleyhine sözler çoğalmış ve konsolide itibarının tedennî eylemesine gerek tebea, gerek ecânibden mütazarrır olanlar ağız açmış ve Padişah, bu kadar ihtilâfât arasında tebeddülâta çaresiz rıza göstermiştir."*³⁸⁶

Bütün bu söylediklerimizden anlaşılaçağı üzere, medrese talebelerinin tahrik neticesi olan nümayişleri ve bu sûretle ihtilâlcî komitenin işbaşına gelmesi, **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı icrâ edilecek olan hal' keyfiyetinin ve şenî cinâyetin bir hazırlık safhası olmuştur.

386 **İbnü'l-Emin**-a.g.e., sh. 297.

b- Hal'in Gerçekleştirilişi

Sultan Abdülaziz merhumu hal' eden devlet ricâli arasında birinci derecede rol oynayan dört kişidir.³⁸⁷ Bunlara "**Erkân-ı Erbaa**" veyahud da "**Hal' Erkânı**" denilmektedir. Bunlar; **Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa, Rüşdü Paşa** ve **Hasan Hayrullâh Efendi**'dir. Bunların terceme-i hâlleri evvelce tafsil edilmiş olduğu üzere, burada ayrıca izah edilecek değildir. Ancak karakter ve niyetleri itibariyle onlar hakkında birkaç cümlelik bir izahatla kısa bir hatırlatma yapmakta fayda görmekteyiz.

Bunlardan bir numaralı ele başı **Hüseyin Avni Paşa**'dır. Evvelce kaynaklara istinâden nakledilmiş olduğu üzere ahlâksız, sarhoş, muhteris, diktatör ruhlu, kindar ve rüşvetçi bir adamdır. Bu işe karışmaktaki gâyesi, sadece ve sadece saray kadınlarına karşı çirkin bir hareketinden dolayı sürgüne gönderilmiş olması sebebiyle **Sultan Abdülaziz**'e karşı duyduğu kin ve nefret ile ondan intikam almak ve

387 **Şarl Mismer-İslâm Âlemi Hâtıraları** isimli eserinde (sh. 255); **Hüseyin Avni Paşa**'nın **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı olan kötü emelini gerçekleştirmek için altmış kadar insan bulduğunu zikretmektedir. Bunların tam bir listesi hiçbir kaynakta mevcut değildir. Bununla beraber "**Erkân-ı Erbaa**" denilen, yukarıda zikri geçen dört kişiye ilâveten Askeri Şûrâ reisi **Redif Paşa**, Askeri Mektepler Nâzırı **Süleyman Paşa**, Bahriye Nâzırı Kayserili **Ahmed Paşa**, Donanma Kumandanı **Ârif Paşa**, Askeri Şûrâ âzâsından **Hüseyin Sabri Paşa, Necip Paşa**, Seraskerin yâveri Miralay **Mustafa Bey**, Hâssa ordusu mensuplarından Miralay **Râşid Bey**, İstanbul merkez kumandanı **Mustafa Seyfi Paşa**, Harbiye hocalarından Miralay **Ahmet Hıfzı Bey**, **Erkân-ı Harb** kolağası **Rıfat Efendi**, Kolağası **Bedri Bey**, **Binbaşı İzzet**, **Binbaşı Edhem Bey**, **Binbaşı Osman**, Karakol kumandanı **Yüzbaşı Halil** ve **Şehzâde Murad Efendi**'nin adamlarından yüzbaşı **Necip Efendi** bilinmektedir.

diktatör olmak heveslerinden ibarettir. O'nun, meselâ bir **Midhad Paşa** gibi meşrûtiyetle alâkah bir fikri olmadığı sâbittir. Ayrıca mason veliahd **Murad Efendi**'nin **Sultan Abdülaziz** yerine Padişah yapılması da O'nun umurunda değildir. Hatta o derecede ki, **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın anlattıklarından, **Midhad Paşa** kendisine, **Hüseyin Avni Paşa**'nın Mısır Hidivi **İsmail Paşa**'yı tahta geçirmeyi düşündüğünü ve:

“İşimize gelmezse O’nu da defederiz!..” dediğini, hatta bu fikrinden mahremâne bir sûrette Hidiv’e de bahsetmiş bulunduğunu öğrenmekteyiz.³⁸⁸

Hüseyin Avni Paşa'nın intikam hissiyle hareket ettiğine dâir sayısız delillerden biri de şudur. O, bir görüşme esnasında, Mısırlı **Mustafa Fâzıl Paşa**'ya:

“-Abdülaziz'den intikam almadıkça, Allah canımı almasın!..” demiştir.³⁸⁹

Evvelce izah edilmiş olduğu üzere yahudi dönmesi, ayyaş ve muhteris, üstelik fuhşiyât ile mâlul bulunduğundan dolayı firengi illetine mübtelâ olan **Midhad Paşa**'nın bu işe “meşrûtiyet” sevdâsıyla karışmış bulunduğu yolunda kaynaklar ittifak hâlinde iseler de bu keyfiyet aslâ doğru değildir.³⁹⁰ O'nun İngiliz güdümünde olduğu kaynakların ve bu arada **Cevdet Paşa**'nın sayısız beyânı ile sâbittir. **Sultan Abdülaziz** merhumun hal'inde İngilizler'in teşvik ve destekleri biraz aşağıda anlatılacaktır.

Diğer taraftan **Midhad Paşa**, hareketin eleba-

388 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c. I, sh. 104-105.

389 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-**Midhad Paşa** ve Yıldız Muhâkemesi, Ankara, 1967, sh. 24.

390 Tafsîlât için bkz: **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 256.

şısı olan **Hüseyin Avni Paşa**'nın diktatörlük emelinde bulunduğundan habersiz değildi. Nitekim hal' keyfiyetinden sonra Sultan V. Murad nâmına ilk Hatt-ı Hümayun'un hazırlanması sırasında:

"-Padişahımız, millet meclisi istemiyor!.." ³⁹¹ denilince, O'nun bu hususta ısrar etmediği görülmüştür.

Bu dört adamın sadece **Sultan Abdülaziz**'i devirmek için anlaştıkları ³⁹², ondan sonrasını ise hiç düşünmedikleri bilâhare vâkî olan hâdiselerle sâbit olmuştur.

Mütercim Rüşdü Paşa, korkak, zayıf karakterli bir adamdı. İdâre-i maslahat eden, zoru gördüğünde de istifayı basıp giden bir kimseydi. Sonradan bu hâdisi dolayısıyla vâkî olan muhâkeme dolayısıyla **Hüseyin Avni Paşa** tarafından tehdit edildiğini söylemişse de, bu O'nun için bir mâzeret olamaz. Zira bir çok defalar yaptığı gibi bu tehdit karşısında istifa yolunu tutarak bu mel'anete iştirâkten nefsinı koruyabilirdi. **Mahmud Celâleddin Paşa**:

"Mehmed Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni

391 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., c. I, sh. 117-118. **Mahmud Celâleddin Paşa**, ayrıca:

"Midhad Paşa'nın şu merâmını tervîce hakîkî mâil olmakla beraber, büsbütün muhâlif görünmemeyi..." demektedir. (a.g.e., sh. 126)

392 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 23'te *"Abdülaziz'in hal'i hususunda ittifak eden ve muhtelif sebeplerle birbirlerini sevmeyen dört devlet adamından her birinin emeli başka başka olup bunlar yalnız Padişah'ın hal'inde ittifak etmişlerdir."* demektedir.

Cevdet Paşa da bu görüşü te'yiden:

"Rüşdü ve Avni ve Midhad Paşa'lar zâhirde ekanim-i selâse (teslis) gibi müttehid görünürler iken, kalben birbirlerine düş bilemekte oldukları hâlde..." demektedir. (Mâruzât, sh. 236)

Paşa'nın iktidarına karşı kaziye-i hâle muvâfakat etmemek veyahud **Sultan Abdülaziz'e** beyân-ı mâ-fizzamir etmek kudretini hâiz değil imiş ise, öyle bir fiile iştirâk eylememek için istifa ile sadareten çekilmeye muktedir olamaz mı idi?!..³⁹³ dedikten sonra, O'nun da bu işe garazkârlığından katılmış bulunduğunu isbat meyânında:

"Ahd-i saltanatında on bir sene mâzul bulundum." beyânını nakletmektedir.³⁹⁴

Şeyhülislâm **Hasan Hayrullah Efendi** de, bu denâete kindarlığından ve şahsî iğbirarı sebebiyle katılmış, kara câhil bir hâindir. Gerçekten birinci defaki şeyhülislâmlığından 42 gün sonra azledilmiş ve bundan dolayı **Sultan Abdülaziz** merhuma düşman olmuştu. Esâsen akaidinin (inancının) çürüklüğü, kendisi hakkında "**müfsid imam**" denilmekte olduğunu beyân eden **Sultan Abdülaziz'**ce de mâlumdu. O'nu, sadrazamın isteği üzerine şeyhülislâm yapmış ve az bir zaman sonra da azletmiştir.

Bununla beraber o hamiyetli Padişah, **Hasan Hayrullah Efendi'nin** bu azil keyfiyetinden dolayı muhtemel kırınglığını gidermek maksadıyla kendisine beş bin altın ihsân etmiş ve yedi bin kuruş mâzuliyet maaşı tahsisıyla gönlünü almak istemişti.³⁹⁵ Buna rağmen O da, nankörlük ederek hâl' heyetine dâhil olmuş ve ileride görüleceği üzere çeşitli iftiralarla dopdolu ve usulsüz bir sûrette tanzim olunan³⁹⁶ hâl' fetvâsını imzâlamak bedbahtlığından

393 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e., sh. 108

394 a.y.

395 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 25

396 Gerçekten bu fetvâ, **Midhad Paşa** tarafından konağına dâvet edilen fetvâ emini **Kara Halil Efendi** nâm densiz tarafından yazılıp **Şeyhülislâm Hasan Hayrullâh Efendi'**ye

nefsini koruyamamıştır.

Evvelce izah edilmiş olan “Medreselilerin Kıyamı”nı bir halk hareketi zannederek, halkın hissiyatına muvâzî hareket etmek ihtiyacını hisseden Padişah, **Mahmud Nedim Paşa**’dan sadâret mührünü aldırması ve bunu **Mütercim Rüşdü Paşa**’ya tevcih etmiştir. **Mütercim Rüşdü Paşa, Hüseyin Avni Paşa** ekibine mensuptu. Hal’ meselesinde O’nunla çoktan mutâbık kalmış bulunuyordu. Bu ekip **Mahmud Nedim Paşa**’nın karşısında yer alan insanlardan müteşekkildi. **Mahmud Nedim Paşa** ise, bütün kusurlarına rağmen, Padişah’a sâdık bir kimseydi. İhtimal, birkaç defa sadâret makamına getirilme sebebi de bu olsa gerektir.³⁹⁷

Bu sûretle vâkî olan hükümet değişikliğinde hal’ ekibi tamamen işbaşına gelmiş bulunuyordu. **Mütercim Rüşdü Paşa** sadrazam, **Hüseyin Avni Paşa** serasker, **Midhad Paşa** nâzır (Şûrâ-yı Devlet Reisi) ve **Hasan Fehmi Efendi** şeyhülislâm olmuşlardı. Memleketin ahvâlini düzeltmek için yapacak bir işleri olsa, onu yapmaları gerekirken, işbaşına gelir gelmez cinâyet düşüncesine kapıldılar. **Sultan Abdülaziz** hüsn-i niyet göstererek onları iş başına getirmiş ve bununla:

imzâ ettirilmiştir.

Midhad Paşa kendi eseri demek olan bu fetvâyı daha sonra tekzib edercesine:

“-**Sultan Abdülaziz**, âkıl ve fâtin ve hayırhâh-ı devlet ve âli himmet bir zât olduğu....” demiştir. (Tabsira-i İbret, c: I, sh. 150)

397 **Mahmud Nedim Paşa**, daha sonra yazdığı “**Reddiye**” isimli eserinde, kendisine isnad edilen Rus taraftarlığını reddetmiş ve rüşvetçiliğine dâir iddiaları da cevaplandırmıştır. Bunlar, okunduğunda görülür ki, **Mahmud Nedim Paşa, Hüseyin Avni Paşa** ve ekibi ile mukâyese edilirse onlara nazaran âdeta zemzemle yıkanmıştır.

“İşte iktidar oldunuz, buyurun ne yapmak istiyorsanız yapın!” demek istemişti. Fakat onlar iktidarı, Sultan’a ihânet için ele geçirmiş bulunuyorlardı. Önce –evvelce temâs edilmiş olduğu üzere- **Mahmud Nedim Paşa**’yı öldürmeyi düşündüler. Çünkü iktidarlarından kısa bir müddet sonra Padişah’ın bunları azlederek tekrar **Mahmud Nedim Paşa**’yı işbaşına getireceği, **Hüseyin Avni Paşa**’nın yerine de **Derviş Paşa**’yı tâyin edeceği vehmine kapıldılar.

Böyle bir söylentinin tesirinde kalarak **Mahmud Nedim Paşa**’yı öldürmek istedilerse de gâyet mütereddid bir adam olan sadrazamın mâni olmasıyla sürgünle iktifâ ettiler. Ancak az bir müddet sonra **Hüseyin Avni Paşa**, Bahriye Nâzırı **Kayserili Ahmed Paşa** vasıtasıyla **Mahmud Nedim Paşa**’yı sürgünde bulunduğu Çeşme’de zeybeklere öldürtmek teşebbüsünde bulundu. **Mahmud Celâleddin Paşa**, O’nun bu sûretle öldürtülmek istendiğini naklettikten sonra buna kendisinin mâni olduğunu bildirmektedir.³⁹⁸

Bu kötü tasavvur, sadece **Mahmud Nedim Paşa**’ya münhasır kalsaydı, yine de hoş görülebilirdi. Halbuki bunun arkasından **Hüseyin Avni Paşa**, bizzat Padişah’ı zehirlemek teşebbüsünde bulundu. **Sultan Abdülaziz** merhum, o sırada Alemdağ’ında

398 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 130.

Ayrıca **İbnü’l-Emin** de (a.g.e., sh. 509)’da:

“**Midhad Paşa**’nın –Yıldız evrâkı arasında gördüğüm- istintaknâmelerinden birinde **Avni** ve **Kayserili Ahmed Paşalar**’ın, **Mahmud Nedim Paşa**’yı öldürtmek niyetinde bulunduklarından ve **Çerkes Hasan** tarafından birinin katil, diğerinin cerh olunduğundan bahsederker:

“Bunların ikisi de fenâ (!) âdemler olduklarından mucâzât-ı mânevîyelerini gördüklerini **Rüşdü Paşa**’ya söylemiştim.” diyor.” demektedir.

bulunuyordu. Burada kendisini zehirletip öldürmek istemiştir ki, bu hususu **Uzunçarşılı** şu sûretle anlatmaktadır:

“Rivâyete göre **Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz**’i zehirletip öldürmek istemiş, Eczâcî **Fâik Bey**’i Londra’ya gönderip kokusuz ve gâyet müessir zehir celbettirmiş. Bu tasavvurunu file koymak için sarayın kilercibaşısı **Said Bey**’i ele alarak onun vasıtasıyla Padişah’ın içeceği şerbete zehir koydurmak teşebbüsünde bulunmak istemişse de **Abdülaziz**’in ihtiyatlı hareketleri ve içeceği şerbetleri kurenâsına (yakınlarına) tattırmak âdeti olduğundan, bunda da muvaffak olamamıştır.”³⁹⁹

Uzunçarşılı, bu ifadesini şu dipnot ile de teyid etmektedir:

“Ticâret ve Nâfia Nâzırı **Mahmud Celâleddin Paşa**’nın **Yusuf Paşa**’dan duyup **Abdülhamid**’e takdim etmiş olduğu arızasından **Abdülaziz**’in zehirlenmesi doğru olup, bu zehirin veliahdin (**Murad Efendi**’nin) husûsî tabibi ve Fransızca hocası Doktor **İskilipli Türk Emin Bey (Paşa)** tarafından tertip edildiği duyulmuş ve sorgu-suâl edilmeden Miralay rütbesinde bulunan **Emin Bey**’in askerlikten tardıyla sürgün edilmesine irâde çıkmış ve **Vâlîde Sultan**’ın şefaatiyle sürgün edilmesinden vazgeçilmiş ise de, epey müddet rütbesiz kalmış ve sonra afvolunup rütbesi iade edilmiştir.”⁴⁰⁰

Bu, **Sultan Abdülaziz** merhumun zehirlenmeye teşebbüsünü **Mahmud Celâleddin Paşa** da tafsilâtıyla anlattıktan sonra:

“...**Sultan Abdülaziz**’i tasmim (zehirleme) kasdında dahî bulunup, ancak bu cinâyetin icrâsına

399 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 22

400 a.y. (Dr. **Mehmed Emin Paşa**- Belleten, s: 30, sh. 332)

*Padişah'ın harekât-i ihtiyâtkârânesi meydan bırakmamış idi.*⁴⁰¹ demektedir.

Mithad Sertoğlu ise, bu hususta **İbnü'l-Emin**'e atfen şöyle demektedir:

"...Meselâ **İbnü'l-Emin** merhumun Yıldız Sarayı evrâkı arasında bulup «Encümen-i Tarih-i Os-mânî Mecmuası»nda neşrettiği ve sonra benim de şahsan incelemiş olduğum bir muhturasında şu satırları okuyoruz:

"**Damad Mahmud Paşa**, (yani **Abdülaziz**'in katilleri arasında bulunmak töhmetiyle müebbet kalebendliğe mahkûm edilip Taif zindanında öldürülen (!) ve **II. Abdülhamid**'in kızkardeşi **Cemile Sultan** ile evli bulunan Tophane müşiri **Fethi Ahmed Paşazâde Damad Mahmud Celâleddin Paşa**), (**Prens Said**) **Halim Paşa**'dan rivâyet ederek **Veliahd Murad Efendi**'nin **Sultan Aziz** merhumu, kayıkla Fındıklı Câmii'ne giderken torpida (torpil) ile telef etmek niyetinde bulunduğunu ve torpidonun, telgraf tellerinin sahilde demirli bulunan bir Yunan gemisine konulacağını söylemişti. **Murad Efendi**'nin Cuma Selâmlıklarında vesâir gidişlerde ve kalabalık günlerde mâhud fesad cemiyetinden bazılarını gâyet hızlı hayvanlara bindirerek merhumu arabasında iken telef ettirmek veyahud kilercilerden birini elde ederek zehirletmek, geceleyin yatak odasına gizlice adamlar sokmak, merhumun dâiresinde bir yangın çıkartarak, hâsıl olacak kargaşalıktan istifâde etmek, Alemdağı'na ve Ayazağa Çiftliği'ne gidişlerinde etrafını ablukaya alarak telef ettirmek gibi sû-i niyetlerde bulunduğu rivâyet ve kuvvetli delillerle mâlum olmuştur. Hatta Beşiktaş caddesinde, câmiin karşısında bir kasap ve bir sütçü

dükkânıyla diğer bir dükkânı satın alarak içlerinde hazırlanan bazı hâinler, silâhşör ve haydut gibi bazı kimseler vâsıtasıyla Bineктаşı'na inerken merhuma sû-i kasd yaptırmak için hazırlıkta bulunduğu, polisçe keşfedildiğinden fesadları yerini bulmamıştır. Mezkûr dükkânlar, o zaman **Sultan Abdülaziz** tarafından satın alınarak yıktırılmıştır.⁴⁰²

Hüseyin Avni Paşa'nın bu şenî' emeline dâir Mâbeynci **Memduh Paşa** da başka bir izah getirmektedir:

"... Sâfiyet ve metânet-i ahlâkına kani' ve ser-vetinden mütemetti' bulunduğu (faydalandığı) Mısırlı **Prens Halim Paşa**'ya, "Padişah'ın hayatına hâtime (son) verecek bir fedâi tedârîki mümkün olmaz mı?" teklifine:

"-Dünya halkını bana kaatil gözüyle baktırmak mı istiyorsunuz?" cevabını verdiğini **Halim Paşa**'dan duymuştur.⁴⁰³

Bu sözleri aynen te'yid mâhiyetinde olmak üzere, **İbnü'l-Emin** de bir başka vak'a zikretmektedir.⁴⁰⁴

402 **Mithad Sertoğlu-Sultan Abdülaziz**'in Topkapı Sarayı Günleri, Türk Dünyası Dergisi, sayı: 1, (15 Ocak 1987), sh: 36.

403 **Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât, sh. 49.

404 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 553'de:

"**Hüseyin Avni Paşa** sadrazam iken, **Sultan Abdülaziz**'in itlâfı (yok edilmesi) için bir fidâi arnavud bulmasını -kendi kabinesinde Adliye Nâzırı olan- **Âkîf Paşa**'ya teklif ve O'nun red eylediğini, **Reşid Âkîf Paşa** söyledirdi. Bu da **İbrahim Edhem Bey**'in arzasını te'yid ediyor.

Âkîf Paşa, özü-sözü doğru bir merd-i necib olduğu için yalan söylemeye tenezzül etmeyeceği tabiidir. Bu cihetle **Avni Paşa**'nın kendine öyle gaddarâne bir teklifte bulunduğu muhakkaktır." demektedir.

İbnü'l-Emin, ayrıca, bahsemiş olduğumuz zehirleme te-

Böylece anlaşılmaktadır ki, tâ bidâyetten beri **Sultan Abdülaziz**'i yok etmeyi kafalarına koymuş olan⁴⁰⁵ hal' heyeti, zâhiren bir bahaneyle harekete geçmişlerdir. O da, **Sultan Abdülaziz** merhumun askeri masrafları karşılamak üzere hükümetten seksen bin altın tedârik olunup gönderilmesini talep etmiş bulunmasıdır. Sadrazam, böyle bir imkân olmadığını musırran söyleyince **Hüseyin Avni Paşa**, sanki sırf o sebeple ve o anda düşünmüş gibi:

"Artık bu adamı hal' etmekten başka çâremiz yok!.." demiştir.⁴⁰⁶

şebbüsünü te'yiden de:

"Hakan-ı merhumun kilercibaşısı **Said Bey**'i ele alarak şerbet içine zehir katılmakla **Sultan Abdülaziz**'i tesmime (zehirlemeye) karar vermiş ve eczacıbaşı **Fâik Paşa**'yı mahsûsan Londra'ya gönderip kokusuz ve gâyet müessir zehir celb etmiş olduğu hâlde merhumun içtiği şerbetleri evvelce kurenâsına (yakınlarına) tattırmak gibi ihtiyatları bu hareketi dahî icrâya mani olmuş idüğü -**Yusuf Paşa**'nın **Hüseyin Avni**'den işittiği- teşebbüsât-ı kaatilane cümlesindendir." demektedir. (a.g.e., sh. 350)

405 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 545.

406 **Mahmud Celâleddin Paşa** şöyle demektedir:

"**Rüşdü Paşa**, **Hüseyin Avni Paşa** ve **Midhad Paşa**'lara:

"Padişah'ın böyle ale't-tevâli (devamlı bir sûrette) istediği akçaları şu âlem-i zarûrette bulup vermenin ve hayfâ ki, kendüsünü bu meslekten çevirmenin ihtimâli yoktur!.." gibi sözlerle izhâr-ı ye's ve fütur edince **Hüseyin Avni Paşa**:

"Artık bunu hal'den başka çâre kalmadı, hemen icabına bakmalı!.." cevabını verir. **Midhad Paşa** dahî şu fikri bilâ-tereddüd tervîc eder. Sadrazam ise, muhâlefet tarafında bulunmayıp yalnız hal'in sûret-i icrâiyyesini suâl eylediğinden **Hüseyin Avni Paşa**:

"Bu iş, kemâl-i sühûletle ve hiçbir şemâtetî (gürültüyü) münteç olmaksızın (gerektermeksizin) vücûda getürülür. Efkar-ı umûmiye dahî bizimle beraber olur!.." deyû makâm-ı taahhüd-de irad-ı kelâm eder. Ve o sırada **Midhad Paşa**:

Halbuki asıl sâik, **Sultan Abdülaziz**'in bunları istemeyerek işbaşına geçirmiş olmasından dolayı ortalık yatışır yatışmaz değiştirmeyi ve tekrar **Mahmud Nedim Paşa** ekibini işbaşına getirmeyi düşünmekte olduğuna dair edindikleri intibâ idi. Bu hususu, **Yusuf İzzeddin Efendi**'den istintak eden **Hüseyin Avni Paşa**, O'nun sükûtundan da böyle bir istidlâlde bulunmuştu. Ayrıca Sadrazam **Rüşdü Paşa**, huzura kabulünde, **Sultan Abdülaziz** merhum:

"Eğer şu maksada ittifaktan ayrılır isen, Bâyezid Meydânı'nda millet seni pâre pâre edeceğini düşünmelisin!.." deyü Sadrazamı ihâfe eder (korkutur).

Müzakere bu sûretle cereyan etmekte iken **Hüseyin Avni Paşa**, yukarıda bilmünâsebe tahrîr olunduğu vechile evvela kendisinin ve bir gün sonra da Sadrazamın azli ve **Mahmud Nedim Paşa**'nın yine sadârete ve Üçüncü Ordu müşirliğiyle Manastır vâlisi tâyin olunmuşken henüz İstanbul'da bulunan **Derviş Paşa**'nın mesned-i seraskeriye memuriyeti nezd-i Padişâhî'de kaviyyen tasmin olunduğunu (düşünüldüğünü) mahremâne istihbar ve ifade eyledikte paşaların can başlarına sıçrayıp tevakkuf zamanı geçti!.. diyerek kazîye-i hal'in icrasına kat'îyyen karar verirler. Şeyhülislâm'ı daht ele alırlar. Ba'de **Midhad Paşa**, Sadr-ı Anadolu payetülerinden fetvâ emni **Kara Halil Efendi**'yi konağına celbedip:

"Padişah, mülk ve milleti tahrîp ve beytûlmâl-i müslimîni israf etti. Islâh-ı hâl-i enâm için hal'i tasavvur olunur. Buna cevâz-ı şer'i var mıdır?!" deyü müteassibâne mâkâlât ile keşfi-râz ve istiftâ edince (fetvâ isteyince) **Halil Efendi**:

"Bu emr-i hayra (hayır işine) çarşaf kadar fetvâ veririm!.." cevabıyla tasdik-i meram eylediğinin üzerine erkân-ı müttefikaca hiçbir ilişik kalmadığından 1293 sene-i hicriyyesi Şehr-i Cemâdiye'l-Ülâsı'nın 7. ve 1876 sene-i milâdiyesinin Mayıs'ının 18. Salı günü **Hüseyin Avni Paşa**'nın kuvve-i askeriye ile Beşiktaş Sarayı'nı bilmuhâsara **Veliahd Murad Efendi**'yi ele alarak Bâb-ı Seraskeri'ye götürmesine ve orada resm-i biatin icrâsiyle **Sultan Abdülaziz**'in ilân-ı hal'ine karar vermişler imiş. (Mahmud Celâleddin Paşa-a.g.e, sh. 105-106)

“-Sizi halk istediği için memur ettim!..” demiştir. Bundaki târizi kavrayan sadrazam da:

“-Halk bizi nereden bilsin!.. Nâmımızın iştihârı (meşhur olması) teveccühât-ı şâhânenizin semeresidir.” karşılığını verince, Padişah, evvelki sözünü tekrarlamıştır.⁴⁰⁷

Hal’ heyeti, bu mükâlemeden Padişah’ın kendilerini istemeyerek iktidar mevkiine getirdiği ve ilk fırsatta değiştirilmelerine teşebbüs edeceği neticesini çıkarmışlardır.

Bütün bu sebeplerle Padişah’ı hal’ fikrini öteden beri kafasında taşıyan **Hüseyin Avni Paşa**, bir çok toplantılar yapmıştır. 1876 yılının 26 Mayıs’ında Paşalimanı’ndaki yalısında son toplantı yapılmış harekete geçme günü olarak 31 Mayıs Çarşamba günü kararlaştırılmıştır.

Bu toplantının ertesi günü **Hüseyin Avni Paşa**, Harbiye’deki talebe imtihanını bahane edip orada –daha önce çengel atmış bulunduğu- **Süleyman Paşa** ile görüşmüş, **Süleyman Paşa** da güvenilir adamları olarak Miralay **Ahmed Hıfzı**, Kolağası **Bedri** ve **Rıfat Beyleri** seraskere takdim ederek onların da yapılacak işten haberdar olduklarını ve bu hususta emre âmâde bulunduklarını bildirdi.

Süleyman Paşa, bundan sonra civardaki askerî birliklerin kumandanları arasında güvendiği subayları Harbiye’ye çağırarak meseleyi onlara açmış ve bunlarla birlikte yapılacak askerî harekâtı kararlaştırmışlardır. Gümüşsuyu Kışlası ile Taşkışla’da bulunan birliklerin, hatta Harbiye talebelerinin asıl gâyeden haberleri olmaksızın nasıl mevzilendirilecekleri ve bu hususta askere karşı ne

407 **Mahmud Celâleddin Paşa**-a.g.e, sh. 96.

gibi bahanelerin kullanılacağı **Süleyman Paşa** tarafından tesbit edilmiştir.⁴⁰⁸ Bu plâna göre, sayıları 300'e varan Harbiye talebesine tâlim bahanesiyle cephane verilecek ve bunlar, saray etrafında mevzi-

408 Bu hususu **Mahmud Celâleddin Paşa** şöyle anlatmaktadır:

"...**Hüseyyin Avni Paşa**, kazıyye-i hâl' ve iclâsı (bir padişahı tahttan indirip diğerini oraya oturtma meselesini) icrâda istihdâm eylediği askeri şehirli tarafından zuhûr etmiş bir hareket-i fesâdiyyeyi bastırmak ve Padişah'ı hıfz u siyânet eylemek (korumak) vazifesini ilânen sevk edebilmiş idi." (a.g.e., sh. 107)

Süleyman Paşa ise, a.g.e., sh. 49'da:

"Asâkir-i berriyyenin (karacı askerlerin) Saray'ın kara cihe-tini ihâtasından takriben bir çeyrek (saat) sonra sefâin-i emîriyye (resmî gemiler) dahî sandallar indirerek bahren (denizden) muhâsaraya iptidâr (kuşatmaya başlama) eylediler. Lâkin onların efrâd-ı askeriyesi ve ekser zâbitânı **Sultan Abdülaziz**'i vefât etmiş bilür idiler. Yalnız kumandanları **Ârif Paşa**'nın bir dereceye kadar mâlumâtı lâhik (sonradan) idi..." demektedir.

İbnü'l-Emin ise, bu hususta şu bilgiyi vermektedir:

"**Damad Nûri Paşa**'nın -Yıldız muhâkemesine âid evrak arasında gördüğüm- istintaknâmelerinden birindeki ifâdâtı da askerin haberi olmadığını te'yid ediyor.

Nûri Paşa diyor ki:

"-**Sultan Abdülaziz**'in hal'i gecesı Dolmabahçesi serayının etrafına getirilmiş olan askere -gece yarısı kışlalardan kaldığı strada:-

"Padişah'ın hal'i için hocalar ayaklanmış, muhâfaza olunacaktır!.." denilmiş ve hâlden kat'â mâlumât verilmemiş olduğu hâde hal' edilmesi, askere pek ziyâde sû-i tesir ettiğinden:

"Eğer hâl' edileceğine mâlumâtımız olsa idi, gitmez idik." diyerek asker beyninde bir çok güft ü gû (dedikodu) olduğu mesmû olması (duyurulması) üzerine vûkelâ beyninde gâyet mahremâne müzâkere olunarak hal'de bulunan asker, derhâl taşraya gönderilip yeniden celb olunan askerlere **Rüşdü Paşa**'nın emir ve işaretiyle **Sultan Abdülaziz**'in zuhûr eden 95 bin lira nakdî mevcûdundan 45 bin lirası dağıtılmış..." (İbnü'l-Emin- a.g.e., sh. 532, 533; Ayrıca **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 61, 69, 109 vd.)

lendirileceklerdir. Bahriye Nâzırı Kayserili **Ahmed Paşa** ise, donanmayı Dolmabahçe önüne çekecek, donanma sandalları ile sarayı denizden muhâsara edecekti. Hareket esnasında sarayca bir mukâvemet ihtimâline binâen donanma kumandanı **Ârif Paşa**'ya ateş etmek selâhiyeti verildiği gibi sarayın karşısındaki Maçka sırtlarına da gizlice toplar yerleştirilecekti.

Bu sırada alınan tertibattan haberdar olan **Midhad Paşa, Namık Paşa**'ya giderek mâhud safsatalarla Padişah'ın hal' edileceğini anlatmış, O'ndan da:

“-Sokağa çıkıp halkı başıma toplayacak değilim ya?!.. İlâhî mukadderât neyse zuhûr eder!..” cevâbını almıştı.

28 Mayıs sabahı **Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa**'yı yalısına çağırarak O'nunla yapılacak işleri gözden geçirmiş, **Süleyman Paşa**, Padişah'ın muhtemelen birkaç gün sonra Yıldız Köşkünü ziyarette gideceğini, burada kendi emrindeki askerlerle köşkü kuşatarak Padişah'ı derdest edebileceğini, Padişah, Yıldız'a gitmezse o takdirde eski plâna göre hareket edilmesini söyledi. **Hüseyin Avni Paşa** bunu doğru bulmadı. Yapılan münâkaşalar sonunda eski plân üzerinde karar kılındı.

O gün Nâzırlar Heyeti toplanmışken, **Hüseyin Avni Paşa**'nın yâveri gelerek sadrazamın kulağına bir şeyler söyledi. Sadrazam kendisine verilen bilginin, görüşülmekte olan meseleyle ilgili gibi gösterecek müzâkereye devam etti. Halbuki verilen haber plânlanan ihtilâlin bir gün evvele alındığına dâirdi. **Süleyman Paşa** da bu değişiklikten haberdar olmadığı için hazırlığını kararlaştırılan 31 Mayıs Çarşamba gününe göre yapmaktaydı. Bu değişikliğin sebebi, saraydan bir yâver gelerek Padişah'ın

serasker **Hüseyin Avni Paşa**'yı dâvet ettirmesiydi. Yâver, üç kere gönderildiği hâlde **Hüseyin Avni Paşa** her defasında:

“-Yarın gelirim, bugün işlerim var!..” diyerek savsaklamış, fakat giriştiği ihtilâlin sarayca haber alındığı endişesine kapılarak korkmuş ve bundan dolayı hareketin bir gün öne alınmasını kararlaştırmıştı.

Mâbeyn başkâtibi **Hâfız Bey**, üç kere gönderilen dâvetçiye rağmen **Hüseyin Avni Paşa**'nın gelmeyeşine hayret etmiş:

“-Serasker dört kadeh fazla içmiş olacak!.. Bunun için gelemiyor demektir. Efendimiz de hareme teşrif ettiler. Sabahla akşamın farkı yok, yarın gelir!..” diyerek işi geçiştirmiştir.

Seraskerin bahanesi, Suriye'den yeni gelmiş bulunan redif taburlarının Selimiye Kışlası'na yerleştirilmeleri idi.

Sultan Abdülaziz'i halkın istemediğini iddiâ eden erkân-ı erbaa, bu dâvet karşısında dehşetli bir korkuya kapılmış ve bundan dolayı harekâttan vazgeçmeyi düşünenler bile olmuştu.⁴⁰⁹

Hüseyin Avni Paşa, **Redif** ve **Süleyman Paşalar**'la son defa görüşerek telgraf şebekesinin iptalini emretti. Çünkü gerçekten ihtilâl tertibatının haber alındığını sanmaktaydı. Hakîkatte ise, **Sultan Abdülaziz**'in hiçbir şeyden haberi yoktu. O, akşam namazını kıldıktan sonra hareme çekilmişti.

O gün ve gecesi, İstanbul'da dehşetli bir fırtına

409 Bu hususta **Süleyman Paşa**'dan nakiller yapan **Ziyâ Nur**, sonunda:

“-Görülüyor ki, paşalar hiç yoktan pek büyük korkuya kapılmışlar, hatta işten vazgeçecek hâle gelmişlerdir.” demektedir. (a.g.e., c. IV, sh: 137)

ve şiddetli bir yağmur vardı. Öyle ki, fırtına pek çok ağaçları kökünden söküp devirmiş bulunuyordu. **Hüseyin Avni Paşa** tertibatının haber alındığı korkusuyla, kendisine vaktiyle **Sultan Abdülaziz**'in hediye etmiş olduğu beş çifteli kayığına atlayarak sadrazamın Bebek'teki yalısına gitmek üzere harekete geçtiyse de dehşetli fırtınada sandal ilerleyemiyordu. Kürekleri kırıldı. **Hüseyin Avni Paşa**, karaaya çıkararak yayan, Sadrazam'ın Bebek'teki yalısına gitmek mecburiyetinde kaldı. Orada plânı acele tatbik mevkiine koymak hususunda bir kere daha mutabakat hâsıl ettikten sonra kendi yalısına döndü. **Kayserili Ahmed Paşa**'yı dâvet edip O'nu da plândaki değişiklikten haberdâr etti. Aynı zamanda **Midhad Paşa**'ya da haber gönderdi.

Bütün İstanbul dâhilinde telgraf şebekesinin iptali ve köprünün açılması üzerine, bu durumdan şüphelenen **İgnatiyef**, İstanbul'da bir karışıklık olduğuna dâir sağa-sola haber salmaya başlamıştı ki, bunu duyan **Hüseyin Avni Paşa**, bir tabur asker göndererek **İgnatiyef**i Rus büyükelçiliğinde hareket edemez bir hâle getirdi.

Harekât geceyarısı sabaha karşı başladı. Plânlaştırıldığı üzere, sadrazam **Rüşdü Paşa**, **Midhad Paşa** ve **Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi**, Beyazıd'daki seraskerlik binasına gittiler. Çünkü **Veliahd Murad Efendi** dâiresinden alınarak buraya getirilecek ve biat merâsimi burada icrâ edilecekti. **Hüseyin Avni Paşa**, Üsküdar'dan bir kayığa binerek Sahı Pazarı İskeleyi'ne geldi. Bir adamını göndererek **Süleyman Paşa**'nın askerî tertibâtı, kararlaştırılmış olduğu şekilde alıp almadığını öğrenmek istedi. Gelen haber, O'nun korku ve vehmini daha da arttırdı. Zira saray etrafında henüz hiçbir asker yoktu. **Hüseyin Avni Paşa** sinirli bir şekilde

kendisini getiren kayığa döndü, tekrar sahile çıktı, tekrar kayığa döndü ve haber getirecek adamını üç defa Dolmabahçe'ye sevketti. Ancak üçüncüde **Süleyman Paşa**'nın beklenen tertibatı almış olduğunu öğrenerek sinirleri yatıştı.

Bu sırada **Süleyman Paşa**, veliahd dâiresinin (bugünkü Resim-Heykel Müzesi) açık bırakılmış olan kapısından içeri girerek Veliahd'i alıp götürmeye teşebbüs etti. Rütbeleri takılı olmadığı için bendegân, O'nu tanımadılar ve bu sebeple Veliahd'i öldürmeye gelmiş bir kimse sandılar. **Süleyman Paşa**, kendini tanıtmaya çalıştıysa da bir hayli zaman kaybetti. Nihayet Veliahd'in adamlarından biri O'nu tanıyarak:

"-Bu **Süleyman Paşa**'dır!.." demesi üzerine ortalık yatıştı.⁴¹⁰

Süleyman Paşa, Veliahd'i alarak Dolmabahçe Sarayı'nın önüne geldi. Orada bir araba içinde beklemekte olan **Hüseyin Avni Paşa**, Padişah yapmak istediği insana tâzim ihtiyacını duymadan arabadan inmeyerek Veliahd'i yanına çağırdı.⁴¹¹ Sonra da kendi tabancasını O'na vererek:

"-Efendimiz, hayatınızı tehlikede görürseniz, evvelâ bendenizi vurunuz!.." dedi. Araba hareket edince Suriye'den yeni gelmiş olan ve Türkçe bilmeyen Redif askerleri önlerini keserek, öğrendikleri birkaç kelimeden biri olan:

"-Yasak!.." diye bağıldılar.

410 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 45.

411 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 46'da:

"**Sultan Murad**'i görünce teeddüben arabadan inmek fari-zadan iken **Hüseyin Avni Paşa**, ya kemâl-i havf (tam bir korku) ve telâştan yahud ziyâde-i kibr u azametinden inmedi ve:

"-Buyurun!.." diyerek **Sultan Murad**'i yanına aldı." demektedir.

Adamlara bir şey anlatmak imkânı yoktu. Onlar, Padişah'ı korumak maksadıyla oraya getirildiklerini sanıyorlardı.⁴¹² Nihayet Arapça bilen bir subay temin olunarak bu müşkil vaziyetten kurtulma imkânı hâsıl oldu. Veliahd, Salı Pazarı rıhtımından bir kayığa bindirilerek Eminönü'ne ulaştırıldı. Burada dikkati çekmemek için bir araba hazır bulundurulmamıştı. Bu sebeple kiralık bir araba bulunarak seraskerlik dâiresine gelindi. Tertibâttan haberdâr olanlar biât merâsimi için orada bekliyorlardı. **Veliahd Murad Efendi**, bugünkü Üniversite binasının sol girişindeki köşke alındı. Tabiatıyla orada bir taht bulunmadığı için lâlettâyin bir sandalye üzerine oturtuldu. Mekkeli ulemâdan **Şerif Abdülmuttalib Efendi**'nin:

“-Böyle şey fetvâsız olmaz!.. Hani fetvânız?!” demesi üzerine **Midhad Paşa** koynundan çıkarak **Sultan Abdülaziz** hakkında iftiralarla mâlâmâl olan mâhud fetvayı okuması üzerine⁴¹³ hâzirünün biâtıyla **Veliahd Murat Efendi**, “**Sultan V. Murad**”

412 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c: IV, sh. 154, vd.; Mârûzât, sh. 230; **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 107, 112.

413 **Cevdet Paşa**, bu fetvânın hilâf-ı hakikat olan muhtevasına ilâveten usulüne uygun bir sûrette de ortaya çıkmış bulunmadığını şu satırlarıyla ifade etmektedir:

“...**Hayrullah Efendi** bu fetvânın fetvâhânedeki defter-i mahsusuna bermutad kaydolunmasını emrettikte başmüsevid bulunan merhum **Ömer Hilmi Efendi**:

“-Fetvâhânedeki tesvid olunmayan (müsveddesi yapılmamış bulunan) fetvâların kaydı usulden değildir. Hem de bu fetvâ sakk u sebki muvâfık-ı usul değildir!..” deyû kaydetmediğinden **Hayrullah Efendi**, bir âteş-i gazab olup müteâkiben **Ömer Efendi**'yi fetvâhânedeki çıkardı. Lâkin bir genç fakihin böyle muhâtaralı vakitte bu merteye metânet ü selâbeti herkeşe hayret verdi.” (Mârûzât, c.IV, sh. 233.)

ünvanıyla Padişah oldu.⁴¹⁴

Bu fetvâ şöyleydi:

"Emîru'l-Mü'minîn olan bir zeyd, muhtelüşşuur ve umûr-i siyâsiyyeden bîbehrâ olup emvâl-i mîriyyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesârif-i nefsanîyyesine sarf ve umûr-i diniye ve dünyevîyyeyi ihlâl ve teşviş ve mülk-i milleti tahrip edip bekâ-yı mülk ve millet hakkında mûzır olsa, hâ'l-i lâzım olur mu? Beyân buyurula.

El-cevab: "Allâhu a'lem, olur."

Ketebehu'l-fakîr Hasan Hayrullah

Afâ anh"

Bu fetvâdaki yalan ve iftiralar, cevâba bile değmezse de, biz yine kısa bir izahatta bulunalım:

Evvelâ Padişah'ın "şuuru bozuk" (muhtelüş-

414 Cevdet Paşa:

"Ba'de'l-hal' **Avni Paşa**, bu keyfiyeti beyân ettiği sırada:

"**Abdülmuttalib Efendi**, az kaldı ki, işi kâşâ-keşe (tereddüde) düşürecek idi." dediği kendi lisânından mesmû-i çâkerî (kendi duymam) olmuştur. Fîlvâkî **Abdülmuttalib Efendi**'nin suâline lisan-ı şer' ile (şeriat lisanı ile) cevab-ı sevab (doğru cevap) verilmek üzere bir mübâhese-i fihhiyyeye girişilmiş olsa idi, fetvâ emini de verdiği fetvânın hâle mutâbık olmadığını teslimine mecbur olurdu. Lâkin **Rüşdî Paşa**'nın maharet-i nutkiyyesiyle mübâheseye meydan verilmeyip gürültüye getirilerek hemen cümleten bey'at edivermişler." demektedir. (Cevdet Paşa-Mâruzât, sh. 231.)

Mahmud Celâleddin Paşa ise;

"...Vükelâdan üç-dört kişinin ittifakı agraz-ı zâtiyyesiyle -câmi-i hilâfet ve saltanat olan- bir devlet-i azîme padişahının hal' ve azl edildiğinin emsâli görülmemiştir. Zira alelîtlak bir vekilin müvekkilini azletmeye hakkı olmamak kâidesince vükelâ-yı devletten bir veya bir kaçının müvekkilleri olan padişahı taht-ı saltanattan hal' edip de buna ittifak-ı umûmî mânâsı vermek şer'an ve kânunen bâtıldır." demektedir. (a.g.e., sh. 107)

şuur) olduğu söyleniyor. Bu kuyruklu yalanı, merhumun Topkapı Sarayı'na nakledildikten sonra halefine yazdığı tezkere tek başına tekzibe kâfidir. Bütün kaynaklar bu hususta müttefiktir.

İkinci olarak "*siyâsî işlerden habersiz*" (umûr-i siyâsîden bihaber) olduğu söyleniyor. Bu safsataya karşı, şu eserin bütün bi mutevâsı cevap mâhiyetindedir. Hangisini söyleyelim: Devrinin siyâsî icablarını hakkıyla kavrayarak ordu ve donanmayı Dünya'da en sayılı bir mevkîye yükselten, Rus ve Çin emperyalizmine karşı tâ Doğu Türkistan'a el atan bir Padişah mı siyâsî işlerden habersizdir!.. İnsaf ki, ne insaf!..

"*Mülk ve milletin tâkât ve tahammül edemeyeceği mertebede masârif-i nefsâniyyeye sarf...*" deniliyor. Herhâlde devleti borç altına sokarken ve silâh ahımlarında alenen komisyon nâmıyla rüşvet alan bu hâinler, kendileri hakkında vârid olan bu ithamı, "yavuz hırsız" misâli, Padişah'a atfetmişlerdir.

Hele hele şu "din işlerini ihlâl ve teşviş" iddiası yok mu?!.. İşte ona cevap bile verilmez!.. Herhâlde hakikatin bu derecede tersyüz edildiğine tarihte bir başka misâl gösterilemez!..

İftiralarla dolu fetvânın çıkarılıp okunması üzerine, evvelce kararlaştırılmış olduğu üzere Beyazıt Kulesi'ne bayrak çekildi. Bu, **Veliahd Murad Efendi**'ye biat olunduğuna dâir donanmaya verilen bir işaretti. Bunun üzerine Dolmabahçe Sarayı'nın önünde bulunan donanmadan cülus topları atılmaya başlandı. Herhangi bir mukavemetten korkulduğu için Maçka sırtlarına yerleştirilmiş olan toplar da bu alçakça şehrâyine katılmakta kusur etmediler. O vakte kadar derin bir uykuda bulunan saray, yapılan işlerden aslâ haberdâr değildi.

Burada Saray ahvâline geçmeden önce, bir-iki

بسم الله الرحمن الرحيم
 ايرامونين اولان ايدى نخل ايتيم
 جى بصره اولوب اموال تيريه تى
 طاق و نخل ايدى ميه بكي
 صرف و امور دينيه و دينويه فى احوال و دينيه
 و نخل ايدى تيريه ايدى و نخل ايدى
 نخل ايدى و نخل ايدى

كالمعصر
 عقي

اولور

Sultan Abdülaziz merhum hakkında verilen
 iftiralarla dolu fetva

husussu izah etmek isteriz:

Bu fâcianın mâhud dört kişi ve onların avanesinin tertibi olduğundan üst kademeden pek çok kimsenin bundan haberi yoktu. Atılan toplar üzerine meseleden haberdar olanlardan biri de **Cevdet Paşa**'dır. O, önce top atışlarının limana gelen bir ecnebî gemiyi selâmlamak maksadıyla vâkî olduğunu sanmış, sonradan vaziyete muttalî olunca da **Sultan Abdülaziz** merhumun fücçeten vefât etmiş bulunduğunu zannetmiştir. Kendisi bu hususu şöyle ifâde etmektedir:

"Şu hâle nazaran **Sultan Aziz**'in fücçeten vefât etmiş olmasına zâhib oldum ise de Padişah-ı Cedîd ber-mûtâd Topkapı Sarayı'na gidip de icrâ-yı resmî biat olunacağı evanda (zamanda) aşağıdan yukarıya kayık ile gelişine bir mânâ veremedim. Derhal **Kemal Paşa** vezir odasına geldi. Andan sordum. Bâb-ı seraskerîde alessabah biat olunduğunu haber verdi:

"-Ya cenâze alayı nasıl olacak?" dedim.

"-Nasıl cenâze alayı?!.. **Sultan Aziz** hal' olundu." dedi ve icmâlen vak'ayı beyân ederken **Avni Paşa** geldi. Geçti üst tarafımızdaki kanepeye oturdu. Gâyet munbasit (ferahlamış) ve mübtehiç (sevinçli) idi. Ana doğru bakıp:

"-Çok mahâret, çok cesâret!.." dedim.⁴¹⁵

Aynı şekilde o âna kadar bu işten haberi olmayan⁴¹⁶ **Yusuf Kâmil Paşa** da seraskerlik binasına

415 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c.IV, sh. 125.

416 Aslında **Yusuf Kâmil Paşa**'nın bu işten bir nebze haberi vardı. Daha önce **Hüseyin Avni Paşa**, O'nu yoklamış ve kendisinden:

"-Ben taht-ı saltanata karşı hareket edemem!.." (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 103) cevabını almıştı. Paşa, bunun sadece tasavvurda kalacağını tahmin etmiş olmalıdır.

geldiğinde:

"İyi b..k yediniz!." diye bağırması olmasına rağmen artık mes'ele bir emr-i vâkî hâline gelmiş bulunduğundan yapılacak bir şey kalmadığı cihetle öfkesini sadrazamın yüzüne karşı:

"Bunca yıllar unutulmuş bir fiil-i meş'umu (uğursuz işi) tecdid ettiniz. Menâfi-i şahsiyyenizi muhafaza için devlet ve milletin menâfini ayaklar altına aldınız. Bu yüzden dâhilde ve hâricte bir çok fenalık zuhûr edeceğini hatıra getirmediniz. Allah cezânızı versin!.." diyerek hislerini merdâne bir sûrette ortaya koymuştur.

Rüşdü Paşa, O'nu teskin için:

"Hal', umum milletin ve ulemânın ittifakları ve fetvâ-yı şerif hükmüyle icrâ edilmiştir." karşılığını verince **Kâmil Paşa**:

"Bu garezkârâne muâmeleye milletten bir tek ferdin rızası munzam değildir. Her hal'i müteâkib Devlet-i Aliyye'nin başına mesâib (musibetler) çöktüğünü tarih yazıyor. Şimdi de politika karmakarışık olacaktır. Korkarım, bir muhârebe açılıp nice kanlar akacaktır!.." ⁴¹⁷ demiştir ki, bu sözler-ayniyle kehânettir. Bundan kısa bir süre sonra '**93 Harbi**' denilen felâket, **Yusuf Kâmil Paşa**'yı teyid edecekti. Ancak ne yazık ki, ba'de harabi'l-Basra!..

Sultan Abdülaziz'in hal'i, «**erkân-ı erbaa**» denilen mahud dört şahsa mahsus olmakla beraber, o devrin siyâsî icablarına göre, bu hareketi, hâricî bir destekten mahrum olarak, sırf bir şahsî veya mahallî infiâl eseri telâkkî etmek asla doğru değildir.

Bunun arkasında İngilizler'in bulunduğu bütün kaynakların ittifakıyla sâbittir. Halbuki **Sultan**

Abdülaziz merhumun ordu ve donanmaya bunca himmeti, Rusya'dan Kırım'ı istirdad etmek maksadına bağlı olduğu cihetle, böyle bir harekete evveliyetle Ruslar'ın destekçi olmaları beklenirdi.

İngilizler'in ise, gerek Hindistan hâkimiyetleri dolayısıyla ve gerekse Batılılar'la Rusya arasındaki dengenin bozulması yüzünden Rusya'ya karşı olan siyâsetleri gereğince, Osmanlılar'ın yanında yer almaları gerekirdi. Nitekim 1853 tarihli Kırım Harbi'nde, bu lâzıme dolayısıyla bize müzâhir oldukları bilinen bir gerçektir. Lâkin ordu ve donanmanın kuvvetlenmesi, o gün bir numaralı askerî güç olan İngilizler'de rekabet hissini tahrik etmiş ve Osmanlı'nın bu derecede kuvvetlenmesi, İngiliz siyâsetinde bir değişikliğe sebep olmuştu. İhtilâlcî budala güruhunun bundan haberleri yoktu.

Gerçekten bir sene sonra ortaya çıkacak olan 1877-78 Türk-Rus Harbi'nde, başta **Midhad Paşa** olmak üzere bu güruhtan hayatta kalanlar İngilizler'in Rusya'ya karşı bizim yanımızda yer alacaklarını sanmak gafletiyle bu harbi çıkarmaları ve neticeten mâruz kaldığımız felâketler **Sultan II. Abdülhamid**'le ilgili eserimizde tafsilâtıyla izah olunacağı cihetle burada sadece şu gaflet ve ihânete işâretle iktifâ ediyoruz.

İngilizler'in **Sultan Abdülaziz**'e karşı icrâ edilmiş olan ihtilâle vâkî destekleri, kaynakların ittifağıyla sâbit olduğunu söylemiştik. Buna dâir bir-iki misal zikrettikten sonra Topkapı Sarayı'na dönerek oradaki ahvâli anlatmak istiyoruz.

Mahmud Celâleddin Paşa, bu meş'um hâdisedeki İngiliz desteğini şöyle anlatmaktadır:

"Sultan Abdülaziz, Âlî Paşa'nın vefâtından sonra düvel-i garbiyyenin ve husûsen İngiltere devletinin, memâlik-i Osmaniyye'de olan menâfi (men-

faatleri) muktezâsınca Devlet-i Aliye ile minel kadim (eskiden beri) cârî olan kaide-i münâsebâta riâyet-i hâlisâne göstermeyip bilâkis Rusyalıları ırza (râzı etme) ve hoşnud eyleme yolunu tutmuş ve benâbirin (bundan dolayı) Rusya sefiri **General İgnatiyef**, diğerlerinden ziyâde nüfuzunu yürütmüş olmasından dolayı İngiltere'ce hoşnutsuzluk mahsus olduğu gibi **Sultan Abdülaziz**'in '84 tarihinde li-ecelisseyaha Londra'ya azimetinde birlikte bulunmuş olan veliahd-i saltanat **Murad Efendi**'nin etvar ve güftân (hâl ve tavrı) nasılsa, İngilizler'in hüsn-i zan ve muhabbetlerini celbeylediği, **Hüseyin Avni Paşa**'nın mâlumu olmağla Londra'da bazı küberâ (büyükler) ve vükelâ (bakanlar) ile mahremâne görüşerek **Abdülaziz Han**'ın hal'iyle **Murad Efendi**'nin ilcâsı hâlinde etraftan bir günâ târiz vukuu ihtimali şöyle dursun, İngiltere'ce hüsn-i tesir hâsıl edeceğini müeyyed sözler aldığından gazez-i aslîsini icrâyâ medar olacak bir mevki tutmak için tecdid-i ikbâle sâi iken (itibarını yenilemeye çalışmış) Avrupa'da mazhar olduğu ihtirâmât **Sultan Aziz**'in infiâlini mucip olmağla memâlik-i osmaniyyeye avdeti tâcîl ve Konya vâililiğine memuriyetle tahkir olunduğunu, müteakip sarayda bulunan taraftarânı gayretiyle ve akçe kuvvetiyle Konya'ya azimetten kurtulup İstanbul'a geldi. ⁴¹⁸

İ. Hami Danişmend de **Hüseyin Avni Paşa**'nın tedâvi maksadıyla Avrupa'ya gittiğinde meş'um emelini gerçekleştirmek üzere İngilizler'le anlaştığını şöyle ifade etmektedir:

"Nefyinden (sürgününden) dolayı, yıllardan beri Padişah'tan intikam almaya çalışmakta, hal'ini ve hatta tesmimini (zehirlenmesini) tasarlamakta-

dır. Bu tarihten (30 Mayıs 1876) bir sene, bir ay, altı gün evvel sadâretten azli üzerine tedâvî bahanesiyle Londra'ya gittiği zaman **Sultan Abdülaziz**'in hal'ine, İngiliz vükelâsının (bakanlarının) muvâfakatini istemekten bile çekinmemiştir.⁴¹⁹

Bir kaynak daha zikredelim. "Sultan Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı" isimli eserin yazarı **Osman Nûri Bey**:

"**Midhad Paşa** ile rûfekâsı (arkadaşları) İngiltere ve Avusturya sefirlerini de kendi fikirlerine meylettirmeye çalışıyorlardı. İngiltere sefiri **Sir Alyot**, bu plânın icrâsına elinden geldiği kadar muâvenete müheyyâ olduğunu bilâ-tereddüt ifâde etti.⁴²⁰ demek ve bilâhare ilâve etmektedir:

"Fakat hiçbir tedbirde kusur etmiş olmamak için içlerinden biri bizzat İngiltere sefârethânesine giderek teşebbüs-i vâkî muvâfakatle neticelenmediği takdirde hal' müretteplerinin hayatını kurtarmak için Beşike Limanı'nda lengerendâz bulunan İngiliz Filosu'nun harekete müheyyâ bulundurulmasını ricâ ettiler. Sefir **Sir Alyot**, bu bâbda kendilerine teminât itâ ettikten sonra mezkûr filo kumandanına da verilecek işâret üzerine filonun doğruca İstanbul'a müteveccihen hareket ile Dolmabahçe Sarayı pişgâhında (önünde) demir atmasını ve Çanakkale Boğazı kumandanına tâlimât-ı lâzime verilmiş olduğu cihetle İngiliz filosunun Boğaz'dan mürûruna (geçmesine) mümânâat edilmeyeceğini emr ü iş'âr eyledi.⁴²¹

Bu suretle fâillerin maksad ve mâhiyetleri ile

419 İ. Hami Danişmend- c. IV, sh. 256.

420 **Osman Nûri Bey**- **Sultan Abdülhamid-i Sâni** ve Devr-i Saltanatı- Hayat-ı Husûsiye ve Siyâsiyyesi, c. I, İstanbul, 1327, sh: 20.

421 **Osman Nûri Bey**- a.g.e, sh. 21.

onları bir kukla gibi oynatan İngilizlerin desteği⁴²² de izah edildikten sonra atılan cülûs topları üzerine Dolmabahçe Sarayı'nda vâkî olan ahvâli hikâye edelim:

30 Mayıs 1876 sabahı, henüz güneş doğmadan şiddetli yağmur ve fırtına ile ağaçlar kökünden sökülürken, Dolmabahçe Sarayı'nın kuşatılmış bulunduğunu en evvel yâverlerden **Hüsnü Bey** adında biri görüp **Mâbeyci Fahri Bey**'i uykudan uyandırdı. **Fahri Bey**, ahvâle vâkıf olunca:

"-Aman, sarayı ne için abluka etmişler, ne istiyorlar? Efendimize ne cevap vereyim? Acaba sorup öğrenemez miyiz?" deyince, **Hüsnü Bey**, dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya kimseyi bırakmadıkları,

422 Çağdaş bir tarihçi, bu ihtilâlcî kadro ile İngilizler'in temâsını ve onlardan sağladıkları desteği sayfalar dolusu ve müdellel bir sûrette izah ettikten sonra:

"...Bütün bu izahat, hal' işinde İngiltere hükûmetinin ne kadar rolü bulunduğunu ve hiç de şerefli bir rol oynamadığını açıkça gösteriyor ve **Midhad Paşa** ile hal' erbabının ne derece garip bir mânevî sukût içinde bulunduklarına işaret ediyor. **Midhad**'ın İngilizler'le alâkası sonuna kadar böyle devam ediyor. Hatta oğlu **Ali Haydar**, babasının Tâiften yazdığı mektûbu, İngiliz başkonsolosunun zevcesi **Madam Denys**'in etekleri arasından çıkararak vâlidesine verdiğini, babasıyla mektûplaşmalarının onlarca temin edildiğini yazıyor.

Midhad'ın işbaşından düştükten sonra muhâfaza altında İstanbul'a celbedilmesi istneince, İzmir'deki Fransız konsolos-hânesine sığındığı da mâlumdur.

Midhad'ın öyle meşrûfî idâreye taraftar, hürriyete âşık bir adam olmadığı, şahsî karakter itibarıyla "**mutlaku'l-inan, hodbin, hod-pesend, mağrur, her fiil ve amelde mülâhaza-i zâtıyyesine perestîşle müstebid**" bir kimse bulunduğu rivâyet edilmiştir. Görülüyor ki, "**erkân-ı erbaa**"nın bu en mühim adamlarının hepsi de şahsî karakter ve temâyülleir itibarıyla tam bir müstebid iken, ne gariptir ki, Padişah'larına bu isnadı yapmışlar ve bunu da o gün değilse bile bugün tutmuşlardır." (**Ziya Nur Aksun**- a.g.e., c: IV, sh. 131)

buna teşebbüs edenlere askerlerin süngü gösterdikleri⁴²³ karşılığını vermiştir. Bunun üzerine **Fahri Bey**, alalecele giyinip Dolmabahçe Sarayı'nın Camlı Köşk denilen cadde tarafındaki kısma gelip durumu gözleriyle görmüş, önce bir karışıklık çıktığından, askerın, emniyet için sarayı kuşatmış olduğunu sanmıştır.⁴²⁴

Fahri Bey, Harem dâiresine doğru giderek bekçi **Selim Ağa** vâsıtasıyla haremağalarından birini çağırtnmış ve O'na acele Padişah ile görüşmek istediğinin arzını bildirmiştir. Bu sırada **Sultan Abdülaziz**, yatak odasında gecelik entarisiyle bir koltukta oturmakta idi. **Fahri Bey'e**:

“-Bu vukuât nedir?” diye sordu. O da, o âna kadar öğrenebildikleriyle durumu izah etmeye çalışmış, fakat tam ve net bir şey söyleyememiştir. Bu sırada **Hüseyin Avni Paşa**, yâverini **Süleyman Paşa**'ya göndererek:

“-**Sultan Abdülaziz**, Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkıp Topkapı Sarayı'na nakledilmedikçe yeni hükümdar **V. Murad**'ın oraya teşrif etmeyeceğini” bildirmesi üzerine **Süleyman Paşa**, kızlarağası **Cevher Ağa**'yı celbetmek istemiş, **Cevher Ağa**, saklanıp kendini yok dedirtmiş ise de, saklandığı yerden bulunup çıkartılarak **Süleyman Paşa**'nın yanına getirtilmiştir. **Süleyman Paşa**:

“-Hükm-i kaza ve kader böyleymiş!.. Milleti hoşnud etmedi. Kendisini hal' ettiler.⁴²⁵ **Sultan**

423 Yâver Yüzbaşı **Hüsnü Bey**'in 23 Mart 1297 tarihli arızasından naklen **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 54.

424 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 52.

425 Millî tarihimizdeki bütün hâinlerin yaptıkları fenâlıklar bu misâlde olduğu gibi “milletle izâfe etmeleri” müşterek bir aldatmacadır. Nitekim **Midhad Paşa**, 24 Mayıs 1881 tarihli ifadesinde:

Murad hazretleri ittifakla cülûs eyledi ve **Abdülaziz** hazretlerini Topkapı Sarayı'na nakletmelerini irade buyurdu. Evlâd ve iyâlinden kaç kişi isterse hemen alıp teşrif etsinler. Korkmasınlar ve hayatlarından emin olsunlar. Tehlikeden masundurlar. Onların kıllarına gelecek hata için bu asker, başını koymuştur. Çünkü şahıslarına sû-i kasd yoktur ve bu hareket, bir garaza müstenid değildir. Selâmet-i millet arzusundan ileri gelmiştir. Saraydan çıkmakta tereddüd gösterip taannüd gösterir ise, neticesi vahimdir ve bu vehâmetten hâsıl olacak mes'ûliyet kendilerine kalır. Bu mes'ûliyeti üzerlerine almasınlar. Ve ricâ ederiz ki, bizi de böyle ağır bir mes'ûliyetle bırakmasınlar. Dakika fevt etmeyip hemen teşrif etsinler!.."426 demesi üzerine **Cevher Ağa**:

"-Ben bunları nasıl arzedeyim!.." diyerek itiraz etmişse de, **Süleyman Paşa** direktifini kat'î bir sûrette tekrarlayıp, O'nu, hal' için harekete geçmiş olan kuvvetlerin kumandanı **Redif Paşa**'ya göndermiştir.

Bu sırada **Sultan Abdülaziz**, bir şeyler öğ-

"-**Sultan V. Murad**'a biat günü, Seraskerlik Binası'nın önündeki meydanlıkta halkın şiddetli yağan yağmur ve fırtınaya rağmen toplanmış olduğunu..." söyleyerek, bunu halkın hal'i tasvibine bir delil olarak göstermiştir.

Halbuki bu kalabalığın orada toplanması -hiç şüphesiz- harekâtı tasvibin değil, sadece ne olup bittiğine dair umûmî bir merakın eseri idi. Bu işte milletin ne rızâsı ve ne de haberi vardı. Bu husus, sayısız görgü şahidinin beyânıyla sâbittir.

Hüseyin Avni Paşa, Sultan V. Murad'a biat esnasında, **Mahmud Celâleddin Paşa**'ya:

"-Bak, Dünya'da kimsenin haberi olmayarak neler olur!.." demiştir. (**Mahmud Celâleddin Paşa**'dan naklen **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 51)

426 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 56.

renmesi için **Fahri Bey**'i göndermişti. **Fahri Bey**, Başkâtîp **Âtîf Bey**'le Başmâbeynci **Hâfız Mehmed Bey**'le karşılaşmış; onlar da **Redif Paşa**'nın yanından geldiklerini ve O'nun da kendilerine **Sultan Abdülaziz** merhumun Dolmabahçe Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na derhal nakli hususunda kat'î bir lisanla tâlimât vermiş olduğunu söylemeleri üzerine birlikte **Sultan Abdülaziz** merhumun huzuruna girmişler ve vaziyeti, artık mahlû bir hükümdar olan **Sultan Abdülaziz**'e sıkıla sıkıla arzetmişlerdi.

Halbuki **Redif Paşa**, **Süleyman Paşa** gibi kibar ve hüsn-i niyetli bir kimse olmadığından tâlimâtını terbiyesizce kelimeler kullanarak hem **Cevher Ağa**'ya, hem de bu saray mensubu efendilere ifade etmişti.

Âtîf Bey, **Sultan Abdülaziz**'e durumu:

"-**Murad Efendi**, cülûs etmiş ve efendimizin Topkapı Sarayı'nda istirahatleri ferman buyurulmuş!.." diye ifade edince, orada bulunan **Ebrûnigâr Kalfa**:

"-Gözleriniz kör olsun!.. Hepiniz bilirdiniz de ihtâr etmediniz!.. Cümleiniz birliktesiniz!.." tarzında tehevvrle konuşmaya başlayınca, **Sultan Abdülaziz**, O'na susmasını işaret ederek:

"-Sus!.. Artık o lâkırdıların sırası geçtil.. Sakomu (pardesü) getirin. **Yusuf**la **Mahmud** (evlâtları) nerede çağırın!.."427 demiş ve:

"-Ne yapalım, kader böyleymiş!.. Elhamdülil-lâh!.." sözleriyle durumu tevekkülle karşılamıştır.

Sultan Abdülaziz merhûmun vâlidesi **Per-tevniyâl Sultan**'ın bilâhare yazdırmış bulunduğu "**Sergüzeşt-nâme**" isimli eserde:

Sultan Murad'a biat edilmesi ve bunun üze-

427 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 57; **Mahmud Celâled-din Paşa**- a.g.e., sh. 114 vd.

rine Beyazıd Kulesi'ne bayrak çekilmesiyle birlikte donanmadan ve Maçka sırtlarındaki toplardan atışlar başlayınca, bu top sesleri üzerine câriyelerin kendisini bir yerde yangın olduğu zehâbiyle uyandırdıklarını, fakat O'nun bu top atışlarının yangınla alâkası olmadığını, oğlunun hâl' edilmesinden ve **Sultan Murad**'ın cülûsundan dolayı vâkî olduğunu anlayarak oğlunu uyandırdığını, O'nun da:

"Vâlidem, bunu bana kim etti?!.. Beni **Sultan Selim**'e döndürdüler!.." demiş bulunduğunu, **Pertevniyal Sultan**'ın **Avni Paşa**'nın ismini zikretmesi üzerine de:

"Yalnız **Avni Paşa** etmedi. **Rüşdü Paşa** ve **Ahmed Paşa**..." demiş bulunduğunu⁴²⁸ anlatmaktadır.

Pertevniyal Vâlide Sultan, daha sonra oğlunun:

"Vâlidem, ben bu hal'e uğrayacağımı üç defa rüyada görmüş idim. Bundan sonra **Cebrâil** (a.s.) gelse, devleti kabul etmem!.. Artık makbûlüm değildir. El-Hükmü lillâh... Cenâb-ı Hakk'ın takdiri böyle imiş!.." dediğini nakletmektedir.

Padişahın gördüğü bu rüya, cidden meşhur olup bütün kaynaklarda mezkûrdur. **Memduh Paşa**, bunu şöyle anlatmaktadır:

"**Abdülaziz Han**, sadrazam ve serasker **Avni Paşa**'ya iltifât-ı firâvân (ziyâde iltifat) eylediği eyyam (günler) arasında:

"-Bu gece bir rüya gördüm. İngiliz donanması İstanbul'a top atıyordu. Taşkısla'dan asker inip sarayı ihâtâ eyledi. Deniz tarafına geldim. Saraydan çıktım.

"-Serasker **Avni Paşa** nerededir?" suâlime:

428 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 115;
Sergüzeştname'den naklen **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 520.

“-Anı paraladı(lar)!..” cevabını verdiler.

“-Şu ne acib rüya?!” buyururlar.

Avni Paşa bunu istimâ eder. Bâbîâlî'ye geldiğinde Mâliye Nazırı **Yusuf Paşa**'yı bulur.

“-Padişah beni azletmek tasmimindedir (tasavurundadır). Musannâ (simetrik) rüya görmeye başladı.” diyerek keyfiyeti hikâye eder. **Yusuf Paşa**:

“-Sû-i zan etmeyiniz!.. Vükelâsını tebdil hususunda bir hükümdarın rüya tasniine (uydurmasına) ihtiyaç olmaz!..” ifadesiyle **Avni Paşa**'yı temine çağırır.

Hakan-ı merhumun irtihâli günü, karakolhâne bağçesinde Maliye Nâzırı, mezkur rüyayı **Avni Paşa**'ya ihtar edince:

“-Saraydan **Abdülaziz**'in çıkarıldığı evet, sahih!.. Beni askerin paraladığı yalan!..” cevabını vermiş ve bunu söylerken elini dizine vurmuştu.

Birkaç gün sonra **Hüseyin Avni Paşa** bir asker olan çerkes **Hasan Bey** tarafından katledilmek suretiyle **Abdülaziz**'in rüyası tamamıyla çıkmıştır.⁴²⁹

Memduh Paşa, bilâhare **Çerkes Hasan**'dan birinci kurşunu yiyince -yine karakolhânede olduğu gibi- elini şiddetle dizine vurduğunu söylüyor.⁴³⁰

İbnü'l-Emin ise, bu rüyayı naklettikten sonra:

“Rüya, hülyâ değildir. Herkese söylenmez. Söylenirse zararı görülür. Padişah'ın evvelce nefiy (sürgün) ve tahkir ederek kin ve husûmetini celbettirdiği ve bilâhare -gafilete kapılarak- makam-ı iktidara getirdiği bir âdeme şüphe ve vesvese verecek tarzda böyle korkunç bir rüya nakletmesi, akl-ı selimin kabul edeceği hâllerden olmadığı gibi makam-ı

429 **Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât, sh. 84-85.

430 **Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât, sh. 96.

saltanat'ın icab ettiği vakar ve ciddiyet, ihtiyat ve basîret de buna müsaade etmez.⁴³¹ dedikten sonra şunları ilâve ediyor:

"Emsâline nisbetle ilimden behredâr, hassas, fatin (kavrayışlı) ve ince bir padişah olan Hakan-ı merhumun -ruh-i azizini müteessir etmeyeceği bilirse denilir ki- bu tehlikeli, şeâmetâver (uğursuzluk getiren) rüyayı nakletmesi boşboğazlıktan başka bir şey değildir!..

Nefsini tehlikeden muhafaza etme isteyen aklı başında bir âdem, bilintizam yılanın kuyruğuna basar mı?!..⁴³²

Hal'den kırk gün önce görülmüş olan bu rüya, ne yazık ki, aynen tañakkuk etmiştir.

Hüseyin Avni Paşa'nın bu rüyadan bahsederken, "**musannâ**" tâbirini kullanması, mutlak bir yalandır!.. Gerçekten O'nun **Cevdet Paşa**'ya naklettiği ve her önüne gelene tekrarladığı bir başka rüyâ daha vardır ki, onu da gûyâ, kendisi görmüştür. Buna göre, gûyâ **Sultan Abdülaziz**'e karşı giştiği hıyanet ve cinâyet için Peygamber aleyhis-salâtu vesselâm'dan emir almıştır.⁴³³

Sultan Abdülaziz merhum, -gâlib ihtimal ile gördüğü bu rüyanın tesiriyle, kaderine râzı olmuş ve o sırada huzuruna gelen Mâbeynci **Hâfız Mehmed Bey**'e:

"-Böyle olacağını biliyordum. Zira selâtin-i sâlifeden (geçmiş sultanlardan) benim gibi bu devletin ilâ-yı şevket ü şânına (şeref ve kuvvetinin yükselmesine) hizmet edenler, dūçâr-ı felâket oldular. Amcam şehîd-i mağfurun uğradığı felâketin dere-

431 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 521.

432 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 522.

433 Tafsîlât için bkz: **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 523 vd.

cesi sehâif-i tarihi (tarih sayfalarını) al kanlara boyadı. Cümleye bir esef-i ebedî yâdigâr bıraktı. İşte onların gördüğü felâket benim hakkımda da zuhûra geldi!.." demiş ve sonra da:

"Benim silâhlandığım asker, tanzim ve ıslâh eylediğim donanma, bu dakikada beni ablukaya almışlar. Bu hâlde buradan nasıl giderim!.. Fakat gitmemek de olmaz!.."434 diyerek beraberinde götürüleceği kimselere derhal hazırlanmalarını emretmiştir.

Sultan Abdülaziz merhumun olup bitenleri, böylesine gördüğü rüyanın tesiriyle de olsa, tevek-külle karşılaşmasını doğru bulmayanlar da vardır. Bunlar, O'nun ufak bir mukavemet ve karşı koyma hareketine girişse, vâkî ihtilâli ters yüz edebileceğini söylerler. Bunlardan **Mahmud Celâleddin Paşa**, bu gerçeği şöyle ifade etmektedir:

"*Filhakika ol hinde (zamanda) **Sultan Abdülaziz**'in besâlet-i fedâkârâneye mâlik (cesur vefedâkâr) eshâb-ı reyden bir yâr-ı karîni (yakını) bulunup da Padişah'ı saray kapısından çıkararak mücemmî asâkire (toplanmış askerlere) götürmüş olsa ve bir hitabet-i müessire ile betâne-i hâli (gizlenilen hususu) şerh ederek âlet-i inkılâb olan ekâbirin ârâzını (maksatlarını) ortaya koysa idi, âlem birbirine girüp iğvâlât-ı fâside ile (aldatılarak) sevkolunan askerlerin süngüleri tersine dönmek ve mürettib-i fesad olanları tepelemek ihtimalden baid (uzak) değil, belki ağıleb-i melhuzat (gâliben muhtemel) idi. Padişahın böyle bir teşebüs-i fedâkârîsi mukabilinde zâten sarayı muhafaza şâyiasıyla elde edilerek götürülmüş olan efrad-ı askeriyeden kurşun atacak adamın vücudu kolayca farz olunamaz. Bir kere as-*

ker ikaz olunup da hakikat-i hâli anlayınca, zuhuru tabîi olan ihtilâf ve heyecanı **Hüseyin Avni Paşa**, nasıl müdafaa edebilirdi?!.. Lâkin terceme-i hâlinde izah edeceğimiz vechile **Sultan Aziz**'in böyle bir vak'a-yı azimden tahlisine (kurtarılmasına) delâlet-i fedâkârâne gösterecek bir karîn-i sâdıkı (yakını) olmayıp, kurenâ ve nedemâsı (nedimleri) ve saray hizmetindeki askerî umerâsı (binbaşidan yukarı subaylar), alelumum rüşvet ve sirkatle (hırsızlıkla) cemî mâile nâil birtakım erâzil (reziller) idi.⁴³⁵

Cevdet Paşa ise Tezâkir'de, **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın bu kanaatini te'yîden:

"**Sultan Abdülaziz**, sarayı abluka eden askere karşı:

"-Sizi techiz eden benim, silâhlandıran benim, birtakım hâinlerin sözüne aldanmayınız!" diyerek meydana çıkmış olsaydı, askeri kendine celb ü imâle ederek husemâsına (hasımlarına) galebe etmesi, melhuz-i kavî idi. Lâkin ol gün hiçbir şey demeye muktedir olamayıp, bir iş yapamadı. Ve kâne emrul-lâhi mef'ûlâ!..⁴³⁶ demektedir.

Memduh Paşa da "**Hal'ler ve İclâslar**" adlı eserinde, bu kanaati te'yîden Padişah'ın yukarıda ifade edildiği gibi bir hareketi hâlinde ihtilâlin tersine döneceğini anlattıktan sonra, o takdirde:

"-Bâb-ı seraskerîde toplanmış olan dört-beş paşa ne yapabilirdi?!"⁴³⁷ suâlini sormaktadır. Elbette hiç kimse bir şey yapamazdı!..

Çünkü bütün böyle temenniler beyhûdedir. Zira daha önce merhumun devraldığı mirası izah

435 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 112.

436 **Cevdet Paşa**-Tezâkir, c. IV, sh. 157'de Nisâ Sûresi 47 âyet-i kerimeyi zikretmektedir ki, bu meâlen "Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir!.." demektir.

437 **Memduh Paşa**-Hal'ler ve İclâslar, sh. 130.

ederken kader hakkında söylediklerimiz hatırlanırsa, bunu yapamayacağı –hatta yapmayacağı– kolayca anlaşılır. Gâfiller, kaderin ilcaatiyle (zorlamasıyla) tedbir alamazlar. Ârifler ise, dilerlerse gayret galebesiyle karşı koyup mazlûm ve binnetice emsâl olurlar, dilemezlerse mûrâd-ı ilâhiyyeye vukuf sebebiyle hareketsiz kalır ve mazlûmiyeti ihtiyar ederler. Bunda serbesttirler. Nasıl ki, **Sultan II. Abdülhamid** de “Hareket Ordusu” mel’anetine –daha sonra– öylece hareketsiz kalmışsa, bu da aynıdır.

Sultan Abdülaziz merhum, o tarihte 19 yaşında bulunan büyük oğlu **Yusuf İzzeddin** ve 14 yaşındaki ikinci oğlu **Mahmud Celâleddin Efendiler**’le birinci ve ikinci mâbeynciler de beraberinde olmak üzere beş çifte bir kayığa bindirildi.

Vâlidesi, kadınefendilerle çocuklarından ibaret olmak üzere, on bir kişi de, beş harem ağasıyla birlikte diğer kayıklarla karakol sandallarının muhâfazası ve dehşetli bir âfet hâlinde yağan şiddetli yağmur altında Dolmabahçe’den hareket ettiler ve deniz üzerinde bunlardan bazıları hakaretlere uğramaktan masun kalamadılar.⁴³⁸

Sultan Abdülaziz kayığa binmek üzere, saray bahçesinden ilerlerken oradaki askerler **Süleyman Paşa**’nın tâlimâtıyla başlarını kaldırmayıp yere baktılar, resm-i tâzimde bulunmadılar.⁴³⁹

438 **II. Abdülhamid**’e, **Ahmed** imzâsıyla daha sonra takdim edilmiş olan bir jurnalde görgüye müsteniden, o tarihte sekiz yaşında olan Şehzâde **Şevket Efendi**’nin koltuğunun altında bir canfes bohça bulunduğunu, bunun muhâfızlarca zorla çekilip alındığını, içinin muâyene edildiğini, söylenildiği gibi küçük bir minderle bir havludan başka bir şey ihtiva etmediğini, buna rağmen kadınların azarlanıp hakarete uğradığını, itelenip kakılarak kayığa bindirildiklerini, vs. ifade etmektedir. (**Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 57-58)

439 **Süleyman Paşa**- a.g.e., sh. 58’de şu satırlar okun-

Sultan Abdülaziz merhum ve mâiyetindeki-
ler, Sarayburnu'na ulaştığında şiddetli yağmur se-
bebiyle, başta mahlû hükümdar olmak üzere, sı-
rılıslam ıslanmışlardı. Yanlarına başka bir elbise
almaya fırsat bulamadıklarından üstlerini deği-
ştirmek imkânları da yoktu. Sarayburnu'nda hazır
edilmiş olan tüfekli ve baltalı askerlerin muhâfa-
zası altında Topkapı Sarayı'na getirilen sâbık hü-
kümdarın ikametine **"Hünkâr Sofrası"** adı verilen
mahal tahsis edilmişti. Burası, yıllardan beri met-
rük bir vaziyette bırakılmış olmasından dolayı bir-
iki kırık sandalyeden başka eşyası yoktu. Berabe-
rindekilerin çoğu yerlere oturmak mecburiyetinde
bırakılmıştı.

Sultan Abdülaziz, buranın **III. Selim**'in katle-

maktadır:

"Sultan Abdülaziz, saraydan hurûç edeceği sırada **Süley-
man Paşa**'nın sâhil kapısına koyduğu beş-altı nefer, karako-
lun çavuşu Paşa-yı mûmâileyhe gelir, bir temennâ eder ve:

"Abdülaziz Efendi şimdi çıkacak imiş. Çıkarken biz ne
muâmelede bulunacağız?" der.

Süleyman Paşa dahî latîfe kabîlinden olarak:

"Siz ne yapmak istiyorsunuz?" diye suâl eder.

Çavuş, cevâben:

"Ne emrederseniz onu yapmak istiyoruz!.." demesi üzerine
Paşa-yı mûmâileyh:

**"Çıkarken hâzır durup önünüze bakınız. Sakın başınızı
kaldırıp yüzüne bakmayınız!.. Gâyet riâyetli davranınız. Şâyet
size bir şey suâl ederse cevap vermeyiniz. Her ne muâmele
ederse etsin, siz yine önünüze bakınız. Hatta içinizden birini
vurup öldürse bile bâkileriniz yine riâyette kusur etmeyiniz!..."**
diye tenbih eyledi.

Halbuki hiç bunlara hâcet messetmeksizin sükût ve sükû-
net ile askerın önünden geçerek kayığa bindi.

Süleyman Paşa der ki:

**"Birinci defa olarak «Aziz Efendi» tâbirini o çavuşun ağ-
zından işittim."**

dildiği mekân olduğunu fark ederek büyük bir endişeye kapıldı. Pardesösü sırsıklam olmuştu. Onu çıkardığında sırtındaki gecelik entarinin de şiddetli yağmur dolayısıyla aynı şekilde ıslanmış olmasına rağmen yapacak bir şey yoktu. Burası, öyle bir mahrûmiyet yeri idi ki, gerek mahlû Padişah ve gerekse beraberindekiler için yiyecek bir şey talep edildiğinde hiçbir şey bulunamadı.

c- Hal' Sonrası

Sultan Abdülaziz merhum, burada tahammül edilmez mahrûmiyet şartları içinde üç gün ikamet etmiş ve nihayet, daha iyi bir yere nakledilmesi için yeni Padişah'a müracaatta bulunmak mecbûriyetinde kalmıştır. O'nun bu maksatla yazdığı tezkere, hal' fetvasında zikredilen **"şuuru bozuk olduğu"** yolundaki iddiayı çürüten en kat'î bir delildir.⁴⁴⁰

440 **Sultan Abdülaziz** merhumun, Topkapı Sarayı Hümâyunu'ndaki gayr-i müsâid şartlar dolayısıyla başka bir mekâna nakli hususunda yeni padişah **V. Murad**'a gönderdiği tezkere şöyledir:

"Evvelâ Cenâb-ı Allah'a, ba'dehû atebe-i şevketlerine sığınırım; cûlûs-ı hümâyunlarını tebrik ile beraber hizmet-i millette sarf-ı mesâî etmiş isem de hoşnudi hâsıl edemediğimi beyân ve zât-ı şâhânelerinin hoşnudi-i milleti müstelzim olacak hayırlı işlere muvaffakiyetini temennî ederim. Devletin itilâ-yı şân ve muhafazasına vesile-i müstakille olabilecek âlât ve esbâbı cenâb-ı mülûkânelerine âmâde etmiş olduğumu ferâmuş buyurmazlar (hatırdan çıkarmazlar) ümidindeyim; kendi elimle silâhlendirdiğim asker beni bu hâle getirdiğini dahî tahattür buyurmalarını tavsiyeye ibtidar ederek mürüvvet ve insaniyet sıkılmışlara yardım etmek meziyetini gösterdiğinden bulunduğum tenkinâ-yı ısdıraptan (dârlık ızdırabından) halâs ile bir mekân-ı mahsus için inâyet-i şehriyâriğini ricâ ederim ve saltanat-ı **Âl-i Osman**'ı **Abdûlmecid Han** Hazretlerinin hânedânına terk eylerim.

Sultan Abdülaziz merhumun, Topkapı Sarayı'nda geçirdiği üç çileli günün hikâyesini **V. Murad**'ın başmâbeyncisi **Ethem Efendi**; daha sonra bu vak'anın bir muhâkeme mevzuu hâline getirilmesi sırasında yapılan 26 Aralık 1880 tarihli istintakındaki ifadesinde şöyle anlatmaktadır:

"Abdülaziz, Topkapı Sarayı'na gönderildikten sonra **III. Selim**'in şehid edilmiş olduğu dâireye konuldu ve hakkında mülâyim ve âlicenâbâne muâmele yapılması icab ederken, bayağıca muâmele yapıldı. Bir müddet aç kaldı ve sonradan çorba verilmesine müsaade olunmuş ise de bu defa kaşık unutuldu. Sonra bir kırk kaşık bulunup verdiler. **Abdülaziz** bu hâllere karşı mütevekkil bir vaziyet almıştı.

"Getiriniz, ziyânı yoktur. Mukadderât-ı ilâhiyededir" sözleriyle o kırk kaşıkla biraz çorbadan içti.

Abdülaziz abdest almak istediği zaman:

"Emir yoktur!.." diye nalin vermemişler ve gece yatacağı zaman arkasında yağmurdan ıslanmış

(31 Mayıs 1876)

Sultan-ı Mahlû

Abdülaziz amminiz"

Bu tezkereyi eserine derceden **Uzunçarşılı**, bunun değerlendirilmesi hususunda şu sözleri söylemektedir ki, bunlar, devrinin birinci el kaynakları için müşterek olan bir kanaati aksettirmektedir:

"Abdülaziz'in bu tezkeresi, gazetelerle ilân edildiği zaman **Hayrullah Efendi**'nin fetvâsiyle **"muhtelû's-şuur"** (şuuru bozuk) ve **"umûr-i siyâsiyye"**den (siyâsi işlerden) bi-haber olduğu ilân edilen sâbık hükümdarın sehl-i mümteni (imkânsız denilecek derecede kolay ve âşikâr) derecesinde olan ve gâyet nâzikâne yazılan bu yazısını okuyan halk arasında **-Midhad Paşa**'nın da istintakında söylediği gibi- ve bilhassa halle işti- rak etmiş olan asker ve zâbitân arasında dedikodu baş göstermişti." (**Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 61)

olan sakosunu (paltosunu) çıkarıp gecelik entarisi vermediklerinden ıslak elbisesi üzerinde kurumuştur. Kendisini en üzen ve ağlatan şey, **Sultan Selim**'in dâiresine konulmuş olması idi. Bundan dolayı pek korkmuştu. Dâima ağlıyor, öldüreceklerinden korkup nefisini tehlikede gördüğünden telâş ediyordu ve:

"-Bize bir yer tâyin etmezler mi? Yoksa burada mı bırakacaklar?!" demekteydi. O'nun bilhassa **Sultan III. Selim**'in dairesine konulmasında bir kasıd olup olmadığı mâlum olmamakla beraber, vehmini tahrik ve kendisini korkutmak için yapılmış olması da muhtemeldir.

Kendisine yapılan bu muâmelede **V. Murad**'in bir dahli yoktur. Çünkü yeni padişah, hal' erkânının elinde oyuncak gibi olup, hal' erkânı da seraskerin emrine tâbî idiler. Topkapı Sarayı'na girdiği zamandan itibaren bir çok tarihî vak'alara, cinâyetlere sahne olan bu yerde kalmak, **Abdülaziz**'in vehmine dokunmuş ve kendisini öldüreceklerine zâhib olmuştu. Bundan dolayı:

"-Aman, beni **Sultan Selim** gibi öldürecekler!.. Düşmanlarım ahz-ı ser edecekler (kelle akacaklar)!.. Bedhahlarım (kötülüğümü isteyenler) var ise, muhibbânım (dostlarım) da vardır. Şu hâlde kalırsam, âkibet beni itlâf ederler." gibi sözler söylemişti.⁴⁴¹

Gerçekten **Sultan V. Murad**'in, mahlû padişahın mâruz bırakıldığı bu muâmeleden haberi yoktu. Bu durum, hal' heyetinin takdirleri neticesiydi. Gerçeği öğrenince, mahlû padişaha hüsn-i muâmele edilmesini emretmiş bulunmasına rağmen⁴⁴²,

441 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 59-60; **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 115.

442 Hakikaten mahlû hükümdarın, Fer'iyye Sarayı'na nakli sırasında sarayın bahçesinde gerekli tâmirât için bir ki-

kin ve gazele hareket eden bu heyet, **Sultan Abdülaziz** merhumun böylece nâmûsâid şartlar altında bulundurmakla iktifâ etmeyip Dolmabahçe Sarayı'nda, O'ndan arta kalan mal, mülk ve hat-ta câriyeleri bile yağmalayıp talan etmekten geri kalmamışlardır. O güne kadar Osmanlı tarihinde görülmemiş bir hâdise olarak, bir padişah değişikliğini vesile ittihaz edilerek sarayın bu sûretle yağmalanması, hal' heyetinin denâetlerinin bir zirvesini teşkil etmiştir.⁴⁴³ Gerçekten harem-i hümayun târumâr edilmiş, oradan çıkarılan câriyeler, kapa-nın elinde kalmıştır.⁴⁴⁴ En mahrem, şahsî sandıklar açılarak saray mensuplarına âid kıymetli ziynet eşyası çalınmıştır.

Bu sûretle açılan sandıklardan birinden çıkan ve iç hazineye âid olan yedi-sekiz yüz bin lira kıymetindeki mücevherât, Sultan **V. Murad**'ın şeh-zâdeliğinde tefecilere yaptığı borca mukabil olmak üzere, O'nun sarrafı **Hırstaki**'ye verilmiş ve bu

reç kuyusu kazılmıştı. **Sultan Abdülaziz** merhum, oraya doğru ilerlerken vazifeli bir binbaşı hiç gereği yokken **Abdülaziz**'e hitâben:

“-Bahçede gezinmek yasaktır!” diye yüksek sesle hitâb edince, merhum, beraberindeki mâbeynci **Ethem Bey**'e:

“-Galiba mâbeynci olduğunuzu bilmedi, kendini anlatsana!..” demesi üzerine, **Edhem Bey**, bu subaya durumu anlatmış ve geriye dönüp:

“-Efendimizi bilemediler!..” demiştir. Bunun üzerine küs-tah subay, eliyle merhumu göstererek:

“-Bildim, **Aziz Efendi** değil mi?” diye mukabele etmiştir. (**Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 71)

443 Böyle bir yağma, daha sonra büyük siyâsî dehâ **II. Abdülhamid Han** hazretlerini tahttan indirmek üzere Selânik'ten kalkıp gelen mâhud “**Hareket Ordusu**” mensup-larınca da icrâ olunacaktır.

444 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 120-121.

mel'un da, kısa bir müddet sonra bunları gasbederek Avrupa'ya kaçmış ve bir daha geriye dönmemiştir.⁴⁴⁵

Bu arada **Sultan Abdülaziz** merhumun şahsî parası olan seksen beş bin altın, "Cûlus bahşîşi olarak verilecektir!" denilerek alınmış ve yedi yüz milyona yakın esham ve tahvilata da el konularak bunlar, gûyâ Mâliye'nin borcunu karşılamak üzere Osmanlı Bankası'na intikal ettirilmiştir. Diğer taraftan Vâlide Sultan bile dahil olmak üzere bütün saray kadınlarının üzerleri aranmış ve bulunan mücevherler ihtilâlcî subaylar tarafından gasbedilmiştir.

Bu durumu dile getiren mahlû hükümdar, şahsî hesabına şikâyetçi olmamış; sadece:

"Bizim çocuk-çocuğa biraz mücevher almıştım. Onlar gençtirler, heves ederler!.. Hepsi olmasa da ikişer-üçer parçaları verilirse memnun olurum!.." demiş, Vâlidesi'nden alınan mücevherlerin de iâdesini ricâ etmişse de, hal' heyetinden bu haklı talebe kulak asan olmamıştır.⁴⁴⁶

Cevdet Paşa, Osmanlı sarayının bu tarihte ilk defa yağmalanışını şöyle anlatmaktadır:

"Yevm-i hâl'de **Sultan Aziz**'in dâiresi, âdeta yağma edilmişçesine bunca eşyâ-i nefise, şunun-bunun elinde kaldı. **Sultan Aziz**'in ve vâlide ve kadınlarının câriyeleri üzerindeki hulliyâta ve altın-lara varıncaya kadar alınmış olduğu, maatteessüf işitildi. Yeniçeri zamanında vukû bulan ihtilâllerde bile harem-i hümayun hakkında bu türlü muâmelât-ı hakâretkârâne vukû bulmamış olduğu cihetle, bu

445 **Memduh Paşa**-Mirât-ı Şuunât, sh. 94; **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 124-125.

446 Tafsîlât için bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 116-119; **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. IV, sh. 157 vd.

muâmeleler, efkâr-ı umûmiyyeye pek ziyade dokundu ve bundan dolayı **Nuri Paşa** vesâirleri pek ziyâde lisâna geldi. Vak'a-yı hal'den izhâr-ı memnûniyet edenler dahî bu hâlâtı çirkin görüp heyet-i hâzıradan müteneffir olmuşlar idi. **Sultan Abdülaziz**'in vefâtı ise, avâm u havassa o kadar tesir etti ki, efkâr-ı umûmiye def'aten hey'et-i hâzıra aleyhine mütehavvil ve mûnkalib oluverdi.⁴⁴⁷

Bu çirkinlikler cereyan ederken, **Sultan Abdülaziz** merhum, Topkapı Sarayı'ndaki çileli günlerini geçirmekteydi. Nihayet merhumun Sultan **V. Murad**'a gönderdiği arıza, hüsn-i kabul görmüş ve kendisinin beraberindekilerle birlikte Beşiktaş'ta kısa bir müddet sonra katlolunacağı Fer'iyye Sarayı'na⁴⁴⁸ nakli ferman buyurulmuştur. Gerçeği söylemek gerekirse, Sultan **V. Murad**, mahlû hükümdara gerek bu nakil esnasında ve gerekse ikamet edeceği Fer'iyye Sarayı'nda iyi muâmele edilmesi husûsunda gerekli emirleri vermiş olmasına rağmen, hal' heyeti ve bilhassa **Hüseyin Avni Paşa**'nın kafasında mahlû hükümdarı yok etmek bir fikr-i sabit hâlinde bulunduğundan bu denilenlerin hiçbirini yapılmayıp aksine hareket edilmiştir.

3 Haziran 1876 Cuma sabahı, sâbık hükümdar, âilesi mensupları ve mâhiyetindekilerle birlikte Sarayburnu'na getirilerek, kendisinin **Hüseyin Avni Paşa**'ya hediyesi olan beş çifteye bindirilerek⁴⁴⁹

447 **Cevdet Paşa**- Tezâkir, c. IV, sh: 158.

448 Ortaköy Sarayı da denilen bu Fer'iyye daireleri, **Sultan Abdülaziz** tarafından yaptırılmıştı. Çırağan Sarayı'nın müstemilâtından olduğu için buraya "**Fer'iyye**", denilmekte ve tâli veya ikinci derecede demek olarak bu adla anılmaktaydı. **Sultan Abdülaziz** burayı veliahdi **Murad Efendi**'yi oturtmak inşa ettirmişti. Nasib kendisine imiş!..

449 **Sultan Abdülaziz**, **Hüseyin Avni Paşa**'yı sadrazam-

Fer'iyye Sarayı'na nakledilmiştir. Beraberindeki sâbık mâbeyncilerce, bu kayığın açıktan geçirilmesi istendiği hâlde, kayıkçılar kasden ve **Hüseyin Avni Paşa**'nın tâlimâtına uyarak Üsküdar sâhilinden ve O'nun yalısını önünden geçirerek Fer'iyye Sarayı rıhtımına yanaşmışlardır.⁴⁵⁰

Sultan Abdülaziz'in bu sûretle Fer'iyye Sarayı'na naklinden sonra birkaç saat içinde beraberindeki diğer zevât, kadınlar ve harem ağaları da başka kayıklarla buraya getirildiler.

Sultan Abdülaziz merhum, Topkapı Sarayı'ndan buraya nakledilmekle üzerindeki musibet biraz hafiflemiş olmakla beraber, burada **Hüseyin Avni Paşa** ve avanesi tarafından feci bir sûrette birtakım pehlivan eskilerine katlettirilerek şehiden hayatına son verilecektir.

B- ÖLÜMÜNÜN İNTİHAR DEĞİL, CİNÂYET OLUŞU

Sultan Abdülaziz'in mürâcaatı üzerine, Fer'iyye Sarayı'na naklinin birkaç gün geciktirilmesi, buranın alelacele ufak-tefek eksiklerinin giderilmesi ve mefrûşâtının tamamlanması içindi. **Sultan Abdülaziz**, Fer'iyye Saraylarının Ortaköy tarafındaki kısmının harem tarafında oturacağından bu harem kısmı ile selâmlık kısmı arasındaki kapı, süratle örülerek iptal edilmiş ve böylece merhum,

lık mevkiine getirdikten sonra kendisine Hazine-i Hassa'dn on beş bin lira (altın) hediye etmişti. Sonra da O'nu yalısında ziyaret ile taltif eylemişti. Saraya gidip gelmesi için tersâneye emir vererek yaldızlı bir beş çifte kayık yaptırmış, bunu kendisinin kaatili olacak o hâine hediye etmişti. (Bkz: **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. 49)

450 **Midhad Paşa**'nın ifadesinden (İstintak Kâğıdı, 19) naklen, **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. 66.

orada da bir nevî tecrid edilmiş olarak yaşamaya mecbur bırakılmıştı. Karakol kumandanı **İzzed Bey**, taburunu, güyâ mahlû hükümdarı korumak maksadıyla Fer'iyye Karakolu binasıyla sarayın selâmlık kısmının arasına yerleştirmiştir.

Bu sûretle tecrid edilen mahlû hükümdar ve beraberindekiler, ihtilâttan, yani hâriçten bir kimse ile konuşup görüşmekten men' edilmiş bulunuyorlardı. Oradakilerle herhangi bir temâs, ancak karakol kumandanının müsaadesi ile olabilirdi. Sarayın hâricî anahtarları, karakol kumandanının nezdinde muhafaza edilmekteydi.

Böylece mahpus saray mensupları ve mahlû hükümdar arasındaki haberleşmeyi sağlamak üzere de **İzzed Bey**'in mâiyetindeki subaylardan **Necib Bey** vazifelendirilmişti. Bu, aslen gürcü olup **Abdûlmecid**'in şehzâdesi **Nureddin Efendi**'nin kölelerindendi. Hal' işine karışmış ve bu sebeple sûratle terfî ettirildiği gibi yeni padişahın yâverlik sıfatını da kazanmıştı.

3 Haziran 1876 günü Fer'iyye Sarayı'na gelmiş olan **Sultan Abdülaziz**, bahçede karşılaştığı çirkin muâmeleden fevkalâde müteessir olmuştu. Üstelik mâbeyci **Fahri Bey**'e, kendisine karşı hürmetkâr tavrından dolayı:

“-Seni parça parça ederiz!..” gibi tehditler⁴⁵¹ savurulması, ızdırabına tuz biber ekmişti.

Fahri Bey'in omzuna dayanarak ikamet edeceği mekânın odalarını gezmiş ve deniz tarafında bir odayı yatak odası olarak seçmişti. Dolmabahçe'den çıkarken yanına bir pala almıştı. O'nu bir gün kadar muhâfaza ettikten sonra çıkarıp saklaması için Vâlidesi'ne emanet etmişti. Bundan haberdar olan

hal' heyeti, karakol kumandanı **İzzed Bey** vâsıtasıyla, bu palayı merhumun vefâtı günü, şehâdetinden bir saat evvel aldırıldılar. Çünkü bu onların plânlarını aksatabilirdi.

Burada da mahpusların iâşelerini temin hususunda gerekli tedbir alınmamıştı. Bu sebeple mahpuslar, karınlarını doyurmakta güçlük çekiyorlardı. **Sultan Abdülaziz**, Pazar günü sabah kalktıktan sonra çorba ile biraz kuru ekmek istemişti. Çorba bulunamadı. Kadınefendilerden birisi, küçük yaştaki şehzâdelerinden birisi için kaynatmakta olduğu lâpayı verdi. **Ebrûnigâr Kalfa**, bunu **Sultan Abdülaziz**'e takdim ettiğinde, o mazlûm Padişah, bunun ne sûretle temin edilebildiğini sormuş, kalfa da gerçeği ifâde edince:

"-Vâlidesine selâmımı söyle!.. Çocuğun gıdasıdır, O'na yedirsin!.. Güzelce baksın!.." diyerek lâpayı iâde etmiştir.⁴⁵²

Bu vak'a, **Sultan Abdülaziz** merhumun burada da, Topkapı Sarayı'ndakinden çok farklı şartlar içinde bulunmadığını göstermektedir. **Sultan Abdülaziz** merhum, Fer'iyye Sarayı'na nakledildikten sonra orada hizmet etmek üzere Mâbeynci **Fahri Bey**'den başka kimse yoktur. Bu sebeple, gûyâ gerekli hizmetleri görmek üzere, vaktiyle Sultan **V. Murad**'ın Kurbağalıdere Köşkünde çalışmış ve O'nun cülusundan sonra saray hizmetine alınmış olan üç kişinin buraya tâyinleri yapıldı.

Bunlar "**Pehlivan**" veya "**Süvari Mustafa**" denilen şahısla, Boyabatlı **Hacı Mehmed** ve "**Cezayirli**" veya "**Üsküdarlı Mustafa**" denilen adamlardı. Üsküdar'da Ahmedîye Mahallesi'nde doğarak, her nedense "**Cezâyirli**" diye nâm yapmış olan **Musta-**

452 **Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuûnât'tan naklen **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 75.

fa ve diğerleri, güçlü kuvvetli ve vaktiyle pehlivanlık yapmış kimselerdi. Bunlara ayda yüzer lira maaş tahsis edildiği gibi otuzar lira da, daha işe başlarken cep harçlığı verilmişti. Karakolda yatacaklar; sabahtan akşama kadar mahpusların hizmetleriyle meşgul olacaklar, evlerine ancak ayda bir defa gidebilecekler ve gidip gelirken de hiç kimseyle konuşmayacaklardı.

Sultan Abdülaziz ise, bu kendisini katle memûr edilmiş adamlar hakkında hüsn-i zan sahibi olarak gece-gündüz Kur'ân okumak ve namaz kılmakla meşguldü. Gerek Topkapı Sarayı'nda ve gerekse burada duyduğu büyük teessüre rağmen tevekkülden bir ân vâzgeçmeyen mahlû hükümdarın, Pazar sabahı yatak odasında iki bileği birden kesilerek şehid edilmesi üzerine Fer'iyye Sarayı'nda büyük bir vâveylâ kopmuş ve hal' heyeti, bu vak'ayı -tarihî gerçeklere aykırı bir şekilde- intihar olarak ilân etmişlerdir.

Resmen ilân edilmiş olan rapora nazaran, güyâ mahlû hükümdar, herkesi odasından dışarıya çıkardıktan sonra sakallarını düzeltmek için bir makas ve ayna istemiş, sonra da bu makasla iki bileğini birden keserek intihar etmiştir.

Camları kırıp saçlarını başlarını yolan câriyelerin feryâd u figânı, **Hüseyin Avni Paşa**'nın karşı sâhildeki yalısından -her nasılsa- duyulmuş, o hâin de beş çiftesine atlayarak beş-on dakika içerisinde orada hazır bulunup, doktor muâyenesi yapılmadıkça yerinden kaldırılmaması hukûkî bir esas kâide olduğu hâlde, cesed, O'nun emriyle karakola getirilip bir hasırın üzerine atılmıştır. Birisi de karakolun perdelerinden birini koparıp cesedin üzerini örtmüştür.

Gerçek ise, katillerden **Mustafa Pehlivan**'ın

"Yıldız Muhâkemesi"nde 19 Nisan 1881 tarihli ifadesinde anlattığı şekildedir. O ifâde şudur:

"Mahmud Paşa (Damad) benî ve refiklerim Cezâyırlı Mustafa ve Mehmed Ağa'yı mabeyn-i hümayunda misafirlere mahsus olan odaya celb edip mülârün ileyh yalnız olduğu halde:

"Sizi Fer'iyye Sarayı'na memuren göndereceğim, maaşlarınız yüzer liradır; fakat böyle yüzer lira maaşı niçin veriyoruz, biliyor musnuz?"

Biz de:

"Ne bilelim?" dedik. Onun üzerine Mahmud Paşa:

"Şu işi bir an evvel becermeniz içindir!.." dedi. Biz de:

"İş nedir?" dedik.

"Sultan Abdülaziz'in bir saat evvel öldürülmesidir." demesiyle:

"Biz böyle şeyden korkarız!.." dedik.

"Ne korkuyorsunuz, ben size emir veriyorum!.." dedi.

"Bunu icrâ etmeyecek olursanız ekmeğinizden olursunuz, hakkınızda fenâ olur, mazarrat görürsünüz!.." diyerek bize tâlimât verdi." demiş ve Mahmud Paşa'nın⁴⁵³ verdiği tâlimâtta Sultan Abdülaziz'in kimsenin anlayamayacağı tarzda işinin bitirilmesi ve:

"İbtidâ sol kolunun damarlarını kesteikten sonra sağ kolunun damarlarını dahî keserek işinin bitirilmesi..." tavsiye olunmuştur.⁴⁵⁴

Yine aynı şahsın ifâdesine nazaran:

Mahmud Paşa'nın yanından çıkan bu üç şa-

453 Bu hâin, **Damad Ahmed Fethi Paşa'nın** oğlu ticâret nâzırı **Mahmud Celâleddin Paşa'dır.**

454 **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. 179; **İbnü'l-Emin-** a.g.e., sh. 555 vd.

his, **Damad Nûri Paşa**'yı görmüşler ve o da bunlara:

"-**Sultan Aziz**'e iyi hizmet edeceksiniz; gelen giden olur ve bir günâ (nevi) kâğıt gelirse bize haber vereceksiniz!.." diyerek otuzar lira elbise parası vermiştir.

Pehlivan Mustafa, aynı tarihli ifâdesinde tâlimât aldıktan sonra bir yâver vasıtasıyla evvelâ Fer'iyye karakoluna gelip o gece orada yattıktan sonra alaturka iki raddelerinde **Fahri Bey** gelip arkadaşlarıyla beraber kendisini alıp Fer'iyye'ye götürdüğünü ve eline beyaz saplı bir çakı verip odaya girince, **Fahri Bey**'in derhal arkasından **Abdülaziz**'i kucaklayıp kollarını tuttuğunu, **Cezâyirli Mustafa** da ayaklarına oturup kendisi de **Mahmud Paşa**'nın târif ettiği vechile ibtidâ sol kolun ve sonra sağ kolun damarlarını kestiğini ve sol kolundan ziyâde kan aktığını ve sağ kolundan ise az kan aktığını söylemiştir.⁴⁵⁵

Uzunçarşılı bu noktayı aşağıdaki dipnotla te'yid ve izah etmektedir:

"Hadım Araplar ifadelerinde **Abdülaziz**'in:

"-Aman Allah, can kurtaran yok mu?" diye bağırdığını söylemişlerdir. Bu ameliyat yapılırken **Pehlivan Mustafa**, Arapların odada bulunduklarını ve Araplar ise, mahkemedeki ifâdelerinde odaya girmeyerek hâdiseyi kapının önünden seyrettiklerini beyân etmişlerdir.⁴⁵⁶

Güçlü-kuvvetli olan **Abdülaziz**'in bu vaziyete karşı nasıl durduğu düşünen müstantık:

"-O sırada **Sultan Aziz** hazretleri ne hâl ve muâmelede bulundular?!" diye sorunca, **Pehlivan**:

455 **Uzunçarşılı**- a.y.

456 a.y.

"-Bizimle oraya memuren gönderilen dört haremağasından ikisi orada hâzırdı." demiş ve **Sultan Abdülaziz** üzerinde ameliyat yapılırken haremağaları pencerelere, kapılara nezâret edip telâşlı olarak gezinmişler ve daha başka adam bulunup bulunmadığı suâline de:

"Yapacağı işin heyecanıyla başka kimse olup olmadığının farkında olmadığını..." söylemiştir. Bu sırada **Abdülaziz**'in üzerinde bir ince gömlek ile entari ve yanında Kur'ân-ı Kerîm varmış.

Mustafa Çavuş'un matlûb-âli üzere (yani **Sultan II. Abdülhamid**'in isteği üzerine) verdiği ifade **Abdülhamid**'e arzedilince, Padişah kendi el yazısıyla **Mustafa**'nın takriri gibi **Hacı Mehmed**'in de istintak ile ifadesinin zabt olunmasını ve hadımların celpolunarak yüzleştirilmelerini irâde eylemiştir.⁴⁵⁷

Bunun üzerine diğer maznun pehlivaların da tekrar ifadeleri alınmış, onlar da aşağı-yukarı aynı şeyleri söylemişlerdir.⁴⁵⁸

457 **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. 180.

458 Meselâ Boyabathı **Hacı Mehmed**:

"...Pazar günü sabahleyin, **Çavuş (Mustafa)** ve refikimiz **Cezâyirli Mustafa** ile beraber olduğumuz hâlde **Fahri Bey**, bizi karakolhânedan alıp Fer'iyye Sarayı'nın içine götürdü. **Sultan Aziz**'in odasına girdik. **Fahri Bey**, arkasından kollarını tutup, ben ve **Mustafa**, ayaklarını tuttuk. **Çavuş Mustafa**, beyaz çakı ile kollarının damarlarını kesti. Canı çıkmadan savuştuk." (**İbnü'l-Emin-** a.g.e., sh. 555-556)

Haremağası **Reyhan** da O'nu teyiden şöyle söylemiştir:

"-Odaya girenler, **Cezâyirli Mustafa**, diğer **Mustafa**, **Mehmed Ağa**, **Fahri Bey**, asker **Ali Bey**, **Necib**, **Haremağası Râkım** ve bendenizden ibârettir. Diğer haremağası **Nazif** aşağı katta idi. Odanın iç tarafında o iki asker zâbiti (**Ali** ve **Necib**) kılıçlarını çekmiş oldukları hâlde birisi içeri girmek ister ise, vurmak üzere beklemekte idiler. Merhumun arkasından dahî **Fahri Bey** tutmakta idi. **Mehmed Ağa** ile **Cezâyirli Mustafa** dizlerinden ve sair mahallerinden tutmakta olduğu hâlde diğer

Uzunçarşılı, bu ifadelerin işkence ile temin olduğunu⁴⁵⁹ ve binnetice bunların geçersiz bu-

Mustafa Çavuş dahî Avrupa'daan gelen beyaz saplı bir ufak neşter gibi çakı ile kesmekte olduğunu gördüm. **Sultan Aziz**:

"-Aman Allah!.." diye bağurmakta idi. Camlar kapalı idi. Kapının hâricinde sofada dahî iki nefer asker beklemekte idi. Bir damarını kestiler. Kan kapıya kadar fışkırdığını gördüm. Bu işler, on-onbeş dakika bir müddet içinde oldu. Andan sonra bir perde yırtıldılar. Sarmak için... Badehû **Vâlide Sultan** ve ikinci Hazine-dar vesâir kalabalık koştular. Her taraftan feryad ve figana başladılar." (**İbn'ül-Emin**- a.g.e., sh. 556)

Bu mâhiyette olmak üzere başka ifadeler de mevcut olmakla beraber, biz, bu kadarla iktifâ ediyoruz.

459 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 177'de:

"Padişah'ın (**II. Abdülhamid**) emriyle **Mustafa Pehlivan**'ın bu istintaki (soruşturması) geceli-gündüzlü işkence yapılmak sûretiyle altı gün sürmüştür." denilmektedir. Fakat gerçek şu ki, böyle bir iddiayı teyid edecek ortada hiçbir delil mevcut değildir. **Uzunçarşılı** bu iddiasını iki çürük kaynağa dayandırmaktadır. Bunlardan biri **Midhad Paşa** (a.g.e., sh. 169), diğeri ise, İngiltere'de yayınlanan Times Gazetesi'dir. (a.g.e., sh. 170 ve 336)

Bununla beraber meseleyi uzun uzadıya tahlil etmiş bulunan **İsmail Hami Danişmend**, bu hususu şöyle izah etmektedir:

"Katillerin mahkemede **Abdurrahman Şeref**'in tâbiriyle cinâyetlerini "birer birer ve serbest" itiraf edip "**ber-tafsil teş-rih**" etmeleri intihar taraftarlarında dayak ve işkence ile izah edilir. Nitekim **Midhad Paşa** da muhâkemesinde öyle izah etmiştir. Hatta Yıldız evrâkı içinde bunu te'yid edecek bir-iki vesikaya bile tesâdüf etmiştir. Bilhassa mâhud pehlivanlara bazı işkenceler yapıldığı muhakkaktır(!).. Fakat şu da muhakkaktır ki, dünyada pek çok kimselere hakikat, ancak dayak ve tehditle itiraf ettirilebilir; bugün bile bir çok devletlerin polis teşkilâtında cinâyetleri tenvir için şiddet başlıca vâsitalardandır. Cinâyetini kolayca itiraf ediverecek kuzu gibi cânî ve melek gibi katil nerede bulunabilir? Bu yolun meşrû bir yol olmadığı muhakkak olmakla beraber, bilhassa ondokuzuncu asırda bütün idârelerin baş vurduğu en kestirme yol olduğu da unutulmamalıdır." (**İ. Hami Danişmend**- a.g.e., sh. 277)

lunduğunu iddia etmektedir. Halbuki maznunlara böyle bir işkence yapılmış olduğuna dair ortada hiçbir delil yoktur. Yıldız Mahkemesi evrâkını baştan başa incelemiş bulunan **İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey** dahî “işkence”den bahsetmemektedir. Bu işkence iddiasının **Midhad Paşa**’nın “Mir’ât-ı Hayret” isimli eserindeki sözlerine münhasır bulunduğu görülmektedir.

Gerçekten **Midhad Paşa**:

“**Sultan Abdülaziz**’in katilleri olmak üzere memleketlerinden celbolunan eşhâs-ı mezkûre (zikri geçen şahıslar) **Mustafa’lar** ve **Hacı Mehmed** ile **Fahri Bey** ve **Damad Nûri** ve **Mahmud Paşa’lar**, istintaklarında katil maddesinin aslı olmadığını muşırın söylemişlerse de, **Pehlivan Mustafa** ve **Hacı Mehmed** işkenceye tahammül edemediklerinden **Fahri Bey**’in muâvenetiyle katleylediklerini takrir eylediklerini...”⁴⁶⁰ iddia etmektedir.

Uzunçarşılı, adı geçen eserin önsözünde:

“Ben bu eseri hazırlamadan beş-altı sene evvel, **Abdülaziz**’in vefâtına dâir istintâk fezlekesiyle iddiânâme ve itham mazbataları ve nihâyet bütün mahkeme ilâmlarını okumuş ve bunun neticesinde verilen karara bakarak **Abdülaziz**’in öldürülmüş olduğuna ihtimal vermiştim.”⁴⁶¹ dedikten sonra:

“**Abdülhamid**’e verilen jurnalleri ve diğer vesikaları okuyunca gözüüm açıldı. Bazı maznunların istintaklarının biri gayr-ı resmî, diğeri resmî olarak iki şekilde yapıldığını anladım.”⁴⁶² ilâvesini yapmaktadır.

Bu sûretle kendisinde hâsıl olan kanaat deği-

460 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 556.

461 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. XV.

462 a.y.

şikliğinin de şu şekilde izah etmektedir:

“Yapılan tahkîkatta mutlak sûrette katil işi arandığı için buna aykırı sözler, inkârlar ne kadar mâkul olurlarsa olsunlar nazar-ı dikkate alınmayarak tazyik ve işkence ile istenilen noktalara getirilmeye çalışıldığına dikkat ettim.

Maznûnların ifadelerinde dikkati çeken noktalardan birisi de, bunla birbirleriyle görüşüp konuşmadan ayrı ayrı yerlerden Yıldız’a getirilip ve orada yine ayrı ayrı yerlerde hapis edildikleri hâlde, ilk istintaklarındaki ifadeleri birbirini tutmakta ve bu suretle ölüm vak’asının intihar olduğu açık olarak görülmektedir. Fakat nihayet tahammül edilmez işkenceler neticesinde **Mustafa Pehlivan** ile **Hacı Mehmed** ilk ifadelerinin tamamen aksini söyleyerek **Abdülaziz**’i öldürdüklerini beyân etmişler ve açılan dâvâyı arzu edilen şekle doğru götürmek sûretiyle baş rolü oynamışlardır.

Bu suretle dâvânın içine yukarıki iki şahıstan başka arkadaşları olan **Cezâyirli Mustafa** da sokulup bunları mâneyinci **Fahri Bey** de ilâve edilmiştir; çünkü katillerin Fer’iyye’ye girmeleri için içeriden bir kimseye ihtiyaç olup bu da ancak Fer’iyye Sarayı’nda erkek olarak bulunan **Fahri Bey** olabileceğinden o da tevkîf edilerek istenildiği şekilde söyletilmek için işkenceye tâbî tutulmuştur. İşin tuhaf taraflarından birisi de **Sultan Abdülaziz**’i öldürmek için **Damad Mahmud Paşa**’nın tâlimâtıyla gönderilen bu üç şahsın yanlarında bir tınak çakısı bile bulunmamasıdır. Bunların eline bir sedef saplı çakıyı gûyâ **Fahri Bey** vermiştir.⁴⁶³

O’na göre, yapılan muhâkeme gayr-i âdildir.⁴⁶⁴

463 **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. XVI.

464 **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. XVII.

Binäenaleyh verilen hüküm doğru değildir. Çünkü maznunlar işkence görmüştür. Öyleyse **Sultan Abdülaziz** şehid edilmemiş, intihar etmiştir!..

Halbuki, **Uzunçarşılı**'nın bu "işkence iddiası" zannidir. O, bunu hiçbir delil ile teyid edemekte, bunu sadece -daha önce söylediğimiz üzere- **Midhad Paşa**'nın ifadesiyle Times Gazetesi'ne dayandırmaktadır. Unutmamak gerekir ki, **Midhad Paşa**, cinâyette medhaldârdır.⁴⁶⁵ Diğer kaynak da bir düşman gazetesidir. Bu neticeyi bir de maznunların ifadelerinin iki defa alınmış olmasından istidlâl etmektedir.

Halbuki, maznunların ifade değiştirmelerinin asıl sâikının Padişah tarafından kendileri hakkındaki peşin bir afv taahhüdünün yapılmış olması olmaz mı? Elbette bu daha gâlip bir ihtimâldir.

Kaldı ki, bunu te'yid eden başka deliller de vardır. Bu delilleri de yine **Uzunçarşılı** şöyle sıralamaktadır:

"1- Bahçıvan ve uşak mâkulesinden üç kişinin yüzer lira aylıkla sâbık hükümdarın hizmetine tâyin olunmaları.⁴⁶⁶

2- Merhûmun icabında kendisini müdâfaa edebileceği plânın bir tertiple alınması.

3- Üzerinde daha hayat eseri varken doktorlara odasında muâyene ettirilmeden bir pencere per-

465 Şu satırlar da -**Midhad Paşa**'nın soruşturma evrâkından naklen- **Uzunçarşılı**'nındır:

"...Bâbiâli'ye gelen **Midhad Paşa**, orada **Sultan Abdülaziz**'in intiharını (!) haber alınca:

"Bu sûretle vefâtı iyi oldu. Çünkü zabtı müşküldü." demişti." (a.g.e., sh. 111)

466 **Uzunçarşılı** bu noktayı şu dipnotla da teyid etmektedir:

"**Abdülaziz**'in ölümünün intihar olmayıp katil olduğu hakkında en çok şüpheyi celbeden bu maddedir."

desine konularak alelacele Fer'îye karakolhânesine indirilmesi.

4- Vefâtı hakkında on dokuz tabib tarafından verilmiş olan raporun vâzih ve sarîh olmaması ve bize gösterilen makasın bu yaraları vücûde getirebileceğinin kaydıya iktifâ edilerek müphem ifadede bulunulması.

5- **Hüseyin Avni Paşa**'nın:

"-Bu avam cenâzesi değildir, size her tarafını muâyene ettiremem." dediğinin işaasıyla güyâ tam muâyeneye mâni olduğunun söylenmesi.⁴⁶⁷

6- **Marko Paşa**'nın ifâdesindeki **Abdülhamid**'in maksadına uygun sözleri.

7- Cenâze görülmeden, yalnız **Fahri Bey**'in sözüyle iktifâ olunmak sûretiyle şer'î ilâm yapılmış olması.

8- **Abdülaziz**'in hizmetine tâyin edilen **Mustafa**'lar ile **Hacı Mehmed**'in vak'adan sonra cüz'î çıraklık maaşıyla tekaüt edildikleri hâlde muhâkemeleri dolayısıyla yalan olarak "yüksek maaşlarla memleketlerine gönderilmiştir." yollu hal-ka ilân edilmesi.

9- **Abdülaziz**'in hasmı olan **Hüseyin Avni Paşa**'nın vefât günü Kuzguncuk'taki yahısından ilk olarak Fer'îyye'ye gelmiş olması.

10- **Abdülaziz**'in hizmetine tâyin olunarak henüz Fer'îyye Sarayı'na girmeyerek karakolda yatmış olan malûm üç şahıstan ikisinin (**Mustafa Çavuş**'la **Hacı Mehmed**'in) çeşitli tazyik ve işkence neticesin-

467 **Uzunçarşılı** bu maddeyi de şu dipnotla takviye etmektedir:

"**Abdülaziz**'i muâyene eden doktorlardan Markel, mahkemede kendisine muâyene hakkında sorulan suâle:

"-Biz, cesedin yalnız yüzünü, kollarını ve ayaklarını gördük." demiştir.

de Fer'iyye'ye girip sabık hükümdarı öldürmüş olduklarını söylemeleri.

11-Damad Mahmud ve Damad Nûri Paşalar'ın evvelki isticvablarına tamamen muhâlif olarak **Abdülhamid**'in vaadleri üzerine aflarına havi padişaha takdim ettikleri arizalarına **V. Murad**'in vâlidesinin iradeleriyle **Abdülaziz**'i öldürmek üzere emir verdiklerini beyân etmeleri.⁴⁶⁸

Bütün bu delilleri böylece sayıp döktüğü ve onlara karşı ikna edici cevaplar veremediği hâlde, mantıksız ve zoraki bir sûrette "**intihar**"a hükmeden **Uzunçarşılı**'nın birer cümle hâlinde ifâde ettiği bu delilleri, biz biraz daha izah etmek istiyoruz. Ancak önce resmî rapora geelim:

Hüseyin Avni Paşa hazırlıklı idi. Bu iş için rapor alacağı insanları evvelden tesbit etmişti. Bunlar 19 kişiydiler. Derhal bu doktorları celbetti. Bunların bir kısmı müslüman (!), bir kısmı hristiyandı. Cesedi muâyene etmelerine müsaade etmeyerek raporlarını yazmalarını istedi. Gûyâ intihar vâsıtası olan sakal düzeltmeye mahsus küçücük makası göstererek⁴⁶⁹ onlardan gerekli zabtı tutmalarını talep etti.

Her nedense Fransızca olarak tanzim edilen raporun, ertesi günü Türkçe tercümesi gazetelerde yayınlanmıştır. Bu metin şöyledir:

"*Bermukteza-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî (Padişah irâdesi üzerine) vûkelâ-yı fîham hazeratı tarafından verilen emir üzerine 12 Cemâziyelevvel, sene 1293 ve 5 Haziran 1876 Pazar günü*

468 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 137-138.

469 "Aslında böyle bir makas -her nedense- bulunamadı. Benzer bir makas kullanarak:

"-Bunun gibi bir şey denildi." (Bkz. **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 230'da yer alan 350 numaralı dipnot)

öğleden bir saat evvel, Hüdâvendigâr-ı Sâbık (eski hükümdar) **Abdülaziz Han**'ın sebeb-i mevtini tahkik etmek için saray-ı hümayun ittisalinde (bitişğinde) bulunan karakolhâneye giderek bizi alt katta bulunan bir odaya götürdüklerinde yerde serilmiş bir şilte üzerinde üzeri cedid bir bez ile örtülmüş bir cesed gördük. Örtüyü kaldırdığımızda Hüdâvendigâr-ı sâbık **Abdülaziz Han**'ın cesedi olduğunu tanıdık. Lede'l-muâyene bilcümle âzâsı soğuk, kansız ve soluk ve bazı mahalleri dem-i mütehassir ile mestûr olup cesed ise henüz donmamıştı. Göz kapakları açıkça, karîna-i lâmiyası hafifçe kesfi ve ağız dahî biraz açık idi ve kolları ile ayaklarını setreden bezler kan ile mülemmâ olup kolundaki bezi kaldırdığımızda sol kolunun bükümünün biraz aşağısında beş aşir-i zirâ' (beş santimetre) tûlünde, üç aşir-i zirâ (üç santimetre) umkunda (derinliğinde) bir ceriha müşâhede ettik. İşbu cerihanın kenarları pürüzlü ve gayr-i muntazam olup istikameti ise yukarıdan aşağıya ve dâhilden hârice doğru idi. Mezkûr nâhiyenin evridesi (damarları) kesilmiş ve şiryân-ı zendî takriben huric eylediği noktada çapının rub'u açılmış idi. Sağ kolunun büküm mahallinde dahî iki buçuk aşir-i zira' (iki buçuk santimetre) tûlünde kezâlik pürüzlü ve biraz münharif bir ceriha müşâhede eyledik. İşbu mahaldeki ceriha küçük çaplı evride üzerinde olup şerâyîn sâlim idiler. On aşir-i zira' (on santimetre) tûlünde ve ziyâde keskin ve bir kolunun ucuna yakın yan tarafında ufak bir düğmesi bulunan bir mık-râz (makas) irâe olundu. Mezkûr mık-râz kanlı olup Hüdâvendigâr-ı sâbıkın bâlâda zikrolunan cerîhaları bununla icrâ etmiş olduğunu bizlere beyân ettiler. Ba'dehû bizleri Hüdâvendigâr-ı merhûmun ikamet-gâhı olan deniz tarafındaki büyük odaya götürdüler. Bu odada bir pencerenin kurbünde bulunan köşe

minderi üzeri kan ile göl kesilmiş ve hasırın üzerinde dahî pıhtılaşmış vâfir mikdar kan bulunduğu gibi hasırın ötesinde berüsünde dahî kan lekeleri müşâhede olunmuştur.

İşte sâlifü'z-zikr ahvâlden cümlemiz müttahiden ati'z-zikr kararı verdik:

Evvelâ, Hüdâvendigâr-ı sâbık **Abdülaziz Han**'ın vefâtına kol bükümlerindeki evi'yenin kat'ıyla hâsıl olan seylân-ı dem sebep olmuştur;

Sâniyen, bize irâe olunan âlet-i cürûh-i mezkûreyi husûle getürebilir;

Sâlisen, cürûhun hey'et ve istikametinden ve bunları husûle getirmiş olan âlet-i carihâdan bir intihar, yani telef-i nefs vukua geldiği istidlâl olunuyor. Binâenaleyh Çırağan Saray-ı Hümâyunu Karagolhânesi'nde yapmış olduğumuz işbu mazbata-i âcizânemiz imzâ ve takdim kılındı.

Dr. Makro, Dr. Nuri, Dr. Soto, Dr. Espagnol, Dr. Marc-Marcel, Dr. Yatropulo, Dr. Abdün-nur, Dr. Servet, Dr. De Castro, Dr. Maroen, Dr. Jules Melincen, Dr. Konstantin Carathéodory, Dr. Dickson, Dr. Vitales, Dr. Eduard Spadaro, Dr. Nurican, Dr. Melyan Bey, Dr. Mustafa, Dr. Mehmet"

"İlk önce beş doktor tarafından **"sudan bir rapor"** yazılmışsa da, vükelânın hoşuna gitmediği için değiştirilip işte bu ikinci rapor tertip ve neşredilmiştir."⁴⁷⁰

a- Raporun Sakatlıkları

1-Yukarıya dercedilen rapor, doktorların, casedi gerekli şekilde muâyene etmeleri sonucunda

470 **İsmail Hami Danişmend-** a.g.e., sh. 267-268; **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh. 91-92.

En foi de quoi nous avons signé
et signé le présent procès verbal
fait au Corps de garde de Kotsay
année, mois et jour.

Charles W. Higgins

D. C. Kennedy

J. A. Dickson

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

L. Harris

D. C. Kennedy

J. A. Dickson

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

John W. Ambrose

tanzim edilmiş değildir. Bu husûsu, son devir vakanüvislerinden **Abdurrahman Şeref Efendi** şöyle ifade etmektedir:

"Celbolunan etibbâ (tabibler) na'sı biletrâf (iyice) muâyene etmek istediklerinde kılıcına dayanmış olduğu hâlde kapıda duran Hüseyin Avni Paşa mâni olmuş ve:

"-Bu cenâze; Ahmed Ağa, Mehmed Ağa değildir. Bir padişaktır. O'nun her tarafını açtırıp size gösteremem!.." demiştir.

Serasker'in aldığı vaz-ı tehdidkârâne (tehdidkâr tavır) üzerine etibbâ, sathice muâyene ile iktifâ eylemişlerdir."⁴⁷¹

O zaman İngiltere büyükelçisi olarak İstanbul'da bulunan **Henry Elliot**, rapora imzâ koyan İngiliz doktorlarının cesedi hakkıyla tetkik etmiş olduklarını iddia etmekteyse de, bu doğru değildir. Kendisinin hayli zaman sonra Londra'da yayınlanan **"Nineteen Century"** (19. Yüzyıl) adlı dergideki uzunca makalesinde bu iddiayı ortaya atmış ve vak'anın intihar olduğunu söylemiştir. **Sultan Abdülaziz**'in hal'inde kendisi de -evvelce anlatılmış bulunduğu üzere- methaldâr olduğu cihetle, O'nun bu iddiasının, kendisini ve desteklediği kimseleri temize çıkarmak gayretinin eseri olduğu şüphesizdir. **Henry Elliot**'un bu makalesi, yine Londra'da yayınlanan Jön Türkler'in **"Hürriyet"** isimli gazetelerinde tercüme ve nakledilmiş olduğu gibi ayrıca da risâle hâlinde basılmıştır.

Bu risâle dikkatle okunduğunda, bunun **Henry Elliot**'un ya kasden veyahud da o sırada bunamış bir kimse olması dolayısıyla pek çok fiili ve mantikî yanlışlarla dolu olduğu görülür. Meselâ

471 Türk Tarih Encümeni Mecmuası, No: 6, sh: 83'den naklen **İbnü'l-Emin-** a.g.e., sh. 543.

Sultan Abdülaziz'in vefatı hakkında Dr. Marko Paşa'nın takirini
ve verilen rapor hakkında mütalâası

Sultan Abdülaziz merhumun 1862'den beri cinnet getirmiş olduğunu ve son 14 senesini "deli" olarak yaşadığını, Padişah'ın yangın korkusundan dolayı sarayda kendi odasından başka hiçbir yerde ışık yaktırmadığını, saray içinde herkesin el yordamıyla dolaştığını söylemekte, Dolmabahçe Sarayı'ndan "**Dolmabahçe Kışlası**" diye bahsetmeye kadar akla-hayale gelmedik yanlışlarla dolu olan bu risâleyi **İsmail Hami Danişmend**, "**Muhayyelât-ı Aziz Efendi**" masallarına benzetmekte⁴⁷² ve bunun hiçbir ilmi ve tarihî kıymeti olmadığını söylemektedir.

Buna mukabil **Hüseyin Avni Paşa**'nın doktorları -yukarıda **Abdurrahman Şeref Efendi**'nin sarih ifadesinde görüldüğü şekilde- tehdid edip cesedi muâyene etmelerine izin vermediği hususu, bütün kaynakların ittifakıyla sâbittir.

2-Bazı doktorlar ve bu arada **Marko Paşa**, cesedin muâyenesine iştirâk etmedikleri hâlde rapora "**bilâ-muâyene**" imza koymuşlardır ki, bu husus, **Marko Paşa**'nın daha sonra kurulan Yıldız Mahkemesi'ndeki ifâdesiyle de sâbittir.⁴⁷³

Aynı durumda olan ve ismi mâlum olmayan bir doktor, raporu bu şartlarla imza etmekten istinkâf eylediği için Trablusgarb'a sürülmüştür.⁴⁷⁴

Ayrıca mabeyn askerî doktorlarından **Ömer Paşa** da, raporu imza etmek istemeyince **Hüseyin Avni Paşa** tarafından:

"-Edebsizlik ediyorsun!.." denilerek takdir edilmiş ve hemen oracıkta rütbeleri sökülerek askerlikten tardedilmiştir.

3-Bu rapor, Avrupa doktor ve hukukçuları ta-

472 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., c. IV, sh. 278.

473 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 265.

474 **İ. Hami Danişmend**- a.g.e., c. IV, sh. 270.

rafından da münâkaşa edilmiş ve onların pek çoğu bunu adli tıp kaidelerine aykırı bir sûrette tanzim edilmiş bularak tenkid etmişlerdir.

4-Aynı şekilde diktatör **Hüseyin Avni Paşa** ve avanesinin tehdidkâr tesirleri zâil olduktan sonra, bazı Türk doktorları da, bu raporu ve onun tanzim ediliş şeklini ele alarak uzun uzun tenkid etmişlerdir. Bunlardan Sıhhiye Vekâleti danışma kurulu başkanı **Dr. Ali Süha Delilbaşı**'nın bu babdaki mütalaaları, şâyân-ı dikkattir. Bu zât, vak'a mahalline âit husûsiyetlerin, orada bir mücadele geçip geçmediğine dâir emârelerin, nâaşın vücudunun herhangi bir yerinde yara-bere olup olmadığının ve buna benzer sayısız keyfiyetin raporda yer almadığını söyleyerek bunun ilmî ve tıbbî bir değeri olmayacağını ifade etmektedir.

5-Gerçekten **Sultan Abdülaziz**'in cenazesini gasletmiş ve kefenlemiş olan Sultanahmed Câmîi imamı **Ömer Efendi**, Yıldız Mahkemesi'nde dinlendiğinde cenâzede kalp muhitinin mosmor olduğunu ifade etmiştir. Ayakta duramayacak derecede bir pîr-i fânî olan ve ağlaya ağlaya ifâde veren bu hocaefendinin dinlendiği celsede, vak'a günü **Sultan Abdülaziz**'in üstünde bulunan bir hırka mahkemeye ibraz edilmiştir ki, onun sol meme hizasına gelen ve **Ömer Efendi**'nin morarmış diye ifade ettiği nâhiyeye denk düşen kısmında bir delik mevcuddu. Ayrıca **Ömer Efendi** ile birlikte gasil hizmetine iştirâk eden yedi kişinin ifâdeleriyle cesedin sol meme hizasındaki bu morluktan başka iki dişinin kırık ve sakalının sol tarafının da yoluk olduğu sâbit olmuştur.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, namus-i mücessem bir insan olduğunu defaatle beyân ettiği **Âtîf Bey**'e, merhumun şehzâdelerinden birinin (**Ab-**

dülmecid Efendi olmalı) gönderdiği bir mektubu eserine dercetmiştir. Bunda “*cesedi gasledenlerin kalbin üstüne doğru ince bir âlet-i ceriha ile açılmış bir yara mevcut ve kan müterâkim (birikmiş) olduğuna dâir ifâdâtta bulundukları*” kaydedilmektedir.

6-Cesed gereksiz ve kanuna aykırı bir sûrette bulunduğu yerden karakola nakledildiğinde, kendisinde hâlâ hayat eseri mevcuddu. Bu husus, kaynakların şehâdeti ve kaatillerin mahkemedeki ifadeleri ile sâbittir. Katillerden birisi, gûyâ bir mâdenî para ile kesik damar üzerine tazyik ederek kanı durdurmaya çalışmış imiş. Peki öyleyse, henüz hayat eseri olan bir cesede müdahale doktorların değil de, böyle pehlivan eskilerinin işimiydi ki, doktorlar bu duruma aslâ müdahale etmedikleri gibi, bu keyfiyeti raporlarına da dercetmemişlerdir.

Gerçekten **Mütercim Rüşdü Paşa**, hâdiseden beş sene sonra İzmir’de yapılan istintakında:

“Naaşını karakola çıkarmışlar ve çıkardıklarında kendisinde eser-i hayat mevcut imiş. Sonra münkati’ olmuş olduğunu dahî söylediler ve hekimler dahî orada idi. Anlar da, merhumda karakola çıkarıldığı vakit eser-i hayat mevcut olduğunu tasdik eylediler.” demiştir.

Bunun gibi daha pek çok beyan mevcuddur. Bu demektir ki, merhumun naşı karakola nakledildiğinde, O henüz yaşıyormuş. Doktorlar, **Hüseyin Avni Paşa**’dan korkarak hiçbir müdâhalede bulunmadılar. Ayrıca raporlarına **Sultan Abdülaziz**’in damarları açıldıktan ne kadar sonra karakola nakledildiğini ve karakolda ne kadar yaşayabildiğini dercetmemişlerdir.

Mahmud Celâleddin Paşa da bu hususu te’yid ederek; henüz hayat eseri görülen merhuma karşı gerekli tıbbî tedbirler kasden alınmamış olmasına

teessüf etmektedir.⁴⁷⁵

Vakanüvis **Lütfi Efendi** ise: .

“-Zavallı **Sultan Aziz!**.. Nihayet karakolun kahve ocağındaki ot şilte üzerinde gözlerini **Avni Paşa**’ya dikerek vefât etmiştir!..” demektedir.

Bu noktayı uzun uzun nakil ve tahlil eden **İ. Hamî Danişmend**:

*“Yaralı kuşlar için bile hastaneler kurmuş bulunan eski Türk hassasiyet ve şefkatiyle **Hüseyin Avni** ve arkadaşlarının adam öldürmekten bin beter olan bu hareketlerini karşılaştırdınca, bütün vuzûhıyla göze çarpan mânevî ve ruhî tereddî (soysuzlaşma) karşısında ürpermek kabil midir!.. O gün Fer’iyye karakolundaki vükelâ (bakanlar), ulemâ (âlimler) ve etibbâ (doktorlar) mahşeri içinde bu hâle isyan edebilecek kadar cesaret gösterebilen tek bir kişi bile çıkmamış olması yüz kızartıcı bir vaziyettir.”⁴⁷⁶* demektedir.

Biz de bu acı sözlere biz de şunu ilâve edelim:

Türk tarihi baştan başa ve cihan tarihiyle mukâyeseli bir sûrette tetkik edildiğinde görülmektedir ki, yükselmekte de rekor bizdedir, heyhât ki, alçalmada da!..

b-Resmî Tavırdaki Sakatlıklar

1-Dünya’nın her yerinde bir cinâyet veya intihar vukuunda cesedin adli tahkikat yapılmadıkça yerinden kimildatılmaması bir hukûkî esastır. Böyle olduğu hâlde merhumun cesedi, hâdiseyi müteâkiben **Hüseyin Avni Paşa**’nın emriyle Fer’iyye Sarayı’ndan karakola nakledilmiş, burada bir ot şilte üzerine atılmıştır. **İbnü’l-Emin**’in dediği gibi:

475 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 120.

476 **İ. Hamî Danişmend**- a.g.e., sh. 273.

“-Tetkik ettirilmeyecek ise, cesedi etibbanın önüne koymanın mânâsı nedir?”

Bu mantikî suâlinin cevabını, yine kendisi vererek:

“-O, bir nümâyîş içindir!..” demektedir. Veyahud da:

“-Âdet yerini bulsun da, halkın dedikodusuna mahal kalmasın diye yapılmış kalleşâne bir iş-tir!..”⁴⁷⁷

2-Vak’a dolayısıyla hiçbir adli tahkîkât yapılmamıştır.⁴⁷⁸ Doktorlar vesâir alâkadarlar, sadece Mâbeynci **Fahri Bey**’in ifadesiyle iktifâ etmişlerdir. Hatta merhûmun vefâtıyla ilgili olarak tanzim olunan ilam-ı şer’î için dahî, sadece **Fahri Bey**’in ifadesi ile iktifa olunmuştur. O ise, merhumun şehid edilmesinde belli başlı fâillerden birisi olup bundan dolayı bilâhare idama mahkûm olmuştur. O, Yıldız Mahkemesi’nde şu mânidar sözü söylemiştir:

“-Ben, **Sultan Aziz** merhum, kendisini öldürdü diyemem!.. Öldürmedi, dahî diyemem!.. Ben zaten **Mustafalar**’la **Mehmed Ağa**’nın oraya girişini pek beğenmemiştim!..”⁴⁷⁹.

Elbette keskin çakıyı temin ettiğini, merhu-

477 **İbnü’l-Emin**- a.g.e., sh. 544.

478 “*Erkân-ı müttefika keyfiyet-i vefât-ı Abdülaziz Hani*’yi ta’mik ve tetkikten sarf-ı nazarla beraber telef-i nefis kaziyesini (hükmünü) galebe-i ye’s ve kederle hâsıl olmuş cünûnun (cinnet) âsârından olmak üzere ilân ederek bununla hal’ hakkında almış oldukları fetvada merhuma isnad olunan hâlet-i bişurîyi (şuur bozukluğunu) ispat eyledik zannında bulundular. Amma şu fâcia ezhân-ı umûmiyede (zihinlerde) bir sû-i tesir hâsıl edip **Sultan Abdülaziz**’in erkân-ı müttefika tarafından şehid edildiği sözleri meydana çıkmış ve Avrupa gazeteleri lisanına dahî düşmüş idi.” (**Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 120)

479 **İbnü’l-Emin**- a.g.e., sh. 555.

mun kollarını arkaya çekip tuttuğunu söyleyecek değildi ya!..

3-Yine adlî tahkîkâtın icabından olarak görgü şâhidlerinin ifadelerine müracaat olunarak, onların ifadeleri zabıtla tesbit edilmek hukûkî bir esasken, bu esasa da riâyet olunmamıştır. **Midhad Paşa**, **"Tabsira-i İbret"** isimli hâtırat mâhiyetindeki eserinde (İstanbul 1325, sh.172) *"Tahkikat için her ne lâzımsa yapılmış olduğundan..."* bahsetmekte ise de, bu beyân külliyyen yalandır. Bu eserin ikinci cildi mâhiyetinde olan **"Mir'ât-ı Hayret"**te (sh. 220):

"Fahri Bey'in iki arap hadım ile birlikte vukû bulan takrir u ifâdesi tamamiyle tabiat u hâl u maslahata muvâfık olduğundan ve diğer taraftan merhumun hâl-i irtihâliyle mükedder olan Vâlide Sultan ile Kadınefendiler'in bu madde için isticvâb ile izaç edilmeleri dahî münâsib görülmediğinden umûm vükelâ bu derece mâlumât ile iktifâ etmiş..." olduğunu beyan etmektedir.

Hâle bakın, **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın ifadesiyle; câriyeler, kapanın elinde kalmışken Vâlide Sultan'ın kulağındaki küpeler zorla koparılıp alınırken, bu nezâketi neredeydi?!.. Soygun ve yağmaya gelince saray mensuplarını rahatsız etmekten çekinmeyen bu şerîrler, ifade almaya sıra gelince, nasıl da nâzik oluyorlar?!.. Onları rahatsız etmemek için ifadelerini almaktan sarf-ı nazar ettiklerini söylemeleri; yüzsüzlükten ve âlemi, aptal yerine koymaktan başka bir şey değildir!.. İnsanoğlu alçaldı mı, meğer nerelere kadar sukût ediyormuş?!..

İbnü'l-Emin'in nâmus ve dürüstlüğü üzerinde her türlü teminatı verdiği mabeynci **Âtîf Bey**'den naklederek:

"-O aralık Auni, mal derdine düşüp askerlere câriyelerin şalvarlarına varıncaya değin taharrî et-

tirdiği (arattırdığı) ve Vâlide Sultan, oğlunun üstüne kapanarak bîhûş olduğu sırada ağzında mücevhere müteallik bir şey olmak memuliyle birinin parmağını sokarak eğreti dişlerini söktüğünü -taziyet için Vâlidemi kendilerine gönderdiğimde- ağlayarak hikâye buyurdular" demekte ve ilâve etmektedir:

"Başta **Avni** olduğu hâlde alçak sadrazam ve mahalle imamı tabiatlı bir denî olan müftü ve sâir kilâb (köpekler), haremde Efendimiz'in ve Valide Sultan'ın yatak odalarına giderek veliy-yi nimetlerinin oturdukları mahalleri, her biri vücud-i levsâhudleriyle telvis eylediklerini (pislik yayan vücudlarıyla kirlettiklerini) Darussade ağası **Cevher Ağa** görünce dayanamayarak -dili döndüğünü mertebe-:

"-Bu âne kadar nice hal'ler vukû' bulmuş ve fakat hiçbir vakitte vükelânın harem dâiresine girdikleri ve hizmetkâr güruhu tarafından Veli-yi nimetleri hakkında bu derece hetk-i hürmete cür'etleri (hürmeti ihlâl ettikleri) işitilmemiştir. Maksad, mal ise, padişahın malı ceb-i hümayun defterinde yazılıdır!.." demiş ise de havene-i erbaada (yani **Rüşdü, Midhad, Avni Paşalar'la Hayrullah Efendi**) utanacak yüz olmadığından **Koca Mütercim**...⁴⁸⁰

İşte bu densizliği yapan, o saray mensuplarından ifade almayı nezâketsizlik (!) sayan bu alçaklardır!..

Bir başka görgü şâhidinden bu rezilâne hareketler hakkında kısa bir nakil arzedelim:

Sultan Abdülaziz'in vefâtı, "câriyelerin feryad ve vâveylâları üzerine şâyî olunca vâlidesi beytül-ahzânından (hüzünlü evinden) gelerek ciğerpâresinin üstüne kapanmış ve birlikte terk-i hayatı cana minnet bilmiş olduğu hindeki (zamandaki) vak'a-yı

**Sultan Abdülaziz merhûmun büyük oğlu şehzade
YUSUF İZZEDDİN EFENDİ**
(1857-1915)

-O da babası gibi intihar sûsü verilerek katledilmiştir.-

Kerbelâ'dan nişâne idi. Ortaköy Karakolhânesi'nden içeri girmiş olan zâbitlerden **Nazif** isminde bir şahs-ı denî (alçak) ve biâr (arsız) Vâlide Sultan'ı, merhumun cesedin üzerinden kaldırırken kulağında bulunan küpeyi ve yüzüğü zorla alıp gider...⁴⁸¹

Daha sonra **Sultan Mahmud**'un ikballerinden **Tiryal Hanım**'la Vâlide Sultan'ın hapsedilişini, mallarının çalınmasını anlattıktan sonra sarayın târümâr edilişi ile câriyelerin mâruz kaldıkları muâmeleyi:

"İçlerinden şehirde melce' ve menşei bulunanlar, şuraya-buraya dağılmış ve kimsesizleri kapanın elinde kalıp ırz ve nâmus-i Harem-i Saray-ı Saltanat pâmâl olmuş idi." diyerek anlatmaktadır.⁴⁸²

Abdurrahman Şeref Bey de -evvelce zikredilmiş olan- makalesinde:

"Sultan Abdülaziz'in haremünde bulunan câriyeler, intihara aslâ kâil olmayıp merhumun başkaları tarafından katl ü itlâf edildiği kanaatini beslerler ve bu kanaatlerinde ısrar eylerler. Ve bunu dahî bîpervâ söylerler idi." demektedir.

4-Saray mensupları ve bu arada Vâlide Sultan'ı ifade almak dolayısıyla rahatsız etmek istemediklerini söyleyen bu şerirler, onların vak'a esnasında söyledikleri sözleri tahrif ederek sağa-sola yaymakta da bir beis görmemişlerdir.

Gerçekten gûyâ Vâlide Sultan, vak'a günü kendisini tedâvî etmek isteyen doktora:

"Oğlumun canına kıyan ben oldum!.. Bana hekim göndereceğinize cellat gönderin!.." demiştir.

Halbuki vakanüvis **Abdurrahman Şeref**e göre, o sözün aslı şöyledir:

481 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 120-121

482 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.y.

“-Evladım şehid oldu, beni de şehid etsinler!.. Bana hekimin lüzumu yoktur!..”

Üstelik Valide Sultan'ın, Yıldız Mahkemesi esnasında, bir heyet tarafından alınan ifadesinde:

“Kendüsü canını muhâfazaya düştü.

“-Aman, bana ne yapacaklar?!..” diye sorardı. Şehid olduğu gün sabahleyin kapunun önünde bulunan iki askerden birinin elinde kırmızı kayış ve koltuğunda büyük bir lobud vardı. Ben, o zaman öğlumun yanında idiö. Ensemenden tutup bunları bana gösterdi.

“-Bunlar, beni öldürmek için burada duruyorlar.” dedi.

Yine o sabah ikimiz bir yerde iken kapunun önünde bulunan birtakım herifler:

“-Acaba şimdi yanına gidelim mi? Acaba ne yapalım? Erkendir. Belki yanında âdem bulunur, biraz sonra gidelim.” dedikleri mesmûum olup içime korku düştü.

“-Arslanım, bunlar eğleniyorlar!..” dedim. Ol vakit tebessüm buyurdular. Ben odama geldim. Bayıldım. Ne oldise ol vakit olmuş.⁴⁸³ demektedir.

Mahkeme huzurunda **Yusuf İzzeddin Efendi** ve **Şehzâde Mahmud Celâleddin Efendi**'nin ifadeleri de vak'anın şehâdet olduğuna inandıklarını göstermektedir. Gerçi **Yusuf İzzeddin Efendi**, veliahd olduktan sonra ifade değiştirerek “**intihar**”dan bahsetmiştir. Fakat bu, hiç şüphesiz siyâseten vâkî olmuş bir ağız değiştirmedir.⁴⁸⁴

Merhumun diğer şehzâdesi **Abdûlmecid Efendi** ise, “Hâtıra” isimli eserin sahibi **Âtîf Bey**'e yazıp gönderdiği bir mektupta, **Yusuf İzzeddin**

483 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 542.

484 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 542-543.

Efendi'nin bu tavır değişikliğini de tenkid ederek:

“*Şevgili Pederim hakan-ı mağfûr Abdülaziz Han* hazretleri müntehir değil, şehiddir.”⁴⁸⁵ hükmüne yer vermiştir.

Bütün bu insanlara, ciddi bir adli tahkikât yaparak hiçbir şey sorulmamış olduğu, her türlü şüpheden beridir. Çünkü görgü ve bilgi sâhibi insanların bu husustaki beyânları birbirine mutâbıktır. Hele hele o sırada kemal yaşında bulunan **II. Mahmud**'un şâir kızı ve **Sultan Abdülaziz**'in ablası **Âdile Sultan**'a hiçbir şey sorulmamış olması doğrusu şaşılacak bir şeydir!.. Halbuki, O'nun bu vak'a üzerine yazdığı ve **Ali Emirî Efendi**'nin de “Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası”nda neşrettiği “Mersiye”de, **Sultan Abdülaziz**'in şehid edilmiş bulunduğu hazin bir şekilde anlatılır.

Yaş itibariyle olgunluk çağında bulunan ve vak'anın canlı bir şâhidi olan bu Sultanefendi'nin Mersiye'sinden alınan şu bir tek beyit, O'nun kanaatini açıkça aksettirmektedir:

**“Nasıl hemşiresi Adile yanmaz o hakana
Ki kıydı bunca zâlimler karındaşı cihanbâna”**

Bütün bu söylediklerimiz göstermektedir ki, şehâdete kani olan saray mensuplarından ve görgü şâhidlerinden hiç kimseden bildiklerini anlatması istenmemiştir. Bu da adli tahkikât nâmına hiçbir şey yapılmamış bulunduğunu gösterir.

Saray mensubu nâmına sadece beşinci hazinedâr **Arz-ı niyaz** (Arz u niyaz) **Kalfa**'nın ifadesiyle ıktifa olunması da, idârî tutumdaki sakatlığın bir delilidir. Zira bu kadının ifadesi, katillerin işine

بنی الاممہ محمد خاتمہ بنی امیہ

بسم اللہ

حاضر انگریز حکمران ملک عثمانیہ اہل حق علیہ السلام بنی امیہ
اولیٰ حق علیہ السلام بنی امیہ . ہونہ طویل مری بنی امیہ
بدر حق علیہ السلام بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
روانہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بدر حق علیہ السلام بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ

بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ

بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ
بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ بنی امیہ

بنی امیہ

Son Halife **Abdülmeccid Efendi**'nin,
babasının şehid edilmiş olduğuna dâir
İbnü'l-Emin'e yazdığı mektub

gelmiştir. Çünkü O, intihardan bahsetmiştir. Bu sebeple herhangi bir saray mensubuna hiçbir şey sorulmazken sadece O, makbul tutularak ifadesi alınmıştır. Halbuki bu kadın, sarayda **Hüseyin Avni** mel'ununun bir nevî casusudur. Gerçekten O, **İbnü'l-Emin**'in, mabeynci **Âtîf Bey**'e atfen söylediği vechile "**Hüseyin Avni Paşa'nın saraydaki eli**"dir.⁴⁸⁶

c- Diğer Deliller

1-Vak'adan evvel ve sonra **Hüseyin Avni Paşa'nın** bazı tavırları, hadisenin müretteb ve binnetice intikam kasdıyla işlenmiş⁴⁸⁷ bir cinâyet olduğunu göstermektedir. Buna dâir bir-iki misal zikrederim:

Bursa vâlisi **Velîyüddin Paşa, Sultan Abdülaziz** merhumun cânîyâne katledildiği gün, **Sultan Murad**'ı tebrik için İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Önce **Hüseyin Avni Paşa**'yı, Kuzguncuk'taki yalısında ziyaret etti.

Hüseyin Avni'nin dik dik ve sık sık Fer'iyye Sarayı'nı dürbünle gözetlediği **Velîyüddin Paşa'nın** nazar-ı dikkatini celbetmişti. Nihayet saraydan câriyelerin bağrışması başlayınca O'nun evvelden hazır ettiği beş çifteye atlayıp **Abdurahman Şeref**'in

486 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 536.

487 **Hüseyin Avni Paşa, Sultan V. Murad**'ın cülusu hengâmında, **Mahmud Celâleddin Paşa**'ya:

"Efendimizi (**Sultan Murad**'ı) saraydan çıkartmaya ve arabama alıp götürmeye muvaffak olduğum hinde (zamanda) istihsal eylediğim ferah ve memnuniyet kadar Dünya'da hiçbir şey ile mütelezviz olmadım!.." demiştir. (**Mahmud Celâleddin Paşa**-Mir'ât-ı Hakikat, sh: 113-114)

Bu hususta zikredilecek deliller, sayılıp dökülecek kanatlar hesapsızdır.

tabiriyle "Azrail gibi" on dakika içinde vak'a mahalline ulaşmıştır. Bu durum, O'nun ne olacağından haberli bulunduğunu ve mâhud neticeyi istim üzerinde beklemekte olduğunu göstermektedir.⁴⁸⁸

İbnü'l-Emin de şu bilgiyi vermektedir:

"Aşağıdaki fıkra, bu müddeâyı tasdik edebilecek mâhiyettedir. **Sultan Murad**'ın en ileri gelen mensuplarından meşhur **Ali Şefkatî Bey, Abdülhak Hâmid** merhuma, O da bana mükerreren nakletmiştir ki:

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra ifnâsını (yok edilmesini) **Hüseyin Avni Paşa**, teklif edince **Sultan Murad** telâşa düşüp:

"Ben katil olamazam!.." diyerek teklifi şiddetle red etti. **Avni Paşa**:

"O hâlde yine O'nun ilcâsı (tahta çıkarılması) lâzım gelir, dehşetli fenâlıklar zuhûr eder!.." tarzında tehdid ve ihâfede bulunması üzerine **Sultan Murad**:

"Beni iclâs ederken re'yimi sordunuz mu ki, O'nun ifnâsında benden müsaade istiyorsunuz?!.." dedi, kemâl-i teessürle odadan çıktı. **Hüseyin Avni Paşa**, bu cevabı, irade hükmünde telakkî ve ve katle tesaddî etti.⁴⁸⁹

2- **Midhad Paşa**'nın bazı sözleri de, hâdisenin mürettep, ölümünün ise katletmek sûretinde olduğunu isbata medâr olacak vasıftadır.

Yıldız Muhakemesi dolayısıyla tevkif edilip İzmir'den İstanbul'a getirilirken yapılan soruşturmasında, hâdiseyi inkâr etmeyerek suç ortaklarını itham etmek yolunu tutmuş ve:

"**Abdülaziz** merhumun emr-i muhâfazası

488 İ. Hami Danişmend- a.g.e., sh. 275; **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 554.

489 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 550.

Avni Paşa ile **Kayserili Ahmed Paşa**'ya muhavvel-dir (havâle olunmuştur). Ve madem ki, madde-yi katli kendi eser-i fiili olmayıp yed-i âharla (başka-sının eliyle) vuku bulmuştur, bunun elbette müşâ-run ileyhimânın (işaret edilen iki şahsın) tertibi ile yapılmış olacağı vâzih ve âşikârdır.⁴⁹⁰ demiştir.

Bu ifadeye göre, **Midhad Paşa**, katli kabul etmiş, fâil olarak da **Hüseyin Avni** ve **Kayserili Ahmed Paşalar**'ı göstermiştir.

Yine vapurdaki soruşturmada **Sultan Abdüla-ziz** merhumun, Fer'iyye Sarayı'na naklinden bah-sederken:

"-Hakan-ı müşârunileyhin, muhafazası pek müşkil ve tehlikeli olduğundan bu vechile vuku-u vefâtı pek iyi oldu diyerek izhâr-ı memnuniyet et-miştir."⁴⁹¹

Daha sonra Yıldız Mahkemesi'ndeki müdafaa-sının başlangıcını, "Mir'ât-ı Hayret" isimli eserinde (sh: 216) şu sûretle bizzat nakletmektedir:

"İbtidâ Cenâb-ı Hakk'a hamd ü şükür ederim ki, böyle bir muhâkemeye dâvet olunmaklığım, ah-lâk ve fezâil-i insaniyyeyi lekedâr edecek sirkât (hur-suzluk) ve irtikâb-ı rüşvet ve ifsâd-ı memleket misillü bir töhmeye mebnî olmayıp **sahih olsa bile** gayret-i milliye ve hamiyet-i vataniyeden münbais olmak ik-tiza eder bir madde içündür."

Sultan Abdülaziz merhum gibi bir Padişah'ı önce bir çok iftira ile dolu bir uydurma fetva ile tahttan indirip daha sonra da câniyâne bir sûrette katletmenin "**gayret-i milliye ve hamiyet-i vata-niyeden münbais**" olabileceğini iddia etmek için, herhâlde **Midhad Paşa** derecesinde yüzüstü, pervâ-

490 İ. Hami Danişmend- a.g.e., sh. 271.

491 **Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 111; İ. Hami Danişmend- a.g.e., sh. 271-272.

sız ve utanmaz olunması lâzım gelir!..

3- Merhum **Sultan Abdülaziz**, tahttan indirildiğinde nezdinde bir pala mevcuddu. Bu, katledilişinden bir saat evvel istirdad olunmuştur. **Midhad Paşa**, bunda ne beis var, diyor. Halbuki bu merhumun, kendini müdafaa için kullanabileceği yegâne vâsıta idi. Bunun istirdâdı, elbette sebepsiz değildir.

4- Meseleye vâkıf olanların ekseriyeti şehâdetten bahsetmiştir. Bunlar arasında Vâlide Sultan'ın, merhumun şehzâdelerinin ve ablası **Âdile Sultan**'ın kanaatlerini daha önce zikretmiştik. Bunlara -kendisi ile akrabalık bağı olmayan- birkaç şahsın ifâdelerini daha ilâve edelim:

Cevdet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği bir arızada merhumun defnini anlatırken:

"...Fakat hakkında efkâr-ı âmme muhtelif idi. Çünkü kendü kendüyü katletmiş olduğu ilân ve işaa olunmağla buna inananlar:

"-Allah afveyleye!.." diyerek mağfiret-i ilâhiyeye nâiliyetini istidâ eylediler. İştibah (şüphe) ve tereddüt üzere bulunanlar:

"-Allah rahmet eyleye!.." dediler.

Bazı erbâb-ı dikkat ise, kendüsünün kol damarlarını kesmiş olmasına aklen imkân göremediklerinden şehâdetine mutekid olmağla:

"-Allah, şefaatine nâil eyleye!.." tâbiriyle şehid olduğunu imâ eylediler.

*Birtakım hâinler ki, kemiklerindeki ilikleri bile anın nân u nimeti ile hâsıl olmuştur, hayatını izâle ettiklerinden başka dâr-ı ukbaya günahkâr gittiğini işaa ile anı sevenlerin kalplerini bu yüzden dahî dâğdar etmişler ise de, zât-ı keremât âyât-ı hazret-i hilâfetpenâhî (**Sultan II. Abdülhamid**) bu kerre hakikati hâl-i meydana çıkarmıştır. Alenî icra olunacak*

*muhâkemâtın birinci faslında **Sultan Abdülaziz**'in cebren ve gadren maktul olduğu kimesnenin iştibah ve tereddüdü kalmayacak surette âşikâr olacağı cihetle hâinlerin icrâ-yı mücâzâtından evvel, elsine-i âmme-yi enamda müşârun ileyh hazretlerinin elkabına "**şehid**" ünvanı ilâve olunacağı derkârdır.*⁴⁹²

Bu sözler, **Cevdet Paşa** gibi o devir ricâli arasında ilim, şahsiyet ve nâmuskârlıkla iştihar etmiş bir insanın, kat'i bir sûrette vak'anın cinâyet olduğuna şehâdet ve kanaatini göstermekte değil midir?!

Nitekim **Cevdet Paşa**, ileride anlatılacağı üzere Yıldız Mahkemesi esnasında Adliye Nâzırı idi. Bu kanaatini, o esnada da sûret-i kat'iyede ortaya koymuştur. Ancak burada kendisinin temas ettiği bir meselenin biraz açıklanması gerekmektedir:

5- İddiaya göre, **Sultan Abdülaziz** merhum, kendi bileklerini sakal düzeltmeye mahsus basit bir makasla kesmiştir. Bunun fiilen imkânsızlığını anlamak için doktor olmaya da gerek yoktur. Zira doktorların mâhud raporuna göre sol bilekte 5 cm. genişliğinde, 3 cm derinliğinde bir yara açıldıktan sonra o elin, sağ bilekte yine 5 cm uzunluğunda ve 2,5 cm derinliğinde bir yara açmasına fiilen imkân yoktur. Bir ân için bahsedilen makasın öyle bir fiili gerçekleştirmeye müsaîd olup olmadığını dikkate almasak bile, oldukça büyük damarların mevcut bulunduğu sol el, bu derecede yara aldıktan sonra oradan fışkıracak süratli kana rağmen o elin, hem de uçları topuzlu küçücük bir makasla sağ ele bu derecede büyük bir yara açması aklın ve mantığın kabul edebileceği bir şey değildir.

İbnü'l-Emin diğer bir kanaat sahibi hak-

kında şu bilgiyi vermektedir:

“**Kâmil Paşa** merhum, **Sultan Aziz**’in, **Hüseyin Avni** tarafından şehid edildiğine vâkıf olduğunu müeyyiddir (teyid eden) ki, **Hüseyin Avni**’nin **Çerkes Hasan** tarafından katlolunduğunu işitince, «Beşşiru’l-kaatili bil katl!» (Kaatili, katil ile müjdeleyin!..) hadîs-i şerifini okumuş idi.

Son fıkrayı babam **Mehmed Emin Paşa**, **Yusuf Kamil Paşa**’dan bizzat işiterek şu sûretle naklederdi:

“**Sultan Abdülaziz**’in ziyanı haber alınca Paşa, meclisinde hazır bulunanlara hitâben:

“**Hüseyin Avni** hınzırına söyleyiniz!.. «Beşşiru’l-kaatili, bil katl» sırrı karîben zuhur edecektir!..” dedi.

Bu sözden haberdar olunca **Hüseyin Avni Paşa** -öteden beri hürmet ettiği- Paşa’nın yalısına geldi. Ellerini öperek hakan-ı mahtûn intihar eylediğini iddia ettiyse de, Paşa’yı ikna edemedi. Az müddet sonra katlolunarak hadîs-i şerifin hükmü zâhir oldu.⁴⁹³

İbnü’l-Emin’in naklettiği diğer bir şehâdet de şöyledir:

“O devrin ekâbiriyle ihtilât eden ve bir çok hakikate vâkıf olan üdebâdan (ediplerden) **Veys Paşazâde Zeynûlabidin Reşid Bey** merhum, Halep’ten bana gönderdiği mektuplardan birinde diyor ki:

“Adliye umûr-ı hukûkiye müdiri iken çend sene evvel vefât eden **Sirozlu Niyazi Efendi** pederimin kâtib-i husûsîsi idi. Kayınpederi Rodoslu **Dr. Ahmed Paşa**’nın mahremiyet ve münâsebetinden dolayı **Avni Paşa**, O’na öz evlâdı gibi muâmele ederdi.

Niyâzi derdi ki:

“Bir gece misafirler gittikten sonra Paşa beni çağırdı. Dereden tepeden konuştuk. Kendi, büyükle büyük, küçükle küçük idi. Husûsî meclisi pek rindâne idi.

“Oğlum **Niyazi**, bu günlerde vücudum, hastadır denecek kadar yorgundur. Geceler oldu ki, yarım saat uyuyamadım. Sen, bu gece benim hatırım için uyumayacaksın!.. Ben şimdi gidip mabeyn odasındaki kanepeye uzanacağım. Uyuyabilirsem ne âlâ!.. Uyuyamazsam biraz dinlenip rahat etmiş olurum. Şu dürbün yanında bulunsun, şafak sökerken **Abdülaziz**’in ikamet ettiği saraya bak. Önünde, etrafında insanlar gezinmeye başlar başlamaz gelip beni uyandır. Kayığımı daha evvel hazırlat!..” dedi idi.

Zeynelabidin Reşid Bey diyor ki:

“Bundan intihara intizar mânâsı çıkaranlara, benim gecelik külâhımı ve kavuğumu hediye edeceğime –iki biraderinizle beraber elfe (bine) muâdil- bir şâhid-i âdil olan zât-ı âlinizi işhâd ederim. Müretteb cenâze alayına (!) yetişmek için **Avni Paşa** gibi mübattın (kindar) bir zattan velev ki, mahremine olsun bu derece ümmiyâne ve âmiyâne boşboğazlık, mahzur-i siyâsiden hâlî olur mu? **Niyazi**, bunu herkese söyledi. Bunu daha açık yazacak idim ve daha ziyade tafsîlât verecektim. O sırada «**el-Ârifu yekfîhi**’l-**işâreh**»⁴⁹⁴ kaidesi aklıma gelerek sarf-ı nazar etmeğe mecbur oldum.”

Niyazi Efendi’nin, kendine «öz evlâdı gibi muâmele eden» bir âdeme iftira etmesine ihtimal verilmez. Bu sebeple sözünü doğru olarak kabul etmek

494 “Ârifler, işâretle iktifâ ederler.” demektir.

*lâzımdır.*⁴⁹⁵

6- Sadece bu zikrettiğimiz insanlar değil, o devrin sayılı miktardaki ehl-i namus insanı da merhumun şehid edilmiş olduğunu söylemektedirler. Bunlardan Mabeynci **Âtîf Bey**, hâl' erkânından «**havane-i erbaa**»⁴⁹⁶ yani dört hâin olarak bahsetmekte ve cinâyete hükmetmektedir.

Mâbeynci **Âtîf Bey** gibi, diğer mabeynci **Hâfız Mehmed Bey** ve görgü şâhidlerinden biri olarak da **Mahmud Celâleddin Paşa**, eserlerinde defaatle şehâdetten bahsetmişlerdir ki, bunların nakliyle bahsi uzatmak istemiyoruz. Sadece üst kademede ki bu insanlar mı?!. Hayır!.. Bütün bir millet, merhumun şehid edilmiş bulunduğu inanıyordu. Bu hissiyât, halk arasında yaygınlaşan pek çok mersiyele terennüm olunuyordu ki, onlardan biri de şudur:

*Seni tahttan indirdiler
Üç çifteye bindirdiler
Topkapı'ya gönderdiler*

*Uyan Sultan Aziz uyan
Kan ağlıyor bütün cihan*

Böyle halk mersiyelerine ilâveten münevver tabaka da hissiyâtını **Hacı Fâik Bey**'in rast makamında bestelediği şu şarkıyla terennüm ediyordu:

*Nihânsın dîdeden ey mest-i nâzım
Bana sensiz cihanda can ne lâzım
Benim sensin felete çâresâzım
Bana sensiz cihanda can ne lâzım*

* * *

495 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 553-554.

496 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh: 585.

*Sezâdır mâtemim tutsa felekler
Bana insan değil, ağlar melekler
Hevâya gitti hep bunca emekler
Bana sensiz cihanda can ne lâzıml..*

7- Bütün bu söylediklerimize bir-iki hususu daha ilâve edelim:

Sultan Abdülaziz Fer'iyye Sarayı'nda ikamet ederken O'nun hizmetine bakmak için saray terbiyesi görmüş birkaç adam bulunamadı mı da, üç pehlivan eskisi bu işe vazifelendirildi. Üstelik de, emsâlleri üçer-dörder yüz kuruşluk maaşla çalışan amele mâkûlelerinden kimselerken yüzer altın lira maaş tahsisıyla!.. Hem de işe başladıkları gün, ceplerine otuzar altın harçlık konularak!.. Bütün bunlar, merhumun katledilmek istendiğini göstermeye yetmiyor mu?

8- Bir diğer mesele de şudur: **Sultan Abdülaziz** merhumun fevkalâde dindar bir insan olduğu bütün kaynakların ittifakıyla sâbitken, O'nun, intihar gibi ağır bir günahı isteyerek irtikâb edebileceğine ihtimal verilir mi? Hem bunu yapacak ve hem de Kur'ân-ı Kerîm'e sarılmış olarak vefât edecek?! Bunu akıl kabul eder mi? Gerçekten O, şehid edildiği zaman Sûre-i Yusuf'u okumakta idi. Merhumun kanının bulaşmış olduğu ve Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda muhafaza edilmekte olan o Kur'ân-ı Kerîm'i her isteyen görebilir.

9-Deniliyor ki, böyle güçlü-kuvvetli bir insanı, o pehlivanlar, intihar süsü verecek şekilde nasıl katledebilsinler. Gayet basit: Adamlar, **Fahri Bey**'le birlikte 4 kişidirler. İki dizlerine oturmuş, **Fahri Bey**, kollarını arkaya çekmiş, üçüncü pehlivan da **Fahri Bey**'in temin etmiş olduğu o keskin çakı ile mel'unâne bir sûrette merhumun bileklerini kes-

miştir. Üçü pehlivan dört kişiye karşı, zavallı, silâhsız, günlerdir aç, bî-ilâç ve bitkin **Sultan Abdülaziz** ne yapabiliirdi?!..

10-İntihar iddiasında bulunanlar, merhumun ölüm korkusu taşıdığını ve zaman zaman yakınlarından bir parça zehir istemiş bulunduğunu delil ittihaz ederek intihara niyetli olduğu iddiasını ortaya atıyorlar. Her insan, bezginlik ânında benzer şeyler söyleyebilir. Meselâ kadınlar, çocuklarını bakarken, herhangi bir bezginlik ânında:

“-Allah, canımı alsa da kurtulsam!..” çokça derler. Bunu diyenler, intihar mı ediyorlar?!.. **Sultan Abdülaziz** merhum da bir bezginlik ânında böyle şeyler söylemiş olabilir. Bunlar, O’nun intihar ettiğini isbat için aslâ sadra şifâ bir delil olamaz.

Dikkat olunursa, intihara hükmeden yazarlar, muhafazakâr olmayan kimselerdir. Bu demektir ki, gönülleri **Sultan Abdülaziz** merhumu kötülemek hissiyle doludur. Böyle kasıtlı insanların zikrettikleri enti-püften deliller yanında, yukarıdan beri sayıp dökdükterimizi çürütmenin imkânı olup olmadığını ferâsetli okuyucularımızın takdirine bırakıyorum.

Sultan Abdülaziz merhum, Topkapı ve Fer’iyye Saraylarında cem’an beş gün yaşayabilmiş, altıncı günü şehid edilmiştir. Cenâzesi Topkapı Sarayı’na naklederek Sultanahmed Câmi-i şerifi başımamı **Ömer Efendi** ile Hırka-i Şerif Câmi-i şerifi müstahdemlerinden altı yardımcı tarafından gasledilmiş, sonra da Divanyolu’ndaki babası **Sultan Mahmud** türbesine defnolunmuştur.

Şehid edildiğinde 47. yaşının içinde bulunuyordu. Bu Dünya’da 46 sene, üç ay, 24 gün yaşamıştır. Mezarına tâlik edilen ve bugün artık yerinde olmayan bir mersiye takdim ederek bu bahse

nihâyet veriyoruz:

“Cennetmekân **Sultan Abdülaziz Han**’ın
Sandukasına Levha Hâlinde Tâlik Edilen ve
Vak’a-yı Şehâdetini Anlatan Mersiye:

Tazelendi dilsûz-i deşt-i Kerbelâ
Zâhire çıktı bir emr-i mübhem hayret-fezâ
Dîdelerden yaş yerine kan revân olsa sezâ
Lânet olsun her kim ettiyse bu kâra ictirâ

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**’ı şehid

Beş sene olmuştu zîr u perde-i şekde nihan
Oldu tahkike muvaffak şimdi hân-ı zaman
Şâh-ı âdil **Hazret-i Abdülhamid-i kârman**
Kalmadı şüphe mali kerkese oldu uyân

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**’ı şehid

Birtakım ehl-i gazez tedbir-i pinhan eylemiş
Yol bulup ol şâhı idhâl-i şehîdân eylemiş
“Kendine kıydı” deyup Dünya’ya ilân eylemiş
Korkmayıp Allah’tan bir böyle bühtan eylmeiş

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**’ı şehid

Bir güruh-ı mefsedet endişe-i gümkerde râh
Birtakım zulm ü şekâvetpişe-i bî intibâh
Kıymış ol sultan-ı bî cürm ü günaha âh âh
Buldu ol zâlimleri şimdi şeh-i âlempenâh

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**’ı şehid

Hayf ol sultan-ı mazlum ve şeh-i âlîmekân
Hayf ol hâkân-ı adl-âyin ve İskender nişân

Dest-i â'dâdan müyesser olmayıp tahlis-i cân
Âkibet kıldı şehiden azim-i gülzâr-ı çünân

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'i şehid

Hazret-i şâh-ı cihân sa'y-ı firâvân eyledi
Amm-i pâkin intikamın aldı ihsân eyledi
Esdika-ıyı devleti memnun u şâdân eyledi
Buldu ol zâlimleri teşhîr u ilân eyledi

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'i şehid

Hal'den sonra mürur etmişti üç gün nâgehân
Nisbetiye Kasrı'na med'ûv olup şehzâdegân
Anladı maksad nedir **Sultan Hamid**-i nûktedân
Etmeyüp kasra azîmet kıldılar tahlis-i cân

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'i şehid

Vârisân-ı tahtı isterlerdi imhâ eylemek
Bunca ma'sumu şehid-i tîğ-i ifnâ eylemek
Sonra her neyse murâdı bir bir icrâ eylemek
Şimdi vâcib-i muktezâ-yı şer'i ifâ eylemek

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'i şehid

Nûr-i imandan muarrâ bir deniyy-i bed guher
Neyl-i sıhriyetle olmuştu vezir-i kâmver
İttifak-ı sû-i kasde evvelde dâhilmiş meğer
Kendi ikrarıyla imzâsıyla sâbit serteser

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'i şehid

Hazret-i Abdülhamid'in mahz-ı sa'y u himmeti
Koydu meydân-ı sübuta sâhibân-ı töhmeti

Ber tesbit u şâdûmân etti umûmen milleti
Görsün erbâb-ı huyânet hükm-i hakkâniyeti

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'ı şehid

Sâye-i şâh-ı adâletpîşede bî irtiyâb
Ehl-i zulm ü i'tisafın hâlidir artık harâb
Zâhir oldu etti dest-i mâdelet ref'-i nikab
Bir büyük cürm ü huyânet eylemişler irtikab

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'ı şehid

Kârmân etsin şeh-i devrânı dâim Zülcelâl
Âdeti her kârda aḥkâm-ı şer'a imtisâl
Görme lâyıktır cezâsın katılan bed-faal
Kalmadı inkâra şimdi kimsede tâkat-ı kemâl

Dîn u devlet hâini birkaç melâin u yezid
Eylemişler **Hazret-i Abdülaziz Han**'ı şehid⁴⁹⁷

Şûrâ-yı Devlet Âzâsından
Kemal Paşa"

497 **Dil-sûz:** Gönül yakan. **Deşt:** Çöl, sahra. **Sezâ:** Lâyık, münasib. **Kâr:** İş. **İctirâ:** Cesaret etme, cür'et etme. **Melâin:** Mel'unlar. **Nihân:** Gizli, saklı. **Kârân:** Arzusuna nâil olan, bahtiyâr. **Pinhân:** Gizli, saklı, hafî, mestûr. **Mefsedet:** Bozukluk, fenalık, fesatçılık. **Gümkerde:** İzi kalmamış, unutulmuş, yaptığı işi kimseye sezdirmeyen. **Râh:** Yol, tarz, usûl. **Pişe:** Huy edinmiş, alışmış. **Hayf:** Vah vah, yazık, eyvah. **Dest:** El. **A'dâ:** Düşmanlar. **Azim:** Gitmek. **Çünân:** Böyle, bu şekilde, bunun gibi. **Firâvân:** Bol, çok, ziyâde, aşırı, fazla. **Amm:** Amca. **Esdika:** Sâdık Olanlar. **Şâdân:** Sevinçli, bahtiyar. **Mürûr etmek:** Geçmek. **Nâgehân:** Birdenbire, ansızın, âniden. **Med'uv:** Dâvet olunmuş, dâvetli. **Tiğ (teyg):** Kılıç. **Muarrâ:** Soyunmuş, çıplak. **Denî:** Alçak. **Gûher:** Mücevher, akıl, edeb. **Neyl:** Nâil olmak. **Sihriyet:** Evlenmek sûretiyle meydana gelen akrabalık. **Kâmver:** Gâye ve maksadına vâsıl olmuş. **İrtiyâb:** Şüphe, tereddüt. **I'tisaf:** Zulüm ve haksızlık etmek. (Jenosid) **Ma'delet:** Adâlet. **Nikab:** Perde, peçe.

C-SULTAN ABDÜLAZİZ'İN ŞEHÂDETİNDEN SONRAKİ HÂDİSELER

a-Çerkes Hasan Vak'ası

Heyet-i vekîle (hükümet) 16 Haziran 1876 tarihinde Şûra-yı Devlet reisi **Midhad Paşa**'nın Beyazıd Soğanaga Semti'ndeki konağında toplanmıştı. O tarihlerde hükümet mensupları Bâbüalî dışında böyle nâzırlardan birinin evinde veya yalısında da toplanırlardı. Bu takdirde evi uzakta olanlar, toplantıya iştirakten muâf tutulurlardı. O gün de, böyle olmuştu.

Toplantı, **Mahmud Celâleddin Paşa**'ya göre:

*"İçtimain sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa, Midhad Paşa, Serasker Avni Paşa, Tophâne müşiri Rıza Paşa ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa, Hâriciye Nâzırı Râşid Paşa, âzâdan Şerif Hüseyin Paşa, Hâlet Paşa, Defter-i Hâkânî Nâzırı Yusuf Paşa, Maarif Nâzırı Cevdet Paşa, Sadâret Müsteşârı Said Efendi ve kendisiyle Memduh Bey (Paşa)'nın vücuduyla gerçekleşmişti"*⁴⁹⁸

Sadaret mektupçusu **Memduh Paşa**, bu toplantıya katılanlardan biriydi. Toplantıdan evvel içki içen nâzırların çakırkeş olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁹ Bu bilgiyi nakleden **İbnü'l-Emin**, konaktaki hizmetkârların da sarhoş olduğunu beyân ederek, "Sarhoşun etbâına (tâbîleri) de sarhoş olur!.." demektedir.⁵⁰⁰

İşte hizmetkârların böyle sarhoş olup sızmış bulunmasından istifade ederek **Çerkes Hasan** isimli bir binbaşı, bir elinde tabanca, diğer elinde kama

498 **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 127.

499 **Memduh Paşa**-Mir'ât-ı Şuunât, sh. 96-99.

500 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 564.

olmak üzere bahsi geçen konağa girebilmiştir.

Çerkes Hasan, daha sonra yapılan soruşturmada kendi hayatına dair şu bilgiyi vermiştir:

"26 yaşındayım. Mücerredim (bekârım). 1281'da Çerkezistan'dan Dersaadet'e geldim. Doğruca Bahriye Mektebi'ne şakirt (talebe) olarak girdim. Bir sene sonra idâdiyelerin (liselerin) birleştiğinde idadi-yi berriyyeye (kara lisesine) naklettim. Muahharan (daha sonra) yine Harbiye'ye geçerek orada imtihanlarımı ikmal edip Yüzbaşılık ile 6. Ordu-yu Hümayun'a gitmek üzere çıktım ise de Dâr-ı Şûrâ'ya yâver oldum. Bir müddet sonra Hassa'ya ve bu kerre Sağ Kolağalık rütbesiyle **Yusuf İzzeddin Efendi**'nin mâiğetine yâver oldum. Bu defa 6. Ordu'ya tâyin olunarak yarın gitmek üzere idim. Hâl' günü bu işi tasavvur ettim. Vükelânın (bakanların) cümlesi bir mecliste bulundukları hâlde sebab-i hal'i suâl edecektim..."⁵⁰¹ girizgâhından sonra yaşadığı mâcerâyı tafsîlâtıyla anlatmıştır.

Memduh Paşa, "**Mir'ât-ı Şuûnât**"ta, **Çerkes Hasan**'ın **Sultan Abdülaziz**'in ikinci kadınefendisinin kardeşi olduğunu ve **Hüseyin Avni Paşa**'yı, -ihtilâ esnâsında- O'nun görmüş olduğu hakaret sebebiyle öldürdüğünü söylüyorsa da bu doğru değildir. Çünkü kendi ifadesinde "sırf **Sultan Abdülaziz**'e karşı irtikâb edilmiş cinâyetin intikamını almak maksadıyla hareket ettiği"ne dâir ifadesi sarihtir.

Nâzırlar, **Midhad Paşa** konağının yukarı katında geniş bir odada devlet işlerini müzâkere etmekteyken, hizmetkârların sarhoşlukları ve aralarında kumar oynamakta bulunmalarından istifade ederek içeriye dalmış, sağ elinde rovelver ve sol elinde

501 **İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 570.

bir kama olduğu hâlde toplantı odasına girerek:

“-Davranmayınız!..” diye bağırması ve rovelveri iki defa **Hüseyin Avni Paşa**’yı hedef ittihaz ederek ateş etmiştir.

Kurşunlar, o mel’ûnun göğsüne ve karnına isabet etmesiyle elini şiddetle dizine vurdu. Sonra kalkıp sofaya çıkmaya teşebbüs ettiyse de yere yıkıldı. **Çerkes Hasan**, O’na tekrar hücum edeceği sırada Bahriye Nâzırı **Kayserili Ahmed Paşa**, kollarını arkadan tutarak tabancayı almaya çalıştı. Bu esnada O da kulağının dibinden, el ve kolundan yaralandı. **Kayserili**, papucun pahalı olduğunu görerek savuştu. **Çerkes Hasan**, sofaya çıkıp **Avni Paşa**’nın yaralandığını, fakat ölmediğini görünce üzerine çöküp O’nu parça parça etti.

Şimdi bu vak’ayı, bir görgü şahidi olarak **Mahmud Celâleddin Paşa**’dan dinleyelim:

“Odanın sofa tarafındaki kapısından bir asker zâbiti süratle içeriye girip ve üç-dört adım yürüdükten sonra durup:

“-Davranmayınız!..” hitabıyla huzzar-ı meclisi (mecliste hazır olanları) tehdid ve bir elinde kama, diğer elinde tabanca bulunduğundan anları teşhir ile hemen odanın sadrında (başında) oturmakta bulunan **Hüseyin Avni Paşa**’nın göğsüne bir kurşun attı. **Hüseyin Avni Paşa**, ellerini yukarı doğru kaldırıp harekete başlayınca tabanca kurşunları birbirini velyederek (takib ederek) ve açık bulunan oda kapısına doğru dahî atılarak erkân-ı meclis neye uğradığını bilemediklerinden ve o aralık madde-i hâl sebebiyle **Abdülaziz Han** hânedânının bazı vesâit ile askerden el tutup da umûmen vükelâyı idam kasdında bulunmuş olmalarını dahî öyle bir adamın yalnızca şu harekete cür’et edemeyeceği ve arkasında elbette muâvinleri bulunduğu ihtimâlâtı hatıra

Hüseyin Avni Paşa'dan
Sultan Abdülaziz merhûmun intikamını almış olan:
Çerkes Hasan Bey

getirdiğinden huzzar-ı meclisin birtakımı sofaya açılan ve bir kısmı dahî yanındaki odaya çıkan kapılardan firar eylediler. Fakir yanımda oturan **Midhad Paşa**'nın bin can ile firara şitâbân olduğunu (koştüğünü) görünce sofa tarafından tahlis-i nefse sâî olup merdivan başına vardığımda **Midhad Paşa**'yı düşmüş ve zenbur-i dehşet (dehşet arısı) üşmüş bulduğumdan maadâ aşağıdan hücum eden etbâm ayakları altında kalmamak telâşıyla tarif olunmaz bir hal içinde alt kata can atıp kurtuldum.

Lâkin meclis odasından tabaca patlayışları devam etmekte ve barut ziyâları şimşek gibi etrafa

yayılmakta olmasıyla işin ne olduğunu anlamak ve vükelâdan maktul kim, kalan kimdir, burasını bilmek muhâl ve elhâsıl kaçıp kurtulanların her biri bir köşede muntazır-ı âkibet-i hâl idi. Ol esnada sokak kapısında mahalle halkından ve tabanca sesleriyle gelip yetişen zabtiye neferlerinden mürekkebe bir kalabalık peydâ olup müteâkıben Bâb-ı seraseriden birkaç bölük asâkir-i muntazama dahî celbolunmağla konağın avlusu mareke-i harbiyyeye (harb meydanına) döndü. Ve hemen kuvve-yi askeriye içeriye girip merdivenden yukarıya çıkıp meclisi basan adamın üzerine yürüdü. Ol zâlim hunhâr ise, **Hüseyin Avni Paşa**'yı göğsünden vurmuş ve hareket-i mezbuhanâ kabîlinden olmak üzere⁵⁰² yerinden kalkıp sofaya kadar çıktıkta yere yıkıldığını görünce hücumu tasaddî eylediği sırada Bahriye Nâzırı **Kayserili Ahmed Paşa**, arkasından ellerini tutarak bastırmağa ve tabancasını elinden almağa kemal-i cesaret ve cûret ile çalışmış ise de, kama ile **Ahmed Paşa**'nın yüzünü ve el ve kolunu yaralayıp harekete mecâl bırakmadığından o dahî meclis odasından geçilir küçük odada ihtifâya (gizlenmeye) mecbur olan Sadrazam ve âzâdan **Hâlet Paşa**'ların yanlarına gidip kapıyı kapamış olduğu hâlde kaatil sofaya çıkıp **Hüseyin Avni Paşa**'yı kanlar içinde yatmış bulunca henüz hayatından eser-i his etmekle üzerine çöküp kama ile vücudunu pâre pâre etmiş ve ba'de yine odaya girerek havfından baygın olan Hâriciye Nâzırı **Raşid Paşa**'yı dahî **Ahmed Paşa** gibi musallat olur zağmıyla boynundan tabanca ve kama ile katledip vükelânın muhtefî (gizli) oldukları odaya tasallutu esnasında **Midhad Paşa**'nın tevâ-

502 **Mahmud Celâleddin Paşa**'nın şu tavsifine rağmen, **Âtîf, Çerkes Hasan**'ı tahsin etmekte ve O'ndan «Gâzi» diye bahsetmektedir. (**İbnü'l-Emin**- a.g.e., sh. 568)

biinden (bağlılarından) **Ahmed Ağa**, bir ekmek bıçağı ile ensesinden darb ve cerhe başlamakla anı dahî tabanca kurşunu ile katledip ortalığı telâşa düşürmek için avize mumlarını söndürerek odanın perdelerini tutuşturmağa ve bir yandan da yandaki odaların kapılarına dayanıp ihtifa eden zevâtı isimleriyle istemeye başladığından sadrazam pîrâne vaz'ı lisân ile:

"Oğlum, kapıyı açamam!.. Sen hiddetlenmişsin!.. Bana bir şey yapmayacağını bilirsem de, hiddet arasında belki bir fenalık olur!.." deyû lisânen men'e tasaddî ile beraber rûfekâsıyla kapıların arkasından dayanmaya çalışmış imiş. Her ne ise, asker yetişip herifi süngüler altında derdest edip aşağı indirirler iken bir neferi ve sadaret yâverlerinden ve bahriye kolağalarından **Şükrü Bey**'i idam etmekle beş kişinin canına kıyıp üç adamı dahî mecruh eylediği hâlde Bâb-ı seraskerî hapishânesine gönderildi.⁵⁰³

Bu sûretle derdest edilen **Çerkes Hasan** hakkında rütbelerinin sökülmesiyle idam kararı verilmiş ve 17 Haziran 1876 Cumartesi günü sabahı karşı Beyazıd Meydanı'nda salben (asılarak) idam edilmiştir.

Naaşı, Edirnekapı Kabristanı'na defnedilmiş ve bilâhare **Pertevniyal Vâlide Sultan** tarafından kendisine bir mezar yaptırılmıştır. Mezar taşında "**Ve kefâbillâhi şehîden Muhammeden resûlül-lâh**" âyet-i kerimesinin rezkinden sonra şu sözlere yer verilmiştir:

"Meşâhir-i ümerâ ve guzzât-ı çerâkiseden Diş-berâkizâde **Gâzi İsmail Bey**'in mahdumu olup Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'deki ikmâl-i tahsil eyleyerek

Kolağalık rütbesini ihraz eylemiş iken genç yaşında veliy-yi nimeti uğrunda (yani **Sultan Abdülaziz** Han uğrunda) fedâ-yı cân eden merhum ve mağfurun leh **Çerkes Hasan Bey**'in ruhu için fâtiha. Sene: 1293.”

Daha sonra **Sultan Abdülaziz** merhumun şehid edildiğine inanan insanlar, O'nun hakkında pek çok mersiye ve methiyyeler yazmışlardır. Bunlara bir misal olmaz üzere, müderrislerden **Mehmed Hilmi Efendi**'nin şu kıt'asını nakledelim:

Filhakika sâdık-ı devlet imiş Çerkes Hasan
Ol vakit ki, şimdi filini herkes görür hasen
Bunda zi-medhal olan kalsın mı, yâ sağ u
esen
Var mıdır Dünya'da hiç mikraz (makas) ile
kolun kesen

Âtîf Bey de “Hâtırât”ında:

“...**Gâzi**'nin (**Hasan**) adâveti taşraya gönderileceğinden olmayıp hal' maddesinden nâşî **Avni**, **Midhat**, Kayserili, **Redif Paşalar**'ın haklarından gelmek olduğu anlaşılmıştır. Lâin Cenâb-ı Muntekim-i Kahhar'ın irâde-i ezeliyyesi asıl maddetü'l-fesat olan **Avni**'nin mazhar-ı nekâl (şiddetli cezâyı mazhar) olmasına tealluk edip diğerlerinin de vaktinde cezasını vermiştir. Merhumun (**Sultan Abdülaziz**'in) nice ihsandîdesi (ihsanını görmüş olan) var iken aykından böyle bir zât izhar-ı gayret eylemiştir.”⁵⁰⁴ demektedir.

-Hatâsız kul olmaz!-

Sultan Abdülaziz merhûmun muhafazakâr şahsiyyetine hiç yakışmayan bir iş varsa o da yukarıda resmini gördüğünüz heykele muhalefet etmemiş olmasıdır.

(Aslı Topkapı Sarayı'ndadır)

b-Yıldız Mahkemesi

Sultan Abdülaziz'in yerine geçen **Sultan V. Murad**, kendisine ümit bağlayan bozuk kafalı ricâli ve bu arada masonları da kısa zamanda sukût-u hayâle uğrattı.⁵⁰⁵ Şehzâdelik müddetini alkoliklik derecesinde içkiye mübtelâ olarak geçirmiş bulunan bu tâlihsiz padişah, **Hüseyin Avni** ekibinin **Sultan Abdülaziz**'e karşı ikâ eyledikleri cinâyetin ve her vesileyle aldıkları tehdidkâr tavrın tesiriyle zâten zayıf olan sinirleri bir kat daha zaafa uğratarak kısa zamanda cinnet alâmetleri göstermeye başladı. **Midhad Paşa** bir medyum gibi, O'nu istediği tarzda kullanabilmek için içkiye alıştırmış ve zavallının felâketini hazırlamıştı. Bu neticeyi çok erken bir zamanda görmüş bulunan kardeşi **Şehzâde Abdülhamid**, **Midhad Paşa**'yı, kardeşini felâkete sürüklemek hususunda ikaz etmiş ise de, bundan bir netice hâsıl olmamıştı.

Bilâhare **Sultan Abdülaziz** merhumun cânîyâ-ne bir sûrette katli hâdisesi, Yıldız Bahçesi'ne kurulan bir çadırda muhâkeme mevzuu olduğu hengâmda **Sultan II. Abdülhamid**, **Midhad Paşa**'dan **Sultan V. Murad**'ın ne zaman cinnet alâmeti gösterdiği yolunda el yazısıyla yeminli bir ifade talebinde bulunmuş, O da yeminle te'yid ettiği ifadesinde:

“Din ve namusum üzerine kasem ederek beyân ederim ki, **Sultan Murad**'ın cinneti cülûsünün haftası olan Salı günü taayyün edip meydana

505 **Memduh Paşa, V. Murad**'ın tahttan indirilmesinden dolayı masonların ziyâdesiyle müteessir olduklarını **Mısırlı Halim Paşa**'dan duyunca, bu gerçeğe daha önce vâkıf olmadığı için hayrette kaldığını söylemektedir. (**Memduh Paşa-Hafler ve İclaslar**, sh. 133)

çıkıştır.”⁵⁰⁶ cevabını vermiştir.

Sultan II. Abdülhamid merhumun bu noktayı öğrenmek istemesi, maznunlar için bir hafifletici sebep mevcut olup olmadığını anlamak içindi. Çünkü maznunlar arasında bulunup da idama mahkûm edilmiş olan Damad Mahmud Paşa, bu işi Sultan Murad’ın emriyle yaptıklarını beyân ederek yalvarıp yakarmış ve bir arıza ile kendisine müracaat edip cezâsının hafifletilmesi talebinde bulunmuştu.⁵⁰⁷ O’nun için V. Murad’ın cinnetinin ne zaman başladığının tespiti ehemmiyetli bir noktaydı.

Şu hâle nazaran **Sultan V. Murad**, tahta çı-

506 **Uzunçarşılı-** a.g.e., sh.

507 Bu arıza aynen şöyledir:

“Velinîmetim, biminnetim; benim istinâdım evvel ve âhir Efendimizin merhamet ve şefekât-ı şâhânelerindedir. Adâlet ile ihkâk-ı hak buyuruldu. Mahkemenin vermiş olduğu kararın temyizi hâk-pây-ı şâhânelerinden vicdân-ı hümâyunlarından başka mahkemede olamaz. Bugün kanun şimdi benim başımı kırıyor; efendimize olan köleliğim muaf ediyor. Aman Padişah-ı merhamet-küster, aman başın için olsun, hemşireniz **Cemile Sultan** câriyenizin zerre kadar hatırı için olsun, merhmaet et, ihsan eyle, mürüvvet buyur. Kanunun efendimize bırakmış olduğu mesağı ihsan et. Bu vak’a-i fecâanın vukuu günü **Murad Efendi** makamda idi, her bir emr ü nehy ve tehdidi ederdi. Kanunun tarif ettiği sıfatı hâizdi; muhâkemededen önce bizlere gelen ithamnâmede bizim âmir-i mücbir olduğumuz irad eden adliye memurları olduğu mâlum-ı şâhâneleridir. **Murad Efendi** emretti, ben de bugün mahkeme kararı ve hükmüyle mahkûm oldum. Aman Padişahım, aman velinîmetim, beni çaresiz bırakma, cezâmı tahfif buyur, hâlimi görenler arzedeceğinden bu arz-ı hâlimin serâpa kusurlu olduğunu, çok olmadığını söyleyeceklerinden eminim. Her hâlde ve kâffe-i ahvâlde emr ü ferman Padişah-i adalet-küster efendimizindir.

**Ağlayarak köleleri
Mahmud”**

kışının haftasında şuuru bozulmuş⁵⁰⁸ ve O'nu bir kukla gibi kullanmak düşüncesinde⁵⁰⁹ olan ihtilâl-

508 Bununla beraber bu cinnetin daha o tahta çıkmadan önce başlamış olduğunu söyleyenler bile mevcuttur. Ancak O'nun ilk Cuma selâmhâgında anormal hareketleri görülmüş ve bu durum, halktan gizlenmeye çalışılmıştır. Fakat hastalık her gün biraz daha ilerlemiş, huzuruna girenleri öpmek ve kucaklamak gibi hareketleri görülmüştür. Bunun üzerine Yıldız Köşkü'ne (burası henüz saray hâline getirilmemişti) nakledilmiş, burada da havuza atlamış ve güçlkle kurtarılmış olmasından dolayı kendisini hal' etmekten başka çâre kalmamıştı. (Tafsîlât için bkz: **Mahmud Celâleddin Paşa**- a.g.e., sh. 167 vd.)

509 Bu hususta **Uzunçarşılı** şu bilgiyi vermektedir:

"Mâbeyn müşirliği, yeni Padişahın hemşiresi **Fatma Sultan**'ın zevci **Damad Nûri Paşa**'ya verilmişti. **Sultan Murad**, kendisine mensup olanlardan bazılarını yâver yapmış ise de hal' işini asker kuvvetiyle yaptığından dolayı burnu kabarmış olan **Hüseyin Avnî Paşa**, **Sadrâzam Rüşdü Paşa**'yı da kendisine uydurmuş ve Padişahın bu arzusuna karşı:

"Biz böyle kavletmedik." diyerek Padişah'ın arzusunu geri bıraktırmıştı.

V. Murad, ismen hükümdardı. Bütün işler, hâl' erkânının elinde olup teferruât-ı umura kadar karışıyorlardı. **Sultan Murad**, bunlara danışmadan husûsî işlerini bile yapamıyordu; hatta mabeyn ikinci kâtipliğine tâyin etmiş olduğu **Hacı Hüsnü Bey** isminde bir zâtı da **Midhad ve Rüşdü Paşalar**'ın müdâhaleleri ve her ikisinin:

"**Sultan Murad**, kendi kendine böyle işler yapacak mı?" demeleri üzerine tâyinini ertesi günü değiştirmeye mecbur olmuştu.

Yine bir gün **Hüseyin Avnî Paşa**, Mâbeyn müşiri **Damad Nûri Paşa**'ya:

"Efendimize söyleyiniz, kendiliğinden iş görüyor; bu böyle olacak değildi." demiş ve **Nûri Paşa** da bunu **Sultan Murad**'a arz edince komisyon karar vermedikçe bir şey yapılmamasını irade etmişti.

Bununla beraber **Sultan Murad**, vükelânın mütegalibâne bir sûrette teferruata kadar saray umûruna (işlerine) müdahale eylemelerinden müteessir olarak saltanattan çekileceğini söylemek sûretiyle dörtlerin tahakkümlerinden usandığını anlatmak istemişti." (**Uzunçarşılı**- a.g.e., sh. 116-117)

ci kadro tarafından bu gerçek saklanmaya çalışılmışsa da, nihayet saklanamaz hâle geldiğinden O, 93 günlük bir hükümdarlıktan sonra fetvâ ile hal' edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid, devleti ele geçirmiş olan çetenin elebaşlarından **Midhad Paşa** ile pazarlık neticesi "**Meşrûtiyet Tâvizi**" ile Padişah olabilmisti. (31 Ağustos 1876) Lâkin dizginleri ele alabilmesi ve bu şerirleri tasfiye edebilmesi zamana mütevakıftı.

Evvelce izah edilmiş olduğu gibi **Sultan Abdülaziz** merhuma karşı girişilen ihtilâl ve bunun neticesinde câniyâne bir sûrette katledilişi geniş halk kitleleri nezdinde bu ihtilalci kadroya karşı bir iğbirar ve nefret husûle getirmişti. Bunu düzeltmek için **Sultan Abdülaziz**'in bıraktığı Dünya'da sayılı kara ordusuna ve donanmaya güvenerek bir dış gâile çıkarmak ve bununla itibarlarını tamir etmek çârelerini aradılar. Milli tarihimizde "**'93 Harbi**" denilen 1877-78 Türk-Rus Muharebesi bu hâin kadronun böyle bir maksadla zorla çıkarmış bulundukları ve devletin -âdetâ- omurgasını kıran bir felâket olmuştur. Şöyle ki:

Öteden beri devam eden Bosna-Hersek İsyanı'na **Sultan V. Murad**'ın kısacık saltanatı esnasında bir de Karadağ ve Sırbistan'daki karışıklıklar eklenmişti. Bütün bunlar, Rus tahrik ve teşviklerinin eseri idi. Çünkü:

Bu sırada Rusya'da "**Panislavist**" cereyanlar had safhaya yükselmişti. Bu cereyan mensupları Rusya'yı Balkanlar'da Osmanlılar'la harb etmeye zorluyorlardı. Rusya hükûmeti ise, Türkiye'deki askerî gelişmeyi tâkip etmiş bulunduğundan buna cesaret edemiyordu. Zira Osmanlı ordusu sür'âtle bu isyanları bastırmış, Rusya aradığı bahaneyi

bulamamıştı. Kendi umûmî efkârını tatmin için Osmanlı'dan küçük bir tâviz olsun koparmak istiyordu. İhtilâlcî kadro buna yanaşmayarak, tarihimizin en büyük felâketine sebep olmuşlardır. Rusya isteklerini azalta azalta sembolik bir duruma tenzil etmişti: Nikşik isimli bir küçük kasabanın yine bize bağlı olan Karadağ'a verilmesini istiyordu. Nikşik, içinde hiçbir Türk ve müslümanın yaşamadığı küçük bir kasabaydı. Buna mukabil **Midhad Paşa** ve ekibi ise, mutlaka harb istiyordu.

Vaktiyle **Sultan Abdülaziz**'e karşı yaptıkları gibi talebeyi sokağa dökerek yeni Padişah aleyhine nümayiş yaptırılar. Her tarafta O'nun "**Rus taraf-tarı**" olduğu yolunda bir yalanı yayıyorlardı.

Fazladan olarak İngilizler'in siyâsetlerindeki değişiklikten de haberleri yoktu. Onlar, Rusya ile savaşıldığı takdirde İngilizler'in -Kırım Harbi'nde olduğu gibi- bizim yanımızda yer alacaklarını sanıyorlardı. **Sultan II. Abdülhamid**, bu bönlüğe karşı İngiliz sefirini (**Lord Salisbury**) huzuruna çağırarak, bu hâin ricâle dinletecek şekilde gerçeği ortaya koydu. İngilizler, Ruslar'a karşı zafer kazanmamızdan memnun olmakla beraber bu husûsta bize yardımcı olamayacaklarını sarîh bir şekilde ifade ettiler. Onlar da bize Rusya'ya küçük bir tâviz vererek krizin atlatılmasını tavsiye ediyorlardı. Buna rağmen bu hâin kadro, anlaşılmayı tercih etmeyerek Ruslar'la harb çıkardılar.

Bu vesileyle şunu da söyleyelim ki, ihtilâl yapan ordular; harb edemezler. Etseler de, başarılı olamazlar. Çünkü ihtilâle karışmış olan, meselâ bir binbaşı, paşaların önünde yürümeye kalkar. Yani ihtilâl yapan orduların disiplin ve düzeni bozulur.

Bu gerçeğe yüz yüze geldiğimiz "**'93 Harbi**" felâketini anlatacak değiliz. Ruslar'ın Yeşilköy'e

kadar gelebildiklerini, Rus kumandanı **Grandük Nikola**'nın burada kılıcına dayanarak mütâreke şartlarını dikte ettirdiğini, bundan kurtulmak için **Sultan II. Abdülhamid**'in İngilizler'e öteden beri talep etmekte oldukları Kıbrıs'ı bir üs olarak vermek mukabilinde onların desteğini sağlayıp Berlin'de yeni bir muâhede tanzimini gerçekleştirebilmiş olduğunu söylemekle iktifa edelim.

Ancak bu keyfiyet, **Sultan II. Abdülhamid** Han hazretlerine, bu ihtilâlcı kadroyu tasfiye etmek şansı vermiş ve O da bu imkânı dâhiyâne bir sûrette kullanmıştır. Bu dehâ, imparatorluğun daha o gün parçalanmasını intaç edecek olan Meşrûtiyet'in askıya alınması sûretiyle gerçek ve müessir bir hükümdar vasfını kazanabilmiştir. Böyle olunca bir de eski defterleri karıştırarak **Sultan Abdülaziz** merhumu katletmiş olan bu kadroya son ve öldürücü darbeyi vurmak imkânını elde etmiştir.

Bu maksatla merhum amcası **Sultan Abdülaziz**'in hal' ve katlinde medhaldâr olanları önce araştırmış ve güvendiği kimselerle istişârelerde bulunmuştur. Vak'anın görgü şahidlerinden biri olan **Mahmud Celâleddin Bey** (Paşa), kendisine sunduğu bir arıza üzerine bu hâdiseyi yeniden ele alıp muhâkeme mevzuu yapmak imkânını elde etti. Bunun için bir komisyon kurdurarak bu hususta ne yapılabileceği hususunun araştırılmasını irâde etti.

Kurulan komisyon, 16 Nisan 1881 tarihi itibarıyla kararlarını Padişah' a bildirdiler. Bunda **Sultan Abdülaziz**'in intihar etmiş olmayıp katledilmiş bulunduğunu ve Padişah'ın bu meseleyi, "**veliy-yi maktul**" sıfatıyla yeniden muhâkeme mevzuu ya-

pabileceğini bildirmişti.⁵¹⁰

Bunun üzerine, önce mahkeme mahalli olarak muhtelif yerler düşünülmüşse de, Padişah'ın meseleyi kolayca tâkip edebilmesi için Yıldız Parkı'ndaki Malta Köşkü'ne yakın bir mahalle büyükçe bir çadır kurularak orasının mahkeme salonu hâline getirilmesi ve seyircilerin de -ayaktakımından olmak şartıyla- biletle içeri girerek mahkemeyi tâkip edebilmeleri kararlaştırılmıştır.

O tarihte Sadrazam **Said Paşa** idi. O'nun riyâseti altında toplanan heyet-i vükelâ, meseleyi görüştü ve 14 Haziran 1881 tarihli bir mazbata ile Padişah'a görüşlerini bildirdi.

O sırada **Hüseyin Avni Paşa**, **Çerkes Hasan** tarafından katledilmiş bulunduğundan ihtilâle karışanların tabii lideri **Midhad Paşa** idi. O, ikinci defaki sadâretinden azledilmiş, hudud dışına sürülmüştü. İki seneye yakın Avrupa'da dolaştıktan

510 Bu tahkikat ve soruşturmaları uzun uzun sayfalar dolusu anlatan **Uzunçarşılı**; **Sultan II. Abdülhamid**'in güyâ iyileşmiş bulunan **V. Murad**'ın tekrar tahta geçmesinden korkarak bu vesile ile O'nu ortadan kaldırmak istemesinden tutunuz da, başta **Midhad Paşa** olmak üzere ihtilâlcilere ağır bir darbe indirerek bir daha böyle bir işe hiç kimsenin teşebbüs edememesini sağlamak gayesini güttüğü yolundaki sayısız itham ve iftiralara yer verdiği mâhud eserinde, âdeta maznunların avukatlığını yapmaktadır.

Gerçekten II. Meşrûtiyet'ten sonra îade-i muhâkeme yoluna giden ve bu maksadla 59 büyük sahife tutan bir lâyiha hazırlayan (Bkz: **Midhad Paşa** ve Rûfekasının Muhâkemesi Hakkında Esbâb-ı Mücibeyi Hâvî îade-yi Muhâkeme Lâyihası, Dersaadet, 1326) maznunlardan **Fahri Bey** ve **Midhad Paşa**'nın oğlu **Ali Haydar Midhad** ile vekilleri **Hrisantos Efendi** bile **Uzunçarşılı**'dan daha insafıdır. Bu iki eserin karşılaştırılması hâlinde **Uzunçarşılı**'nın maznunların avukatlarına baskın bir gazezkâr olduğunu göstermektedir. Yazıklar olsun, O'nun büyük tarihçiliğine!..

Yıldız Mahkemesi Reisi
Ali Süruri Efendi

Yıldız Mahkemesi
Müdde-i Umûmisi (Savcı)
Abdüllâtif Bey

sonra afvolunarak memlekete avdeti sağlanmış ve daha sonra önce Suriye Vâililiği ve sonra da Aydın Vâililiği'ne tâyin olunmuştu.

Bunun için fevkalâde selâhiyetli bir mahkeme teşkil edilmiş; reisliğine, istinaf cinâyete mahkemesi Reisi **Ali Sürûrî Efendi** tâyin edilmiştir. İkinci reis, **Hırsto Forides Efendi** idi. Âzâ olarak muhtedilerden **Emin Bey**, **Hüseyin Hâmid Bey**, **Emin Efendi** ve **Gardiyan Efendi** tâyin edilmiştir. Müdde-i umûmîliği **Lâtif Bey** yapacaktı. **Reşid** ve **Raif Beyler** de O'nun muâvinleriydi. Başkâtip **Emrul-lâh** ve zabıt kâtipleri ise **Şakir**, **Rıza**, **Sedat**, **Aziz**, **Tahsin**, **Nûri**, **Rıza**, **Zekâî** ve **Ropen Efendiler**'di. Sorgu hâkimliği vazifesini ise, **Mehmed Efendi** ile **Hüseyin Şükrü Efendi** isimli hakemler yapacaktı. Bir mücrimler listesi hazırlanarak soruşturulmaya başlandı.⁵¹¹ Bu listeye önce **V. Murad** ile annesi **Şevkefzâ Kadınefendi** ve **Sultan Abdülaziz**'in hazinedarlarından evvelce zikri geçmiş olup sarayda **Hüseyin Avni Paşa**'nın casusu olarak bilinen **Arz-ı niyaz Kalfa** da dâhil edilmişti. Fakat sonradan **V. Murad**, cinnet getirmiş olduğu cihetle listeden çıkarılmış, annesi ve **Arz-ı niyaz Kalfa** da afvedilmiştir.

Maznunların avukat tutmalarına müsaade edilmiş, **Midhad Paşa** da bu imkânı kullanarak eskiden beri tanıdığı **Şehrî Bey**'i kendine avukat nasbetmiştir.

Mahkemenin 27 Haziran 1881 Pazartesi günü başlayacağı ilân olunmuş ve o gün itham olunan 11 kişi mevkuf bulundukları yerlerden alınarak mahkeme salonuna getirilmişlerdir.

511 **Uzunçarşılı**, bütün insanların **Midhad Paşa** aleyhtarları arasından itina ile seçildiğini iddia etmektedir. (a.g.e., sh. 139. vd.)

Midhad Paşa ise, tevkif edileceğini öğrenince kendisine en yakın olan Fransız Konsoloshânesi'ne sığınmış ve uzun bir diplomatik faaliyet sonunda Fransızlar tarafından devlete teslim edilip İstanbul'a getirilmesi temin olunmuştu. **Mütercim Rüşdü Paşa**, Manisa'da uzlete çekilmiş bulunuyordu. Kendisini İstanbul'a getirmek için oraya giden heyet, hasta olduğunu görmüş, doktorlar tarafından seyahat etmesinin mümkün olmadığına dâir rapor verilmesi üzerine orada istintak olunmuştur. **Midhad Paşa'nın** hazırlık soruşturması ise, İzmir'den İstanbul'a gelirken vapurda yapılmıştır.

Maznunlar hakkında müdde-i umûminin istediği cezâ, **Mâbeynci Fahri Bey** ile üç pehlivan ve **Damad Mahmud** ve **Nuri Paşalar** ile **Ali** ve **Necib Beyler** için idamdı. **Seyyid** ve **İzzed Beyler** içinse onar sene hapis isteniyordu. Bunların ifadeleri **Uzunçarşılı'nın** iddia ettiği gibi, işkence altında alınmış değildir. Evvelce bir nebze izah etmiş olduğumuz üzere bu iddianın yegâne mesnedi **Midhad Paşa** ve Londra'da yayınlanan **Times Gazetesi**'dir. Yani bozacının şahidi şıracı!..

Mahkeme 27 Haziran 1881'de başlamış ve üç gün sürmüştür. Alınan ifadelerden yer yer evvelce bahsetmiş olduğumuz cihetle, bunları burada tekrar ve tafsil etmek istemiyoruz. Verilen karar, temyiz hakları mahfuz olmak şartıyla üç pehlivan hakkında asıl fâil olmaları sebebiyle idamdı. **Mâbeynci Fahri Bey**, bilfiil "**kaatil-i müteammid**" (taammüd ettiren kaatil) olması sebebiyle **Midhad, Mahmud, Nuri Paşalar**la **Binbaşı Necib** ve **Binbaşı Nâmık Paşazâde Ali Bey** de "**fâil-i müsterek**" addolunarak idam cezası verildi. **Seyyid Bey**le **Miralay İzzed Bey** katle yardımcı olduklarından dolayı onar sene kürek cezasına mahkûm edilmişlerdir. Bun-

lardan **Midhad, Mahmud ve Nuri Paşalar**'ın cezaları ekseriyetle, diğerlerinin cezaları ise ittifakla verilmiştir.

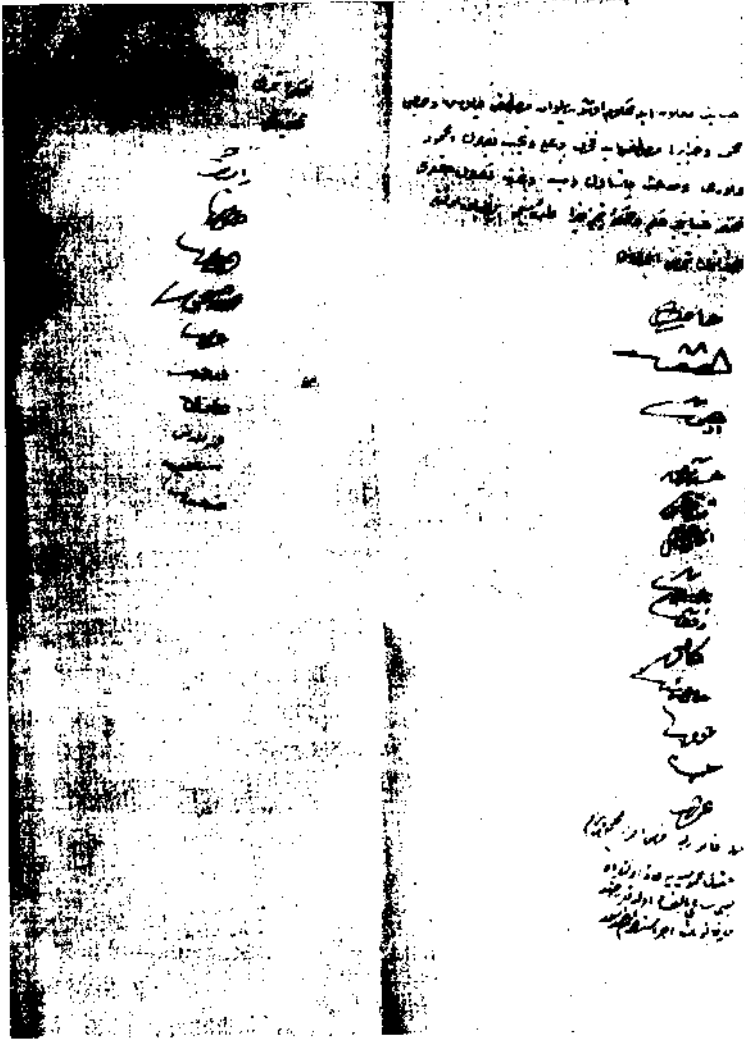
Midhat Paşa, kararda temyiz hakkının mahfuz tutulması sebebiyle, hakkındaki kararı temyiz etmiş, fakat temyiz mahkemesi O'nun iddiasını reddederek 8 Temmuz 1881 tarihinde cezasını tasdik etmiştir.

Merhametli **Sultan II. Abdülhamid**, bu kadar alenî ve serbestçe yapılmış olan muhâkeme celselerine rağmen, bu kararın bir kere de heyet-i vekilece (bakanlar kurulunca) incelenmesini talep etmiştir. Heyet-i vekile, mahkeme evrâkını inceleyerek meseleyi müzâkere etmiş ve herkes bu husustaki düşüncesini birer cümle ile ifâde edip karşısına imzâ atmıştır. Bu ifadeler tetkik edildiğinde kimsenin, mahkemenin adâlete mugâyir bir iş görmüş olduğu hususunda bir kanaati olmadığı, bilakis, kararı herkesin yerinde gördüğü anlaşılmaktadır. Mesela Maarif Nâzırı **Kâmil Paşa**:

“-Bu maddede denilecek şeyin evvel ve âhır katillere lânet olduğudur!..” cümlesini yazıp imzalamıştı.

Diğerlerinin ifadeleri de benzer şekildedir.

Sultan II. Abdülhamid, bunula da iktifa etmemiş, mahkemenin kararının asker ve sivil teşkil eylediği fevkalâde bir komisyon tarafından incelenmesini irâde etmiştir. Padişah, bu sırada idam hükmü yiyen Damad **Nuri Paşa**'nın, -evvelce temas edildiği üzere- **Sultan V. Murad** tarafından azmettirildiği yolundaki iddiasına istinâden afvedilmesi talebini vesile ittihaz ederek maznunların cezalarını hafifletmek istiyordu. Zira böyle bir azmettirme varsa, bunun Padişah hüviyetini hâiz bir kimse tarafından yapılmış olması dolayısıyla maznunların afvedil-

Mahkûmların cezalarının tamamen icrası veya tahfifi hakkında vükelânın fikirleri

melerine bir zemin teşkil edebileceği muhakkaktı. Bu sebeple, önce bu noktanın incelenmesini talep etmiştir. Hayfâ ki, ülkenin işbaşında olsun veya olmasın, bütün seçkin insanlarından müteşekkil olan bu fevkalâde heyet, böyle bir ihtimali vârid görmeyerek cezaların derhal infaz edilmesi hususunu, birer-ikişer cümlelik şerhle ortaya koymuşlardı. Bunlardan birkaç misal verelim:

"Zabtiye Nâzırı Hâfız Paşa:

"Hükm-i kanunun icrâsı re'yindeyim; mama-fih merhamet-i seniyye nâmütenâhî olmağla tahfif-i cezâ irade-yi seniyyeye menuttur."

Müşir Asaf Celâleddin Paşa:

"İlâmların icrâ-yı hükmü re'yindeyim; tahfif-i cezâ ferman-ı hümâyuna menuttur."

Müşir Ethem Paşa:

"Hükm-i ilâmın tamamî-i icrâsı tarafındayım; mama-fih her ne sûretle ferman buyurulur ise isâbet ondadır."

Vidinli Tevfik Paşa:

"**Raif Efendi**'nin ifâde eylediği gibi iş mahkemededen geçmiş, bunda bir hata varsa mahkemeye âit olup onun temyizi, iktidarım hâricinde bulunmuştur. Hükm-i kanunun muhâfazası lâzımeden olarak şununla beraber icrâ ve adem-i icrâsı hukuk-ı hazret-i Padişahiye âiddir."

Ali Nizâmî Paşa:

"Nizama muvâfık olarak mahkemededen geçmiş, temyiz de hükmü tasdik etmiştir. Sevap re'y, hükm-i kanunun ve hukuk-ı şâhânenin icrâsıdır."

Müşir İsmail Hakkı Paşa:

"**Ali Nizâmî Paşa**'yı tasdik ederim."

Hüseyin Hüsnü Paşa:

"Efendimizin hukuk-ı mukaddese-i şâhânele-rine dâir söz söyleyemem; yalnız hükm-i kanunun

müstağrak-i eltâf ve inâyâtı olup el'ân şu hâl üzere mâtem etmekteyim; binâenaleyh hükmün icrâsını tekrar efendimizden istirham eylerim."

Maarif Nâzırı Kâmil Paşa:

"-Hükm-i kanunun icrâsı reyindeyim; fakat bunun tamamî-i icrası veya tahfifi hakkında ilhâm-ı Rabbânî kalb-i şâhâneye her ne veçhile vârid olur ise isabet ondadır."

Serasker Ali Sâip Paşa:

"-Hükm-i kanunun icrâsı reyindeyim; mamafih tahfifi hukuk-i mukaddese-i şâhânedendir."

Cevdet Paşa:

"-Adliye Nezaretinde bulunduğum cihetle ilâmâtın icrâsı re'yinde bulunurum; şununla beraber hükm-i ilâmın icrâsı emr-i tabiidir. Tahfif ve tebdili dahî bir sebebe müstenit olmak lâzım gelir; öyle bir sebep göremiyorum, görsem arzedirim. Lâkin başka taraftan dahî meclise bir sebep dermeyân olunmadı, belki efendimize bir sebep var ise icrâ-yı hüküm emr ü ferman-ı hümayunlarına menüttür."

Gazi Osman Paşa:

"-Hükm-i kanunun icrâsı hukuk-ı mukaddese-dendir. Binâenaleyh şehid merhum bir padişah olup her halde ibret-i müessire icrâsı lâzım geldiğinden hükm-i kanunun icrâsına efendimizden istirham ederim. İlâmâtta bir kusur ve hata var ise adliye memurlarına âiddir."⁵¹²

Bununla beraber heyetten bazıları da -sırf siyâsî bir mülâhaza ile- cezaların hafifletilmesinin daha doğru olacağı mütâlaasında bulunmuştur. Bunlar arasında **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'yı zikredebiliriz.

Bununla beraber **Sultan V. Murad**'ın, maz-

Sultan Abdülaziz merhûmun Cağaloğlu'nda **II. Mahmud**
Türbesi'ndeki sandukası

nunlara, **Damad Nuri Paşa**'nın iddiası vechile emri vermiş olduğu noktası tebeyyün etmemiş bulunmasına, yani O'nun "**âmir-i mücbir**" bulunduğu sâbit olmamasına rağmen o merhametli Padişah **II. Abdülhamid Han** hazretleri, sanki böyle hafifletici bir sebep varmış gibi, sahip olduğu selâhiyeti kullanarak idam cezalarını müebbed hapse tahvil etmiştir.

Mahkeme, usûlünce cereyan etmiş; verilen karar, heyet-i vekilece incelenmekle iktifa olunmayıp memleketin en seçkin insanlarından müteşekkil 25 kişilik husûsî bir heyet tarafından incelenmiş ve herkes bu kararlarda isabet olduğu husûsunda ittifak etmişken, Padişah'ın, bilfarz **Midhad Paşa**'nın cezasını tasdik ederek idam olunmasına ne mâni vardı ki, O'nu Taife sürdükten sonra orada boğdurmaya teşebbüs etsin!..

Bunca delile rağmen **Sultan Abdülaziz** merhûmu "müntehir", eroinman **Mithat Paşa**'yı ise "şehîd" hem de "şehîd-i hürriyet" ilân etmekten utanmayan palavracılara ne demeli?!

Bıktık artık bu yalanlardan!... Bıktık, inkılapçılık zihniyetiyle millî tarihimizin süsü olan büyük ve mübârek şahsiyetlere çamur atılmasından!.. Yeter artık!.. Yeter!.. "**Hakîkât, toprağa gömülmez!**" derler... Bugüne kadar zorla gömülmüşse de, artık bundan sonra kulaklarımızı dolduran yalanlardan kurtulalım!.. Tabîi sadece **Sultan Abdülaziz** merhumla veya **Midhad Paşa**'yla ilgili olanlardan değil!.. Daha büyük yalanlarla mâbutlaştırılan benzerlerinden del!..

D-SULTAN ABDÜLAZİZ HAN DEVRİNİN KISA KRONOLOJİSİ

25 Haziran 1861- Sultan Abdülaziz Han'ın cülûsu

6 Ağustos 1861- Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Âli Paşa'nın dördüncü sadâreti.

22 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1861- Âli Paşa'nın azliyle Hâriciye nâzırı Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın ilk sadâreti.

15 Haziran 1862- Belgrad Vak'ası ve kalenin şehri topa tutması.

1 Temmuz 1862- «Dârulfünûn Kaidesi»yle kaimelerin ilgasına başlanması.

23 Ağustos 1862- Karadağ ordusunu mağlub eden Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Rieka zaferi.

31 Ağustos 1862- Osmanlı-Karadağ harbine nihayet veren İşkodra sulh muâhedesinin imzâsı.

8 Eylül 1862- Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkındaki İstanbul protokolünün imzâsı.

2 Kânun-u Sâni (Kasım) 1863- Sadr-ı a'zam Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın istifâsı.

5 Kânun-u Sâni (Kasım) 1863- Meclis-i Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti.

3 Nisan 1863- Sultan Abdülaziz Han'ın Mısır seyahatine hareketi.

1 Haziran 1863- Yusuf Kâmil Paşa'nın azliyle Keçecizâde Fuad Paşa'nın seraskerlik uhdesinde kalmak üzere ikinci sadâreti.

28 Haziran 1864- Memleketeyn birliğini tamamlayan İstanbul protokolünün imzâsı.

22-23 Şubat 1866- Memleketeyn beyi Birinci Alexandre Couza/Kuza'nın ıskatı.

19 Nisan 1866- Prusya hânedânından Prens Charles de Hohenzoller'in Memleketeyn beyliğine intihâbı.

28 Mayıs 1866- Mısır Verâset usûlünün de-
ğişmesi.

2 Haziran 1866- Mısır valilerine «Hidiv» ün-
vanının tevcihi.

4-5 Haziran 1866- Sadr-ı azam ve serasker
Keçecizâde Fuad Paşa'nın azli.

5 Haziran 1866- Mütercim **Rüşdi Paşa'nın**
ikinci sadâreti.

2 Eylül 1866- Girit isyanı ve âsilerin
Yunanistan'a iltihak kararı.

8 Eylül 1866- Girit ıslahatına memur olan
eski Sadr-ı azam **Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın** İs-
tanbul hareketi.

26 Teşrînievvel (Ekim) 1866- Memleketeyn
beyliğine seçilen Prusya prenslerinden **Charles de**
Hohenzollern=Birinci Karol'un evvelce itiraza uğ-
rayan intihâbının tasdiki.

11 Şubat 1867- Mütercim **Rüşdi Paşa'nın** is-
tifasıyla Hâriciye nâzırı **Mehmet Emin Paşa'nın**
beşinci ve son sadâreti.

24 Mart 1867- «Yeni Osmanlılar Cemiyeti»nin
Paris'te propagandaya başlaması.

10 Nisan 1867- Belgrad ve diğer «Kıla-i
Hakaniye»nin Sırbistan'a terki.

21 Haziran 1867- Sultan Abdülaziz'in Av-
rupa seyahatine hareketi ve **Âlî Paşa'nın** saltanat-
nâipliği.

25 Haziran 1867- Sultan Abdülaziz'in
Messina'ya muvâsalatı.

28 Haziran 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın
Napoli'ye muvâsalatı.

29 Haziran 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın
Toulon'da karaya çıkışı.

30 Haziran 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın
Paris'e muvâsalatı.

10 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın
Paris'ten Londra'ya hareketi.

12 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Londra'ya muvâsalatı.

23 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Londra'dan hareketi.

24 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Brüksel'den geçişi.

25 Temmuz 1867- Padişahın, Coblentz'de Prusya kralıyla kraliçesi tarafından karşılanması.

28 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Viyana'ya muvâsalâtı.

31 Temmuz 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Budapeşte'ye muvâsalâtı.

3 Ağustos 1867- Avrupa seyahatinden dönen Sultan Abdülaziz Han'ın Vidin'e muvâsalâtı.

4 Ağustos 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Rusçuk'a muvâsalâtı.

6 Ağustos 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Rusçuk'dan Varna'ya hareketi.

7 Ağustos 1867- Sultan Abdülaziz Han'ın Avrupa'dan İstanbul'a avdeti..

2 Teşrinievvel 1867- Sadr-ı azam Âli Paşa'nın fevkalâde memûriyetle Girit'e hareketi.

4 Teşrinievvel (Ekim) 1867- Âli Paşa'nın Girid'e muvâsalatı.

4 Kânun-i Sâni (Ocak) 1868- Girit'te ilk ıslahat esaslarının ilanı.

15 Şubat 1868- Girid'in idâri ve adli teşkilâtına âit yeni esasların ilanı.

29 Şubat 1868- Âli Paşa'nın Girit'ten İstanbul'a avdeti ve bu fevkalâde memuriyetinin neticeleri.

1 Nisan 1868- "Vahdet-i kuvâ" esasının ilgasıyla demokrasiye doğru büyük bir adım atılarak "Tefrik-ı kuvâ" esasının kabulü, Adliyenin istiklâli ve (Millet Meclisi) vaziyetinde büyük bir Şûrâ-yı Devlet ihdâsı.

29 Mayıs 1868- Son halife Abdülmecid'in do-

ğumu.

9 Haziran 1868- Ecnebilere mülkiyet hakkı verilmesi.

2 Kânun-i evvel (Ekim) 1868- Türk-Yunan siyâsî münâsebetlerinin kesilmesi.

11 Kânun-i evvel (Ekim) 1868- Bâb-ı Âlî'nin Yunanistan'a ültimatı vermesi.

12 Şubat 1869- Hâriciye nâzırı **Keçecizâde Mehmet Fuad Paşa**'nın ölümü.

18 Şubat 1869- Girit meselesi hakkındaki Paris konferansının kararları.

19 Teşrin-i sani 1869- Süveyş kanalının açılış merâsimleri.

11 Mart 1870- Bulgar kilisesinin istiklâli.

5 Haziran 1870- Beyoğlu yangını.

13 Mart 1871- Karadeniz'in bitarafılığına nihayet veren Londra muâhedesinin imzâsı.

7 Eylül 1871- Sadr-ı azam ve Hariciye nâzırı **Mehmed Emin Âli Paşa**'nın ölümü.

8 Eylül 1871- Bahriye nâzırı **Mahmud Nedim Paşa**'nın sadâreti.

13 Eylül 1871- Şinâsî'nin ölümü.

25 Eylül 1871- Devlet adamlarının «bilâ muhâkeme» nehyine ve keyfî icraata başlanmak sûretiyle Tanzimat devrine bilfiil nihayt verilmesi.

16 Nisan 1872- Antakya zelzelesi.

30-31 Temmuz 1872- **Mahmud Nedim Paşa**'nın azli ve ertesi gün **Mithat Paşa**'nın ilk sadâreti.

7 Ağustos 1872- Kuzguncuk yangını.

28 Eylül 1872- Mısır hidvine hârici istikraz akdi selâhiyyetine âit ferman verilmesi.

19 Teşrinievvel (Ekim) 1872- **Mithat Paşa**'nın azliyle Mütercim **Rüşdü Paşa**'nın üçüncü sadâreti.

15 Şubat 1873- Mütercim **Rüşdü Paşa**'nın azliyle serasker **Sakızlı Ahmed Paşa**'nın ilk sadâreti.

15 Nisan 1873- Sakızlı Esad Paşa'nın azliyle Mâliye nâzırı **Şîrvânîzâde Mehmed Rüştü Paşa'nın** sadâreti.

13 Şubat 1874- Sadr-ı azam Şîrvânîzâde Rüştü Paşa'nın azli.

15 Şubat 1874- Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın sadâreti.

13 Nisan 1875- Hersek isyanı.

25 Nisan 1875- Sadr-ı azam ve serasker Hüseyin Avni Paşa'nın azli.

26 Nisan 1875- Bahriye nâzırı Sakızlı Es'ad Paşa'nın ikinci sadâreti.

20 Ağustos 1875- Fransa hariciye nâzırı dük Decazes'in Hersek meselesi hakkındaki teklifi.

25-26 Ağustos 1875- Sakızlı Esad Paşa'nın azli ve ertesi gün şûrâ-yı devlet reisi **Mahmud Nedim Paşa'nın** ikinci sadâreti.

6 Teşrinievvel (Ekim) 1875- «Tenzil-i fâiz» kararı.

31 Kânun-i sâni (Ocak) 1876- «Andraşi lâyihası'nın Bâb-ı Âli'ye tebliği.

2 Mayıs 1876- Bulgar isyanı.

6 Mayıs 1876- Selânik Vak'ası.

10 Mayıs 1876- «Talebe-i ulum»un mürettep nümâyişleri.

11 Mayıs 1876- Mahmud Nedim Paşa'nın azli.

12 Mayıs 1876- Mütercim Rüştü Paşa'nın dördüncü sadâreti.

13 Mayıs 1876- Berlin memorandumı.

30 Mayıs 1876- Sultan Abdülaziz Han'ın hal'i.

4 Haziran 1876- Sultan Abdülaziz Han'ın şehâdeti.

Bu karikatür 1877'de yani Avrupa'ya seyahatinden on yıl sonra Paris'te Charivard Gazetesi'nde çıkmıştır. **Stop** tarafından yapılmıştır. O zaman Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan etmişlerdi. Şark Mes'elesini bütün bütün alevlenmişti. Karikatürist, Şark Mes'elesini, fitili yanmakta olan bir bombanın üzerindeki soru işaretine benzetmektedir. Sultan, İmparatorluğu temsil ediyor: Her an patlaması muhtemel olan volkan üzerinde uyuyor. Aslında **Sultan Aziz** merhûmun devlet idâresinde uyuyan bir padişah olmayıp bilâkis top, tüfek fabrikalarını gece yarılarında teftişe çıkacak kadar uyanık bulunduğu er-bâb-ı tedkikçe malumdum.

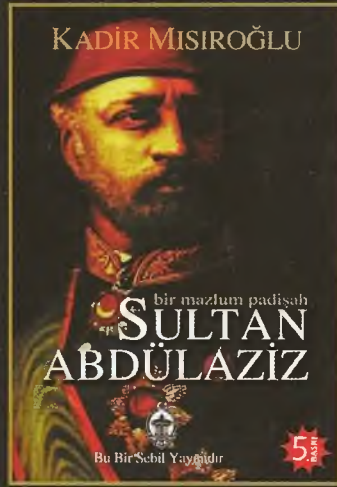
Sultan Abdülaziz merhûmun şahsiyeti ve devrinin vak'aları etrafında tarihi aydınlatan iki namuslu görgü şahidi

Ahmed Cevdet Paşa
(1822-1895)

Mahmud Celâleddin Paşa
(1839-1899)

Değerli okuyucu!..

Tanzîmâtla başlayan millî şahsiyet
ve mefkûreyi imhâ hareketine
dirâyetle karşı çıkmış olan ve devrinin
ecnebî güdümlü ricâli tarafından önce
tahtından indirilen ve takrîben bir
hafta sonra da hâilevî (dramatik) bir
süretle şehîd edilen Sultan Abdülaziz
merhûm vesîlesi ile bozulma ve
yıkılışın temel saiklerinin başlangıç
safhasını anlatan bu eseri
yayınlamaktan bahtiyarlık
duymaktayız.

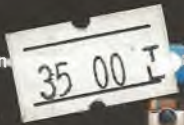
Sebil Yayınevi

www.sebilyayini

/Sebilyayinevi

/sebilyayinevi

/sebilyayinevi